

КИЇВСЬКИЙ СТОЛИЧНИЙ УНІВЕРСИТЕТ ІМЕНІ БОРИСА ГРІНЧЕНКА

Кваліфікаційна наукова праця

на правах рукопису

ФЕДОРОВА СВІТЛАНА ОЛЕКСАНДРІВНА

УДК 373.2.015.31:316.61(043)

ДИСЕРТАЦІЯ

**ФОРМУВАННЯ СОЦІАЛЬНО-ГРОМАДЯНСЬКОЇ КОМПЕТЕНТНОСТІ В
КОМУНІКАТИВНІЙ ДІЯЛЬНОСТІ ДІТЕЙ
СТАРШОГО ДОШКІЛЬНОГО ВІКУ**

Спеціальність 012 Дошкільна освіта

Галузь знань 01 Освіта / Педагогіка

Подається на здобуття ступеня доктора філософії

Дисертація містить результати власних досліджень. Використання ідей, результатів і текстів інших авторів мають посилання на відповідне джерело

_____ / С. О. Федорова. /

Науковий керівник:

Козак Людмила Василівна, професор кафедри дошкільної освіти Факультету педагогічної освіти Київського столичного університету імені Бориса Грінченка, доктор педагогічних наук, професор.

Київ – 2025

АНОТАЦІЯ

Федорова С.О. Формування соціально-громадянської компетентності в комунікативній діяльності дітей старшого дошкільного віку. – Кваліфікаційна наукова праця на правах рукопису.

Дисертація на здобуття ступеня доктора філософії за спеціальністю 012 Дошкільна освіта, галузь знань 01 Освіта / Педагогіка. – Київський столичний університет імені Бориса Грінченка, Київ, 2025.

Дисертацію присвячено дослідженню проблеми формування соціально-громадянської компетентності в комунікативній діяльності дітей старшого дошкільного віку. Актуальність теми дослідження зумовлена кардинальними змінами, що відбуваються у сучасному соціокультурному просторі українського суспільства. Російська військова агресія та анексія частини українських територій підтвердили ключову роль дошкільної освіти як найвідповідальнішого етапу засвоєння перших соціокультурних цінностей, виховання в майбутнього покоління громадянських якостей, формування основ світогляду та загальної культури.

У Державному стандарті дошкільної освіти (2021) однією з ключових компетентностей дитини визначено соціально-громадянську, яка виражається в ціннісному ставленні дитини до себе, своїх прав та прав інших, наявності уявлень про правила і способи міжособистісної взаємодії між членами сім'ї, родини, іншими людьми та вмінні дотримуватись цих правил у соціально-громадянському просторі, а також у ціннісному ставленні та повазі до культурних надбань українського народу, представників різних національностей і культур. Зважаючи на це, проблема формування соціально-громадянської компетентності є однією з найбільш актуальних у сучасній дошкільній освіті. Соціально-громадянська компетентність дітей старшого дошкільного віку формується в різних видах діяльності, зокрема і в комунікативній. Саме через спілкування дитина вчиться взаємодіяти з іншими, розуміти соціальні норми, вирішувати конфлікти та брати участь у громадському житті. Тож формування соціально-громадянської компетентності в комунікативній діяльності дітей старшого дошкільного віку є актуальною та доцільною.

Актуальність досліджуваної теми підтверджується наявністю *суперечностей* між: сучасними вимогами дошкільної освіти до формування соціально-громадянської компетентності дітей дошкільного віку та дещо застарілими підходами до формування означеної компетентності дитини в закладах дошкільної освіти; декларуванням необхідності формування соціально-громадянської компетентної дитини старшого дошкільного віку в різних видах діяльності, зокрема й в комунікативній, та відсутністю обґрунтованих організаційно-педагогічних умов її формування в закладах дошкільної освіти; потребою практики у формуванні соціально-громадянської компетентності в різних видах комунікативної діяльності дітей старшого дошкільного віку та недостатністю відповідного методичного забезпечення освітнього процесу у закладах дошкільної освіти; надзвичайно важливою роллю партнерської взаємодії педагогів закладів дошкільної освіти з родинами вихованців у формуванні соціально-громадянської компетентності в комунікативній діяльності дітей старшого дошкільного віку та недосконалою обізнаністю педагогів і батьків із цього питання.

Отже, проблема формування соціально-громадянської компетентності в комунікативній діяльності дітей старшого дошкільного віку потребує подальшого осмислення та пошуку практичних інструментів її вирішення. Відповідно до вищезазначеного, *об'єктом* дослідження визначено формування соціально-громадянської компетентності в комунікативній діяльності дітей старшого дошкільного віку. *Предметом* дослідження є організаційно-педагогічні умови формування соціально-громадянської компетентності в комунікативній діяльності дітей старшого дошкільного віку. *Метою* дисертаційної роботи є – теоретичне обґрунтування й експериментальна перевірка ефективності організаційно-педагогічних умов формування соціально-громадянської компетентності в комунікативній діяльності дітей старшого дошкільного віку в освітньому процесі закладів дошкільної освіти.

У дисертації розглянуто теоретико-методологічні засади досліджуваної проблеми. У результаті аналізу наукових праць, узагальнення провідних концепцій, теорій та сучасних стратегій розвитку освіти, зокрема дошкільної, виокремлено

низку методологічних підходів (аксіологічний, системний, особистісно зорієнтований, діяльнісний, компетентнісний, середовищний), комплексна інтеграція яких дозволила вибудувати теоретичну та практичну основу дослідження, глибше осмислити науковий задум у всіх його аспектах, що сприяло вибору ефективної стратегії наукового пошуку, забезпечило цілісний підхід до вивчення проблеми, а також стало підґрунтям для обґрунтування та розробки організаційно-педагогічних умов формування соціально-громадянської компетентності в комунікативній діяльності дітей старшого дошкільного віку. В контексті методологічних підходів було виокремлено принципи формування соціально-громадянської компетентності в комунікативній діяльності дітей старшого дошкільного віку, а саме: загальнопедагогічні (демократизації, гуманізації, природовідповідності, науковості, систематичності, доступності, наочності, свідомості, активності, відповідальності) та специфічні (діалогічності, партнерства, патріотизму, вибору).

На основі аналізу філософських, соціологічних, психолого-педагогічних джерел визначено базові поняття дослідження та розкрито сутність основного поняття «соціально-громадянська компетентність дітей старшого дошкільного віку» як здатність дитини означеного віку, що проявляється в інтересі до загальнолюдських та громадянських цінностей, у соціально-громадянських почуттях та емоціях; сформованості знань про правила етичної міжособистісної взаємодії, соціальні норми моралі, Батьківщину, державні та національні символи України; уміннях і навичках дотримуватися культури людських взаємин у спілкуванні та спільній діяльності; бажанні допомагати іншим, готовності до посильної участі в соціальних подіях. Окреслено й обґрунтовано її структуру як сукупність емоційно-ціннісного, когнітивного та діяльнісного компонентів. З'ясовано, що ефективне формування соціально-громадянської компетентності відбувається на етапах дошкільного дитинства.

Систематизовано й узагальнено наукові погляди щодо місця, ролі та впливу комунікативної діяльності на формування соціально-громадянської компетентності дітей старшого дошкільного віку. Окреслено сутність комунікативної діяльності.

Схарактеризовано способи її застосування в освітньому процесі закладу дошкільної освіти. Встановлено, що саме в комунікативній діяльності в дітей формується розуміння соціальних явищ, подій, взаємин, уміння конструктивно діяти під час суперечок, здатність встановлювати позитивні, доброзичливі стосунки з однолітками та старшими людьми, відбувається становлення ціннісних орієнтирів.

Результати аналізу програмно-методичного забезпечення, перспективних та календарних планів освітньої діяльності педагогів, вивчення стану освітнього розвивального середовища в закладах дошкільної освіти, анкетування вихователів та батьків вихованців дозволили констатувати необхідність удосконалення змісту та організації освітнього процесу, вивчення професійної компетентності педагогів, установа партнерської взаємодії вихователів із батьками вихованців щодо формування соціально-громадянської компетентності в комунікативній діяльності дітей старшого дошкільного віку.

Відповідно до мети, завдань дослідження, результатів аналізу наукових праць, змісту освітнього напрямку «Дитина в соціумі» Державного стандарту дошкільної освіти (2021) визначено критерії (емоційно-світоглядний, пізнавально-знаннєвий, поведінково-діяльнісний), показники сформованості соціально-громадянської компетентності, схарактеризовано рівні досліджуваної компетентності в дітей старшого дошкільного віку (високий, достатній, середній, початковий), розроблено діагностичний інструментарій дослідження. Обґрунтовано доцільність та правомірність їх використання для визначення рівнів сформованості досліджуваної компетентності.

Для забезпечення коректності проведення експериментальної діяльності, об'єктивного оцінювання сформованості соціально-громадянської компетентності дітей старшого дошкільного віку застосовано методи статистичної обробки даних. Використання критерію згоди χ^2 (хі-квадрат) Пірсона засвідчило відсутність статистично значущих відмінностей між експериментальними та контрольними групами у сформованості вихідних рівнів соціально-громадянської компетентності. Результати констатувального етапу експерименту засвідчили, що переважна частина дітей, задіяних в експерименті, мають середній і достатній рівні

сформованості соціально-громадянської компетентності. Виявлено незначний відсоток дітей з високим рівнем сформованості досліджуваної компетентності, що підтвердило актуальність проблеми дисертаційного дослідження та необхідність упровадження ефективних організаційно-педагогічних умов формування означеної компетентності.

Визначено, обґрунтовано й експериментально перевірено ефективність організаційно-педагогічних умов формування соціально-громадянської компетентності в комунікативній діяльності дітей старшого дошкільного віку: збагачення змісту освітнього процесу з формування соціально-громадянської компетентності в комунікативній діяльності дітей старшого дошкільного віку; вивищення професійної компетентності педагогів та забезпечення партнерської взаємодії з батьками вихованців щодо формування соціально-громадянської компетентності в комунікативній діяльності дітей старшого дошкільного віку; удосконалення освітнього соціокультурного середовища закладу дошкільної освіти; використання ефективних форм, методів і засобів формування соціально-громадянської компетентності в комунікативній діяльності дітей старшого дошкільного віку. Висвітлено зміст та особливості експериментальної діяльності в межах кожної з визначених організаційно-педагогічних умов.

Порівняльний аналіз рівнів сформованості соціально-громадянської компетентності в комунікативній діяльності дітей старшого дошкільного віку контрольних та експериментальних груп до початку експерименту та після його завершення за емоційно-світоглядним, пізнавально-знаннєвим, поведінково-діяльнісним критеріями свідчить про ефективність розроблених організаційно-педагогічних умов формування зазначеного феномену. За результатами статистичної обробки даних з використанням критерію χ^2 (хі-квадрат) Пірсона визначена позитивна динаміка зростання рівнів сформованості соціально-громадянської компетентності дітей експериментальних груп. Покращення результатів зумовлено впровадженням визначених і обґрунтованих організаційно-педагогічних умов.

Наукова новизна дослідження полягає в тому, що *уперше*: обґрунтовано теоретико-методологічні засади формування соціально-громадянської компетентності в комунікативній діяльності дітей старшого дошкільного віку; визначено та теоретично обґрунтовано організаційно-педагогічні умови формування соціально-громадянської компетентності в комунікативній діяльності дітей старшого дошкільного віку (збагачення змісту освітнього процесу з формування соціально-громадянської компетентності в комунікативній діяльності дітей старшого дошкільного віку; вивчення професійної компетентності педагогів та забезпечення партнерської взаємодії з батьками вихованців щодо формування соціально-громадянської компетентності в комунікативній діяльності дітей старшого дошкільного віку; удосконалення освітнього соціокультурного середовища закладу дошкільної освіти; використання ефективних форм, методів і засобів формування соціально-громадянської компетентності в комунікативній діяльності дітей старшого дошкільного віку); експериментально перевірено ефективність організаційно-педагогічних умов формування соціально-громадянської компетентності в комунікативній діяльності дітей старшого дошкільного віку; *уточнено*: сутність основних понять дослідження «соціалізація», «компетентність», «соціальна компетентність», «громадянськість», «громадянська компетентність», «соціально-громадянська компетентність», «соціально-громадянська компетентність дітей старшого дошкільного віку», «комунікативна діяльність»; структурні компоненти соціально-громадянської компетентності дітей старшого дошкільного віку (емоційно-ціннісний, когнітивний, діяльнісний); критерії (емоційно-світоглядний, пізнавально-знаннєвий, поведінково-діяльнісний), показники та рівні сформованості соціально-громадянської компетентності дітей старшого дошкільного віку; *подальшого розвитку дістали*: питання теорії та практики формування соціально-громадянської компетентності в комунікативній діяльності дітей старшого дошкільного віку; науково обґрунтовані уявлення про методологічні підходи, принципи, зміст, форми освітньої взаємодії вихователів з дітьми, педагогічні методи та засоби формування досліджуваної компетентності.

Практичне значення результатів дослідження полягає в упровадженні в освітній процес закладу дошкільної освіти організаційно-педагогічних умов формування соціально-громадянської компетентності в комунікативній діяльності дітей старшого дошкільного віку, а також розробленої відповідно до них авторської програми «Дитина та світ навколо», визначених форм, методів і засобів формування досліджуваної компетентності; методичних розробок змісту різних форм освітньої взаємодії з вихователями та батьками вихованців з досліджуваної проблеми; методичних рекомендацій щодо вдосконалення освітнього соціокультурного середовища закладу дошкільної освіти; методик педагогічної діагностики показників сформованості соціально-громадянської компетентності в комунікативній діяльності дітей старшого дошкільного віку.

Матеріали дисертаційного дослідження можуть бути використані педагогами закладів дошкільної освіти з метою педагогічно доцільного календарно-тематичного планування освітньої діяльності з формування соціально-громадянської компетентності дітей старшого дошкільного віку; в організації взаємодії з батьками вихованців. Здобуті емпіричні дані та наукові висновки можуть бути використані у процесі професійної підготовки майбутніх вихователів закладів дошкільної освіти в умовах університетського навчання та вдосконалення професійної компетентності вихователів в умовах післядипломної педагогічної освіти. Отримані результати можуть стати підґрунтям для розробки методичних рекомендацій, навчально-методичних посібників, програм навчальних дисциплін для закладів вищої освіти.

Ключові слова: соціально-громадянська компетентність, діти старшого дошкільного віку, заклад дошкільної освіти, комунікативна діяльність, соціально-громадянська компетентність дітей старшого дошкільного віку.

ABSTRACT

Fedorova S.O., Formation of social and civic competence in the communicative activity of children of senior preschool age. – Qualification scientific work on the rights of a manuscript.

Dissertation for the degree of Doctor of Philosophy in the specialty 012 Preschool Education, field of knowledge 01 Education / Pedagogy. – Borys Grinchenko Kyiv Metropolitan University, Kyiv, 2025.

The dissertation is devoted to the investigation of the problem of the formation of socio-civic competence in the communicative activity of children of senior preschool age. The actuality of the research topic is caused by the essential changes occurring in the modern socio-cultural medium of Ukrainian society. Russian military aggression and the annexation of part of Ukrainian territories confirmed the key role of preschool education as the most responsible and important stage of assimilation of the first socio-cultural values, education of civic qualities in the future generation, formation of the foundations of worldview and general culture.

It is defined by the State Standard of Preschool Education (2021) that one of the key competencies of a child is socio-civic one that is expressed in the child's value attitude towards himself, his rights and the rights of others, the presence of ideas about the rules and methods of interpersonal interaction between relatives, family, other people and the ability to adhere to these rules in the socio-civic medium as well as in the value attitude and respect for the cultural heritage of the Ukrainian people, representatives of different nationalities and cultures. Taking into account the above-mentioned, the problem of formation of socio-civic competence is one of the most actual in modern preschool education. The socio-civic competence of senior preschool age children is formed in various types of activity including communicative one. A child learns to interact with others, understands social norms, resolve conflicts and participate in public life by means of communication. Therefore, the formation of socio-civic competence in the communicative activities of older preschool children is relevant and appropriate.

The relevance of the given study is confirmed by the presence of contradictions between: i) the modern requirements of preschool education in respect of socio-civic competence formation of preschool children and outdated approaches related to the formation of the specified competence of a child in preschool education institutions; ii) the declaration of the requirement of socio-civic competent formation for a child of senior preschool age in various types of activity, including communicative, and the lack of

justified organizational and pedagogical conditions for its formation in preschool education institutions; iii) the demand of practice in the formation of socio-civic competence in various types of communicative activity of children of senior preschool age and the lack of appropriate methodological support for the educational process in preschool education institutions; iv) the extremely important role of partnership interaction between teachers of preschool education institutions and relatives of pupils in the formation of socio-civic competence in the communicative activity of children of senior preschool age and the imperfect awareness of teachers and parents towards this problem.

Thus, the problem of socio-civic competence formation in the communicative activity of children of senior preschool age requires further understanding and the search for practical tools for its solution. In accordance with the above-mentioned, the object of the research is the socio-civic competence formation in the communicative activity of children of senior preschool age. The subject of the research is the organizational and pedagogical conditions for the formation of socio-civic competence in the communicative activity of children of senior preschool age. The aim of the dissertation work is the theoretical substantiation and experimental verification of the effectiveness of the organizational and pedagogical conditions for the socio-civic competence formation in the communicative activity of children of senior preschool age during educational process of preschool education institutions.

The theoretical and methodological foundations of the investigated problem are considered in the dissertation. As a result of the analysis of scientific works, the generalization of leading concepts, theories and modern strategies for the development of education, in particular preschool education, it is identified a number of methodological approaches (axiological, systemic, personally oriented, activity-based, competency-based, environmental), the complex integration of which allowed constructing theoretical and practical basis of the research, to deeper understand the scientific idea in all its aspects that contributed to the choice of an effective scientific search strategy, to provide a holistic approach for the problem's study as well as it became the basis for development of organizational and pedagogical conditions for the formation of socio-civic competence in the communicative activities of children of senior preschool age. In the context of

methodological approaches, the principles of socio-civic competence formation in the communicative activity of children of senior preschool age are identified, namely: general pedagogical (democratization, humanization, naturalness, scientificity, systematicity, accessibility, clarity, consciousness, activity, responsibility) and specific (dialogicity, partnership, patriotism, choice) ones.

Based on the analysis of philosophical, sociological, psychological, and pedagogical sources, the basic concepts of the study are defined and the essence of the main concept of “social and civic competence of children of senior preschool age” is revealed as the ability of a certain age child that appeared as interest to universal human and civic values, socio-civic feelings and emotions; the formation of knowledge about the rules of ethical interpersonal interaction, social norms of morality, the Motherland, state and national symbols of Ukraine; the skills and abilities to adhere to the culture of human relations in communication and joint activities; the ability to express a desire to help others, readiness and possible participation in social events. It is outlined and substantiated its structure as a set of emotional, cognitive and activity components. It is found that the effective formation of social and civic competence occurs at the stages of preschool childhood.

The scientific views on the place, role and influence of communicative activity on the formation of socio-civic competence of senior preschool age children are systematized and generalized. The essence of communicative activity is outlined. The methods of its application in the educational process of a preschool educational institution are characterized. It is established that an understanding of social phenomena and events, the ability to act constructively during disputes, the ability to establish positive, friendly relationships with peers and older people, and the formation of value orientations are developed during communicative activity of children.

The results of the analysis of the program and methodological support, prospective and calendar plans of educational activities of teachers, the study of the level of the educational and developmental environment in preschool educational institutions, and the survey of educators and parents of pupils made it possible to certify the necessity to improve the content and organization of the educational process, to increase the professional competence of teachers, and to establish partnership interaction between

teachers and parents of pupils regarding the formation of socio-civic competence in the communicative activities of older preschool children.

In accordance with the aim, the research tasks, the results of the analysis of scientific works, the content of the educational direction "Child in Society" of the State Standard of Preschool Education (2021), the criteria (emotional-worldview, cognitive-knowledge, behavioral-activity), the indicators of the social and civic competence formation are determined, the levels (high, sufficient, average, initial) of the investigated competence in children of senior preschool age are characterized, and the diagnostic approach of the investigation is developed. The feasibility and legitimacy of their application for the determination of the levels of the studied competence formation is substantiated.

To ensure the correctness of the experimental activity and the objective assessment of the socio-civic competence formation of senior preschool age children, the statistical data processing methods are used. The application of the Pearson χ^2 (chi-square) criteria showed the absence of statistically significant differences between the experimental and control groups in the initial levels of socio-civic competence formation. The results of the initial stage of the experiment showed that the most children involved in the experiment, have an average and sufficient level of socio-civic competence formation. Insignificant percentage of children with a high level of the studied competence formation is identified that confirms the relevance of the problem of the dissertation research and the necessity of implementation of effective organizational and pedagogical conditions of the specified competence formation.

The effectiveness of organizational and pedagogical conditions for the socio-civic competence formation in the communicative activity of senior preschool age children is determined, substantiated and experimentally verified: the enrichment of the content of the educational process for the socio-civic competence formation in the communicative activity of senior preschool age children; the improvement of the professional competence of teachers and the ensuring of partnership interaction with parents of pupils regarding the socio-civic competence formation in the communicative activity of senior preschool age children; the improvement of the educational socio-cultural medium of a preschool

educational institution; the use of effective forms, methods and means for the socio-civic competence formation in the communicative activity of senior preschool age children. The content and features of experimental activity within the framework of each of the defined organizational and pedagogical conditions are highlighted.

A comparative analysis of the levels of socio-civic competence formation in the communicative activity of senior preschool age children of the control and experimental groups before and after the experiment according to the emotional-worldview, cognitive-knowledge, behavioral-activity criteria indicates the effectiveness of the developed organizational and pedagogical conditions for the formation of the specified phenomenon. According to the results of statistical data processing method with the use of the Pearson χ^2 (chi-square) criteria, the positive dynamics of growth in the levels of socio-civic competence formation of the experimental groups of children is determined. The improvement of the results is caused by the implementation of certain and substantiated organizational and pedagogical conditions.

The scientific novelty of the study is to be establish for the first time: the theoretical and methodological principles of the socio-civic competence formation in the communicative activity of senior preschool age children are substantiated; the organizational and pedagogical conditions for the socio-civic competence formation in the communicative activity of senior preschool age children are determined and theoretically substantiated (enrichment of the educational process content in the socio-civic competence formation in the communicative activity of senior preschool age children; the increase of the professional competence of teachers and the ensuring of partnership interaction with parents of pupils in the socio-civic competence formation of the communicative activity of senior preschool age children; the improvement of the educational socio-cultural environment of a preschool educational institution; the application of effective forms, methods and means in the aim of socio-civic competence formation of the communicative activity of senior preschool age children); the effectiveness of organizational and pedagogical conditions for the socio-civic competence formation in the communicative activity of senior preschool age children is experimentally verified; *it is clarified*: the essence of the main concepts of the research “socialization”, “competence”, “social

competence”, “citizenship”, “civic competence”, “social-civic competence”, “social-civic competence”, “social-civic competence of senior preschool age children”, “communicative activity”; the structural components of the socio-civic competence of senior preschool age children (emotional-value, cognitive, activity); the criteria (emotional-worldview, cognitive-knowledge, behavioral-activity), the indicators and levels of socio-civic competence formation of senior preschool age children; *the further development is obtained*: the questions of the theory and practice of the socio-civic competence formation in the communicative activity of senior preschool age children; the scientifically based ideas about methodological approaches, principles, content, forms of educational interaction between educators and children, pedagogical methods and means of the studied competence formation.

The practical significance of the research results is the introduction of organizational and pedagogical conditions for the socio-civic competence formation in the communicative activity of senior preschool age children into the educational process of a preschool educational institution as well as the partial program "The Child and the World Around" developed in accordance with them, certain forms, methods and means of the studied competence formation; methodological developments of the content of various forms of educational interaction with teachers and parents of pupils on the problem under study; methodological recommendations for improvement of the educational socio-cultural environment of a preschool educational institution; methods of pedagogical diagnostics of the socio-civic competence formation level in the communicative activity of senior preschool age children.

The materials of the dissertation research can be used by teachers of preschool educational institutions with the aim of pedagogically appropriate calendar and thematic planning of educational activities for the socio-civic competence formation of senior preschool age children; in organization of interaction with parents of pupils. The obtained empirical data and scientific conclusions can be used in the process of professional training of future teachers of preschool educational institutions in the conditions of university education and improvement of the professional competence of teachers in the conditions of postgraduate pedagogical education. The obtained results can become the

basis for the development of methodological recommendations, teaching aids, curricula of educational disciplines for higher education institutions.

Keywords: socio-civic competence, children of senior preschool age, preschool educational institution, communicative activity, socio-civic competence of senior preschool age children.

СПИСОК ОПУБЛІКОВАНИХ ПРАЦЬ ЗА ТЕМОЮ ДИСЕРТАЦІЇ

Наукові статті, опубліковані в наукових виданнях, включених на дату опублікування до переліку наукових фахових видань України

1. Козак Л. В., Федорова С. О. Використання методу проєктів у формуванні соціально-фінансової грамотності дітей старшого дошкільного віку. *Актуальні питання гуманітарних наук*. 2024. Випуск № 80. Том 1. С. 298–305. DOI: <https://doi.org/10.24919/2308-4863/80-1-45> Вебпосилання на видання: <https://www.aphn-journal.in.ua/80-1-2024>

2. Федорова С. О., Козак Л. В. Патріотизм як основа формування соціально-громадянської компетентності дітей старшого дошкільного віку. *Науковий журнал «Acta Paedagogica Volynienses»*. Випуск № 1, 2025. С. 61-68. DOI: <https://doi.org/10.32782/apv/2025.1.9> Вебпосилання на видання: <http://journals.vnu.volyn.ua/index.php/pedagogy/homepage>

Стаття в науковому закордонному виданні

1. S. Fedorova, S. Zheinova, O. Ryhina, V. Butenko, A. Karnaukhova. Developing social and citizenship skills through interactive engagement in senior preschoolers. *Ad Alta. Journal Of Interdisciplinary Research*. 2024. Vol. XLII (14(1)). P. 43–47. ISSN 1804-7890, 2464-6733. Вебпосилання на видання: <https://www.magnanimitas.cz/14-01-xlii>

Публікації, у яких додатково висвітлено наукові результати дисертації

1. Козак Л. В., Федорова С. О. Формування соціально-громадянської компетентності дітей старшого дошкільного віку в комунікативній діяльності.

Збірник «Матеріалів IV Міжнародних педагогічних читань пам'яті професора Т. І. Поніманської», м. Рівне, 11 листопада 2021 р. С. 48–50. Вебпосилання на видання: https://elibrary.kubg.edu.ua/id/eprint/39914/1/L_Kozak_FCGKSDVvKD.pdf.

2. Grigorieva N. A., Fedorova S. O., Honchar N. P. Innovation of preschool education: foreign practices and domestic experience of their implementation. Вип. № 5 (5), 2021: *Перспективи та інновації науки*. С. 37–47. DOI: [https://doi.org/10.52058/2786-4952-2021-5\(5\)-36-47](https://doi.org/10.52058/2786-4952-2021-5(5)-36-47). Вебпосилання на видання: <http://perspectives.pp.ua/index.php/pis/index>

3. Козак Л. В., Федорова С. О. Формування соціально-громадянської компетентності дітей старшого дошкільного віку в сучасному соціокультурному середовищі. Вип. № 2 (7), 2022: *Перспективи та інновації науки*. С. 356–357. DOI: [https://doi.org/10.52058/2786-4952-2022-2\(7\)-356-368](https://doi.org/10.52058/2786-4952-2022-2(7)-356-368) –. Вебпосилання на видання: <http://perspectives.pp.ua/index.php/pis/index>

4. Федорова С. О. Проблеми партнерської взаємодії у формуванні соціально-громадянської компетентності дітей дошкільного віку. Випуск № 5 (23), 2024: *Вісник науки та освіти*. С. 1563–1577. DOI: [https://doi.org/10.52058/2786-6165-2024-5\(23\)-1563-1576](https://doi.org/10.52058/2786-6165-2024-5(23)-1563-1576). Вебпосилання на видання: <http://perspectives.pp.ua/index.php/vno/index>

5. Козак Л. В., Федорова С. О. Волонтерська діяльність як засіб формування соціально-громадянської компетентності дітей у закладах дошкільної освіти. Монографія «Європейська наука», 30 листопада 2022 р. С. 83–91. Вебпосилання на видання: <https://doi.org/10.30890/2709-2313.2022-14-03-011> .

6. Федорова С. О. Комунікативно-мовленнєва діяльність як засіб формування соціально-громадянської компетентності дітей старшого дошкільного віку. Збірник матеріалів V Міжнародної науково-практичної конференції «Нова українська школа: результати та перспективи», 21.12.2023, Маріупольський державний університет. С. 106–109. Вебпосилання на видання: <https://cutt.ly/fwDdfDf6>

7. Федорова С. Формування основ соціально-громадянської компетентності дітей дошкільного віку в різних видах діяльності. Збірник наукових праць за матеріалами міжнародної науково-практичної конференції з нагоди відзначення 190

річниці Українського державного університету імені Михайла Драгоманова «Інноваційні технології в системі неперервної освіти: від дошкільної освіти до освіти дорослих (вітчизняний і світовий досвід упровадження)» 20.03.2024 року. С. 86–91. Вебпосилання на видання:

<https://enpuir.npu.edu.ua/bitstream/handle/123456789/45249/materialy%20konferentsii.pdf?sequence=1&isAllowed=y>

8. Федорова С. Соціальні акції у закладі дошкільної освіти як засіб формування громадянської компетентності дошкільників. Збірник матеріалів V Всеукраїнської міжгалузевої науково-практичної онлайн-конференції «Національна наука і освіта в умовах війни РФ проти України та сучасних цивілізаційних викликів» 27.02.2024 року. С. 1182–1188. Вебпосилання на видання:

https://iod.gov.ua/content/events/58/v-vseukrayinska-mizhgaluzeva--naukovo-praktichna-onlayn-konferenciya-nacionalna-nauka-i-osvita-v-umovah-viyni-rf-proti-ukrayini-ta-suchasnih-civilizaciynih-viklikiv_publications.pdf?1731593686.2756

9. Федорова С.О. Тематичні дні як засіб формування соціально-громадянської компетентності дітей старшого дошкільного віку. *Науковий журнал «Advanced top technology»*. Електронне видання 2024, № 4. С. 62–65. DOI:

<http://www.newroute.org.ua/> Вебпосилання на видання: https://www.newroute.org.ua/wp-content/uploads/2024/12/att-4_07.12.24.pdf

10. Федорова С. О. Художня ілюстрація як засіб формування соціально-громадянської компетентності дітей дошкільного віку. *Мультидисциплінарний науковий часопис «Нотатки сучасної науки»*. 2025. С. 16–18. ISSN 2786-6777. DOI: 61718/nsn Вебпосилання на видання: https://www.newroute.org.ua/wp-content/uploads/nsn_22.pdf#page=16

11. Федорова С. О. Спілкування в колі як форма розвитку комунікативних здібностей дітей дошкільного віку. *Мультидисциплінарний науковий часопис «Нотатки сучасної науки»*. 2025. С. ISSN 2786-6777. DOI: 61718/nsn Вебпосилання на видання: https://www.newroute.org.ua/wp-content/uploads/nsn_22.pdf#page=16

12. Федорова С. О., Хорошилова Л. М., Носова І. В. Орієнтовне розгорнуте календарно-тематичне планування за НМК «Буду вправним першачком», 2024, Видавничий Дім «Генеза», оригінал-макет.

13. Федорова С. О., Урчік Л. В. «Позитивна спільна взаємодія як запорука успішної соціалізації дошкільників». Департамент освіти і науки Київської обласної державної адміністрації Комунальний навчальний заклад Київської обласної ради «Київський обласний інститут післядипломної освіти педагогічних кадрів». Розробки батьківських зібрань з теми: «Педагогіка партнерства в дошкільній освіті», м. Біла Церква, 2024.

14. Федорова Світлана. Соціально-педагогічна акція «Читати – це сучасно та модно». Департамент освіти і науки Київської обласної державної адміністрації Комунальний навчальний заклад Київської обласної ради «Київський обласний інститут післядипломної освіти педагогічних кадрів». Розробки батьківських зібрань з теми: «Педагогіка партнерства в дошкільній освіті», м. Біла Церква, 2024.

15. Федорова С. О. Великі справи маленьких громадян. Проведення соціально-екологічних акцій у закладі дошкільної освіти. Інформаційний бюлетень ВГО «Асоціація працівників дошкільної освіти» «Дошкілля. UA». № 1 2025. С. 21-22. Вебпосилання на видання:

https://drive.google.com/file/d/1SSIvmjyEBhQFusr1QHJo7VRceTlGrupQ/view?fbclid=IwZXh0bgNhZW0CMTEAAR3wYpaooSBs9UQ6836fR0ARZbzDaZ1pzqTf781ZsPMJOBLxkljW1fAMTss_aem_l3aM9u4GtlFP_v5Oxu2LMg

16. Федорова С.О. Хто найкращий? Авторська казка для дітей старшого дошкільного віку. Інформаційний бюлетень ВГО «Асоціація працівників дошкільної освіти» «Дошкілля.UA». № 1, 2025. С. 32. Вебпосилання на видання: https://drive.google.com/file/d/1SSIvmjyEBhQFusr1QHJo7VRceTlGrupQ/view?fbclid=IwZXh0bgNhZW0CMTEAAR3wYpaooSBs9UQ6836fR0ARZbzDaZ1pzqTf781ZsPMJOBLxkljW1fAMTss_aem_l3aM9u4GtlFP_v5Oxu2LMg

ЗМІСТ

ВСТУП	22
РОЗДІЛ 1. ТЕОРЕТИКО-МЕТОДОЛОГІЧНІ ЗАСАДИ ФОРМУВАННЯ СОЦІАЛЬНО-ГРОМАДЯНСЬКОЇ КОМПЕТЕНТНОСТІ В КОМУНІКАТИВНІЙ ДІЯЛЬНОСТІ ДІТЕЙ СТАРШОГО ДОШКІЛЬНОГО ВІКУ	36
1.1. Формування соціально-громадянської компетентності дітей старшого дошкільного віку як соціальна та наукова проблема	36
1.2. Аналіз філософських, соціологічних, психолого-педагогічних підходів до визначення основних понять дослідження	54
1.3. Комунікативна діяльність як засіб формування соціально-громадянської компетентності дітей старшого дошкільного віку.....	78
Висновки до розділу 1.....	87
РОЗДІЛ 2. СУЧАСНА ПРАКТИКА ФОРМУВАННЯ СОЦІАЛЬНО-ГРОМАДЯНСЬКОЇ КОМПЕТЕНТНОСТІ В КОМУНІКАТИВНІЙ ДІЯЛЬНОСТІ ДІТЕЙ СТАРШОГО ДОШКІЛЬНОГО ВІКУ	91
2.1. Аналіз стану формування соціально-громадянської компетентності в комунікативній діяльності дітей старшого дошкільного віку в сучасній практиці дошкільної освіти	91
2.2. Діагностика стану сформованості соціально-громадянської компетентності дітей старшого дошкільного віку в комунікативній діяльності	112
Висновки до розділу 2.....	146
РОЗДІЛ 3. ТЕОРЕТИЧНЕ ОБҐРУНТУВАННЯ ТА ЕКСПЕРИМЕНТАЛЬНА ПЕРЕВІРКА ЕФЕКТИВНОСТІ ОРГАНІЗАЦІЙНО-ПЕДАГОГІЧНИХ УМОВ ФОРМУВАННЯ СОЦІАЛЬНО-ГРОМАДЯНСЬКОЇ КОМПЕТЕНТНОСТІ В КОМУНІКАТИВНІЙ ДІЯЛЬНОСТІ ДІТЕЙ СТАРШОГО ДОШКІЛЬНОГО ВІКУ.....	149

3.1. Обґрунтування організаційно-педагогічних умов формування соціально-громадянської компетентності дітей старшого дошкільного віку в комунікативній діяльності.....	149
3.2. Реалізація організаційно-педагогічних умов формування соціально-громадянської компетентності в комунікативній діяльності дітей старшого дошкільного віку.....	172
3.3. Аналіз результатів дослідно-експериментальної роботи з формування соціально-громадянської компетентності в комунікативній діяльності дітей старшого дошкільного віку.....	209
Висновки до розділу 3.....	220
ЗАГАЛЬНІ ВИСНОВКИ.....	224
СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ.....	231
ДОДАТКИ.....	264

ПЕРЕЛІК УМОВНИХ ПОЗНАЧЕНЬ

ДСДО – Державний стандарт дошкільної освіти

ЗДО – заклад дошкільної освіти

ЕГ – експериментальна група

КГ – контрольна група

ВСТУП

Обґрунтування вибору теми дисертації. В умовах кардинальних змін, що відбуваються в сучасному соціокультурному просторі українського суспільства, визначальними є пошуки відповідей щодо особливостей соціалізації, становлення та розвитку підростаючої особистості. Розбудова громадянського суспільства в умовах російської військової агресії, активних бойових дій та анексії частини територій держави, підтвердили ключову роль дошкільної освіти, як найвідповідальнішого періоду засвоєння перших соціокультурних цінностей, виховання в майбутнього покоління громадянських якостей, формування основ світогляду та загальної культури. Сучасному суспільству необхідні критично вдумливі, самостійні люди з розвиненим почуттям відповідальності, гідності, національної свідомості та вмінням конструктивно взаємодіяти в соціумі. Саме в дошкільному віці закладаються означені якості, що є важливим для виховання соціально відповідальних і свідомих громадян.

Провідні принципи та засади української системи освіти, зокрема й дошкільної, визначено в низці загальнодержавних нормативних актах та постановах: Конституція України (1996), Закони України «Про освіту» (2017), «Про дошкільну освіту» (2025), «Про охорону дитинства» (2001), «Про основні засади державної політики у сфері утвердження української національної та громадянської ідентичності» (2022), Базовий компонент дошкільної освіти (2021), Концепція розвитку громадянської освіти в Україні (2018), комплексні програми розвитку дошкільної освіти «Впевнений старт» (2022), «Дитина» (2020), «Українське дошкілля» (2022) та ін. В означених документах задекларовано прогресивні зміни, що відбулися в освітній політиці держави за період становлення незалежної суверенної України, а також проголошені нові пріоритетні завдання подальшого розвитку системи дошкільної освіти.

У Державному стандарті дошкільної освіти (Базовому компоненті дошкільної освіти), новою ключовою для дошкільної освіти компетентністю дитини визначено соціально-громадянську. Основні ознаки її сформованості подано в інваріантному складнику освітнього напрямку «Дитина в соціумі» [212].

Завдання і зміст освітнього напрямку «Дитина в соціумі» реалізуються з урахуванням системи особистісних цінностей, здібностей, потреб, інтересів, активності дітей дошкільного віку. Сформованість соціально-громадянської компетентності, відповідно до ДСДО, «має виражатися в ціннісному ставленні дитини до себе, своїх прав та прав інших, наявності уявлень про правила і способи міжособистісної взаємодії між членами сім'ї, родини, іншими людьми та вмінні дотримуватись цих правил у соціально-громадянському просторі, а також у ціннісному ставленні та поведінці до культурних надбань українського народу, представників різних національностей і культур» [212].

В освітньому напрямі «Дитина в соціумі» встановлено встановлений мінімум гармонійного розвитку дошкільника, обов'язкового для визначення його готовності до соціального життя загалом та до навчання в школі зокрема, що має супроводжуватись оновленням змісту освітньої діяльності закладів дошкільної освіти, розробкою сучасних форм і методів педагогічної діяльності [212].

Соціально-громадянська компетентність дитини дошкільного віку формується в різних видах діяльності, зокрема і в комунікативній. Саме через спілкування дитина вчиться взаємодіяти з іншими, розуміти соціальні норми, вирішувати конфлікти та брати участь у громадському житті.

У наукових працях українських і закордонних учених досліджено загальні та окремі аспекти формування соціально-громадянської компетентності особистості, серед яких: соціалізація особистості (М. Айзенбарт, Р. Бернс, О. Бобак, М. Докторович, Н. Гавриш, В. Кузьменко, О. Максимова, А. Мудрик, І. Рогальська-Яблонська, Т. Степанова та ін.), соціальне становлення та соціально-емоційний розвиток особистості (С. Бадер, І. Дичківська, О. Козлюк, О. Кононко, Т. Піроженко, Т. Поніманська та ін.), соціальна активність (І. Литвишко, І. Карабаєва, С. Ладивір, М. Мід), становлення ціннісних орієнтацій дитини дошкільного віку (І. Бех, Т. Піроженко, Л. Соловйова, О. Хартман та ін.), громадянське виховання (О. Безсонова, М. Боришевський, Г. Ващенко, П. Вербицька, О. Вишневецький, О. Каплуновська, О. Стаєнна, Н. Охріменко, С. Тесленко, Л. Шкрєбтієнко) та ін.

Проблемі формування соціально-громадянської компетентності у дітей дошкільного віку присвячені важливі для дисертаційної роботи наукові розвідки вітчизняних психологів та педагогів І. Беха, Н. Гавриш, Л. Божович, О. Запорожця, Л. Козак, О. Косенчук, С. Ладивір, Т. Піроженко, Т. Пономаренко, О. Стаєнної, К. Чорної та інших.

Аналіз науково-педагогічних джерел свідчить, що роки дошкільного дитинства визначаються сенситивним періодом для процесу первинної соціалізації дитини раннього та дошкільного віку, коли необхідно створити належні умови для активізації соціального, громадянського та особистісного потенціалу підростаючої особистості. У низці досліджень представників педагогічної науки (М. Айзенбарт, О. Безсонова, О. Бобак, Г. Беленька, А. Богуш, Н. Гавриш, Л. Варяниця, О. Кононко, К. Крутій, О. Литвишко, Т. Прищепа, О. Рейпольська, І. Рогальська-Яблонська, Л. Шкрєбтієнко) розкрито теоретичні й практичні аспекти формування соціальної та громадянської компетентностей дітей дошкільного віку, що свідчить про підвищений науковий інтерес до цієї проблеми, пошуку засобів її ефективного розв'язання.

У результаті вивчення різних складників проблеми дослідження з'ясовано, що формування соціально-громадянської компетентності дітей старшого дошкільного віку вимагає врахування вікових, фізіологічних і психологічних особливостей та виявлення оптимальних засобів, серед яких важливе значення посідає комунікативна діяльність. Вагоме місце серед досліджень у цій площині посідають праці А. Богуш, А. Вознюк, Н. Гавриш, О. Кононко, Л. Куземко, О. Косенчук, І. Луценко, С. Максименко, І. Новік, С. Паламар, Т. Поніманської, О. Проскурняк, М. Рафальської, О. Сас.

Актуальність проблеми формування соціалізації дітей дошкільного віку в сім'ї зумовлена також необхідністю осмислення специфіки загострення цього аспекту у вітчизняних реаліях, де тривалі соціально-економічні трансформації, руйнуючи матеріальний та духовний добробут суспільства, заважають належному розвитку підростаючого покоління, коли повертається жахіття особливого дитинства – дитинства «дітей війни», не лише знецінюється проголошення особливої державної

підтримки дитинства, а й загалом ставляться під сумнів перспективи прогресу України, що проблема формування соціально-громадянської компетентності в комунікативній діяльності дітей старшого дошкільного віку ще не стала предметом окремого цілісного наукового дослідження у практиці дошкільної освіти та потребує подальшого осмислення й пошуку на науковому та практичному рівнях.

Актуальність обраної проблеми підсилюється наявністю суперечностей між:

- сучасними вимогами дошкільної освіти до формування соціально-громадянської компетентності дітей дошкільного віку та дещо застарілими підходами до формування означеної компетентності дитини в закладах дошкільної освіти;

- декларуванням необхідності формування соціально-громадянської компетентної дитини старшого дошкільного віку в різних видах діяльності, зокрема й в комунікативній та відсутністю обґрунтованих організаційно-педагогічних умов її формування в закладах дошкільної освіти;

- потребою практики у формуванні соціально-громадянської компетентності в різних видах комунікативної діяльності дітей старшого дошкільного віку та недостатністю відповідного методичного забезпечення освітнього процесу у закладах дошкільної освіти;

- надзвичайно важливою роллю партнерської взаємодії педагогів закладів дошкільної освіти з родинами вихованців у формуванні соціально-громадянської компетентності в комунікативній діяльності дітей старшого дошкільного віку та недосконалою обізнаністю педагогів і батьків із цього питання.

Таким чином, актуальність окресленої проблеми, її недостатня теоретична розробленість та практичне втілення в контексті вищезазначених суперечностей зумовили вибір теми дослідження: **«Формування соціально-громадянської компетентності в комунікативній діяльності дітей старшого дошкільного віку»**.

Зв'язок роботи з науковими програмами, планами, темами. Дисертаційну роботу виконано відповідно до теми наукового дослідження кафедри дошкільної освіти Київського столичного університету імені Бориса Грінченка «Підготовка

майбутніх фахівців дошкільної освіти до психолого-педагогічного супроводу розвитку дітей раннього віку» (державний реєстраційний номер 0121U113725).

Тему дослідження «Формування соціально-громадянської компетентності в комунікативній діяльності дітей старшого дошкільного віку» затверджено Вченою радою Київського університету імені Бориса Грінченка (протокол № 9 від 28.10.2021 р.) та узгоджено рішенням Міжвідомчої ради з координації наукових досліджень у галузі педагогіки і психології НАПН України (протокол № 2 від 29.04.2022 р.).

Об'єкт дослідження – формування соціально-громадянської компетентності в комунікативній діяльності дітей старшого дошкільного віку.

Предмет дослідження – організаційно-педагогічні умови формування соціально-громадянської компетентності в комунікативній діяльності дітей старшого дошкільного віку.

Мета дослідження: полягає в теоретичному обґрунтуванні й експериментальній перевірці ефективності організаційно-педагогічних умов формування соціально-громадянської компетентності в комунікативній діяльності дітей старшого дошкільного віку в освітньому процесі ЗДО.

Відповідно до мети визначено такі **завдання:**

1. Дослідити теоретико-методологічні засади формування соціально-громадянської компетентності в комунікативній діяльності дітей старшого дошкільного віку.

2. Проаналізувати стан формування соціально-громадянської компетентності в комунікативній діяльності дітей старшого дошкільного віку в сучасній практиці дошкільної освіти.

3. Визначити критерії, показники та рівні сформованості соціально-громадянської компетентності дітей в комунікативній діяльності дітей старшого дошкільного віку.

4. Обґрунтувати організаційно-педагогічні умови формування соціально-громадянської компетентності в комунікативній діяльності дітей старшого дошкільного віку та експериментально перевірити їх ефективність.

Теоретико-методологічну основу дослідження становлять наукові положення й висновки філософії освіти (В. Андрущенко, І. Зязюн, В. Кремень, В. Курило, В. Огнев'юк та інші); теорії формування та розвитку особистості в діяльності (Г. Костюк, О. Кочерга, С. Максименко та інші); концепції особистісно орієнтованого (І. Бех, Л. Козак, О. Пехота, Н. Лавриченко, С. Сисоєва, М. Чобітько та інші), компетентнісного (І. Бех, Н. Гавриш, О. Овчарук, С. Паламар, О. Пометун, І. Рогальська-Яблонська, О. Савченко та інші), діяльнісного (Д. Дьюї, С. Кульбіда, І. Луценко, С. Максименко та інші), методологічних підходів до розвитку особистості; наукові розвідки психологів і педагогів про особливості особистісного зростання дитини на етапі дошкільного дитинства (М. Айзенбарт, О. Бабак, В. Кортило, О. Кононко, О. Рейпольська), значення соціального розвитку дитини в сучасному освітньому процесі (А. Богущ, О. Максимова, Т. Піроженко, Т. Поніманська, Л. Соловійова), особливості формування соціального та громадянського досвіду дитини дошкільного віку (О. Байєр, А. Богущ, Г. Беленька, Н. Гавриш, О. Каплуновська, О. Косенчук, В. Лаппо, С. Тесленко), важливість формування соціальної та громадянської компетентностей дітей старшого дошкільного віку (О. Безсонова, Л. Варяниця, А. Вознюк, Л. Калуська, Л. Куземко, Л. Петровська, Т. Пономаренко, О. Рейпольська, О. Сас, О. Стаєнна, Л. Шкрєбтієнко); психолого-педагогічні праці про використання методик розвитку комунікативної діяльності в освітньому процесі закладів дошкільної освіти (М. Айзенбарт, Л. Артемова, А. Богущ, О. Безсонова, Н. Гавриш, О. Козлюк, К. Крутій, І. Луценко, І. Мартиненко, В. Панченко).

Методи дослідження. Для досягнення мети й розв'язання окреслених завдань використано комплекс наукових методів дослідження:

– *теоретичні* – аналіз та узагальнення філософської, психологічної, педагогічної та соціально-педагогічної літератури для дослідження теоретичних аспектів проблеми; ретроспективний аналіз, синтез, систематизація й узагальнення для визначення змісту базових понять дослідження й формулювання його термінологічного апарату; вивчення та узагальнення перспективного педагогічного досвіду для з'ясування стану досліджуваної проблеми в практиці дошкільної освіти;

класифікація, порівняння, узагальнення, моделювання для обґрунтування організаційно-методичних засад формування соціально-громадянської компетентності в комунікативній діяльності дітей старшого дошкільного віку;

– *емпіричні* – педагогічне спостереження, анкетування, тестування, опитування, інтерв'ювання, бесіда, діагностичні методики для визначення критеріїв, показників, характеристики рівнів сформованості соціально-громадянської компетентності дітей старшого дошкільного віку; педагогічний експеримент – з метою перевірки організаційно-методичних засад формування соціально-громадянської компетентності в комунікативній діяльності дітей старшого дошкільного віку;

– *математичної статистики* – для оброблення експериментальних даних, інтерпретації та визначення вірогідності результатів дослідження.

Наукова новизна та теоретична значущість результатів дослідження полягає у тому що:

- *уперше*: обґрунтовано теоретико-методологічні засади формування соціально-громадянської компетентності в комунікативній діяльності дітей старшого дошкільного віку; визначено та теоретично обґрунтовано організаційно-педагогічні умови формування соціально-громадянської компетентності в комунікативній діяльності дітей старшого дошкільного віку (збагачення змісту освітнього процесу з формування соціально-громадянської компетентності в комунікативній діяльності дітей старшого дошкільного віку; вивіщення професійної компетентності педагогів та забезпечення партнерської взаємодії з батьками вихованців щодо формування соціально-громадянської компетентності в комунікативній діяльності дітей старшого дошкільного віку; удосконалення освітнього соціокультурного середовища закладу дошкільної освіти; використання ефективних форм, методів і засобів формування соціально-громадянської компетентності в комунікативній діяльності дітей старшого дошкільного віку); експериментально перевірено ефективність організаційно-педагогічних умов формування соціально-громадянської компетентності в комунікативній діяльності дітей старшого дошкільного віку;

- *уточнено*: сутність основних понять дослідження «соціалізація», «компетентність», «соціальна компетентність», «громадянськість», «громадянська компетентність», «соціально-громадянська компетентність», «соціально-громадянська компетентність дітей старшого дошкільного віку», «комунікативна діяльність»; структурні компоненти соціально-громадянської компетентності дітей старшого дошкільного віку (емоційно-ціннісний, когнітивний, діяльнісний); критерії (емоційно-світоглядний, пізнавально-знаннєвий, поведінково-діяльнісний), показники та рівні сформованості соціально-громадянської компетентності дітей старшого дошкільного віку;

- *подальшого розвитку дістали*: питання теорії та практики формування соціально-громадянської компетентності в комунікативній діяльності дітей старшого дошкільного віку; науково обґрунтовані уявлення про методологічні підходи, принципи, зміст, форми освітньої взаємодії вихователів з дітьми, педагогічні методи та засоби формування досліджуваної компетентності.

Практичне значення результатів дослідження полягає у впровадженні в освітній процес закладу дошкільної освіти організаційно-педагогічних умов формування соціально-громадянської компетентності в комунікативній діяльності дітей старшого дошкільного віку, а також розробленої відповідно до них авторської програми «Дитина та світ навколо», визначених форм, методів і засобів формування досліджуваної компетентності; методичних розробок змісту різних форм освітньої взаємодії з вихователями та батьками вихованців з досліджуваної проблеми; методичних рекомендацій щодо вдосконалення освітнього соціокультурного середовища закладу дошкільної освіти; методик педагогічної діагностики показників сформованості соціально-громадянської компетентності в комунікативній діяльності дітей старшого дошкільного віку.

Матеріали дисертаційного дослідження можуть бути використані педагогами закладів дошкільної освіти з метою педагогічно доцільного календарно-тематичного планування освітньої діяльності з формування соціально-громадянської компетентності дітей старшого дошкільного віку; в організації взаємодії з батьками вихованців. Здобуті емпіричні дані та наукові висновки можуть бути використані у

процесі професійної підготовки майбутніх вихователів закладів дошкільної освіти в умовах університетського навчання та вдосконалення професійної компетентності вихователів в умовах післядипломної педагогічної освіти. Отримані результати можуть стати підґрунтям для розробки методичних рекомендацій, навчально-методичних посібників, програм навчальних дисциплін для закладів вищої освіти.

Результати дослідження **впроваджено** в освітній процес закладів дошкільної освіти: Білоцерківський заклад дошкільної освіти № 18 «Ясочка» Білоцерківської міської ради Київської області (довідка № 01-37/65 від 13.12.2023 р.); Білоцерківській заклад дошкільної освіти № 5 «Сонечко» Білоцерківської міської ради Київської області (довідка № 15 від 05.09.2024 р.); Кирданівський заклад дошкільної освіти Овруцької міської ради Житомирської області (довідка № 23 від 02.09.2024 р.); Товтрівський заклад дошкільної освіти Вікнянської сільської ради Чернівецького району, Чернівецької області (довідка № 45 від 29.08.2024 р.); заклад дошкільної освіти (ясла-садок) комбінованого типу № 1 «Зіронька» Яготинської міської ради (довідка № 49 від 12.09.2024 р.); заклад дошкільної освіти (ясла-садок) № 12 Деснянського району міста Києва (довідка № 49 від 08.09.2024 р.); Пилиповицький заклад дошкільної освіти (ясла-садок) комбінованого типу «Пилипко» Бородянської селищної ради Київської області (довідка № 36 від 05.09.2024 р.); Дружнянський заклад дошкільної освіти (ясла-садок) комбінованого типу «Струмочок» Бородянської селищної ради Київської області (довідка № 53 від 11.09.2024 р.); комунальний заклад «Краснопавлівський заклад дошкільної освіти (ясла-садок) комбінованого типу» Лозівської міської ради Харківської області (довідка № 01-22/125 від 09.09.2024 р.); Підгайцівський заклад дошкільної освіти (ясла-садок) «Малятко» Підгайцівської сільської ради Луцького району Волинської області (довідка № 28 від 28.08.2024 р.).

Апробація результатів дослідження: основні положення, висновки, практичні результати дисертаційного дослідження представлено у виступах, доповідях і повідомленнях на науково-практичних конференціях різного рівня:

– міжнародних конференціях: «Актуальні проблеми дошкільної та спеціальної освіти. IV Міжнародні педагогічні читання пам'яті професора Т.І. Поніманської»

(Рівне, 12 листопада 2021); «Дошкільна освіта в епоху постмодернізму: європейський досвід, інноваційні практики» (Київ, 27, 28, 29, вересня 2022); «Феномен раннього дитинства: витоки, виклики, виміри» (Київ, 29 листопада 2023); участь у ІХ Міжнародній Грінченківській науковій школі «Розвиток дослідницької компетентності молодого науковця з урахуванням сучасних трендів та викликів вищої освіти» (Київ, з 18 по 22 листопада 2024); «Нова українська школа: результати та перспективи» (Маріупольський університет, 21 грудня 2023); «Інноваційні освітні технології в системі неперервної освіти: від дошкільної освіти до освіти дорослих (вітчизняний і світовий досвід упровадження)» (Київ, 20 березня 2024); ІV Міжнародна науково-практична інтернет-конференція «Світ дидактики: дидактика в сучасному світі» (Київ, 29–30 жовтня 2024); ІХ Міжнародна Грінченківська наукова школа (Київ, 18–22 листопада 2024); V Міжнародна наукова онлайн-конференція «Педагогіка у міждисциплінарному вимірі: реалії вищої освіти у контексті викликів сьогодення» (Київ, Україна, 20 листопада 2024 року); Participation in the scientific-practical conference «The latest technologies of modern society» (Kharkiv, Ukraine, 07.12.2024);

– *всеукраїнських* конференціях: «Рівні серед рівних: інноваційні підходи до навчання дітей з особливими потребами» (Київ, 17 грудня 2021); «Освітній процес у закладах дошкільної освіти в умовах воєнного стану: теорія, практика, інновації» (Київ, 15 вересня 2023); «Актуальні проблеми дошкільної освіти: виклики та пріоритети» (Глухів, 19–20 жовтня 2023); «Сучасний заклад дошкільної освіти: лідерство, диджиталізація, майбутній капітал» (Київ, 19 жовтня 2023); «Національна наука і освіта в умовах війни РФ проти України та сучасних цивілізаційних викликів» (Київ, 27 березня – 2 квітня 2024); «Національна наука і освіта в умовах війни РФ проти України та сучасних цивілізаційних викликів» (Київ, 27 березня–2 квітня 2024); «Дослідження молодих вчених: від ідеї до реалізації» (Київ, 17–18 травня 2024); «Актуальні питання сучасної науки: історія, теорія, практика», (Харків, Україна, 17–19 березня 2025);

– *всеукраїнських* семінарах: Всеукраїнський науково-практичний онлайн-семінар «Діагностика та моніторинг розвитку обдарованості особистості» (Київ, 30 травня 2023); «Всеукраїнський науково-методичний семінар «Українське дошкілля в умовах війни: виклики і завдання» (Луцьк, 30 вересня – 02 жовтня 2024);

– *всеукраїнських* вебінарах: міжнародний online-марафон «Дошкільна освіта в епоху постмодернізму: європейський досвід, інноваційні практики» (Київ, 29 вересня 2022); «Інноваційні підходи в роботі педагогів дошкільної ланки під час очної та дистанційної організації освітнього процесу» (Київ, 19 травня 2023); «Розвиток професійної компетентності педагогів ЗДО в умовах упровадження інноваційних підходів під час очного та дистанційного навчання. Старший дошкільний вік» (Київ, 31 серпня 2023); «Розвиток професійної компетентності педагогів ЗДО в умовах упровадження інноваційних підходів під час очного та дистанційного навчання. Старший дошкільний вік» (Київ, 09 серпня 2024); «Шляхи зростання фахової майстерності педагогів в умовах інноваційного освітнього середовища. Старший дошкільний вік» (освітня програма дистанційного курсу; 29 серпня 2024, м. Київ); «Освітні інсайти для педагогів дошкільної освіти: Добрі поради на щодень або Як діяти у конфліктних ситуаціях» (Київ, 23 квітня, 2025).

Публікації. Наукові результати дисертації висвітлено у 19 наукових публікаціях, із них 10 одноосібних: 2 статті (усі у співавторстві) у виданні, включених на дату опублікування до переліку наукових фахових видань України; 1 стаття (у співавторстві) у закордонному періодичному виданні, включеному до наукометричної бази Web of Science; 16 публікацій (6 у співавторстві), у яких додатково відображені наукові результати дослідження.

У статті «Використання методу проєктів у формуванні соціально-фінансової грамотності дітей старшого дошкільного віку» (у співавторстві з Л. В. Козак) внесок С. О. Федорової полягає у здійсненні теоретичного аналізу аспектів формування соціально фінансової грамотності дітей старшого дошкільного віку; визначенні сутності та особливостей реалізації педагогічної технології методу проєктів в освітньому процесі ЗДО; обґрунтуванні важливості використання методу проєктів як стимуляційного чинника формування та розвитку життєвих компетентностей

старших дошкільників; висвітленні змісту та особливостей організації діяльності дітей на різних етапах проєктної технології; впровадженні технології на формувальному етапі експерименту, що загалом складає 85% тексту публікації.

У статті «Патріотизм як основа формування соціально-громадянської компетентності дітей старшого дошкільного віку» (у співавторстві з Л. В. Козак) внесок С. О. Федорової полягає в аналізі науково-методичної літератури й чинних нормативних документів з проблеми дослідження; визначенні сутності ключових понять, які доповнюють одне одного та допомагають розкрити особливості формування соціально-громадянської компетентності в комунікативній діяльності дітей старшого дошкільного віку; обґрунтуванні важливості виховання патріотичних почуттів та їх впливу на формування соціально-громадянської компетентності дітей старшого дошкільного віку; умов формування патріотичних почуттів у процесі систематичного та цілеспрямованого педагогічного впливу; використання доцільних методів та засобів під час освітньої діяльності педагогів ЗДО, що загалом складає 90% тексту публікації.

У статті закордонного наукового видання «Розвиток соціальних та громадянських навичок через інтерактивне заняття у старших дошкільників» (у співавторстві з С. Жейновою, С. Ригіною, В. Бутенко, А. Карнауховою), внесок С. О. Федорової полягає у здійсненні теоретичної аналітики, на основі якої визначено сутність основних категорій досліджуваної проблематики «формування соціально-громадянської компетентності в комунікативній діяльності дітей старшого дошкільного віку»; розробленні педагогічної технології з використанням інтегрованих занять та комунікативних ігор під час освітньої діяльності; перевірено її ефективність у процесі формування соціально-громадянської компетентності в комунікативній діяльності у старших дошкільників; проведено оцінку ефективності впровадження наведеної технології, що загалом складає 80% тексту публікації.

У статті «Формування соціально-громадянської компетентності дітей старшого дошкільного віку в сучасному соціокультурному середовищі» (у співавторстві з Л. В. Козак), внесок С. О. Федорової складає 70 % та полягає в теоретичному аналізі законодавчих актів України та психолого-педагогічних

досліджень з означеної проблематики; висвітленні філософських поглядів та засад громадянського виховання; різні підходи до змісту понять «громадянське виховання», «соціальна компетентність», «соціально-громадянська компетентність» дітей старшого дошкільного віку; визначенні особливостей впливу на формування означених понять, сутності основних категорій з означеної проблематики та ступеню її дослідженості.

У публікації «Волонтерська діяльність як засіб формування соціально-громадянської компетентності дітей у закладах дошкільної освіти» (у співавторстві з Л. В. Козак), О. С. Федоровою розглянуто нормативні та теоретико-методичні засади досліджуваної проблематики; здійснено змістовий аналіз понять; з'ясовано можливості впливу волонтерської діяльності, як засобу формування соціально-громадянської компетентності дітей старшого дошкільного віку; розкрито особливості взаємодії сім'ї та закладу дошкільної освіти під час долучення до волонтерського руху та благодійних ініціатив в ЗДО, що загалом складає 75 % загального тексту.

У публікації «Інноватизація дошкільної освіти: зарубіжні практики та вітчизняний досвід їх впровадження» (у співавторстві з Н. А. Григор'євою, Н. П. Гончар), внесок С.О. Федорової складає 60 % та полягає в теоретичному аналізі тверджень науковців щодо складників якості сучасної дошкільної освіти, зміст Концепції розвитку освіти на період 2015-2025 років та Державного стандарту дошкільної освіти (Базовий компонент, 2021); аналізі проблем та сучасних вимог у царині дошкільної освіти, виховання та розвитку особистості на етапі дошкільного дитинства.

У тезах конференції «Формування соціально-громадянської компетентності дітей старшого дошкільного віку в комунікативній діяльності» (у співавторстві з Л. В. Козак), внесок С.О. Федорової складає 55 %. Автором проаналізовано зміст освітнього напрямку «Дитина в соціумі» Державного стандарту дошкільної освіти; визначено актуальність проблеми формування соціально-громадянської компетентності дітей старшого дошкільного віку; обґрунтовано необхідність оновлення змісту та методів освітньої взаємодії, вдосконалення та впровадження

ефективних технологій виховання та розвитку особистості дітей старшого дошкільного віку в умовах закладу дошкільної освіти.

У публікації «Орієнтовне розгорнуте календарно-тематичне планування за НМК «Буду вправним першачком» (у співавторстві з Л. М. Хорошиловою, І. В. Носовою) внесок С. О. Федорової полягає в розробці методичних матеріалів календарного планування за освітніми напрямками Державного стандарту дошкільної освіти (Базовий компонент дошкільної освіти 2021) «Дитина в соціумі», «Дитина в сенсорно-пізнавальному просторі» та інших; авторських матеріалів, що увійшли до розділів календарно-тематичного планування «Ранок», «Організована освітня діяльність», «II половина дня», «Вечір», що загалом складає 60% тексту публікації.

У публікації «Позитивна спільна взаємодія як запорука успішної соціалізації дошкільників» (у співавторстві Л. В. Урчік Л. В) внесок С. О. Федорової полягає в розробці серії батьківських зібрань з теми: «Педагогіка партнерства в дошкільній освіті», що загалом складає 60 % тексту публікації.

Структура та обсяг дисертації. Дисертація складається з анотації, вступу, трьох розділів, висновків до кожного розділу, загальних висновків, списку використаних джерел (311 найменувань, з них 15 іноземними мовами), додатків. Робота містить 13 таблиць, 1 формулу. Основний текст дисертації викладено на 213 сторінках, загальний обсяг роботи – 330 сторінок.

РОЗДІЛ 1.

ТЕОРЕТИКО-МЕТОДОЛОГІЧНІ ЗАСАДИ ФОРМУВАННЯ СОЦІАЛЬНО-ГРОМАДЯНСЬКОЇ КОМПЕТЕНТНОСТІ В КОМУНІКАТИВНІЙ ДІЯЛЬНОСТІ ДІТЕЙ СТАРШОГО ДОШКІЛЬНОГО ВІКУ

1.1. Формування соціально-громадянської компетентності дітей старшого дошкільного віку як соціальна та наукова проблема

Розбудова незалежної демократичної країни невід’ємно пов’язана з формуванням громадянського суспільства. За останній час у нашій країні відбулися значні суспільно-політичні, соціальні та економічні події, важливі для розвитку як вітчизняного, так і європейського та світового державно-суспільного досвіду. Доленосні обставини, що викликані російською військовою агресією проти України, зміни в соціокультурному середовищі та реформування освіти, фактом своєї появи спонукають до перегляду і переоцінки багатьох утверджень ціннісного характеру. Стрижневе місце в цих реаліях посідають формування й розвиток соціально-громадянських якостей майбутнього покоління, ідеї зміцнення національної самосвідомості та ідентичності української нації. Сьогодення суспільно-політичних реалій у країні демонструють важливість виховання соціальної та громадянської свідомості громадян, їхньої культури у становленні демократичної держави з критично мислячою нацією, активними громадянами-патріотами [184].

Виховання соціально компетентного свідомого громадянина в сучасному суспільстві зумовлюється розширенням меж процесу соціалізації та зміною уявлень про нього, воєнним станом у країні, євроінтеграцією України та модернізацією національної освітньої системи з урахуванням європейського досвіду. Сучасна ситуація розвитку особистості дитини дошкільного віку потребує здійснення теоретичного аналізу концептуальних підходів педагогічного впливу та соціокультурного оточення на формування і становлення життєвих компетентностей особистості, виховання її моральних почуттів та ціннісних орієнтирів.

Правові основи формування соціальної та громадянської компетентностей дітей дошкільного віку закладені в Конституції України [120], Законах України «Про освіту» [218], «Про дошкільну освіту» [211] та інших нормативно-правових актах у сфері освітньої діяльності дошкільної освіти.

Так, у I розділі Конституції України, «людина, її життя, здоров'я, честь, гідність, недоторканність та безпека визнаються найвищою соціальною цінністю. Громадянські права і свободи людини та їх гарантії визначають зміст і спрямованість діяльності держави» [120, стаття 3].

У статті 12 Закону України «Про освіту» соціальна та громадянська компетентності згадуються серед ключових «компетентностей, які пов'язані з ідеями демократії, справедливості, рівності, прав людини, добробуту та здорового способу життя, з усвідомленням рівних прав і можливостей та необхідні кожній сучасній людині для успішної життєдіяльності у суспільстві» [218]. Натомість у Законі України «Про дошкільну освіту» означені компетентності згадуються лише узагальнено. Водночас поняття «компетентність» дитини дошкільного віку визначено як – «динамічну комбінацію знань, умінь, навичок, способів мислення, поглядів, цінностей», особистісних якостей, що забезпечують здатність дитини до успішної соціалізації та освіти [211].

У світлі сучасних подій соціально-громадянська компетентність стала центром освітніх процесів країни на всіх рівнях та в усіх складниках освіти. Саме тому на важливості формування соціальної та громадянської компетентностей наголошено в Концепції розвитку громадянської освіти в Україні [122]. Під громадянською освітою в документі розуміється освіта, що базується на засадах «національних та загальнолюдських цінностей, спрямована на формування й розвиток громадянських компетентностей людини на всіх рівнях освіти та в усіх складниках освіти, що дасть змогу громадянам краще розуміти та реалізувати свої права в умовах демократії, відповідально ставитися до своїх прав та обов'язків, брати активну участь у суспільно-політичних процесах, а також усвідомлено забезпечувати захист, утвердження та розвиток демократії» [122].

Соціально-громадянська компетентність є однією з ключових компетентностей, які мають засвідчувати основні освітні результати дитини старшого дошкільного віку [51] та чітко прописана в переліку обов'язкової складової ключових компетентностей Державного стандарту дошкільної освіти (Базовий компонент 2021) освітнього напрямку «Дитина в соціумі» [212].

Аналіз наукових праць свідчить про те, що проблема формування соціально-громадянської компетентності дітей дошкільного віку є досить актуальною та перебуває в центрі уваги зарубіжних й вітчизняних представників філософських, соціологічних, психологічних та педагогічних наук. У філософсько-соціологічних джерелах розроблений теоретичний фундамент для вивчення зазначеної проблематики (К.-О. Апель, Н. Волошина, О. Горбань, Б. Кастельс, Л. Кольберг, В. Курило, П. Проценко, С. Савченко, Е. Тоффлер та інші); психолого-педагогічним засадам формування соціальної та громадянської компетентностей присвячені праці М. Айзенбарт, І. Беха, О. Бабак, А. Богуш, А. Карнаухової, О. Кононко, О. Косенчук, Л. Куземко, О. С. Ладивір, О. Литвишко, Т. Піроженко, О. Стаєнної, К. Чорної та інших; різні аспекти формування означеної компетентності є предметом вивчення таких науковців, як О. Байєр, О. Безсонова, А. Вознюк, Н. Гавриш, Н. Голота, М. Дикович, Л. Емерсон, М. Зечевич, Л. Козак, К. Крутій, В. Кузьменко, Н. Охріменко, О. Рейпольська, Т. Пономаренко, Т. Шинкар, Л. Шкрєбтієнко та інших.

Особливості психофізичного розвитку дітей дошкільного віку розкриті в працях О. Баєр, О. Кочерги, С. Ладивір, С. Максименка, Т. Піроженко, І. Товкач та інших; різні аспекти соціалізації обґрунтовано в розвідках М. Айзенбарт, А. Богуш, Л. Варяниці, К. Крутій, С. Курінної, О. Рейпольської, І. Рогальської-Яблонської та інших.

Цінними для нашого дослідження є наукові положення про роль комунікативної діяльності у процесі розвитку та соціалізації дітей дошкільного віку (Н. Гавриш, І. Луценко, О. Козлюк, Т. Піроженко, О. Проскурняк, С. Максименко та інших).

У контексті нашого дослідження ми дотримуємося позиції, що означена «компетентність становить собою складний соціокультурний процес взаємодії особистості з державою та суспільством. Визначення її мети і завдань зумовлено ціннісними, духовними та морально-етичними орієнтаціями, політичною структурою, соціальним замовленням та об'єктивними умовами розвитку сучасного суспільства та держави» [212, с. 5].

Серед провідних характеристик процесів соціалізації та виховання громадянських якостей дітей дошкільного віку підтримуємо думку вченого І. Бега, який зазначає, що «високі моральні, естетичні й інтелектуальні почуття, які характеризують розвинену дорослу людину і які здатні надихнути її на великі справи й благородні вчинки, не дані дитині в готовому вигляді від народження. Вони виникають і розвиваються протягом дитинства» [21].

Своєю чергою, у контексті вивчення проблеми формування особистості дитини дошкільного віку, важливими є позиції дослідниці О. Литвишко, яка визначає період раннього та дошкільного дитинства, як найсприятливіший час для процесу первинної соціалізації та формування основ соціальної та громадянської компетентностей дошкільника. На думку вченої, «доля будь-якої нації, держави, спільноти залежатиме від того, якими виростуть діти, які творитимуть її майбутнє. Тож інвестиції, вкладені у дитинство сьогодні, обов'язково повернуться суспільству сторицею: гуманізмом, демократією, громадянськістю, цивілізованістю» [147, с. 27].

Водночас для розвитку дитини дошкільного віку життєво необхідне постійне спілкування зі своїми ровесниками та дорослими. Від того, у якій формі відбувається процес взаємодії дитини з людьми, залежить її комунікабельність та вміння взаємодіяти у соціумі. Життя людини є невіддільною частиною комунікативної діяльності. Кожна з дій, спрямована на розв'язання певного завдання та мети спілкування, є системою послідовно реалізованих дій. Інакше кажучи, феномен взаємодії (спілкування) людей відбувається тільки в комунікативній діяльності [1; 131; 151; 155].

Тому в контексті нашого дослідження вважаємо за доцільне проаналізувати сучасні науково-методологічні підходи, які є ключовими для реалізації завдань

формування соціально-громадянської компетентності в комунікативній діяльності дітей старшого дошкільного віку.

Аналіз наукових розвідок (М. Айзенбарт, О. Безсонова, І. Бех, Г. Беленька, Н. Гавриш, Т. Гурковська, І. Жадан, О. Кузьмук, О. Косенчук, К. Крутій, С. Ладивір, О. Литвишко, І. Луценко, О. Максимова, Т. Піроженко, О. Проскурняк, О. Рейпольська, І. Рогальська–Яблонська, О. Стаєнна, Л. Шкрєбтієнко та ін.) й узагальнення провідних концепцій, теорій, сучасних стратегій розвитку освіти, зокрема дошкільної, дозволив визначити низку наукових підходів у формуванні соціально-громадянської компетентності в комунікативній діяльності дітей старшого дошкільного віку, а саме: аксіологічний, системний, особистісно зорієнтований, діяльнісний, компетентнісний та середовищний.

Розглядаючи **аксіологічний аспект** досліджуваної проблеми варто згадати про роль і місце виховання морально-ціннісних, зокрема національних, та громадянських орієнтирів у формуванні зростаючої особистості [226; 260].

Сутність феномену формування морально-ціннісних орієнтирів пояснюється через розкриття його зв'язку з соціальним життям людини, бо поза суспільством цінностей не існує [259].

Саме тому, в розумінні формування соціально-громадянської компетентності дітей старшого дошкільного віку насамперед виокремлюємо погляди В. Огнев'юка, який досліджуючи цінності сучасної освіти, наголошував на таких складниках: демократичні (свобода, справедливість, дотримання законів та правопорядку); соціокультурні («творчість, любов, спілкування, діяльність»); морально-етичні («сєнс життя, щастя, добро, обов'язок, відповідальність, совість, честь, гідність»); національні («державність, традиції, мова, засновані на ідеї здобуття державної незалежності»); якості освіти з позицій сучасного людиноцентризму» [177, с. 5].

Вагомими для нашого дослідження є позиції вчених І. Беха та К. Чорної, які у своїх працях розглядають формування системи цінностей майбутніх громадян країни через виховання почуття любові до Батьківщини, народу, мови, культурних досягнень; почуття відповідальності за долю і майбутнє; «почуття обов'язку в додержанні правових та морально-етичних норм в усіх аспектах життєдіяльності

людини, а також в усвідомленні людиною своєї належності до певної соціально-громадянської спільноти, конституційно закріплених за нею прав та обов'язків, поміркованого ставлення до подій суспільно-політичного характеру, шанобливого ставлення до державної мови, символіки» [22].

Водночас з цим, у контексті формування соціально-громадянської компетентності дітей дошкільного віку нам імпонують філософсько-психологічні акценти науковців (І. Карабаєва, С. Ладивір, Т. Піроженко, С. Соловійова, О. Хартман), про важливість природи цінностей, про їх місце в реальності та структурі ціннісного світу, тобто вчення про цінності життя і культури, наповнення змісту внутрішнього світу особистості та її ціннісні орієнтації [279], а також важливість формування в майбутніх громадян країни «вічних на всі часи цінностей» (родина, щастя, дружба, краса природи, краса мистецтва, зовнішня краса, творчість) [123, с. 4]. «Цінності формують сенс життя людини, ціннісні орієнтації визначають якість духовних вимірів життя» [201, с. 386].

У контексті дослідження беремо до уваги погляди С. Ладивір, яка звертає увагу на важливість набуття ціннісного досвіду співжиття та співіснування дитини дошкільного віку у процесі взаємодії та спілкування. Усвідомлення загальнолюдських цінностей відіграє особливу роль на становленні особистості в дошкільному віці, стимулюючи її до самовизначення та самоствердження [142, с. 11].

Аналіз наукових праць (О. Стаєнна [247], Н. Охріменко [184], С. Тесленко [258], Л. Шкрєбтієнко [287]), пов'язаних з тематикою проблеми дослідження вказав на те, що формування соціально-громадянської компетентності дітей дошкільного віку неможливе без виховання патріотизму як одного з найглибших ціннісних громадянських почуттів, змістом якого є любов до Батьківщини, відданість їй, готовність служити заради її процвітання й незалежності, що в сучасних умовах набуло особливої актуальності.

Про сутність цінностей у різних сферах існування йдеться в документі Рекомендацій Ради Європи від 17 січня 2018 року. Де зазначено, що цінності сучасної людини полягають у вміннях співчуття, самостійності, цілеспрямованості,

наполегливості та забезпечуються знаннями, як-то: правила поведінки й спілкування, що є загальноприйнятими в різних суспільствах і середовищах; уміннях та навичках, а саме: здатність виявляти свої можливості, зосереджуватися, долати складнощі, критично мислити та ухвалювати рішення; у здатності конструктивно спілкуватись у різних середовищах та співпрацювати в команді [171].

Таким чином, розглядаючи проблему дослідження в контексті аксіологічного підходу, можемо сказати, що виховання системи цінностей (родина, дружба, любов до Батьківщини, народу, мови; почуття обов'язку та відповідальності тощо) та ціннісних орієнтацій, сприятиме формуванню соціально-громадянської компетентності в комунікативній діяльності дітей старшого дошкільного віку.

Концепція розвитку громадянської освіти в Україні пропонує **системний підхід** у всіх складниках та на всіх рівнях вітчизняної освіти, починаючи від дошкільної. Це сприятиме забезпеченню цілісного розвитку всіх сил та здібностей дитини, її виховання та розвитку на кожному етапі освіти [102].

Системний підхід у педагогіці спрямований на розкриття цілісності педагогічних об'єктів, виявлення в них різноманітних типів зв'язків та зведення їх у єдину теоретичну картину [59, с. 305]. Зміст окресленого підходу обґрунтовано в низці наукових досліджень [15; 105; 256; 282].

Аналізуючи роль системного підходу у процесі формування соціально-громадянської компетентності старших дошкільників, зазначимо, що системний підхід орієнтує педагогів на розвиток ціннісних орієнтацій, мотивів, засвоєння культури поведінки, моральних норм та ідеалів, що визначає подальший розвиток особистості дитини дошкільного віку [239].

Підтвердженням цього є наукові розвідки вченої Т. Піроженко, яка, оцінюючи системний підхід акцентує увагу на закономірностях комунікативно-мовленнєвого розвитку дитини старшого дошкільного віку в єдності емоційних, інтелектуальних, мовних, вольових досягнень з перспективою вибору конструктивних стратегій міжособистісної взаємодії із соціальним оточенням [195].

Системний підхід у нашому дослідженні дозволяє розглянути процес формування соціально-громадянської компетентності у комунікативній діяльності дітей старшого дошкільного віку як цілісну систему; виділити системоутворювальний чинник, тобто мету, зміст і результат; сконструювати організаційно-педагогічні умови формування досліджуваної компетентності, розкрити діалектику їх взаємозв'язку; дослідити формування соціально-громадянської компетентності дітей дошкільного віку у різних формах, методах комунікативної діяльності; забезпечувати різнорівневу злагодженість і координацію спільних дій усіх учасників освітнього процесу (педагогів, дітей, батьків вихованців) протягом реалізації освітніх цілей і завдань.

У статті 5 Закону України Про дошкільну освіту, провідною ідеєю сучасної педагогіки означено орієнтацію на «дитиноцентризм та особистісно орієнтований підхід до розвитку дитини відповідно до її індивідуальних особливостей, потреб, інтересів, здібностей, обдарувань та свободи вибору» [211, стаття 5]. Тому відбувається зміна мети освіти, в ролі якої виступає не сукупність певних знань, умінь і навичок, а вільний розвиток особистості, формування необхідних життєвих навичок і компетентностей.

Як стверджує І. Бех, «педагогічно і психологічно доцільно організоване виховання, яким є його особистісно орієнтована модель, пов'язане з формуванням прагнення дитини до розвитку на основі потреби в самостійності, у подоланні відомого, у визначенні смислу «для себе» всієї системи суспільно значущих стосунків» [11] та наголошує на «створенні теорії розвивального виховання в межах особистісно зорієнтованого підходу до нього» [14, с. 8].

У сучасному освітньому просторі **особистісно зорієнтований підхід** розглядається як «послідовне ставлення педагога до вихованця як до особистості, як до самосвідомого відповідального суб'єкта власного розвитку і як до суб'єкта виховної взаємодії. Це базова ціннісна орієнтація педагога, яка визначає його позицію у взаємодії з кожною дитиною й колективом» [59, с. 243]. Спроможність педагога створити умови для всебічного розвитку особистості є критерієм

успішності його професійної діяльності й показником ступеня гуманізації навчального процесу [17].

Про важливість педагогічних впливів на формування компетентностей дітей дошкільного віку, які обумовлюють орієнтацію педагогів закладів дошкільної освіти на особистісно-орієнтовану модель взаємодії з дітьми дошкільного віку, йдеться у психолого-педагогічних розвідках Т. Гурковської. На її переконання, вкрай важливим є розуміння дорослими сприйняття навколишнього світу дошкільниками, врахування індивідуальних особливостей кожної дитини, взаємодії з дітьми, їхніми сім'ями та умовами конкретного дитячого садка [62].

У нашому дослідженні ми виходимо з того, що особистісно зорієнтований підхід дозволяє максимально забезпечити для дитини можливості в її особистісному зростанні. Перехід на особистісно зорієнтовані позиції у формуванні соціально-громадянської компетентності старшого дошкільника вимагає перегляду організації освітнього процесу, коли педагог не авторитарно виховує та наставляє, а стимулює дитину до саморозвитку, через вивчення її досвіду, інтересів, мотивів власної активності спрямовує малюка до саморуку та конструктивної взаємодії.

На єдності та взаємозумовленості чинників **особистісного і діяльнісного підходів** до процесу соціалізації та формування основ громадянськості дітей дошкільного віку, наголошує у своєму дослідженні І. Рогальська-Яблонська. На її переконання, взаємопов'язаність контексту особистісного та діяльнісного підходів обумовлена використанням в освітньому процесі комплексу дитячих видів діяльностей, заснованих на співпраці та взаємодії з однолітками, що зумовлюють процес соціального розвитку дитини та становлення її ціннісних орієнтацій у позиції суб'єкта соціалізації [230].

На соціальному й ціннісному характері діяльнісного та особистісно зорієнтованих підходів до процесу психофізичного розвитку людини, формування її комунікативної діяльності, рівня самосвідомості, звертає увагу у своїх працях дослідниця О. Проскурняк. Вчена вважає, що через взаємодію та «діяльність людина стає частиною історично сформованої культури, входить в цивілізаційні процеси.

Саме соціальне середовище, його цінності, потреби, інтереси тощо обумовлюють соціальну спрямованість діяльності особистості» [219].

У контексті нашого дослідження залучення діяльнісного підходу допоможе мотивувати старших дошкільників до засвоєння знаннєвого та практичного досвіду в межах освітнього напрямку Державного стандарту дошкільної освіти «Дитина в соціумі» [212], формувати комунікативно-мовленнєві навички [151, с. 105], уміння самостійно визначати пізнавальну мету, складати план дій, обирати засоби діяльності, що зумовлює ефективне досягнення прогнозованого результату. Реалізація діяльнісного підходу, з одного боку, дозволяє розглянути соціально-громадянську компетентність дитини старшого дошкільного віку як результат певної діяльності, а з другого – сприяє визначенню форм і методів, необхідних для успішного формування соціально-громадянської компетентності саме в комунікативній діяльності.

Цінним для дослідження проблеми формування соціально-громадянської компетентності дітей старшого дошкільного віку є розуміння **компетентісного підходу** в поглядах І. Бежа, який розглядає психологічну структуру феномену «компетентності» як досвідченість суб'єкта у певній життєвій сфері зі змістовим наголосом на досвідченості, а не на обізнаності, поінформованості суб'єкта у певній галузі [16]. Учений надає важливого значення компетентісному підходу в сучасній освіті, «як єдності, де науково орієнтована основа дії визначає логіку її практичного виконання, яка полягає в інтелектуально-моральній саморегуляції, спрямованій на ефективне вирішення суб'єктом певних життєвих проблем», і наголошує, що «тільки педагогіка розвитку (а не педагогіка знань) може забезпечити розвиток у суб'єкта компетентності вищого рівня» [16].

Ідеї про компетентісний підхід у сучасній освіті на думку К. Крутії передбачають «визнання того, що справжнє знання – індивідуальне і формується завдяки досвіду власної діяльності» [135, с. 19]. Тобто в контексті компетентісного підходу завдання педагога полягає не тільки в тому, щоб дитина отримала знання, а й у тому, щоб стала діяльно успішною, навчилася знаходити індивідуальну компетентність у будь-якій справі, яку вона робить [135].

На принциповому значенні необхідності компетентнісного підходу в процесі соціалізації акцентує у своїх міркуваннях М. Айзенбарт. Дослідниця наголошує, що вироблення в дитини дошкільного віку цілісної картини навколишнього світу та світу людських взаємин, культивування в неї мистецтва бути гуманною особистістю, здатною до самореалізації, не можливе без визначення цілісної системи – мети, завдань, змісту, організаційного і технологічного забезпечення соціальної компетентності особистості [1].

Зазначимо, що «більшість авторів під компетентністю розуміють загальну здатність і готовність особистості до дії, що ґрунтуються на знаннях і досвіді, які набуті завдяки навчанню і вихованню. Компетентність розвиває такі вміння: розв'язувати найрізноманітніші життєві проблеми; отримувати й аналізувати інформацію; ухвалювати рішення; оцінювати соціальні наслідки дій; працювати в групі; організовувати свою роботу»; проявляти стійкість перед труднощами тощо. «Поняття компетентності включає в себе не тільки когнітивну складову, а й мотиваційну, етичну, соціальну, поведінкову; систему ціннісних орієнтацій, звички» [87, с. 110–111].

Розглядаючи компетентнісний підхід з дидактичних позицій, С. Паламар акцентує на принципі реорганізації змісту і процесу для досягнення освітніх цілей та забезпечення якості сучасної освіти. На думку вченої «основним освітнім результатом має стати не система знань, умінь і навичок, а набір ключових компетентностей в інтелектуальній, комунікативній, інформаційній, соціальній та інших сферах» [187, с. 271].

Упровадження компетентнісного підходу в контексті нашого дослідження сприятиме переходу від традиційної освітньої парадигми, що спрямована на передавання та засвоєння комплексу знань, умінь, навичок, до створення умов формування життєво важливих компетентностей, зокрема й такої, як соціально-громадянська. Означений підхід також допоможе визначити структуру соціально-громадянської компетентності в комунікативній діяльності, виявити зв'язки між її компонентами та їх взаємодію; розробити критерії оцінки рівня сформованості зазначеної компетентності [90].

За підсумками аналізу аксіологічного, системного, особистісно зорієнтованого, діяльнісного та компетентнісного підходів до організації життєдіяльності дитини та формування її соціально-громадянської компетентності, вважаємо, що успішному впровадженню вищеописаних підходів сприятиме застосування **середовищного підходу** як системи взаємозалежних та взаємопов'язаних компонентів, які сприятимуть підвищенню якості дошкільної освіти.

Так, з позиції взаємозумовленості системного, особистісно зорієнтованого та середовищного підходів у процесі соціалізації дітей дошкільного віку, розглядають найближче оточення дитини вчені Т. Кочубей та О. Мельникова. На їхню думку, найближче оточення дитини – освітнє середовище, яке максимально сприяє забезпеченню розвитку пізнавальних, комунікативних, соціально спрямованих якостей особистості [132]. Суголосною є позиція Н. Гавриш, О. Ліннік, які «вбачають в освітньому середовищі динамічну систему умов, що утворює контекст для діяльності дитини як суб'єкта і впливає на формування культурних цінностей та смислів» [53, с. 8-13].

На важливості середовищного підходу у вирішенні завдань становлення покоління, що підростає, акцентують увагу також і вітчизняні вчені І. Гудим, Л. Зайцева, І. Луценко, О. Рейпольська, Г. Цветкова та ін. Організацію сприятливого освітнього середовища, механізм введення та перебування дитини в соціокультурному світі, вони визначають як вагомий чинник для реалізації потенціалу виховних підходів, особистісного зростання, набуття соціального досвіду [181, с. 13].

У контексті проблематики дослідження щодо створення спеціального соціального середовища важливими є погляди І. Рогальської, яка зосереджує увагу на середовищі як засобі додаткового впливу на розвиток дитини дошкільного віку. На її переконання, «єдина можливість забезпечити дитині повноцінне дитинство, якісний соціально-особистісний розвиток, педагогічно виважену соціалізацію, перший соціальний досвід спілкування» – це суспільне середовище розвитку і виховання [231, с. 118].

Сучасна дослідниця Л. Карнаух вважає, що дитина успішно пройде всі етапи соціалізації за наявності відповідного соціального середовища, цілеспрямованого розвитку, виховання і навчання [99, с. 6].

Про багатоаспектність та вагомість виховних впливів соціокультурного довкілля на формування громадянської компетентності та розвиток соціальних навичок майбутнього громадянина йдеться у дослідженні І. Жадан. Особистість і середовище дослідниця розглядає як елементи єдиної системи, що перебувають у стані одночасної динамічної взаємодії [85, с. 38].

Розглядаючи соціокультурний аспект у формуванні особистості дитини дошкільного віку, багато дослідників дотримується думки, що контекст понять «соціального» та «культурного» компонентів варто розглядати окремо. Проте, нам імпонують погляди вченої М. Давидової, яка наголошує на значущості соціокультурного підходу з точки зору становлення і формування характеру дитини, розвитку творчої ініціативності, самостійності, засвоєнні дитиною установок формування світу, особистісних ціннісних смислів та практичного досвіду [63].

Широке розуміння поняття середовища, яке впливає на розвиток дитини знаходимо у збірнику навчально-методичних розробок спеціальної дослідницької групи. За їх переконанням, середовище, що оточує дошкільника, вбирає в себе культуру життєдіяльності сьогодення. Для розвитку життєвої компетентності дитини дуже важливо, щоб це було шляхетне середовище як основа становлення в дитині Людини. Таке середовище дає дитині образ світу, в якому далі жити, продовжувати свій розвиток і самому бути його конструктивною складовою [269].

Про необхідність розуміння місії сучасної освіти, як допомоги особистості в усвідомленні своєї ідентичності, вихованні майбутніх поколінь у повазі до інших народів, формуванні толерантного ставлення до різноманітних ментальностей; взаємозбагачувальному співіснуванні на основі партнерської взаємодії та обміну цінностями на ґрунті соціокультурного, середовищного й компетентнісного підходів ідеться в наукових розвідках сучасних вчених І. Кондратець, О. Довбні, М. Топалової [116].

Зауважимо, що в контексті проблематики дослідження ми також спираємося на позиції авторів Державного стандарту дошкільної освіти (2021), у якому означено, що основою організації освітнього процесу в ЗДО має стати пріоритетність досвіду дитини, а також діяльнісний, компетентнісний, особистісно зорієнтований, інтегрований та соціокультурний підходи [295].

Через призму єдності педагогіки та психології до принципів і методів виховання дітей дошкільного віку розглядає розвиток особистісного потенціалу та індивідуальних здібностей кожної дитини психологиня С. Ладивір. На переконання вченої, тільки ґрунтуючись на методологічній базі психології, педагогіка активніше використовуватиме вивірені життям підходи до психіки свідомості, діяльності та поведінки, що є істотним кроком уперед в освітній практиці. Саме тому дорослі мають створити умови, передбачити середовище для забезпечення реалізації розвитку особистісного повноцінного потенціалу кожного вихованця [143].

Аналіз наукових праць, пов'язаних проблемою нашого дослідження, вказує на те, що створення освітнього соціокультурного середовища для проживання дитиною сьогодення, сприятиме реалізації означених підходів у процесі формування соціально-громадянської компетентності в комунікативній діяльності дітей старшого дошкільного віку.

Питання з'ясування шляхів реалізації підходів у процесі формування соціально-громадянської компетентності дітей дошкільного віку, вимагає уточнення значущості деяких його параметрів для освіти та країни в цілому. З початком російської військової агресії Верховна Рада України ухвалила Закон «Про основні засади державної політики у сфері утвердження української національної та громадянської ідентичності» [222]. Ухвалення закону спрямоване на «консолідацію українського народу, утвердження національних цінностей, ідей демократії, верховенства права, справедливості, рівності, прав людини, добробуту та здорового способу життя, зміцнення громадянського суспільства, укріплення національної безпеки та оборони держави, реалізація захисту прав та свобод людини та громадянина, відповідальне ставлення громадян до своїх громадянських обов'язків, їх активній участі у суспільному житті, а також усвідомлення того, що носієм

суверенітету та єдиним джерелом влади в Україні є український народ, який разом та в особі кожного громадянина відповідальний за майбутнє України» [222].

Підґрунтям реалізації закону слугують основні **принципи**, що визначають порядок формування державної політики у сфері утвердження української національної та громадянської ідентичності, а саме: принципи демократичності, єдності, наступності, системності, патріотизму та партнерства [222].

На дотриманні означених принципів наголошується також у Законі України «Про дошкільну освіту» (2025) та Концепції Нової української школи [172]. Дошкільна освіта у воєнний період життя країни повинна прямувати до втілення основних принципів рівності умов, єдності виховання, навчання та розвитку, єдності виховних впливів сім'ї і закладу дошкільної освіти, свідомості та активності, наступності та єдності ідей педагогіки партнерства [126].

Зважаючи на проблематику дослідження важливими для нас є фундаментальні базові принципи, що визначені у Державному стандарті дошкільної освіти (2021) [212]. А саме: «демократичності (формування засад демократичної спільноти, де кожна людина має бути почутою, має право на самовираження та активну участь у будь-яких соціально схвалюваних видах життєдіяльності); забезпечення формування основ соціальної, екологічної, економічної свідомості, відповідальності за власні дії та їх наслідки для довкілля; соціально-педагогічного партнерства громади та всіх учасників освітнього процесу» [212, с. 4].

У контексті проаналізованих методологічних підходів, нормативно-правових документів було виокремлено принципи формування соціально-громадянської компетентності в комунікативній діяльності дітей старшого дошкільного віку, а саме: загальнопедагогічні (демократизації, гуманізації, природовідповідності, науковості, систематичності, доступності, наочності, свідомості, активності, відповідальності) та специфічні (діалогічності, партнерства, патріотизму, вибору).

Вважаємо за доцільне звернутися до аналізу **специфічних принципів**.

Доведено, що становлення особистості є принципово діалогічним процесом. Саме тому в ньому беруть участь завжди щонайменше дві людини. Діалог у такому

розумінні є специфічною діяльністю, спрямованою на визначення смислів та цінностей. Справжнє міжособистісне спілкування можливе тільки за умов відкритості та взаємовизнання учасників комунікативної взаємодії [237].

Принцип діалогічності вказує на важливість розвитку діалогічного мовлення під час взаємодії та спілкування. Діалогічне мовлення в комунікативній діяльності вимагає від дітей старшого дошкільного віку уміння висловлювати особисту думку, сприймати і враховувати правомірність висловленого, внутрішню обґрунтованість не лише власної думки, а й позиції, міркування та висловлювання інших людей [152].

З огляду на суспільно-економічні та політичні зміни, що відбулися в країні, беззаперечною метою дошкільної освіти є виховання вільної особистості, яка має якості громадянина-патріота Батьківщини, здатна орієнтуватися в соціальному середовищі, правильно оцінювати ситуацію, з повагою і розумінням ставитися до людей, які її оточують. Почуття патріотизму та національної гідності формуються на основі інтересу дітей до власного оточення та прикладом дорослих, які впливають на дитину вчинками, поглядами та моделлю поведінки. Тож принцип патріотичного виховання дошкільників є важливим у формуванні соціально-громадянської компетентності в комунікативній діяльності дитини дошкільного віку [50].

Основою *принципу педагогіки партнерства* є спілкування, взаємодія та співробітництво, між педагогом, дитиною та батьками. Педагог має бути другом, а родина – залучена до побудови освітньої траєкторії дитини [185]. Педагогіка партнерства трактується вченими як чітко визначена система відносин усіх учасників освітнього процесу — дітей, батьків та педагогів, що ґрунтується на засадах добровільності, взаємній корисності й рівноправності та спільних інтересів, повазі й рівноправності всіх учасників. Основна мета цього співробітництва полягає в створенні єдиного середовища «сім'я — дитячий садок», у якому всі учасники педагогічного процесу почуваються комфортно, виявляють інтерес одне до одного та орієнтовані до досягнення взаємоважливих і взаємонеобхідних цілей [48; 283].

В умовах негативних зовнішніх впливів зазначений принцип набув нагальної актуальності в загальнолюдських цінностях співчуття, співучасті, співпраці, спілкування. Оскільки спілкування є життєздатним джерелом та можливістю отримати смисли для продовження життєдіяльності, відновити душевну рівновагу. Саме в партнерській взаємодії педагоги можуть допомогти батькам здійснювати спільні виховні впливи щодо формування ціннісних орієнтацій нового майбутнього покоління [41; 92].

Зауважимо, що принцип партнерства дорослих та дітей також конкретизовано в Державному стандарті дошкільної освіти та Концепції освіти дітей раннього та дошкільного віку. В означених документах наголошено на необхідності створення сприятливого загального соціально-культурного середовища, солідарної відповідальності батьків та педагогів за якість освіти дітей дошкільного віку як стратегічного ресурсу реалізації цілей сталого розвитку демократичного суспільства [121; 212].

Принцип вибору у формуванні соціально-громадянської компетентності дитини дошкільного віку передбачає створення умов, за яких дитина може обирати ігри, завдання та партнерів для спільної діяльності, самостійно ухвалювати рішення, виявляти свою індивідуальність та вчитися нести відповідальність за свій вибір. Цей принцип спрямований на розвиток у дитини таких якостей, як самостійність, ініціативність, критичне мислення та вміння враховувати інтереси інших [107].

Однією з необхідних умов для реалізації цього принципу є створення освітнього соціокультурного середовища, діяльність у якому сприятиме формуванню соціально-громадянської компетентності та можливостям дитини реалізуватися в різних видах діяльності, зокрема й комунікативній.

Досліджуючи формування соціально-громадянської компетентності в комунікативній діяльності дітей старшого дошкільного віку, вчена О. Косенчук наголошує, що сформованість означеної компетентності, насамперед «має виражатися в ціннісному ставленні дитини до себе, своїх прав та прав інших, наявності уявлень про правила і способи міжособистісної взаємодії між членами сім'ї, родини, іншими людьми та вмінні дотримуватись цих правил у соціально-

громадянському просторі, а також у ціннісному ставленні та повазі до культурних надбань українського народу, представників різних національностей і культур» [127, с. 3].

Зазначене свідчить, що становлення особистості відбувається в безпосередньому взаємозв'язку з формуванням у неї ціннісних орієнтирів, які у подальшому житті визначають громадянську самосвідомість. Це можливо на основі соціальної взаємної адаптації до загально цивілізаційних цінностей демократії та національної культури.

Спираючись на аналіз наукових праць та законодавчих документів з проблеми формування соціально-громадянської компетентності в комунікативній діяльності дітей старшого дошкільного віку, можемо зробити такі висновки:

- соціально-громадянська компетентність розглядається як необхідна частина розвитку демократичного, громадянського суспільства й особисто людини як активного громадянина й патріота своєї Батьківщини;

- для формування означеної компетентності здійснено значні зміни у включенні соціально-громадянської компетентності до змісту нормативних та законодавчих документів: Законів України «Про освіту», «Про дошкільну освіту», «Про основні засади державної політики у сфері утвердження української національної та громадянської ідентичності», Базового компонента дошкільної освіти (Державного стандарту дошкільної освіти), Концепції національно-патріотичного виховання в системі освіти України;

- активний початок формування соціально-громадянської компетентності особистості потрібно починати з раннього та дошкільного віку дитини, оскільки в цей період закладаються основи особистості, формуються перші соціальні навички, моральні цінності та ставлення до навколишнього світу;

- методологічними засадами формування соціально-громадянської компетентності в комунікативній діяльності дітей старшого дошкільного віку, визначено низку наукових підходів – аксіологічний, системний, особистісно зорієнтований, діяльнісний, компетентнісний, середовищний – та загальнопедагогічних принципів (демократизації, гуманізації, природовідповідності,

науковості, систематичності, доступності, наочності, свідомості, активності, відповідальності) та специфічних (діалогічності, партнерства, патріотизму, вибору), що сприятиме подальшому нашому дослідженню у виконанні його завдань.

1.2. Аналіз філософських, соціологічних, психолого-педагогічних підходів до визначення основних понять дослідження

Для розуміння сутності проблеми формування соціально-громадянської компетентності дітей старшого дошкільного віку, згідно з логікою наукових досліджень, важливо зробити аналіз філософських, соціологічних, психолого-педагогічних підходів до визначення змісту базових понять дослідження таких, як: «соціалізація», «компетентність», «соціальна компетентність», «громадянськість», «громадянська компетентність», «соціально-громадянська компетентність», «комунікативна діяльність».

Дослідження соціалізації людства є достатньо багатовекторним. «Грунтовні наукові доробки філософів, соціологів, педагогів, психологів досить розлого та різнобічно розглядали питання становлення та формування людини як повноцінного члена суспільства та надали можливість у середині ХХ ст. виокремити теорії соціалізації як самостійні галузі дослідження» [25].

Соціальні вміння дітей дошкільного віку, – це насамперед уміння взаємодіяти відповідно до ситуацій у соціокультурному середовищі. Тож розглянемо ґрунтовно зміст поняття «соціалізація».

Український педагогічний словник термін «соціалізація» трактує як «процес залучення індивіда до системи суспільних відносин, формування його соціального досвіду, становлення й розвитку як цілісної особистості. Соціалізація передбачає взаємодію людини з соціальним оточенням, яке впливає на формування її певних соціальних якостей та рис, на активне засвоєння й відтворення нею системи суспільних зв'язків» [59, с. 314].

Натомість в енциклопедії освіти соціалізація розглядається як «двосторонній двобічний процес взаємодії людини і соціального середовища, який передбачає її

включення до системи суспільних відносин шляхом засвоєння соціального досвіду і самостійного відтворення цих відносин, у ході яких формується унікальна, неповторна особистість; процес становлення особистості як суспільної істоти, під час якого засвоюються орієнтації, цінності, норми, відбувається розвиток особистісних властивостей, формується активність та цілісність особистості, набувається соціальний досвід, що нагромаджений людством за весь період розвитку» [133, с. 835].

Спираючись на філософію як на методологічну основу означеного поняття, слід зазначити, що увага до вивчення проблеми соціалізації розпочалася задовго до широкого оперування терміном «соціалізація», який був започатковано американським соціологом Ф. Гіддінгсом лише наприкінці ХІХ століття. Вчений уживав його у значенні розвитку соціальної природи й характеру індивіда та підготовки людини до соціального життя [145, с. 95].

Для визначення та обґрунтування теоретичних основ проблеми дослідження звертаємося до вивчення наукових здобутків соціології. Вчений В. Піча визначає соціалізацію як «складний і тривалий процес включення індивіда до системи соціальних зв'язків та відносин, його активної взаємодії з оточенням, унаслідок чого він засвоює зразки поведінки, соціальні норми і цінності, необхідні для його успішної життєдіяльності в суспільстві» [203, с. 110].

Соціалізацію з розвитком моральної свідомості людини поєднував Л. Кольберг, який вважав, що «всі індивіди в усі часи та епохи спираються на ті самі моральні категорії, принципи та поняття, всі індивіди в будь-яких культурах проходять той самий шлях морального розвитку, повторюючи ті самі стадії, хоча темпи та часові виміри такого розвитку можуть бути різними» [307 с. 463].

П. Бергер і Т. Лукман у своїх дослідженнях розрізняють соціалізацію двох типів первинного та вторинного. Первинна соціалізація притаманна лише дошкільному дитинству, а вторинна – може відбуватися в будь-якому віці, зокрема й дошкільному [281].

У педагогічній науці соціалізація розглядається як «сукупність усіх соціальних процесів, завдяки яким індивід засвоює і відтворює певну систему знань,

норм, цінностей, що дає йому змогу функціонувати як повноправному члену суспільства», водночас «соціалізація включає не лише усвідомлені, контрольовані, цілеспрямовані впливи (виховання в широкому розумінні цього слова), а й стихійні спонтанні процеси, які тим чи тим чином позначаються на формуванні особистості» [147, с. 33].

Аналіз наукових праць, пов'язаних з проблемою нашого дослідження, указав на те, що процес соціалізації дитини дошкільного віку неможливо розглядати без зазначення ролі сім'ї в цьому процесі, оскільки соціалізація дітей відбувається головним чином, у контексті життєдіяльності сім'ї та родини, де найбільш успішно й повно, духовно багато реалізується засобами весь виховний комплекс [251].

У контексті проблеми дослідження ми дотримуємося визначення сучасних науковців (О. Кононко, В. Луценко, С. Нечай, З. Плохій, О. Сидельникова, В. Старченко, О. Терещенко, Л. Шелестова, Л. Якименко), що соціалізація дитини – це «процес її залучення до соціального життя, який полягає в засвоєнні системи знань, цінностей, норм, установок, зразків поведінки, притаманних цьому суспільству» [277, с. 250]. На наш погляд, до цього визначення варто додати, що цей процес соціалізації також має включати формування навичок комунікації, взаємодії з іншими людьми та розуміння своєї ролі в суспільстві.

Проблема формування соціального досвіду дітей дошкільного віку в процесі виховання привертає увагу багатьох науковців сьогодення. Так, у науковому доробку вчених (А. Богуш, Л. Варяниця, Н. Гавриш, С. Курінна, І. Рогальська) зазначено, що «основою соціалізації особистості є соціальний досвід, засвоюючи який дитина здійснює власний саморозвиток та самореалізацію, стає соціально компетентною» [35, с. 201].

Аналізуючи сутність процесу формування соціального досвіду дошкільників, беремо до уваги дослідження педагогів (Т. Поніманська, І. Дичківська, О. Козлюк, Л. Кузьмук), які зазначають, що «у процесі ціннісного ознайомлення дітей з навколишнім середовищем формуються навички соціальної поведінки, свідоме ставлення до себе, як до рівної з іншими людьми особистості, інтерес спілкування з ними, готовність до сприймання соціального досвіду» [245, с. 8].

Аналіз наукових джерел засвідчує, що значне місце в соціалізації дітей раннього та дошкільного віку посідає набуття соціального досвіду, навичок комунікації, взаємодії з іншими, усвідомлення цінностей та норм, які притаманні довкільному суспільству.

У контексті дослідження звернемося до аналізу сутності поняття «компетентність». Дефініція «компетентний» походить від латинського «competentis» і в перекладі означає «належний», «відповідний». У сучасному словнику іншомовних слів «компетентний» означає «досвідчений у певній галузі, якомусь питанні; правочинний у розв'язанні якоїсь справи» [170, с. 328].

Термін «компетентний» у тлумачному словнику української мови визначається так: «який має достатні знання в якій-небудь галузі; який з чим-небудь добре обізнаний; тямущий» [296, с.874].

Енциклопедія освіти трактує поняття «компетентність» як «відчужену від суб'єкта, наперед задану соціальну норму (вимогу) до освітньої підготовки» для якісної діяльності в певній сфері із соціально закріпленим результатом [133, с. 409].

Означена дефініція вперше науково обґрунтована вченими країн Європейського Союзу в середині 80-х років минулого століття (Д. Мертенс, А. Шелтон, Р. Бадер та ін.). Компетентність окреслено як здатність успішно задовольняти індивідуальні й соціальні потреби, діяти й виконувати поставлені завдання. У подальшому трактування цього поняття значно розширюється й набуває характеру сукупності інтелектуальних, фізичних, політичних, соціальних, моральних і естетичних пізнань, отриманих людиною як у системі освіти, так і з інших джерел, що знаходяться в таких сферах, як навчання, праця, культура, політика, екологія, навколишнє середовище. На їх думку усі ці напрями формують компетентність особистості, створюючи умови для всебічного розвитку індивіда [137].

Суголосними є позиції експертів країн Європейського Союзу та Міжнародної комісії Ради Європи у своїх документах щодо визначення поняття компетентності людини. Кожна компетентність побудована на комбінації взаємозалежних пізнавальних ставлень та практичних навичок, цінностей, емоцій, поведінкових

компонентів, знань і вмінь, усього того, що можна мобілізувати для активної дії. На конференції 11–12 квітня 2016 року в Брюсселі під назвою «Забезпечуємо демократію через освіту» було ухвалено довідкову Рамку компетентностей для культури демократії (Reference Framework of Competences for Democratic Culture – RFCDC), що базується на принципах РЄ та спрямована на впровадження освіти для демократичного громадянства на національному, європейському та глобальному рівнях у різних країнах, формування здатності застосовувати знання й уміння, активного використання навчальних досягнень у різних ситуаціях [124; 224].

Британський психолог Дж. Равен розглядає компетентність як специфічну здібність, необхідну для ефективного виконання конкретної дії в конкретній предметній сфері, яка охоплює фахові знання, предметні навички, способи мислення, а також розуміння відповідальності за свої дії [253].

Досліджуючи процес формування компетентності, український учений І. Зязюн, зараховує «компетентність до властивостей індивіда, що існує в різних формах: як високий рівень умілості, як спосіб особистісної самореалізації (звичка, спосіб життєдіяльності, захоплення) та, як деякий підсумок саморозвитку індивіда, форма вияву здібностей» [93, с.17].

Власне, «компетентність – це сформована інтегрована особистісна якість людини, яка набувається у процесі навчання й охоплює не тільки предметні знання, вміння і навички, а й набутий життєвий досвід, сформовані особистісні ціннісні орієнтації, самоставлення до явищ довкілля, які комплексно реалізуються в конкретному виді діяльності» [33, с. 24]. Компетентність ставить «доволі високі вимоги до самостійності дитини, її вміння брати на себе відповідальність; до здатності діяти конструктивно, раціонально, гнучко, активно, творчо; надійності в партнерстві, вміння бути самою собою; оптимістичної самовіддачі життю; здатності поєднати свою індивідуальність з умовами життя» [118, с. 14].

Зазначимо, що дитину дошкільного віку можна вважати компетентною, коли вона обізнана, розуміє, усвідомлює, здатна діяти в навколишньому середовищі, застосовувати набуті знання та навички, виявляє ставлення та вміє надати власну оцінку. Останні прояви компетентності дошкільників є найбільш уразливими й

потребують психологічно виваженої позиції дорослих щодо бережного їх формування [123, с. 4].

Наступна дефініція, яка потребує аналізу, – «**соціальна компетентність**». У науковому обігу означене поняття набуло активного вивчення наприкінці ХХ століття. Уперше термін «соціальна компетентність» був уведений німецьким філософом і педагогом Г. Ротом наприкінці 60-х років ХХ століття. Він виокремив три види компетентності людини, необхідні для забезпечення її успішної життєдіяльності, а саме: компетентність, як знання самого себе, соціальна компетентність, як взаємодія з іншими, предметна компетентність як практична діяльність. Таке розуміння соціальної компетентності стало підґрунтям її подальших досліджень [40].

Вивченню розуміння різних аспектів соціальної компетентності приділяла низка зарубіжних дослідників (В. Доран [300], Л. Емерсон, Л. Паренталь, [299], Ю. Каннінг [306] та інші). У контексті проблеми дослідження беремо до уваги позиції Г. Гедвіль'єн, яка визначає «соціальну компетентність як поведінку у певних соціальних ситуаціях, що приводять до позитивної чи негативної взаємодії особистостей і соціуму та визначають поведінку людини через дії людини в різних соціальних ситуаціях» [302, с. 26].

Важливими для нашого дослідження є погляди зарубіжних учених У. Хайт та К. Доусон, які обґрунтовують важливість формування соціальної компетентності в контексті поєднання шести компонентів: ставлення до своїх соціальних потреб та законів моралі; розуміння власних та чужих емоцій; управління імпульсами та здатність вести себе відповідним чином; здатність до ефективного спілкування; здатність до формування здорових та конструктивних відносин; здатність та вміння співпрацювати з іншими; здатність до вирішення конфліктних ситуацій [308].

Тому вважаємо за необхідне подати аналіз категорії соціальної компетентності дитини дошкільного віку.

Проблема формування соціальної компетентності в дітей дошкільного віку досить ґрунтовно представлено у науковому доробку вітчизняних учених (Н. Гавриш, Н. Богуш, І Дичківська, В. Кузьменко, Т. Піроженко та ін.).

Вчені Н. Гавриш, Н. Богуш, Л. Варяниця визначають соціальну компетентність дітей дошкільного віку «як інтегральну якість особистості, що складається з комплексу емоційних, мотиваційних, характерологічних особливостей і виявляється в соціальній активності та гуманістичній спрямованості особистості» [35].

М. Докторович у своєму дисертаційному дослідженні висловлює розуміння соціальної компетентності дитини дошкільного віку як «складну, інтегративну характеристику особистості, сукупність певних якостей, здібностей, соціальних знань та вмінь, переживань, емоційно-ціннісних орієнтацій, переконань особистості, що сприяє активній взаємодії із соціумом, налагодженню контактів з різними групами та індивідами, активній участі в соціально значущих проєктах, продуктивному виконанню різних соціальних ролей» [76, с. 10].

На переконання І. Печенко «соціальна компетентність є складною полікомпонентною властивістю особистості, її інтегральною якістю, яка складається з цілого комплексу емоційних, мотиваційних, характерологічних особливостей і виявляється у соціальній активності та гуманістичній спрямованості особистості» [191, с. 94] і «виступає в єдності двох проявів: зовнішнього (ставлення до людей, які її оточують), і внутрішнього (властивості і якості суб'єкта, що забезпечують той чи інший рівень соціальної компетентності)» [192, с. 93].

Важливими у контексті проблеми дослідження є позиції вченої В. Кузьменко, яка у своєму науковому доробку пропонує такі «складники соціальної компетентності дітей дошкільного віку: – адаптація до нових умов життя; –соціалізація; групова взаємодія; – статус становлення до авторитету; – розуміння іншої думки; –регуляція спільної діяльності; – розв'язання спірних питань» [139, с.15].

Про аспекти, що є необхідними для розуміння сутності соціальної компетентності дитини-дошкільника в людському середовищі, йдеться в наукових розвідках С. Матвієнко. На думку вченої, соціально компетентною можна вважати дитину яка має:

- «розуміння про прийняття соціальних правил і норм, уміння знаходити правильні орієнтири для побудови своєї соціальної поведінки;
- прояви гнучкості у сприйнятті нових вражень та їх оцінці, прилаштування до вимог соціальної групи, за умов збереження власного обличчя;
- добір корисних для свого соціального розвитку ролей, умінь поводитися відповідально, співвідносити очікування інших із власними можливостями і домаганнями;
- орієнтування у своїх правах та обов'язках;
- уміння враховувати погляди інших людей, їхні бажання та інтереси, визнавати сильні сторони;
- уміння налагоджувати з однолітками та дорослими гармонійні взаємини, домовлятися з ними, уникати конфліктів або розв'язувати їх мирним шляхом, утримуватися від образливих слів та агресивних дій тощо» [159].

До ступеня соціальної компетентності належить «комплекс якостей і властивостей особистості, розвинених потреб і здібностей, які становлять систему знань дитини дошкільного віку; життєво необхідних практичних умінь, за допомогою яких у дошкільників відбувається пристосування до життя, вміння орієнтуватися в соціумі, можливість реалізувати свій природний потенціал» [245].

Таке визначення соціальної компетентності дозволяє перейти до розгляду наступної категорії, яку маємо узгодити з означеним поняттям. Важливою ланкою визначення та обґрунтування теоретичних основ формування соціально-громадянської компетентності дітей старшого дошкільного віку є громадянська компетентність. Тож звернемося до з'ясування сутності означеного поняття.

Проблема громадянської освіти та виховання громадянина нерозривно пов'язана з ідеєю розвитку громадянського суспільства, яка своїм корінням сягає античності (Платон, Арістотель, Сократ), коли склалися уявлення про громадянство, громадянина та виникло поняття суспільства як спільноти громадян. Громадянське суспільство є суттєвим елементом, фундаментом громадянського виховання особистості, становлення громадянських якостей молодого покоління в умовах демократичної держави. Кожне суспільство прагне виховати справжніх громадян,

забезпечуючи їх основними суспільними цінностями, нормами і правилами співжиття, моделями соціальної поведінки [49; 112; 206].

Про необхідність підготовки громадянина до слугування державі, починаючи з раннього дитинства висловлювалися й римські філософи та політичні діячі Цицерон, Сенека, Квінтіліан. За їхніми переконаннями, «справжнім громадянином уважалася особистість, що усвідомлює, визнає та дотримується норм Конституції. Громадянське виховання, на їх думку, мало розпочинатись якомога раніше для більшого усвідомлення правових норм та обов'язків перед державою, а провідна його мета мала полягати в помірному балансуванні інтересів суспільства та особистісної користі» [286, с. 54].

Своєрідною щодо проблеми формування громадянської компетентності та виховання громадян є запропонована система природного та вільного виховання Ж.-Ж. Руссо, що передбачає здійснення виховання відповідно до природи самої дитини та її вікових особливостей, розвиток у ній насамперед ціннісних якостей, вивчення її інтересів та здібностей. На думку філософа-просвітника, пріоритетна роль виховання – навчати дитину жити за принципами природовідповідності та гуманності [153].

Цікавими в контексті дослідження є переконання автора поняття «громадянське суспільство» Джона Лока. Він вважав, що громадянином може бути законослухняна особистість, яка своєю чергою, отримує захист і допомогу з боку держави. Подібні знання дитина дошкільного віку «може набувати лише у процесі виховання в спеціально створеному освітньому середовищі. Зазначимо, що педагог не виокремлював громадянське виховання як його самостійний різновид, натомість принципово важливим для майбутнього громадянина вважав такі якості, як дисциплінованість, толерантність, скромність та повага до дорослих» [148].

Цінними для дослідження є філософсько-педагогічні ідеї представників Відродження та Просвітництва (Т. Гоббс, П. Гольбах, К. Гельвецій, М. Монтень, Н. Макіавеллі, Ф. Петрарка), які дали значний поштовх для розвитку концептуальних засад громадянського виховання в дошкільному дитинстві, висуваючи на перше місце особистість. Завдяки їхнім поглядам, громадянин

поступово розглядається як активний суб'єкт суспільного життя, що має не лише обов'язки перед країною, а й наділений широким розмаїттям прав та свобод; він повинен не лише сліпо наслідувати правові норми, бути законослухняним, а й усвідомлювати їх сутність та свідомо діяти на користь людського добробуту. Як наслідок відбулися зміни пріоритетів громадянського виховання, метою якого стає формування громадянської свідомості [248].

Услід за епохою Просвітництва намітилася зміна поглядів суспільства у ставленні до дитини, не лише як «недорозвиненого дорослого», а й як до особистості. У часи, коли у Європі настав період поширення ідей романтизму, дослідники вперше звернулися до світу маленької дитини з пильною увагою й почали визначали її самоцінність (І. Фіхте, Ф. Шеллінг) [144].

На думку вітчизняного філософа Г. Сковороди, виховання людини-громадянина має відбуватися на засадах гуманізму та принципу природовідповідності. Він гостро критикував так зване «модне» виховання тих часів, яке «було орієнтоване на відмову від народних цінностей та традицій» і стверджував, що «правильне виховання дітей криється в природі самого народу як вогонь і світло в кремені» [194, с. 73].

Значну увагу приділяли питанню ролі громадянського суспільства та виховання його членів як неодмінній умові українського державотворення й українські мислителі. Враховуючи складний історичний та політичний досвід розвитку суспільних процесів українського народу, це питання розглядалося ними переважно з позицій соборності, незалежності та самостійності української держави. Вітчизняна педагогічна еліта (В. Антонович, М. Драгоманов, М. Грушевський, С. Русова, І. Огієнко, Г. Ващенко, Б. Грінченко В.Сухомлинський та інші) у своїх роботах надавала особливого значення дослідженню формування громадянської свідомості особистості, що підростає [141].

На думку українського філософа М. Драгоманова, «суть держави полягає не у формі побудови держави, а у правах, якими наділені її громадяни: у свободі слова, забезпеченні працею, свободі організацій союзів і товариств, національній свободі». Політичні права і свободи громадян посідали пріоритетне місце у поглядах ученого.

Він вважав, що «українство має шанс на перемогу тоді, коли під національні почуття будуть підведені загальнолюдські принципи «шукати всесвітньої правди, котра б була спільною всім національностям» [81, с. 469].

Серед науковців, які стояли у витоків вивчення української громадянськості, вивчали певні аспекти та історичні особливості становлення громадянина, досліджували соціальні та громадянські процеси тодішньої України, її національно-визвольний рух варто згадати М. Грушевського та І. Франка, які схарактеризували риси громадянського суспільства, зазначивши, що майбутній устрій буде базуватись на взаємозв'язку інтересів суспільства: соціального, національного та солідарного [44].

Видатний педагог К. Ушинський вважав важливим аспектом громадянського виховання насамперед, виховання любові до рідної країни. «Як немає людини без самолюбства, – зазначав він, – так немає людини без любові до Батьківщини, і ця любов дає вихованню вірний ключ до серця людини і могутню опору для боротьби з його дурними природними, особистими, сімейними і родовими нахилами», що «виховання охоплює людину всю, якою вона є, з усіма її народними й індивідуальними особливостями, – її тіло, душу і розум, – і насамперед звертається до характеру людини; а характер і є саме тим підґрунтям, у якому корениться народність» [261, с. 51].

За переконаннями патріотки національного виховання С. Русової, виховання справжнього громадянина своєї держави необхідно розпочинати з наймолодшого віку, оскільки духовність, національна самосвідомість закладаються з перших кроків життя людини. Педагогиня-реформаторка вважала, що основна ідея виховання майбутнього покоління полягає у створенні національної системи освіти. Саме тому заклади освіти мають бути виключно національними за своєю сутністю. Вона стверджувала, що «нація народжується навколо колиски, що лише на рідному ґрунті, серед рідної природи, пісні й слова здатна вирости національно свідома дитина» [156].

Принципового значення вихованню громадянськості надавав педагог-гуманіст В. Сухомлинський. На думку вченого, «громадянськість – це насамперед

світоглядно-психологічний стан людини, що характеризується відчуттям себе громадянином конкретної держави, лояльним ставленням до її інституцій і законів, який відчуває себе громадянином не тільки за формально-юридичним статусом, а й за станом морально-психологічної вартості» [183, с. 2].

Зрозуміло, що в дошкільному віці дитині складно опанувати окреслені якості, але низка дослідників (А. Богуш, Н. Богданець-Білоskalенко, О. Сухомлинська та ін.) звертають увагу на необхідність закладання основ громадянськості саме в дошкільному віці для опанування їх у майбутньому та формування елементарних понять та норм у процесі громадянського виховання [26; 30; 254].

З огляду на спрямованість дослідження, звертаємося за визначенням поняття «громадянин» у «Великому тлумачному словнику сучасної української мови». На думку авторів, громадянином країни вважається «особа, що належить до постійного населення якої-небудь держави, користується її правами і виконує обов'язки, встановлені законами цієї держави» [39, с. 262].

В «Українському педагогічному словнику» дефініцію «громадянське виховання» визначено у такому трактуванні: «як формування інтегративної якості особистості, яка дає можливість людині відчувати себе юридично, соціально, морально й політично дієздатною. До основних елементів громадянського виховання належить моральна й правова культура, яка виражається в почутті власної гідності, внутрішньої свободи особистості, дисциплінованості, у повазі й довірі до інших громадян і до державної влади, здатної виконувати свої обов'язки, у гармонійному поєднанні патріотичних, національних та інтернаціональних почуттів. Основні риси громадянина закладаються в дитячому, підлітковому, юнацькому віці на основі досвіду, набутого в родині, школі, соціальному середовищі, і надалі формуються протягом усього життя людини. Метою громадянського виховання в людини є виховання моральних ідеалів суспільства, почуття любові до Батьківщини, прагнення до миру, потреби працювати на благо суспільства» [59, с. 375].

Своєю чергою, вчені К. Крутій та О. Фунтікова основні елементи громадянськості характеризують таким чином: «моральна і правова культура, що виражається в почутті власної гідності, внутрішньої свободи особистості,

дисциплінованості, у повазі й довірі до інших громадян і до державної влади, здатної виконувати свої обов'язки» [80, с. 40]. «Громадянське виховання має бути спрямоване на формування особистості, яка відповідально ставиться до власних громадянських обов'язків, глибоко усвідомлює, що від її дій залежить як власне життя, так і доля близьких людей, народу і держави» [80, с. 40].

Таким чином, можемо означити, що у процесі виховання громадянськості відбувається формування громадянської зрілості особистості або її громадянської компетентності.

Розглянемо сучасні підходи до розуміння **громадянської компетентності**. У документі Рекомендацій Європейського парламенту та Ради Європи «Про основні компетенції для навчання протягом усього життя» від 18 грудня 2006 року громадянську компетентність визначено спільно із соціальною компетентністю [301].

Правові основи громадянської освіти в Україні закладені в Конституції України [120], Законах України «Про освіту» [218], «Про дошкільну освіту» [211], Національній стратегії сприяння розвитку громадянського суспільства в Україні на 2021–2026 роки та інших нормативних документах.

Основою для формування планів розвитку громадянського виховання майбутнього покоління країни стала Концепція розвитку громадянської освіти в Україні. У контексті формування громадянської компетентності дітей дошкільного віку, дошкільна освіта має бути спрямована на «виховання поваги до державної мови та державних символів; сприяння гармонійній соціалізації в суспільстві, формуванню розуміння різних соціальних ролей; формування здатності до спільної колективної діяльності, сприяння набуттю досвіду досягнення спільних цілей» [122].

Тому можемо зазначити, що недостатньо належати до якоїсь певної соціальної спільноти – необхідно бути гідним її вимог. Про важливість виховання громадянських почуттів у дошкільному дитинстві згадує у своїх працях дослідниця О. Кононко. Вчена акцентує, що в дошкільному віці вони виявляються в любові дитини до своєї родини, рідної оселі, міста (села), у якому народилася, рідної землі,

мови, у шанобливому ставленні до прав, культури, мови інших національностей. З переживань громадянських почуттів у майбутньому виростає громадянська, правова позиція особистості, її людська та національна гідність [118, с. 135].

І. Жадан розглядає громадянську компетентність як інтегративну характеристику особистості, яка зумовлюється рівнем сформованості компетентностей, необхідних для ефективного виконання ролі громадянина [85].

За визначенням О. Безсонової, формування громадянської компетентності – це процес виховання «громадянськості як інтегрованої якості особистості, що дає людині можливість відчувати себе морально, соціально, політично, юридично дієздатною і захищеною» [7, с. 6].

У контексті нашого дослідження беремо до уваги наукові доробки дослідниці О. Каплуновської, яка розглядає формування громадянських якостей у дітей дошкільного віку через призму національно-патріотичного виховання, як одного з «найглибших громадянських почуттів, змістом якого є любов до Батьківщини, відданість їй, готовність служити заради її процвітання й незалежності, що в сучасних умовах набуває особливої актуальності» [97].

Аналіз наукових розвідок дозволяє констатувати, що метою формування громадянської компетентності в дітей дошкільного віку є не лише набуття громадянами знань про права та обов'язки, закони суспільства, а й засвоєння фундаментальних понять про культуру взаємодії та спілкування, культуру цінностей соціального світу. Одночасно варто зазначити, що одним із найглибших громадянських почуттів є любов до Батьківщини, відданість своєму народові, гордість за духовні та матеріальні надбання національної культури – патріотизм.

Тож можемо констатувати, що в наукових доробках соціальна і громадянська компетентності посідають чинні позиції та є взаємозумовленими категоріями. Вони включають становлення ціннісних орієнтирів, особисту, міжособистісну та міжкультурну компетентність дитини й охоплюють усі форми взаємодії, які дають можливість ефективно та конструктивно брати участь у соціальному житті.

На законодавчому рівні Закон України «Про дошкільну освіту» (2025) [211] є суголосним із Законом України «Про освіту» (2017) [218]. Зміст соціальної та

громадянської компетентностей дитини розкривається в Законі «Про освіту» через зв'язок з ідеями демократичного укладу суспільного середовища, цінностями справедливості, рівності, захисту прав людини, а також через цінності добробуту й здорового способу життя. Важливим для дослідження є твердження про потребу усвідомлення рівних прав і можливостей, що є неодмінною умовою для особистості зі сформованою соціально-громадянською компетентністю. У законі визначено, що метою освіти є «всебічний розвиток людини як особистості та найвищої цінності суспільства, її талантів, інтелектуальних, творчих і фізичних здібностей, формування цінностей і необхідних для успішної самореалізації компетентностей, виховання відповідальних громадян, які здатні до свідомого суспільного вибору та спрямування своєї діяльності на користь іншим людям і суспільству, збагачення на цій основі інтелектуального, економічного, творчого, культурного потенціалу Українського народу, підвищення освітнього рівня громадян задля забезпечення сталого розвитку України та її європейського вибору». У статті 5 зазначається також те, що «держава забезпечує належні умови, націлені на здобуття громадянської освіти, що якраз і передбачає формування компетентностей, котрі пов'язані з реалізацією прав і обов'язків особи як члена соціуму» [218].

У Додатку до Рекомендацій Європейського парламенту та Ради (ЄС) від 18 грудня 2006 року йдеться про уміння соціального та громадського характеру, що «включають вміння особистого, міжособистісного та міжкультурного характеру і стосуються всіх форм поведінки, які застосовуються для ефективної та конструктивної участі особи в соціальному та трудовому житті, особливо, в суспільстві, яке стає дедалі різноманітнішим, та у вирішенні конфліктів, якщо це потрібно» [224]. Уміння «громадського характеру допомагають повною мірою бути учасником громадського життя, заснованого на знанні соціальних та політичних концепцій і структур, що зобов'язує брати активну участь у демократичному процесі» [227].

У дошкільній освіті провідних демократичних країн світу соціальну і громадянську компетентності визначають як одну з основних груп компетентностей, які мають розвивати у вихованців дошкільних закладів [309].

Отже, розглядаємо соціальну та громадянську компетентності дітей дошкільного віку як споріднені якості, що утворюють разом соціально-громадянську компетентність, яку в освітньому напрямі «Дитина в соціумі» Державного стандарту дошкільної освіти визначено ключовою [212].

Соціально-громадянська компетентність – це «здатність дитини виявляти особистісні якості, соціальні почуття, любов до Батьківщини; готовність до посильної участі в соціальних подіях, що відбуваються в дитячих осередках, громаді, суспільстві та спрямовані на поліпшення спільного життя» [212, с. 16].

Результатом її «сформованості є ціннісне ставлення дитини до себе, своїх прав і прав інших, наявність уявлень про правила і способи міжособистісної взаємодії з членами сім'ї, іншими людьми та вмінь дотримуватися цих правил у соціально-громадському просторі, а також ціннісне ставлення та повага до культурних надбань українського народу, представників різних національностей і культур» [212, с. 16].

«Основи соціально-громадянської компетентності закладаються в дошкільному віці та є визначальними для формування низки знань та умінь дитини дошкільного віку, формування емоційного ставлення до загальнолюдських цінностей, зокрема й почуття власної гідності як представника українського народу» [66, с. 36].

У контексті вище викладеного, актуальними для нашого дослідження є наукові розвідки А. Вознюк. Дослідниця зауважує, що увага сучасного суспільства прикута до громадянської освіти, яка реалізується насамперед через формування соціально-громадянської компетентності на ранніх етапах життя. За її визначенням указана компетентність передбачає «набуття здібностей і навичок, необхідних для участі в політичному й громадському житті; вибудови стосунків з іншими, зокрема з різними за соціальним, культурним та етнічним походженням і соціальними ролями людьми; формування ідей про сталий розвиток людства у світлі викликів, відтінків соціальних ролей і взаємин, побудови демократії, здорового суспільства й себе в ньому, а також ідентифікації дитини дошкільного віку як представника нації» [47, с. 74].

Особливу увагу питанню формування соціально-громадянської компетентності дітей старшого дошкільного віку в педагогічних дослідженнях приділено у працях О. Косенчук. Зміст та зони формування означеної компетентності вчена визначає таким чином:

1) «сукупність особистісних якостей дитини: активності, самостійності, ініціативності, спостережливості, креативності, відповідальності, справедливості, чуйності, шанобливого ставлення до людей різного віку, що закладаються в дошкільному дитинстві й забезпечують прояв її активності в соціально-громадському просторі;

2) емоційно-ціннісне ставлення дітей старшого дошкільного віку (довіра, вдячність, прихильність, відчуття безпеки, усвідомлення своїх прав і обов'язків, повага до різноманітності тощо) до об'єктів соціальної дійсності, національних культурних цінностей свого народу та інших культур, людей, власної участі у різних видах діяльності;

3) любов до Батьківщини – як складник формування в дітей старшого дошкільного віку патріотизму, системи знань про державні та національні символи України, звичаї, традиції сім'ї та українського народу;

4) готовність до посильної участі в соціальних подіях – здатність та готовність дитини, що забезпечуються комплексом сформованих компетентностей, а саме: компетентність соціального вибору – вміння брати участь у визначенні та прийнятті правил співжиття в родині, групі, громаді, суспільстві та закладу дошкільної освіти, колі друзів; дослідницька компетентність – аналіз і оцінка поточної соціальної ситуації; комунікативна компетентність – взаємодія з іншими людьми (включаючи толерантність, емпатію), щонайперше під час розв'язування соціальних проблем» [129, с. 9].

З огляду на проблему дослідження важливо підкреслити, що у змісті освітнього напрямку «Дитина в соціумі» формування в дітей соціально-громадянської компетентності передбачає «формування навичок соціально визнаної поведінки, вміння спілкуватися та орієнтуватись у світі людських взаємин, готовності співпереживати та співчувати іншим. Завдяки спілкуванню з дорослими,

як носіями суспільно-історичного досвіду людства, у дитини з'являються інтерес та навички розуміти інших, долучатися до спільної діяльності з однолітками та дорослими, об'єднувати з ними свої зусилля для досягнення спільного результату, оцінювати власні можливості, поважати бажання та інтереси інших людей» [212, с. 17].

Усвідомлюючи важливість та багатоаспектність чинників, що впливають на соціалізацію та становлення ціннісних орієнтацій підростаючої особистості, ми розглядаємо освітній напрям «Дитина в соціумі» у контексті тандему інваріативного та деяких аспектів варіативного складників. Варіативний складник БКДО освітнього напрямку «Дитина в соціумі» представлено в розділі «Дитина в соціумі. Соціально-фінансова грамотність». «Прояв соціальної компетентності й навичок фінансової грамотності означає здатність дитини усвідомлювати, хто вона є і як потрібно взаємодіяти з іншими людьми. Це надихає дитину вивчати свої права й обов'язки, планувати бюджет, раціонально використовувати ресурси, заощаджувати, оцінювати наявні можливості, формує розвиток лідерських якостей. Соціально-фінансова грамотність дитини дошкільного віку формується в різних видах діяльності, зокрема і в комунікативній» [106].

Зважаючи на те, що соціально-фінансова грамотність стосується не лише знань та уявлень про грошові одинці, а й розуміння матеріальних та нематеріальних цінностей, у контексті нашого дослідження доцільним є аналіз методичних рекомендацій до Базового компонента дошкільної освіти (Державного стандарту дошкільної освіти) [293]. В означеному документі розглядаються особливості формування соціально-громадянської та соціально-фінансової компетентностей дітей старшого дошкільного віку в комунікативній діяльності в процесі спільної діяльності [293].

Як зазначено в Методичних рекомендаціях, у «процесі комунікативної діяльності дітей старшого дошкільного віку важливо сприяти усвідомленню ними етики людських взаємин, відмінностей між людьми, що оточують, та культурного багатоманіття, формувати поняття, що пов'язані із соціальним життям та правами дитини / людини в суспільстві, виховувати людяність, бажання робити добрі

вчинки, почуття власної гідності як представника українського народу, громадянина України, а також збагачувати словник дітей, учити називати та вербалізувати основні поняття, пов'язані з життям людини серед інших» [293, с. 29-30].

В означеному документі окреслено пріоритетні форми й методи формування соціально-громадянської компетентності дітей дошкільного віку, зокрема особливого значення надано розвивальному соціальному середовищу [293].

Варто зауважити, що формування соціально-громадянської компетентності в комунікативній діяльності дітей старшого дошкільного віку в освітньому просторі ЗДО передбачає активну участь дітей, педагогів та батьків, що характеризується єдністю виховних впливів на покоління, що підрастає.

Аналіз наукових, навчально-методичних праць, Державного стандарту дошкільної освіти свідчить про те, що соціально-громадянська компетентність як освітній результат є системою взаємопов'язаних компонентів, що «визначаються через: емоційно-ціннісне ставлення, сформованість знань, здатність та навички до активного, творчого впровадження набутого досвіду, тобто до регуляції досягнень, поведінки, діяльності» [66, с. 11].

Відповідно до розглянутих аспектів соціально-громадянської компетентності дітей старшого дошкільного віку, можемо сказати, що структура означеної компетентності включає *емоційно-ціннісний, когнітивний та діяльнісний* компоненти.

Емоційно-ціннісний компонент – обумовлюється важливістю емоційно-ціннісних якостей комунікативної сфери спілкування в соціокультурному середовищі: інтересу до загальнолюдських, матеріальних та нематеріальних цінностей, прояву особистісних якостей у взаємодії з іншими людьми, виявленні зацікавленості до спілкування з однолітками та дорослими, до участі у різних видах діяльності, прояву почуття гідності за національну належність до українського народу; *когнітивний компонент* визначає те, як саме дитина вирізняє себе з-поміж соціального оточення, як співвідносить себе з ним, тобто розуміння нею самої себе як суб'єкта власної життєдіяльності та характеризує наявність у неї знань про правила і способи міжособистісної взаємодії із членами сім'ї, родини та іншими

людьми; знань про Батьківщину, державні символи, традиції та свята; усвідомлення необхідності дотримання соціальних норм і правил, важливості дбайливого ставлення до довкілля; *діяльнісний компонент* обумовлений важливістю вміння дотримуватися правил етичної поведінки в соціокультурному просторі, встановлювати доброзичливі взаємини в різних сферах життєдіяльності; висловлювати власну та приймати думку інших людей; бажання пізнавати людей та робити добрі вчинки; ціннісного ставлення та поваги до демократичних засад та національних культурних надбань суспільства.

У контексті дослідження поняття *«соціально-громадянська компетентність дітей старшого дошкільного віку»* розглядається нами як здатність дитини означеного віку, що проявляється в інтересі до загальнолюдських та громадянських цінностей, у соціально-громадянських почуттях та емоціях; сформованості знань про правила етичної міжособистісної взаємодії, соціальні норми моралі, Батьківщину, державні та національні символи України; уміннях і навичках дотримуватися культури людських взаємин у спілкуванні та спільній діяльності; бажанні допомагати іншим, готовності до посильної участі в соціальних подіях.

Оскільки основним засобом формування соціально-громадянської компетентності дітей старшого дошкільного віку визначено комунікативну діяльність, зупинимося детально на аналізі зазначеної дефініції.

Поняття «комунікативна діяльність» базується на двох фундаментальних складових: «діяльність» та «комунікація». Означений термін являє собою інтегральне взаємозумовлене поняття, тобто наділяє їх рівним смисловим призначенням. Оскільки комунікативна діяльність виступає предметом дослідження різних наук, у контексті проблеми дослідження зосередимо увагу на вивчені поглядів на означену категорію з позиції філософії, психології, педагогіки. У розгляді цього поняття звернімося до наукових доробок учених та словникових джерел.

Доведено, що накопичення уявлень дитини про навколишній світ відбувається через її взаємодію та діяльність у довкіллі. Провідною категорією процесу опановування способами та засобами діяльності є дія, спрямована на досягнення

певної мети, яка охоплює одну або декілька дій, поєднаних у доцільній послідовності [13].

Діяльність трактується вченими як важлива форма активного ставлення людини до навколишньої дійсності (О. Бобак, Г. Беленька, І. Бех, Н. Гавриш, Г. Костюк, С. Кульбіда, К. Крутій, І. Луценко, С. Максименко, О. Проскурняк та інші).

У педагогічному словнику-довіднику дошкільної лінгводидактики категорію «діяльність» визначено як «спосіб буття людини в довкіллі, здатність вносити в довкілля зміни» [80, с. 45].

З позиції психологічної категорії, вчений С. Максименко, визначає «діяльність людини як свідому активність, що виявляється в системі дій, спрямованих на досягнення поставленої мети» [155, с. 77].

Розглядаючи діяльність з позицій емоційно-почуттєвого аспекту, цінними для нашого дослідження є переконання І. Беха. На думку вченого, «всі психологічні особистісні утворення – якості, почуття, цінності – залежать саме від сили емоційного переживання, від його емоційної напруги, перетворені в результаті виховання емоції – це емоції, трансформовані в почуття (тобто такі, що набули сили, стійкості, змістовної спрямованості)» [15, с. 219]. «Почуття радості, яке втілюється у відповідний вчинок, – осмислюється, усвідомлюється, а за вправління у різних моральних діях і узагальнюється, воно перетворюється в почуття гордості за себе» [15, с. 219].

Суголосними є погляди Н. Тесленко, яка у своєму дисертаційному дослідженні звертає увагу на характерні особливості діяльності дитини старшого дошкільного віку. «Все, що бачить навколо себе дитина, що відчуває від побаченого, вона намагається відобразити в малюнку, слові, грі. Тому чим більше дитина задіяна в різні види діяльності, тим краще й ефективніше вона засвоїть отримані знання» [257, с. 71].

Аналізуючи поняття діяльності як філософської категорії, зазначимо, що термін «діяльність» визначається як дія, форма активності, що характеризує здатність людини чи пов'язаних з нею систем бути причиною змін у бутті. Загальна

теорія діяльності може слугувати стратегічною схемою, де взаємодія, комунікація та спілкування займають важливе місце [276, с. 164].

Дослідниця Г. Беленька розглядає діяльність як основний вид спілкування дитини дошкільного віку, у якому відбувається розвиток особистості, та наголошує, що лише у спілкуванні дитина може проявити себе як людина відносно людини [36]. Власне, спілкування визначається вченими найважливішою соціальною потребою особистості, без реалізації якої уповільнюється, а подекуди і зовсім припиняється її формування [25].

Цінним для досліджування категорій «діяльність» та «спілкування» є розуміння цих понять з філософського аспекту. На думку авторів навчального посібника з філософії, спілкування людей завжди має діяльний характер, і навпаки, — людська діяльність можлива лише на засадах спілкування. Неодмінними умовами соціалізації людини є діяльність та спілкування. Хоч би яких умовах і формах відбувалася діяльність людини, хоч якої б структури вона набувала, її слід розглядати в єдності з суспільними відносинами, із життям суспільства. Поза цими відносинами людської діяльності взагалі не існує [275; 305]:

Зважаючи на вищевикладене, звернемося до трактування категорії «спілкування». В «Українському педагогічному словнику» термін «спілкування» трактується, як «складна взаємодія людей, в якій здійснюється обмін думками, почуттями, переживаннями, способами поведінки, звичками, а також задовольняються потреби особистості в підтримці, солідарності, співчутті, дружбі, належності тощо; необхідна умова формування, існування й розвитку особистості» [59, с. 317].

За визначенням учених А. Богуш та К. Крутій, «спілкування» – це «взаємодія суб'єктів, у процесі якої відбувається обмін інформацією, досвідом, навичками, вміннями, а також результатами діяльності. Спілкування визначається необхідною умовою формування і розвитку особистості, а також опановування рідною мовою» [79, с. 154].

Відповідно до теми наукового пошуку важливими є погляди А. Богуш та Н. Гавриш, які звертають увагу на необхідність усвідомлення відмінностей між «спілкуванням» і «комунікацією». «Процеси спілкування (міжособистісної

взаємодії) і процеси комунікації – сприйняття і передавання вербальної інформації (як безпосередньо, так і через засоби інформації) виступають ланками єдиної комунікативної діяльності. Формування комунікативної діяльності в дітей дошкільного віку включає завдання розвитку здатності сприймати, розуміти сенс зв'язного мовлення дітей, умінь мовленнєвого спілкування з тими, хто оточує, умінь приймати і передавати вербальну інформацію» [27].

За результатами теоретичного аналізу можемо сказати, що дефініції «спілкування» і «комунікація» нерідко вживаються поруч у мовному обігу. Тлумачення цих понять свідчить про те, що вони позначають процеси, які мають як спільні, так і відмінні характеристики. Тож логіка дослідження потребує уточнення поняття «комунікація» як основи комунікативної діяльності.

Фундатор комунікативної парадигми німецький дослідник К.-О. Апел у своїх філософських думках осмислював «комунікацію, мовне спілкування, мовлення у теорії свідомості, пізнання й суспільного життя, як фундамент людського усвідомлення світу, й людини як самої себе. Вважав комунікацію – універсальною засадою людського існування, оскільки людина існує, починаючи з мовленнєвого спілкування та не може існувати поза комунікацією» [298].

Варто зазначити, що тлумачення комунікативної діяльності як терміна більш розлого подано у психологічних працях українських вчених (С. Кульбіда, І. Мартиненко, С. Мусатов, В. Панченко, І. Омельченко), які розглядають «комунікативну діяльність, як складний, багатоканальний феномен взаємодії людей, а взаємодія здійснюється відповідно до певних правил і норм, рівня соціального інтелекту учасників комунікацій. Комунікативна діяльність не є незалежною і самостійною, а розглядається вченими у сукупності мовленнєвих дій (актів), здійснюється за певних умов, які мають соціально-лінгвістичний характер і базуються на особливостях психічної, практичної діяльності особистості – в суспільстві. Мовлення у спілкуванні включене до комунікативного контуру і слугує передачі смислу, але ці два види діяльності не тотожні. Комунікативна діяльність забезпечує орієнтування в умовах спілкування, організацію його процесів, мовленнєво - змістовий бік процесів спілкування» [140; 155; 157; 167].

Узагальнення наукових підходів до визначення сутності поняття «комунікативна діяльність» дозволило з'ясувати, що зазначена дефініція трактується у контексті понять «діяльність» – «спілкування» – «комунікація» – «мовленнєва діяльність», які є взаємозалежними і дозволяють розглядати *комунікативну діяльність*, як систему взаємозумовлених і взаємопов'язаних актів (двох і більше) суб'єктів спілкування за допомогою жестів, рухів, мови, за яких інформація кодується, передається, сприймається та осмислюється, а взаємодія здійснюється з урахуванням певних норм, правил процесу взаємодії на всіх етапах життя і формування особистості у тому числі й дошкільному дитинстві.

Результати теоретичного аналізу наукових джерел філософського, соціологічного, психолого-педагогічного спрямування та нормативних документів дозволили з різних аспектів дослідити сутність і взаємозв'язок базових понять дослідження: «соціалізація», «компетентність», «соціальна компетентність», «громадянськість», «громадянська компетентність», «соціально-громадянська компетентність», «соціально-громадянська компетентність дітей старшого дошкільного віку», «діяльність», «спілкування», «комунікація», «комунікативна діяльність». Встановлено, що у наукових доробках соціальна і громадянська компетентності посідають чинні позиції та мають споріднені якості, що утворюють разом соціально-громадянську компетентність. З'ясовано зміст поняття «соціально-громадянська компетентність», яку трактують як «здатність дитини виявляти особистісні якості, соціальні почуття, любов до Батьківщини, готовність до посильної участі в соціальних подіях, що відбуваються в дитячих осередках, громаді, суспільстві та спрямовані на поліпшення спільного життя» (ДСДО), та визначено структуру соціально-громадянської компетентності дітей старшого дошкільного віку як сукупність компонентів – емоційно-ціннісного, когнітивного та діяльнісного. Встановлено, що поняття «комунікативна діяльність» складний, багатоканальний феномен взаємодії людей, що здійснюється відповідно до певних правил і норм, рівня соціального інтелекту учасників комунікацій.

Виходячи з виняткової значущості дошкільного дитинства, суспільно-політичних, соціально-економічних змін у державі, украй важливим є дослідження

особливостей комунікативної діяльності як засобу формування соціально-громадянської компетентності дітей старшого дошкільного віку, чому й присвячено наступний параграф дисертаційного дослідження.

1.3. Комунікативна діяльність як засіб формування соціально-громадянської компетентності дітей старшого дошкільного віку

Як було зазначено у попередніх розділах, період дошкільного дитинства є сенситивним для формування соціально-громадянської компетентності у дітей дошкільного віку. Саме у дошкільному віці активно формується емоційно-ціннісне ставлення дітей до себе та інших людей; відбувається засвоєння основних етичних норм і правил взаємодії у суспільному довіллі; активно формується вміння злагоджено взаємодіяти в команді на досягнення спільної мети; виховуються основи любові до Батьківщини та позитивного ставлення до праці, розуміння користі й необхідності для себе та інших людей [37].

Старші дошкільники «прагнуть бути активними учасниками дитячого товариства, посісти в ньому певне місце, залучити отримані раніше комунікативні вміння, у них з'являється бажання поводитися згідно з моральними нормами не тому, що цього вимагають дорослі, а тому, що є прагнення зробити приємні речі для себе та для інших людей» [24, с. 169].

У контексті проблеми дисертаційного дослідження природно виникає потреба з'ясування спроможності дітей старшого дошкільного віку до набуття соціально-громадянської компетентності у процесі комунікативної діяльності, визначення її місця, функцій і особливостей, уточнення аспектів, які варто враховувати при формуванні соціальних та громадянських якостей дітей під час такої діяльності.

З погляду психологічних досліджень (О. Кононко, Ю. Косенко, С. Максименко, І. Мартиненко) спілкування характеризується як певна форма діяльності та окремий процес взаємодії, необхідний для реалізації провідних видів діяльності особистості. Спілкування відбувається у нерозривному зв'язку з діяльністю на всіх етапах життя особистості та є основним шляхом її соціалізації.

Соціальна функція спілкування полягає в тому, що воно є засобом передання суспільного досвіду. Під час спілкування людина формується і самовизначається, виявляючи свої індивідуальні якості та риси. Результатом спілкування є налагодження певних стосунків з іншими людьми [155; 157; 182].

Водночас, досліджуючи сутність спілкування, С. Максименко акцентує на тому, що комунікативна функція є обов'язковою частиною цього процесу. На «важливість комунікації вказують форми, засоби обміну і передавання інформації, завдяки яким стають можливими збагачення досвіду, нагромадження знань, опановування діяльністю, узгодження дій та взаєморозуміння людей. Комунікативна функція спілкування, здійснюється за допомогою мови та є необхідною умовою індивідуального та соціального розвитку особистості. У процесі вербального спілкування жести дають можливість зробити акценти на інформації, що передається, та посилити емоційний ефект від усвідомлення її значущості» [155, с. 115].

Підтвердження того, що взаємодія людини з навколишнім світом відбувається завдяки спілкуванню та комунікації знаходимо у дослідженнях низки науковців (Н. Лук'янчук, В. Клименко, Н. Климова, О. Ковальова, Н. Миськова, Ю. Савченко), які наголошують на важливості розвитку вміння міжособистісного спілкування та вдосконалення комунікативних навичок від дошкільного дитинства. У процесі зростання малюк починає пристосовуватися до навколишнього середовища й обов'язково взаємодіє з іншими людьми, для чого використовує спілкування, тобто здійснює комунікацію [100; 232]. «Навіть люди, які мають певні мовні проблеми, також активно взаємодіють, спілкуються зі світом та оточуючими – комунікативна діяльність охоплює усіх людей» [232, с. 19].

Врахування зазначених чинників дає змогу зробити висновок, що спільна комунікативна діяльність саморегулюється, а духовний світ людей у процесі спілкування не лише збагачується, а й стає здатним до розвитку особистісних якостей, формування певних цінностей, сприяє усвідомленню етики людських взаємин. Саме в комунікативній діяльності у дітей формується розуміння соціальних явищ, подій, взаємин, вміння конструктивно діяти під час суперечок, здатність

встановлювати позитивні, доброзичливі стосунки. Спілкування з однолітками та дорослими має важливе значення для формування життєвих компетентностей дошкільника, здатності до навчання, мотивації та вміння взаємодіяти [232].

Науковці переконані, що значним визначальним чинником розвитку дитини як особистості, становлення соціальних зв'язків і способів їх реалізації в суспільстві є спілкування, яке відбувається у процесі комунікативно-мовленнєвої діяльності дошкільників. Саме ця взаємодія відображає зв'язки між становленням комунікативної діяльності, розвитком мовлення та особливостями мовленнєвого спілкування дошкільників [164; 178].

Розглядаючи комунікативну діяльність дітей старшого дошкільного віку у контексті діяльнісного підходу, вчена І. Луценко у своєму дослідженні трактує означене поняття як «мовленнєву діяльність, яка відбувається у контексті мовленнєвої інтеракції – взаємодії комунікантів із використанням засобів мовного коду, спілкування, що є сукупністю зв'язків і взаємодій людей, суспільств, суб'єктів. [151, с. 105]. На її переконання включеність мовлення у процеси спілкування і комунікації зумовлює використання науковцями поняття «комунікативно-мовленнєва діяльність» [151, с. 108].

Досліджуючи комунікативну діяльність як засіб формування соціально-громадянської компетентності дітей раннього й дошкільного віку, дотримуємося позицій учених (А. Богуш, Л. Калмикової, І. Луценко, Т. Піроженко), які акцентують на тому, що «дитина у процесі діяльності активно опановує способи комунікативно-мовленнєвої взаємодії з дорослими й однолітками, набуває досвіду вибору найбільш доцільних за певних обставин спілкування способів налагодження соціальної взаємодії, дружніх взаємин і власного самовираження у спілкуванні; розвиває й удосконалює здатності сприймати, розуміти звернене до неї мовлення, планувати, породжувати і контролювати своє мовлення, вибірково і творчо засвоювати мовні засоби і навички спілкуватися з дітьми і дорослими мовними та немовними засобами виразності, ініціативність і стриманість спілкування, доречне застосування формул мовленнєвого етикету та культури мовленнєвого спілкування, використання найефективніших мовних і немовних засобів» [33; 95; 150; 197].

Подані характеристики дозволили встановити, що «особливість комунікативно-мовленнєвої діяльності полягає в тому, що це власна діяльність дитини, яка породжується життєвими потребами й запитам дитинства, тому її розвиток не повинен бути відірваним від життя дитини, а навпаки, вбирати у себе всі реалії спілкування з дорослими та однолітками» [27].

У контексті теми дисертаційного дослідження зважаємо на те, що в умовах сьогодення, пріоритетне значення надається спілкуванню рідною мовою. Виховання дітей мовою нащадків з перших днів життя має величезну педагогічну цінність та у формуванні компетентностей дитини дошкільного віку особистості є незаперечною. Мова є одним із засобів національної самоідентифікації підростаючого покоління. Саме тому неодмінною частиною цілісної і комплексної системи виховання – має бути українська мова. «Культура ж рідної мови має як соціальне, так і національне значення: вона забезпечує високий рівень мовленнєвого спілкування, облагороджує стосунки між людьми, сприяє підвищенню загальної культури особистості та суспільства загалом» [28; 46; 150; 264].

Таким чином, можемо стверджувати, що категорії «комунікативно-мовленнєва діяльність» та «комунікативна діяльність» нерозривно пов'язані, і є важливими засобами формування соціокультурного та громадянського становлення особистості.

Як було зазначено у попередніх підрозділах нашого дослідження, протягом старшого дошкільного віку відбувається формування культурно-ціннісних орієнтацій, духовно-етичного становлення дитини, інтенсивний розвиток її емоцій, відчуттів, мислення, механізмів соціалізації в суспільстві, процес національної ідентифікації, усвідомлення себе в навколишньому світі. У цьому віці діти залюбки беруть участь у спільних іграх, колективній праці, у різних святах та дійствах, пізнаючи їх зміст, розвиваючи навички колективної взаємодії та комунікації. Відповідно комунікативна діяльність виступає важливим засобом формування соціально-громадянської компетентності дітей.

Глибокого розуміння явища комунікативної діяльності у контексті проблеми дослідження надають наукові доробки І. Беха. У своїх працях учений акцентує на

соціально-моральному підґрунті формування громадянських якостей особистості. Підґрунтям та основними засобами виховної місії освіти має стати «розвиток у вихованців загальнолюдських цінностей (честь, справедливість, солідарність, лояльність, милосердя, дружелюбність); формування вираженої у поведінці моральної позиції, у тому числі здатності до свідомого вибору добра; розвиток співпереживання і формування позитивного ставлення до людей, у тому числі до осіб з обмеженими можливостями здоров'я і недієсправними; розширення співпраці між державою і суспільством, громадянськими організаціями й інститутами у сфері соціально-морального виховання підростаючої особистості; сприяння формуванню у дітей та молоді позитивних життєвих орієнтирів і планів; надання допомоги вихованцям у виробленні моделей поведінки у важких життєвих ситуаціях, у тому числі проблемних, стресових і конфліктних» [19, с.11; 18].

Розглядаючи комунікативну діяльність як засіб формування соціально-громадянської компетентності дитини, урахуємо позиції вченої О. Кононко, яка звертає увагу, що «набуття дитиною соціально-емоційного досвіду в перші шість років життя є невід'ємною умовою його всебічного розвитку в майбутньому. Дошкільний вік – період формування у малюка потреби, а часом і здатності встановлювати та підтримувати контакти з оточуючими людьми, дорожити ними» [118, с. 7].

Доведено, що провідну роль у розвитку навичок конструктивної взаємодії дітей дошкільного віку відіграють міжособистісні взаємини із соціальним оточенням. Взаємостосунки, що виникають у «процесі взаємодії, ставлення дітей одне до одного, їхні взаємні оцінки та очікування – це все вагомі складники гармонійного особистісного розвитку кожної дитини. Саме під час взаємодії діти набувають важливого суспільного досвіду, основних знань і вмінь, необхідних для подальшого життя серед людей, залучаються до різних видів діяльності, в тому числі й комунікативної. Саме на основі досвіду спілкування з іншими дітьми формуються моральні якості юної особистості, насамперед ті, що визначають її ставлення до людей» [244].

На важливості групової взаємодії дітей наголошують дослідники та педагогіч-практики О. Безсонова, Л. Дудницька та визначають її однією з «найпопулярніших стратегій» педагогічного впливу. Адже вона дає змогу всім дітям, зокрема й сором'язливим, брати участь у взаємодії, практикувати та удосконалювати навички співробітництва й міжособистісного спілкування [10].

У контексті проблеми дослідження беремо до уваги позиції вченої М. Айзенбарт, яка вказує на значущість та необхідність для дитини старшого дошкільного віку взаємодії та «спілкування з однолітками й дорослими. Вчена наголошує, що спілкування є ваговою умовою розвитку старшого дошкільника та безпосередньо впливає на всі найважливіші види діяльності. Розвиток навичок конструктивної взаємодії, вміння чітко і правильно формулювати свої думки і почуття, здатності слухати і чути співрозмовника, вміння вирішувати конфліктні ситуації – все дитина може отримати в процесі комунікативної діяльності» [1, с. 64].

Досліджуючи комунікативні здібності дітей дошкільного віку, Н. Миськова виокремлює такі структурні компоненти комунікативної діяльності: лінгвістичні знання; вміння будувати і висловлювати власні думки; мовленнєву взаємодію з партнером по спілкуванню [164].

Завдяки спілкуванню з дорослими та дітьми у дитини з'являються інтерес, вміння та бажання розуміти інших, долучатися до спільної взаємодії, об'єднувати з ними свої зусилля для досягнення спільного результату, оцінювати власні можливості, поважати бажання та інтереси інших людей. У старшому дошкільному віці мовлення стає ефективним засобом спілкування невіддільною частиною комунікації між однолітками та дорослими. Діти старшого дошкільного віку здатні до проявів ініціативи та зацікавленості у спілкуванні, залучати до своїх активностей однолітків [65].

Зважаючи на сучасний соціокультурний контекст комунікативної діяльності як засобу формування соціальної компетентності людини, зважуємо на позиції С. Кульбіді. У своїх працях дослідниця обстоює формування культури особистості на соціальних засадах комунікативної діяльності із засвоєнням і передаванням культурних цінностей з трансляційним компонентом прямої й опосередкованої

взаємодії людей з текстами соціальної культури. У контексті зазначеного, комунікативна діяльність тлумачиться вченою як «процес, що породжує соціокультурні цінності, продукує змістовне і смислове наповнення за допомогою знаків мови» [140, с. 33].

Отже, можемо констатувати, що взаємодія з іншими людьми є своєрідним видом входження старших дошкільників у людський соціум, що вимагає уміння узгоджувати свої інтереси, бажання, дії з іншими членами суспільства. Дитина старшого дошкільного віку «знайомиться з речами і явищами, яким у її найближчому оточенні надається перевага, схвальна оцінка, піклування про їх збереження. Поступово об'єкти ціннісного ставлення дорослих починають набувати особливого ціннісного значення і для самої дитини» [247, с. 57]. Соціальні навички та громадянські якості розвиваються у процесі засвоєння системи цінностей та формування громадянських почуттів вихованців [44].

Зазначене вище дає підстави стверджувати, що у процесі комунікативної діяльності діти старшого дошкільного віку глибше пізнають природу людських стосунків та навколишній світ, набувають необхідних умінь, знань та навичок необхідних для формування загальнолюдських, національних та громадянських цінностей у майбутньому.

Аналізуючи вплив комунікативної діяльності на формування соціальних навичок та громадянських якостей дітей старшого дошкільного віку, зважаємо на важливість набуття емоційно-ціннісного досвіду старших дошкільників у процесі взаємодії з однолітками та дорослими. У дисертаційному дослідженні вчена Л. Шкрєбтієнко доводить, що у старшому дошкільному віці життя дитини «характеризується розвитком моральних, естетичних та інтелектуальних почуттів» [287, с. 61]. Особливостями розвитку означених якостей є: зміна соціальних ролей у процесі діяльності, формування позитивного емоційного захоплення. Засвоєння дитиною старшого дошкільного віку моральних норм та чинників, виникнення соціальних мотивів відбувається не шляхом пасивної адаптації у соціокультурному середовищі, а у процесі комунікативної діяльності, яку дитина здійснює [287, с. 63].

Заторкуючи питання особливостей формування соціально-громадянської компетентності дітей дошкільного віку у процесі комунікативної діяльності, зважаємо на думку дослідниці І. Рогальської, яка стверджує, що саме у сім'ї, закладі дошкільної освіти, групі дітей-однолітків, різноманітних спільнотах людей, у межах яких діти спілкуються, відбувається становлення особистості та формується образ соціального світу дитини [229].

Зазначимо, що роль сім'ї є винятковою і незамінною для дитини, особливо на етапі раннього та дошкільного дитинства. Це пов'язано з тим, що в означеному періоді життя першими найдорожчими і найавторитетнішими людьми для дитини є її рідні люди, у колі яких вона живе, спілкується, розвивається, досліджує світ та формується як особистість [25].

Спілкуючись зі знайомими та незнайомими дорослими, дитина пізнає соціальне та предметне довкілля, яке її оточує, в усьому його розмаїтті — предметах, природі, людях та їхніх взаєминах. Тобто завдяки комунікативній діяльності дитина опановує не лише мову, мовлення та правила взаємодії, а також навчається пізнавати нове, проявляти ініціативу, дотримуватися правил етичного спілкування, зчитувати емоції інших та співвідносити їх зі своїм станом, переживаннями чи бажаннями. Отже, спілкування та взаємодія з дитиною є необхідною умовою забезпечення цілісного підходу до виховання і розвитку дитини [89].

У контексті проблеми дослідження, враховуємо погляди вчених Н. Гавриш та Н. Савінової, які акцентують на важливості формування у дитини «м'яких наскрізних навичок» (англ. *soft skills*) у дошкільному віці. За їх переконанням, саме на етапі дошкільного дитинства необхідно формувати у дітей такі моделі поведінки, звички, стиль життя, які у подальшому відповідатимуть потребам сталого розвитку людства. [51; 236].

Педагоги-практики дошкільної освіти звертають увагу на особливості спілкування та взаємодії у дитячих товариствах. За їх спостереженнями не всі сучасні діти старшого дошкільного віку вміють комунікувати з однолітками та дорослими: встановлювати контакти, домовлятися, висловлювати власну думку,

звертатися по допомогу тощо. Прикрим є те, що дедалі частіше діти, які не мають особливостей психофізичного розвитку, обирають неактивну позицію у спілкуванні. Вони охоче беруть участь у спільних справах, але майже ніколи не ініціюють спілкування. На питання про причини такої поведінки, однозначної відповіді немає, адже в кожній дитини причини індивідуальні. Проте фахівці називають і спільні для багатьох чинники, що впливають на розвиток комунікативно-мовленнєвої активності дошкільників. Один із них – відсутність потреби ініціювати спілкування. Коли дорослі завжди реагують на прохання дитини, які вона подає жестами чи певними звуками, зникає потреба говорити. Такі діти зазвичай не вміють висловлювати свої бажання, звертатися по допомогу, тому що звикли, що все за них зроблять дорослі. Ще один суттєвий чинник – диджиталізація. Діти раннього та дошкільного віку чимало часу проводять з гаджетами. Така заміна живого спілкування негативно впливає на комунікативний розвиток дітей, адже передбачає лише пасивне засвоєння мовлення [292].

Відповіді на питання – як стимулювати дітей до спілкування, нерідко непокоять батьків і педагогів, адже комунікативні вміння дитини дають їй змогу формувати адекватну самооцінку, допомагають розкрити та різнобічно розвинути дитину у важливий період підготовки до шкільного навчання. Низка сучасних науковців (О. Безсонова, Г. Беленька, Н. Голота, А. Богуш, Н. Гавриш, А. Карнаухова, І. Кондратець, О. Косенчук, Т. Піроженко та інші) акцентують на значенні глибшої залученості родин до побудови освітньої траєкторії у процесі комунікативної діяльності, адже конструктивна взаємодія та ефективне міжособистісне спілкування між педагогами та батьками – є запорукою успішного розвитку та виховання дітей [115; 272].

З огляду на спрямованість нашого дослідження можемо зазначити, що участь старших дошкільників у суспільно-громадській діяльності, участь у подіях пов'язаних із соціальним життям, сприяє формуванню суспільних, культурних, національних та особистісних цінностей майбутніх школярів [83].

Отже, можемо підсумувати, що комунікативна діяльність є важливим засобом формування соціально-громадянської компетентності дітей старшого дошкільного

віку. Під час спілкування з однолітками та дорослими дошкільники розвиваються, виховуються, навчаються, засвоюють поняття, що пов'язані із соціальним життям та людини в суспільстві, відбувається становлення ціннісних орієнтирів: національна свідомість, людяність, справедливість, чуйність, гідність. За допомогою рідної мови, її колоритної інтонаційної виразності, міміки, жестів діти виявляють почуття та співпереживання до своїх друзів, рідних, довколишнього соціального середовища, а під час спілкування з однолітками та старшими людьми закладаються основи соціальної доцільної поведінки гідного громадянина демократичного суспільства.

Висновки до першого розділу

1.1. Науковий аналіз філософських, психолого-педагогічних джерел, нормативно правових документів щодо соціальної значущості порушеної проблеми засвідчив актуальність формування соціально-громадянської компетентності в комунікативній діяльності дітей старшого дошкільного віку через утілення пріоритетних напрямів та принципів виховання, що сприяють становленню національної ідентичності дітей, створенню позитивного образу своєї країни, утвердженню активної громадянської позиції, формуванню ціннісних загальнолюдських характеристик, становленню навичок конструктивної міжособистісної взаємодії. Показано, що формування соціально-громадянської компетентності особистості становить собою складний соціокультурний процес взаємодії особистості з державою та суспільством. Визначення її мети і завдань зумовлено ціннісними, духовними та морально-етичними орієнтаціями, політичною структурою, соціальним замовленням та об'єктивними умовами розвитку сучасного суспільства та держави. Вивчення соціальних та наукових основ дослідження, узагальнення сучасних концепцій та осмислення наукових теорій дозволили виокремити низку методологічних підходів (аксіологічний, системний, особистісно зорієнтований, діяльнісний, компетентнісний, середовищний), комплексне застосування яких сприяє либшому розумінню різних аспектів досліджуваної проблеми. Встановлено, що успіх формування соціально-громадянської компетентності у комунікативній діяльності дітей старшого дошкільного віку може

бути досягнутим лише за умови послідовного застосування загальнопедагогічних принципів (демократизації, гуманізації, природовідповідності, науковості, систематичності, доступності, наочності, свідомості, активності, відповідальності) та специфічних (діалогічності, партнерства, патріотизму, вибору).

1.2. Теоретичний аналіз нормативно-правових документів та наукових джерел дозволив уточнити сутність і взаємозв'язок базових понять дослідження, таких, як: «соціалізація», «компетентність», «соціальна компетентність», «громадянськість», «громадянська компетентність», «соціально-громадянська компетентність», «соціально-громадянська компетентність дітей старшого дошкільного віку», «діяльність», «спілкування», «комунікація», «комунікативна діяльність». З'ясовано, що *соціальна компетентність дитини* – це «сукупність певних якостей, здібностей, соціальних знань та вмінь, переживань, емоційно-ціннісних орієнтацій, переконань особистості, що сприяє активній взаємодії із соціумом», активній участі у соціально значущих проєктах, продуктивному виконанню різних соціальних ролей. *Громадянськість* – це «насамперед світоглядно-психологічний стан людини, що характеризується відчуттям себе громадянином конкретної держави; це моральна і правова культура, що виражається в почутті власної гідності, внутрішньої свободи особистості, відповідальності, у повазі й довірі до інших громадян і до своєї держави»; *громадянська компетентність* є інтегрованою характеристикою особистості, яка зумовлюється рівнем сформованості компетентностей, необхідних для ефективного виконання ролі громадянина. Доведено, що соціальна і громадянська компетентності мають споріднені якості, які утворюють разом соціально-громадянську компетентність. У процесі дослідження уточнено зміст основного поняття «*соціально-громадянська компетентність дітей старшого дошкільного віку*», яке визначаємо як здатність дитини означеного віку, що проявляється в інтересі до загальнолюдських та громадянських цінностей, у соціально-громадянських почуттях та емоціях; сформованості знань про правила етичної міжособистісної взаємодії, соціальні норми моралі, Батьківщину, державні та національні символи України; уміннях і навичках дотримуватися культури людських взаємин у спілкуванні та спільній діяльності; бажанні допомагати іншим,

готовності до посильної участі в соціальних подіях. Окреслено й обґрунтовано її структуру як сукупність емоційно-ціннісного, когнітивного та діяльнісного компонентів. З'ясовано, що ефективне формування соціально-громадянської компетентності відбувається на етапах дошкільного дитинства та «передбачає обізнаність з елементарними соціальними та морально-етичними нормами міжособистісних взаємин; уміння дотримуватись їх під час спілкування; здатність взаємодіяти з людьми, які її оточують; уміння співпереживати, співчувати, допомагати іншим, обирати відповідні способи спілкування в різних життєвих ситуаціях, готовності до посильної участі в соціальних подіях, що відбуваються в дитячих осередках, громаді, суспільстві та спрямовані на покращення спільного життя» [293].

Поняття «комунікативна діяльність» розглядається науковцями як складний, багатоканальний феномен взаємодії людей (С. Максименко, І. Мартиненко, І. Омельченко, В. Панченко); засіб формування соціальної компетентності людини; «процес, що породжує соціокультурні цінності, продукує змістовне і смислове наповнення за допомогою знаків мови» (С. Кульбіда); «специфічна культурна форма спілкування, живий обмін інформацією між людьми за допомогою знаків і символів, за яких інформація передається цілеспрямовано, приймається вибірково, а взаємодія здійснюється відповідно до певних правил і норм, рівня соціального інтелекту учасників комунікацій» (Н. Миськова, І. Луценко, В. Панченко); «сукупність мовленнєвих дій (актів), що здійснюється за певних умов, які мають соціально-лінгвістичний характер і базуються на особливостях психічної, практичної діяльності індивіда в суспільстві» (В. Федчик).

1.3. На основі проведеного аналізу систематизовано й узагальнено наукові погляди про місце і значення комунікативної діяльності як засобу формування соціально-громадянської компетентності дітей старшого дошкільного віку. Встановлено, що соціально-громадянська компетентність дітей старшого дошкільного віку виявляється та розвивається у процесі взаємодії з іншими людьми та довкіллям. У процесі комунікативної діяльності у дітей формується вміння налагоджувати контакти з однолітками та дорослими, формуються навички

етичного спілкування, риси громадянської відповідальності, старші дошкільники вчаться знаходити своє місце у суспільстві, розуміти та поважати інших.

Визначено основні напрями комунікативної діяльності як засобу формування соціально-громадянської компетентності дітей старшого дошкільного віку: соціокультурний напрям – як засіб соціалізації, засвоєння цінностей, правил та етичних норм певного середовища; комунікативний напрям – як засіб набуття досвіду спілкування, конструктивної взаємодії та пошук оптимальних шляхів розв'язання завдань; українознавчий напрям – як засіб формування ціннісного ставлення до духовних надбань своєї країни, мови, культури, звичаїв та традицій.

Уважаємо, що ефективність процесу формування соціально-громадянської компетентності в комунікативній діяльності дітей старшого дошкільного віку, забезпечується визначенням організаційно-педагогічних умов, обґрунтування яких буде подано в наступному розділі.

РОЗДІЛ 2.

СУЧАСНА ПРАКТИКА ФОРМУВАННЯ СОЦІАЛЬНО-ГРОМАДЯНСЬКОЇ КОМПЕТЕНТНОСТІ В КОМУНІКАТИВНІЙ ДІЯЛЬНОСТІ ДІТЕЙ СТАРШОГО ДОШКІЛЬНОГО ВІКУ

2.1. Аналіз стану формування соціально-громадянської компетентності в комунікативній діяльності дітей старшого дошкільного віку в сучасній практиці дошкільної освіти

Для проведення цілісного наукового аналізу стану формування соціально-громадянської компетентності в комунікативній діяльності дітей старшого дошкільного віку необхідно виконати низку важливих практичних завдань, а саме:

- проаналізувати програмно-методичне забезпечення формування соціально-громадянської компетентності в комунікативній діяльності дітей старшого дошкільного віку (зміст освітніх програм, за якими працюють ЗДО, перспективних та календарних планів освітньої діяльності педагогів ЗДО);
- провести анкетування вихователів і батьків вихованців з метою визначення стану їх готовності до формування соціально-громадянської компетентності дітей старшого дошкільного віку в комунікативній діяльності;
- вивчити педагогічні чинники, що впливають на процес формування досліджуваної компетентності в умовах закладу дошкільної освіти та сім'ї.

Аналіз стану означеної проблеми в сучасній практиці дошкільної освіти розпочнемо з огляду чинних освітніх програм та методичних рекомендацій до них.

Система завдань і змісту освітньої діяльності з формування соціально-громадянської компетентності в комунікативній діяльності дітей старшого дошкільного віку знайшла відображення в чинних освітніх програмах розвитку дітей дошкільного віку та деталізована й конкретизована в парціальних програмах, посібниках та наукових статтях.

Основою для розроблення освітньої програми є Державний стандарт дошкільної освіти (Базовий компонент дошкільної освіти 2021) [212], а також документи, що визначають загальні засади функціонування дошкільних навчальних

закладів: Декларація прав дитини, проголошена Генеральною Асамблеєю ООН [64]; Конвенція «Про права дитини» [114]; Закон України «Про освіту» [218]; Закон України «Про дошкільну освіту» [211]; Закон України «Про охорону дитинства» [215]; Закон України «Про інноваційну діяльність» [214] та інші.

Зазначимо, що педагогічні колективи закладів дошкільної освіти повноважні самостійно визначати, які саме із чинних комплексних освітніх програм обрати для якісної реалізації базового змісту дошкільної освіти. Вибір може робити не лише колектив, а й особисто кожен педагог.

Розглянемо зміст чинних освітніх програм дошкільної освіти. Для порівняльного аналізу освітнього напрямку «Дитина в соціумі» будемо базуватися на вибірці програм розвитку дітей, рекомендованих Міністерством освіти і науки України. Зокрема, таких як: Освітня програма для дітей від 2 до 7 років «Дитина» (2020); Програма розвитку дитини дошкільного віку «Українське дошкілля» (2022); Освітня програма «Впевнений старт» (2022); Комплексна програма розвитку, навчання і виховання дітей дошкільного віку «Соняшник» (2023); Комплексна програма для дітей раннього та передшкільного віку «Стежини у Всесвіт» (2020); Парціальна програма з розвитку соціальних навичок ефективної взаємодії дітей від 4 до 6–7 років «Вчимося жити разом» (2016); Програма «Духовно-моральне виховання дітей дошкільного віку на християнських цінностях» (2019); Парціальна програма розвитку дитини від 2 до 6 років через гру «Творці майбутнього» та методичні рекомендації (2023); Парціальна програма з формування соціально-громадянської компетентності дітей старшого дошкільного віку «Україна єдина: цінуємо і творимо» (2022); Парціальна програма з розвитку фінансової грамотності та формування фінансових компетентностей у дітей старшого дошкільного віку «Мої перші гроші» (2024).

У процесі аналізу освітніх програм для дітей дошкільного віку виявлено досить широку варіативність назв розділів за напрямом «Дитина в соціумі». Ми виокремили розділи, підрозділи, рубрики, у яких відображено зміст проблеми дослідження, а саме: формування соціально-громадянської компетентності в комунікативній діяльності дітей старшого дошкільного віку.

Так, в освітній програмі «Дитина» (2020) для дітей від двох до семи років підрозділ різниться з назвою освітнього напрямку ДСДО і має назву «Соціальний світ: хто поряд зі мною». В означеному підрозділі програми пріоритети надано економічному складнику формування життєвої компетентності дітей дошкільного віку; праці як «засобу взаємодії дітей і дорослих, що є запорукою успішної соціалізації, розвитку самостійності та лідерських якостей особистості як гарантії успіху в подальшому житті; правовій частині, що є основою відповідальності й розуміння своїх обов'язків з огляду на демократичні ціннісні орієнтири» [69, с. 11].

Зазначимо, що в підрозділі визначено освітні завдання, які ефективно реалізуються саме в комунікативній діяльності дітей, зокрема: «сприяти подальшому набуттю досвіду позитивних стосунків з дітьми та дорослими, уникненню ситуацій непорозуміння; формувати уміння в ситуаціях взаємодії діяти злагоджено, в команді; спонукати до дотримання правил культурної поведінки та культури взаємостосунків» та інші [69, с.223].

За результатами проведеного аналізу можемо констатувати, що зміст педагогічної діяльності з формування соціально-громадянської компетентності дітей старшого дошкільного віку в комунікативній діяльності окреслено в рубриках «Родина», «Людина серед людей», «Наш дитячий садок», «Україна – рідний край», «Правове виховання», «Безпека життєдіяльності», «Різних професій у світі багато», «Привчаємося працювати» [69, с.223–227].

Підрозділ «Соціальний світ: хто поряд зі мною» тісно пов'язаний з розділом програми «Дитина» (2020) «Комунікативний розвиток особистості», що відповідає освітньому напрямку БКДО «Мовлення дитини». Зміст педагогічної діяльності з реалізації зазначених завдань окреслено в рубриках: «Розмовляємо», «Спілкуємося майстерно», «Різних професій у світі багато» [69].

У розділах визначено актуальні для нашого дослідження завдання, які сприятимуть формуванню соціально-громадянської компетентності в комунікативній діяльності дітей старшого дошкільного віку, а саме: збагачення знань дітей про професії, розвиток зв'язного мовлення, комунікативних умінь,

формування навичок спілкування з дорослими та дітьми, здатності спілкуватися державною мовою з дотриманням правил мовленнєвого етикету.

Наприклад, у рубриці «Різних професій у світі багато» натрапляємо на такі завдання: «розширити уявлення про значення військової служби зокрема про особливості служби військових різних родів військ (льотчиків, моряків, прикордонників, танкістів, артилеристів), характерними якостями яких є мужність, зібраність, відповідальність» [69, с. 226]. Вважаємо, що виховання поваги до військових професій та захисників Збройних сил України є надзвичайно важливим аспектом у формуванні та становленні особистості майбутніх громадян.

Оскільки якісне забезпечення освітнього процесу в закладі дошкільної освіти, соціалізація, самопізнання й самоствердження дитини та реалізація потенціалу дитини неможливі без партнерської взаємодії з батьками вихованців [41; 58], звертаємо увагу на окремий розділ у програмі: «Родини вихованців і дитячий садок: єдність мети, варіативність засобів». Партнерську взаємодію з батьками вихованців визначено одним з найважливіших і стратегічних напрямів у діяльності ЗДО [37].

У контексті нашого дослідження науковий інтерес становить аспект вивчення методичного забезпечення формування соціально-громадянської компетентності в комунікативній діяльності дітей старшого дошкільного віку.

Тож вважаємо за доцільне провести аналіз змісту методичних рекомендацій щодо організації освітнього процесу з формування соціально-громадянської компетентності в комунікативній діяльності дітей старшого дошкільного віку цієї програми та інших до визначених нами чинних освітніх програм.

Так, у методичних рекомендаціях до Освітньої програми для дітей від 2 до 7 років «Дитина» формування соціально-громадянської компетентності старших дошкільників подано в підрозділі «Соціальний світ: хто поряд зі мною». Зокрема, у рубриці «Дитина – педагог» зазначено, що передача соціально-морального суспільного досвіду дітям дошкільного віку є однією з найважливіших функцій закладу дошкільної освіти» [162, с. 223].

У контексті проблематики дослідження, слушними є методичні рекомендації до програми щодо інформаційно-просвітницьких форм взаємодії та єдності двох

суспільних інститутів – родини й закладу дошкільної освіти. У розділі «Нові акценти у звичних формах взаємодії з батьками» висвітлено приклади методичних розробок, які є доцільними в залученні батьків як партнерів до справи виховання, розвитку та навчання дітей, що в подальшому сприятиме забезпеченню ефективного процесу самопізнання та самоствердження дітей, реалізації особистісного потенціалу в життєвій перспективі [69; 162].

У регіональній Програмі розвитку дитини дошкільного віку «Українське дошкілля» (2022) назва розділу програми «Дитина в соціумі» збігається з назвою освітнього напрямку ДСДО. Соціально-громадянська компетентність дітей старшого дошкільного віку в комунікативній діяльності представлена в рубриках «Предметний світ», «Народознавство», «Формування основ духовно-моральних якостей», де «висвітлено зміст роботи педагогів із виховання в дітей гуманних почуттів і доброзичливих взаємин, основ колективної взаємодії; конкретизовано знання про суспільні норми моралі, необхідні для формування соціально-громадянської компетентності; наголошено на дотриманні принципу наступності в усіх аспектах духовного, морального та національного виховання дітей старшого дошкільного віку. У контексті нашого дослідження ця програма є важливою в аспектах національного та патріотичного виховання дітей. Змістова частина розділу програми завершується показниками компетентності дошкільника» [24, с. 216].

Аналіз методичних рекомендацій до програми засвідчив, що планування педагогічних заходів, спрямованих на формування соціально-громадянської компетентності дошкільників у комунікативній діяльності подано частково, як загальні додатки до всіх розділів та вікових груп дітей [24].

Зауважимо, що у програмі відсутній розділ щодо забезпечення варіативного складника Державного стандарту дошкільної освіти (Базового компонента дошкільної освіти 2021), зокрема й складника «Дитина в соціумі. Соціально-фінансова грамотність».

Реалізація програми для дітей старшого дошкільного віку «Впевнений старт» (2022) передбачає діяльнісний підхід. «Головне завдання вихователя – організувати життєдіяльність дошкільників у специфічно дитячих видах

діяльності, зокрема й у комунікативній». Програма містить належні теоретичні й методичні рекомендації для вихователів та батьків щодо особистісного розвитку дітей. Зміст завдань для формування соціально-громадянської компетентності в комунікативній діяльності представлено в розділі «Комунікативна діяльність» та розділі «Пізнавально-дослідницька діяльність» і конкретизовано в рубриках «У світі предметів» та «У світі людей». У програмі визначено показники засвоєння програми та показники прояву здібностей та нахилів старших дошкільників [179].

У контексті проблеми дослідження слушним є те, що автори програми в розділі подали визначення терміна «комунікативна діяльність», а саме: «комунікативна діяльність, або спілкування дитини старшого дошкільного віку, розуміється як самостійний вид специфічно дитячої діяльності, у якому формуються та розвиваються комунікативні навички та навички взаємодії. Головним навчальним змістом діяльності спілкування є розуміння іншої людини. Для цього дитині бажано мати й удосконалювати різноманітні невербальні засоби спілкування (міміка, усмішка, жести, інтонація) та мовні засоби. Невербальні засоби спілкування та мовленнєве висловлення (думка, що оформлена в мовлення) є інструментальними засобами комунікативної діяльності. Саме тому вони виступають освітнім змістом «научіння» кожної дитини правильно та адекватно, відповідно до ситуацій спілкування, використовувати різноманітні засоби комунікації» [179, с. 6].

Своєю чергою, в основу Комплексної програми розвитку, навчання і виховання дітей дошкільного віку «Соняшник» (2023) «покладено виховання особистості дитини як майбутньої успішної та щасливої людини, у якої потрібно сформувати розумні потреби, виховати добре серце, культивувати духовні цінності, розвивати обдарування, розум, здібності». Зміст освітнього напрямку «Дитина в соціумі» висвітлено у цільовій підпрограмі «Дослідник» (6-й рік життя) у рубриках «Розвиток і виховання душі та серця», «Патріотичне виховання», «Виховання любові та поваги до державної української мови», «Соціальне виховання», «Моральне виховання» «Естетичне виховання», «Правове виховання», «Трудове виховання», «Економічне виховання» та «Екологічне виховання»; до кожної рубрики введено такі підрубрики: «Вдячність», «Милосердя», «Голодного

нагодувати», «Спраглого напоїти», «Недужого відвідати», «Сумного потішити», «Краса думки», «Спілкуємося» та інші. Завершується означений розділ програми показниками базових умінь та навичок дитини [96].

Зазначена програма є цікавою для нашого дослідження, оскільки зорієнтована на розв'язання проблемно-пошукових завдань, які переважно розвивають інтелектуальні здібності дітей з одного боку і з другого – вправляють у дотриманні ціннісно-орієнтованих та морально-етичних норм поведінки в соціумі.

Зміст Комплексної освітньої програми для дітей раннього та перед шкільного віку «Стежинки у Всесвіт» (2020) є доопрацьованим та оновленим варіантом Комплексної програми «Дитина в дошкільні роки» [250, с. 6], «зміст якої зорієнтовано на цінності та інтереси дитини, урахування вікових можливостей, збереження дитячої субкультури, ампліфікацію дитячого розвитку та взаємозв'язок усіх сторін життя» [250, с. 6].

Варто зазначити, що оновлення програми було зумовлено закономірною потребою: соціокультурним розвитком суспільства та психолого-педагогічної науки, оновленням змісту Базового компонента дошкільної освіти (Державного стандарту дошкільної освіти, 2021) та суперечностями, що існують у сучасній дошкільній освіті, зокрема, між способами виховання майбутніх школярів та сучасною дошкільною освітою. Освітній напрям «Дитина в соціумі» висвітлено в розділах «Соціалізація. Сім'я. Родина.», «Соціалізація. За межами сім'ї, родини та житла». Зміст і завдання освітньої діяльності подано у рубриках «Дитячий садок», «Вулиця, місто (село), область (край)», «Рідний край. Україна», «Засоби пересування та зв'язку». У програмі визначено показники соціальної компетенції дитини старшого дошкільного віку. Наприкінці освітнього напрямку для педагогів закладів дошкільної освіти подано розділ «Основні шляхи реалізації», у якому висвітлено зміст реалізації завдань освітнього напрямку, а саме: організація розвивальних проблемно-практичних та проблемно-ігрових ситуацій, пов'язаних із вирішенням соціально і морально значущих питань; особистісне та пізнавальне спілкування вихователя з дітьми на соціально-моральні теми; співпраця дітей у спільній діяльності гуманістичної й соціальної спрямованості; спільна ігрова діяльність з правилами

соціального змісту; морально-етичні бесіди; ознайомлення з елементами національної культури народів та меншин України; екскурсії містом та ігри-подорожі рідною країною, містом; читання художньої літератури, розглядання картин, ілюстрацій, відеоматеріалів, малювання на соціальні теми [250].

Зазначимо, що чинні програми декларують формування ціннісних орієнтирів, створення умов для саморозвитку особистості, формування позитивно-ціннісного ставлення до себе та навколишнього світу [128].

Оскільки вивчення проблеми формування соціально-громадянської компетентності охоплює широке коло завдань, вважаємо доцільним проведення аналізу авторських парціальних програм, у змісті яких висвітлено формування означеної компетентності в комунікативній діяльності дітей старшого дошкільного віку.

Парціальна програма з розвитку соціальних навичок ефективної взаємодії дітей від 4 до 6–7 років «Вчимося жити разом» відображає «накопичений досвід українського дошкілля щодо розв'язання проблем соціально-морального, комунікативно-мовленнєвого розвитку дітей дошкільного віку. Водночас ця програма робить новий акцент на посиленні змісту, форм, методів і прийомів психолого-педагогічної роботи з дітьми та батьками вихованців в умовах гнучкого реагування на сучасні соціокультурні виклики та запити суспільства. Вона орієнтована на утвердження в житті дитини загальнолюдських і національних цінностей. Особливість програми полягає в тому, що педагогам, соціальним працівникам і батькам надаються можливості відпрацювати навички ефективної взаємодії та спілкування з дітьми дошкільного віку» [200, с. 8].

Цінним є те, що до програми запропоновано методичний посібник. Він є частиною навчально-методичного комплексу «Вчимося жити разом» для дошкільних навчальних закладів. Цей комплект спрямований на розвиток у дітей відповідного віку соціальних навичок ефективної взаємодії. Цікавими для нашого дослідження є зміст і форми реалізації змістових напрямів програми «Я та інші люди», «У злагоді та radoшах творимо добрі справи», «Ми поруч із тобою» [161].

Важливе значення для формування соціально-громадянської компетентності мають моральні та духовні цінності, основи яких закладаються в дошкільному віці. Саме тому, ми звернулися до аналізу Парціальної програми «Духовно-моральне виховання дітей дошкільного віку на християнських цінностях» (2019) [82]. Проведений аналіз засвідчив, що у програмі акцентовано на розвитку моральних якостей дитини які слугують підґрунтям для формування її духовності; формуванні у дітей дошкільного віку основ духовності та негативного ставлення до поганих вчинків з перших років життя, навчанні дітей поводитися відповідно до норм моралі та вмінні давати оцінку власним негативним вчинкам [82].

На думку авторів програми, складником правильного способу життя є духовно-моральне здоров'я, що передбачає наявність певної життєвої позиції. Окремих методичних рекомендацій до програми немає, але в контексті проблеми дослідження важливим є наявність авторських конспектів занять педагогів-практиків [82, с. 158-165], які можуть використовуватися в роботі педагогів закладів дошкільної освіти [82].

У контексті проблеми дослідження цікавою є Парціальна програма розвитку дитини від 2 до 6 років через гру «Творці майбутнього» [189], яка розроблена з метою всебічного розвитку й розкриття внутрішнього потенціалу дитини, формування цілісного світогляду через гру як наскрізного підходу у взаємодії з дітьми дошкільного віку, що значно сприятиме самореалізації в умовах майбутнього дорослого життя. Зміст освітнього напрямку «Дитина в соціумі» подано в освітніх завданнях за розділами-сферами: соціальна, емоційна, когнітивна, креативна та фізична. Також за розділами-сферами визначено показники успіху дітей старшого дошкільного віку [189].

Методичні рекомендації до парціальної програми укладено за розділами: «Мистецтво фасилітації гри», «Проектна діяльність як інструмент усебічного розвитку дитини», «Гра і креативність», «Сучасний вимір професійного розвитку педагога», «Взаємодія з батьками: співтворчість, співдія, співпраця». [189].

Умови військової агресії кардинально змінили ситуацію функціонування системи дошкільної освіти країни. Першим суттєвим викликом стала потреба

організації освітнього процесу з дотриманням безпекових умов. А другим — пошук форм, методів та засобів забезпечення права кожної дитини на якісну освіту. Тому, актуальності набуває проблема забезпечення освітнього процесу в умовах очного, змішаного та дистанційного формату [4].

Про актуальність формування соціально-громадянської компетентності в дітей старшого дошкільного віку йдеться в Парціальній програмі з формування соціально-громадянської компетентності дітей старшого дошкільного віку «Україна єдина: цінуємо і творимо» [289].

У цій програмі представлено завдання щодо формування в дітей старшого дошкільного віку емоційно-ціннісного ставлення до Батьківщини, її історичних та культурних надбань, елементарних уявлень про Україну як європейську демократичну державу, що має у своєму складі різні адміністративні території зі своїми характерними надбаннями – краєвидами, історичним минулим, господарством, соціокультурними особливостями та видатними людьми; розвитку соціальної та комунікативної активності, самостійності, прагнення до самореалізації дитини в різних видах діяльності відповідно до її інтересів і можливостей, формування правил толерантної та етичної поведінки в соціокультурному середовищі.

Особливості програми полягають у представленні онлайн-проєкту «Дітям про Україну», який базується на використанні сучасних мультимедійних інтерактивних технологій (QR-коди, інтерактивна мапа України, система відеоподорожей, презентації, онлайн-ігри) та є важливим цифровим засобом збагачення знань дітей про рідну країну як різноманітну, багатокультурну, соборну державу [290].

Оскільки, фінансово грамотне населення не тільки створює гідні умови життя для себе та своєї родини, а й приносить користь усій громаді та країні, у нашому дослідженні це зумовило аналіз Парціальної програми з розвитку фінансової грамотності та формування фінансових компетентностей у старших дошкільників «Мої перші гроші» [235]. Ця програма орієнтована на реалізацію варіативного складника освітнього напрямку «Дитина в соціумі. Соціально-фінансова грамотність» ДСДО (2021) в освітньому процесі закладів дошкільної освіти та в

умовах родинного виховання. Зміст програми передбачає розвиток фінансової грамотності шляхом формування фінансових компетентностей у розрізі ключових тем відповідно до Рамки фінансових компетентностей дітей та молоді України [225].

Важливим є те, що в рубриках цієї програми подано завдання, які у процесі спільних соціальних справ, допоможуть дитині навчитися цінувати й захищати як матеріальні, так і не матеріальні цінності, визначати власні цілі та ухвалювати рішення, сприятимуть засвоєнню правил поведження в різних закладах: культурних, навчальних, розважальних, торговельних тощо. Водночас цінним є те, що у змісті програми наявні наскрізні фінансові компетентності сфери сталого розвитку та громадянської відповідальності [235].

Авторка методичного посібника для дітей дошкільного віку «Волонтерська діяльність у закладах дошкільної освіти» (2019) О. Безсонова пропонує формувати громадянську активність дошкільників через залучення їх до волонтерської діяльності дорослих [7].

Дослідниця розглядає волонтерство не лише як спосіб активної участі у житті міста (села), країни, а й як потужний чинник об'єднання всіх учасників освітнього процесу задля майбутнього.

Посібник містить методичні рекомендації щодо практичної організації волонтерських та соціальних акцій, проєктів і тренінгів у закладах дошкільної освіти. У контексті проблеми дослідження, важливим є те, що в ньому розкрито питання громадянського виховання через наскрізне залучення старших дошкільників до волонтерської діяльності, під час якої формуються громадянські якості (співчуття, бажання робити добро, вміння спільної взаємодії, цілеспрямованість, відповідальність) підростаючого покоління. Посібник укладено за розділами: «Сучасні методи та форми роботи з метою формування активної громадянської позиції дошкільників»; «Проєкти»; «Школа батьків. Основи раціонального споживання» [7].

Комплексний аналіз нормативних, програмно-методичних документів та посібників сучасної дошкільної освіти в Україні засвідчив, що соціально-громадянська компетентність дітей старшого дошкільного віку посідає важливе

місце в дошкільній педагогіці та відповідає запиту сучасного суспільства щодо її формування в освітньому процесі закладів дошкільної освіти.

Відповідно до проведеного аналізу програм та методичного забезпечення проблеми дослідження, можемо констатувати, що зміст формування соціально-громадянської компетентності дитини дошкільного віку достатньо широко висвітлено в чинних освітніх програмах, однак потребує доповнень зміст методичних рекомендацій щодо формування соціально-громадянської компетентності в комунікативній діяльності дітей старшого дошкільного віку.

У контексті дослідження стану формування соціально-громадянської компетентності в комунікативній діяльності дітей старшого дошкільного віку, аналізу підлягали річні, перспективні та календарні плани освітньої діяльності педагогів закладів дошкільної освіти. Пошуковим завданням було відстеження тенденцій та урахування змісту досліджуваної компетентності у дітей старшого дошкільного віку засобом комунікативної діяльності в умовах ЗДО.

Під час проведення цього вивчення послуговувалися вихідними нормативно-правовими положеннями щодо планування освітньо-виховної роботи в закладах дошкільної освіти, а саме: листи МОН України від 03.07.2009 № 1/9-455 «Планування роботи в дошкільних навчальних закладах» [205], від 06.06.2005 № 1/9-306 «Про організацію та зміст навчально-виховного процесу в дошкільних навчальних закладах» [217]; методичними рекомендаціями до ДСДО [293].

Основним документом в організації освітньої діяльності ЗДО є річний план, який складається на навчальний рік та літній період, схвалюється педагогічною радою та затверджується керівником закладу дошкільної освіти.

Загалом проаналізовано 9 річних планів закладів дошкільної освіти та 12 перспективних і календарних планувань вихователів, що працюють у старших групах закладів Київської, Житомирської, Волинської, Харківської, Чернівецької областей та міста Києва.

У результаті вивчення змісту перспективних та календарних планів вихователів засвідчено, що робота з формування соціально-громадянської компетентності дітей старшого дошкільного віку в комунікативній діяльності в

закладах дошкільної освіти планується в різних формах та з використанням різних методів і засобів освітньої діяльності. Це й заняття, бесіди, розповіді, розгляд ілюстрацій, ознайомлення з музичними та художніми творами, дидактичні та сюжетно-рольові ігри та ін. Проте у плануванні педагогів недостатньо уваги приділено впровадженню проєктної діяльності, проведенню соціальних акцій, комунікативним іграм та полілогам. Наприклад, у планах не передбачено проведення комунікативних ігор спрямованих на зняття емоційної напруги, розвиток навичок спільної взаємодії; виховання поваги до людей різних національностей; активне використання міміки, жестів під час спілкування; розвиток активного слухання, вміння продовжувати думку іншого та виявів особистого ставлення до моральних ситуацій.

Педагоги обмежувалися загальними формулюваннями змісту комунікативної діяльності, не враховуючи подій сьогодення що, на наш погляд, зменшувало їх вплив на формування соціальних та громадянських якостей у дітей старшого дошкільного віку.

Ми не зафіксували ігор, спрямованих на моделювання проблемних ситуацій морального вибору, проведення щоденних та тематичних ритуалів. Натомість саме в них убачаємо необмежені можливості формування правил етичної та правомірної поведінки, збагачення словника дітей, виховання ціннісних орієнтирів дошкільнят.

Водночас, у плануванні вихователів широко висвітлено приклади взаємодії дітей у колі під час ранкових зустрічей, але відсутні такі форми спілкування в колі, як «коло вдячності», добродіяння в колі, вечірнє коло.

Також вивчення стану методичного, групового оснащення, перспективних та календарних планів вихователів показало, що в освітньому процесі наявна співпраця та взаємодія з батьками щодо формування в дітей соціально-громадянської компетентності та національно-патріотичного виховання. Плануються батьківські збори означеної тематики, наявні інформаційні куточки для батьків, народознавчі осередки, проводяться тематичні заходи. Водночас соціальні акції як засіб формування партнерської взаємодії, залучення батьків та вихованців до демократичних та громадянських процесів суспільства, проводяться епізодично.

Тематичні дні у плануванні педагогів використовуються ситуативно та мають переважно соціокультурне, національне та патріотичне спрямування (День дитячої книги, День козацтва, День вишиванки, День ввічливих слів, День Землі, День матері та ін.).

Оскільки у процесі формування соціально-громадянської компетентності важливо стимулювати дитину вивчати свої права й обов'язки, бажання робити добрі вчинки, вчити виявляти повагу та бережливе ставлення до соціальних і природних ресурсів [293], формувати лідерські якості ми звернули увагу на реалізацію варіативного складника освітнього напрямку ДСДО «Дитина в соціумі. Соціально-фінансова грамотність» [66, с. 65]. Цей напрям у плануванні педагогів висвітлено ситуативно.

У плануванні наявні тематичні інтегровані заняття, плануються екскурсії до різних установ, тематичні бесіди та інші форми роботи та заходи. Але тільки в декількох закладах наявні мультимедійні презентації, онлайн-екскурсії для старших дошкільників. Також лише три з дев'яти закладів долучаються до проведення всеукраїнських тематичних заходів з формування фінансової грамотності дітей та благодійних соціальних акцій від Національного банку України.

Отже, аналіз перспективних та календарних планів засвідчив, що у ЗДО увага формуванню соціально-громадянської компетентності в комунікативній діяльності дітей старшого дошкільного віку приділяється ситуативно і не носить системного характеру. Зокрема, у плануванні педагогів недостатньо приділено уваги комунікативним іграм, спрямованим на розвиток соціокультурних навичок взаємодії дітей, не зафіксовано ігор-модельовань проблемних ситуацій морального вибору, епізодично плануються соціальні акції як засіб формування партнерської взаємодії, рідко плануються заходи спрямовані на формування фінансової грамотності дітей. Виявлені недоліки суттєво ускладнюють формування соціально-громадянської компетентності в комунікативній діяльності дітей старшого дошкільного віку.

Вважаємо, що однією з важливих причин цього є недостатній рівень володіння вихователями знаннями та уміннями з означеної проблематики.

Результати вивчення документації вихователів, методичного забезпечення освітнього процесу, предметно-розвивального середовища ЗДО зумовили потребу проведення анкетування серед педагогів (вихователів-методистів, вихователів) закладів дошкільної освіти. З метою визначення ступеня підготовленості, обізнаності та спроможності педагогічних працівників до формування соціально-громадянської компетентності дітей старшого дошкільного віку в комунікативній діяльності педагогам було запропоновано відповісти на запитання анкети. Зміст анкети подано в Додатку А.

До анкетування було залучено 45 вихователів старших груп закладів дошкільної освіти країни. Питання анкети спрямовувалися на з'ясування розуміння ними сутності поняття «соціально-громадянська компетентність», особливостей її формування в дітей старшого дошкільного віку, а також використання в освітньому процесі комунікативної діяльності як важливого засобу формування означеної компетентності.

Відповіді вихователів на перше запитання анкети «У чому, на Ваш погляд, полягає сутність поняття «соціально-громадянська компетентність дітей старшого дошкільного віку?» засвідчили, що лише 7 % опитаних педагогів дали правильну, розлогу відповідь, 93 % – не повну або хибну відповідь. Наведемо приклади частково правильних відповідей: «соціально-громадянська компетентність – це здатність дитини до співробітництва, уміння дитини адаптуватися в колективі, виконувати різні ролі та функції в колективі», «здатність дитини виявляти особистісні якості, соціальні почуття, любов до Батьківщини; готовність до посильної участі в соціальних подіях, що відбуваються в дитячих осередках, громаді, суспільстві та спрямовані на поліпшення спільного життя», «спрямованість на досягнення життєвого успіху, свідоме накопичення знань і соціального та громадянського досвіду», «взаємодія дітей з членами своєї сім'ї, родиною, однолітками», «розуміння дітьми свого статусу громадянина, своєї національності, початкове усвідомлення як взаємодіяти з іншими людьми», «здатність дитини виявляти особистісні якості, почуття любові до Батьківщини, готовність до участі в

соціальних подіях, що відбуваються в дитячих осередках, громаді та спрямовані на поліпшення спільного життя».

На запитання «У якій діяльності найкращим чином забезпечуватиметься формування соціально-громадянської компетентності дітей старшого дошкільного віку?» педагогам було запропоновано п'ять варіантів відповіді: здоров'язбережувальній, пізнавально-дослідницькій, комунікативній, художньо-естетичній, інші варіанти. Думки педагогів із цього питання були майже однаковими щодо важливості всіх діяльностей для формування означеної компетентності з незначною перевагою комунікативної діяльності.

Наступне запитання анкети звучало так: «Чи притаманна Вам така професійна якість як готовність до формування соціально-громадянської компетентності в комунікативній діяльності дітей старшого дошкільного віку?». Усі вихователі надали позитивну відповідь на це запитання та відповіли «так, притаманна». Водночас 25% вихователів висловили власну думку із цього приводу та пояснили чому саме так вважають. Наприклад, «Роботу з дітьми проводжу найперше щодо формування у дітей поваги до своєї сім'ї, свого селища, своїх друзів та формую вміння простими реченнями розповідати про себе та найближче оточення, не боячись сказати щось не так».

На запитання «Який рівень готовності до формування соціально-громадянської компетентності в комунікативній діяльності дітей старшого дошкільного віку Вам притаманний: достатній, не зовсім достатній, недостатній? (необхідне позначити)» відповіді вихователів розділилися таким чином: «достатній рівень» відповіли 45,5 % опитаних, «не зовсім достатній» – 50 % респондентів, 4,5 % респондентів дали негативну відповідь «недостатній».

За результатами відповідей на запитання «Наскільки ефективною є Ваша партнерська взаємодія з родинами вихованців з питань формування соціально-громадянської компетентності в комунікативній діяльності у дітей старшого дошкільного віку?» було встановлено, що лише 24 % опитаних педагогів вважають ефективною організацію партнерської взаємодії з батьками вихованців з питань формування соціально-громадянської компетентності в комунікативній діяльності

дітей; 48 % вихователів відповіли, що роботу із залучення батьків до виховання соціально-громадянських якостей у дітей дошкільного віку ведуть фрагментарно, або ж не ведуть зовсім, про що зазначили 28 % респондентів.

Наступне питання анкети звучало таким чином «Чи вважаєте Ви організаційно-педагогічні умови формування соціально-громадянської компетентності в комунікативній діяльності дітей старшого дошкільного віку в умовах закладів дошкільної освіти: ефективними, недостатньо ефективними, неефективними? (необхідне позначити)». Відповідаючи на це запитання 47,7 % вихователів дали ствердну відповідь і зазначили, що організаційно-педагогічні умови з формування соціально-громадянської компетентності в комунікативній діяльності в дітей старшого дошкільного віку в умовах закладів дошкільної освіти є ефективними; 52 % – вважають їх недостатньо ефективними; решта – 0,3 % визнали неефективними.

На відкрите запитання «Ваші пропозиції щодо оптимізації (оновлення) організаційно-педагогічних умов для формування соціально-громадянської компетентності дітей в комунікативній діяльності старшого дошкільного віку в умовах закладів дошкільної освіти?» відповіді вихователів розподілилися таким чином: 40% вихователів вважають, що «Потрібно оновити методичний матеріал у дитячому закладі. Самостійно створювати такі умови, які спонукатимуть дитину до бажання та вміння вільно висловлювати свої думки, щоб дорослі з нею рахувались та оновити роботу з батьками, донести до них думку, що вони виховують не просто дитину, а особистість - вільного громадянина своєї країни»; 25 % вихователів звертають увагу на розроблення дидактичних матеріалів та проектів, пропонують «оновити дидактичний матеріал дошкільних закладів з цього питання та створювати самим умови в закладі для проведення роботи з дітьми з удосконалення навичок конструктивної взаємодії дітей та спілкування»; «розробляти освітні проекти за цією тематикою», «розробляти дидактичні матеріали з даної теми», «створювати практичні розробки ігор та вправ з означеної тематики». Прикрим виявилось те, що значна кількість опитаних вихователів (35 %) не висловили жодної пропозиції.

Будемо вважати, що цих педагогів усе влаштовує, або вони не зовсім орієнтуються у проблематиці.

Отже, було з'ясовано, що більша частина респондентів має потребу в удосконаленні організаційно-педагогічних умов, що передбачає розроблення методичних і дидактичних матеріалів для формування соціально-громадянської компетентності в комунікативній діяльності дітей старшого дошкільного віку.

Відповіді педагогів (65 %) на запитання про побажання та пропозиції щодо поглибленого вивчення проблеми формування соціально-громадянської компетентності в комунікативній діяльності дітей старшого дошкільного віку підтвердили актуальність нашого дослідження та необхідність в удосконаленні організаційно-педагогічних умов.

Серед труднощів у своїй роботі вихователі назвали: налагодження партнерської взаємодії з батьками; проблеми матеріального забезпечення; недооцінення батьками значення праці педагога у вихованні дітей (43 %); недостатню педагогічну освіченість батьків з формування означеної компетентності.

Аналіз стану обізнаності, спроможності та готовності вихователів до формування соціально-громадянської компетентності в комунікативній діяльності дітей старшого дошкільного віку дає змогу зробити висновок про часткову сформованість уявлень педагогів щодо сутності поняття «соціально-громадянська компетентність», особливостей її формування в дітей старшого дошкільного віку, а також використання в освітньому процесі комунікативної діяльності як важливого засобу формування означеної компетентності.

Оскільки на запитання щодо готовності формування соціально-громадянської компетентності в комунікативній діяльності в дітей старшого дошкільного віку значна частина педагогів відповіла «не достатній рівень готовності», то очевидно є потреба вивіщення професійної компетентності педагогічних працівників з проблеми дослідження.

Загальновідомо, що участь батьків у становленні особистості дитини та формуванні її світогляду є беззаперечною. Саме в сім'ї закладаються основи характеру та світогляду підростаючої особистості, відбувається прищеплювання

дітям соціально значущих форм поведінки і способів діяльності, уявлення та поняття про морально-етичні норми поведінки прийняті в суспільстві [52; 70; 272]. Тому, наступним етапом вивчення досліджуваної проблеми було з'ясування стану формування соціально-громадянської компетентності в комунікативній діяльності дітей старшого дошкільного віку в умовах сім'ї, яка є головним мікроколективом у становленні особистості дитини та формуванні її світогляду.

Із цією метою батькам вихованців було запропоновано відповісти на запитання опитувальника щодо формування соціально-громадянської компетентності в комунікативній діяльності дітей старшого дошкільного віку в умовах сім'ї. Задля реалізації цього завдання ми скористалися комп'ютерною технологією для збирання інформації за допомогою опитувань та форм зворотного зв'язку Google Forms [42].

В опитуванні взяло участь 135 сімей з різних регіонів України. Батькам було ініційовано дати відповіді на питання адаптованого опитувальника методики О. Байєр [5] (див. додаток Б) щодо формування соціально-громадянської компетентності дітей старшого дошкільного віку в комунікативній діяльності.

Першим питанням опитувальника було: «Чи залучаєте Ви дитину відповідно до її вікових можливостей до участі в житті сім'ї / родини, громади до різних форм дозвілля, спільних подорожей, прогулянок тощо». Позитивним було те, що значна кількість батьків відповіли схвально – «Так» (61,4 %); «Інколи» – 16,8 % респондентів; відповідь «Ні» надали 21,8 % опитаних.

Тож можемо зазначити, що більшість батьків долучають дітей до спільних справ сім'ї, родини та громади.

Наступним запитанням до батьків вихованців було «Чи залучаєте Ви дитину до спостереження за об'єктами довкілля у повсякденному житті та у процесі ігор, прогулянок, екскурсій тощо?». Відповіді батьків розподілилися таким чином: «Так» – 56,3 %; «Ні» – 21,9 %; «Інколи, час від часу» – 24,5 % респондентів.

Результати відповідей свідчать, що переважна кількість батьків залучають дітей до обговорення про довкілля, яке їх оточує, проте прикрим є те, що суттєвий відсоток дорослих цього не роблять.

На запитання «Чи розповідаєте Ви дитині про важливі події в житті сім'ї / родини, міста (села), громади?» значна кількість батьків (43 %) підтвердили, що діляться з малюками інформацією про важливі події, проте 28,2 % не вважають за потрібне обговорювати це з дітьми, 28,8 % батьків засвідчили, що роблять це інколи, час від часу.

Значна кількість батьків (39 %) засвідчила, що обговорюють з дитиною різні приклади та моделі поведінки, зокрема з власного досвіду, про особисті взаємини з іншими людьми, про повсякденну діяльність та значущі події; негативно відповіли 33,6 %; 27,4 % – зізналися, що інколи спілкуються на означені теми з дітьми.

На питання «Чи виправляєте Ви свою дитину, якщо вона забуває говорити слова ввічливості?» лише 23 % батьків відповіли, що їхні діти переважно привітні з дорослими та однолітками. У разі, коли дитина забуває сказати слова ввічливості (привітання, подяки, побажання), то вони їм нагадують. Суттєвий відсоток дорослих (48 %) відповіли, що виправляють своїх дітей лише час від часу. Прикрим стало те, що деякі батьки прокоментували поставлене питання таким чином: «Найчастіше дитина привітна зі мною тільки тоді, коли отримала якусь бажану річ або хоче отримати». 29 % опитаних батьків, зазначили, що їхні діти дуже рідко вживають або майже не вживають ввічливих слів, а вони їм не пояснюють, чому це варто робити. Дехто з батьків пояснював це сором'язливістю малюка.

Останнім запитанням опитувальника до батьків було «Чи залучаєте дитину до посильної участі у демократичних процесах, що відбуваються у дошкільному закладі, громаді, суспільстві; залучення до участі у соціальних та благодійних акціях?». Схвально відповіли 35,6 % батьків; 29,4 % – вважають, що долучати дитину до посильної участі до означених заходів, ще надто рано; 35 % респондентів відповіли, що роблять це інколи, час від часу.

Водночас хочемо навести певні коментарі батьків вихованців на запитання опитувальника: «Ми працюємо по 12 годин на добу, в тата немає взагалі вихідних», «Бракує часу на спілкування, багато працюємо», «Сімейні стосунки та спілкування з дитиною обмежені. Бракує часу», «Традиції сімейного спілкування тільки формуємо», «Дитині нічого не цікаво, він хоче бути людиною-павуком» та ін.

Тож доводиться констатувати, що є сім'ї, у яких до обов'язків виховання дітей батьки ставляться формально, що матиме негативний вплив на розвиток дитини, комунікативні навички, зокрема й формування соціально-громадянської компетентності дітей у подальшому.

Проведене опитування батьків дітей старшого дошкільного віку, засвідчило, що значна кількість батьків недостатньо обізнані з проблемою формування соціально-громадянської компетентності в комунікативній діяльності дітей, проте, водночас, чимало батьків, заохочують малюків до спілкування та участі у спільних справах, враховують дитячі інтереси й побажання у спілкуванні та плануванні родинного дозвілля. Деякі батьки у співпраці із закладом дошкільної освіти щодо виховання своїх дітей проявили пасивну позицію, посилаючись на зайнятість, відсутність належних педагогічних знань.

Усе вищевказане засвідчує важливість організації педагогічного супроводу вихователів ЗДО та батьків у процесі формування ними соціально-громадянської компетентності дошкільників у комунікативній діяльності, надання їм необхідної інформації, ознайомлення з традиційними та інноваційними методами й формами взаємодії з дітьми.

Таким чином, аналіз стану формування соціально-громадянської компетентності в комунікативній діяльності дітей старшого дошкільного віку в сучасній практиці дошкільної освіти дав змогу зробити висновок про те, що:

1) сучасне різноманіття програмного забезпечення формування соціально-громадянської компетентності дітей старшого дошкільного віку на практиці реалізує ідею розвитку закладів дошкільної освіти на засадах демократизму та стимулює подальший розвиток методичного забезпечення до них;

2) у змісті аналізованих програм передбачається наявність розділу «Дитина в соціумі». Однак у переважній кількості розглянутих програм, увага авторів зосереджується на розвитку соціальної та громадянської активності дітей. Водночас потребують доповнень та більш глибокого висвітлення освітні завдання комунікативної діяльності дітей старшого дошкільного віку, а саме: залучення до суспільно-значущих подій через різноманітні заходи (акції, проекти тощо),

щоденної практики добрих справ, самореалізації у різних формах, методах комунікативної діяльності; розвиток комунікативних навичок;

3) педагогічними чинниками, що знижують ефективність формування соціально-громадянської компетентності в комунікативній діяльності дітей старшого дошкільного віку є: недостатня кількість методичного забезпечення з проблеми дослідження; відсутність належної уваги формуванню досліджуваної компетентності в комунікативній діяльності в календарно-тематичному плануванні вихователів ЗДО; недостатній рівень підготовленості педагогів та родин вихованців до здійснення системного впливу на процес виховання громадянських якостей у дітей старшого дошкільного віку.

Тож виникає потреба пошуку інноваційного змісту та форм освітньої діяльності з метою оптимізації процесу формування соціально-громадянської компетентності в комунікативній діяльності дітей старшого дошкільного віку.

2.2. Діагностика стану сформованості соціально-громадянської компетентності в комунікативній діяльності дітей старшого дошкільного віку

Вивчення сформованості соціально-громадянської компетентності в комунікативній діяльності дітей старшого дошкільного віку потребує відповідної педагогічної діагностики.

Під поняттям «педагогічна діагностика» розуміють «сукупність взаємопов'язаних елементів педагогічного діагностування, що охоплює типи, правила, вимоги, види та етапи діагностики, сукупність певних процедур і методик та відповідні діагностичні операції» [57, с. 6]. Її результативність залежить від «доцільного застосування діагностичного інструментарію, узагальнення результатів та проєктування на їхній основі подальшого педагогічного процесу» [158, с. 201].

Для діагностики сформованості соціально-громадянської компетентності в комунікативній діяльності дітей старшого дошкільного віку потрібно щонайперше визначити й обґрунтувати критерії та показники, які з одного боку обумовлені змістом і структурою досліджуваного явища, а з другого – уможливають

виділення та розкриття змістових характеристик рівнів сформованості означеної компетентності кожного з учасників експерименту.

Підкреслимо, що процедура визначення критеріїв та відповідних їм показників є одним з елементів експериментальної роботи.

У процесі підготовки та проведення констатувального етапу експерименту передбачалося розв'язання таких завдань:

- 1) визначити критерії, показники та на їх основі схарактеризувати рівні сформованості соціально-громадянської компетентності в комунікативній діяльності дітей старшого дошкільного віку;
- 2) здійснити відбір, модифікацію та систематизацію методів діагностування сформованості соціально-громадянської компетентності в комунікативній діяльності дітей старшого дошкільного віку;
- 3) виявити показники та рівні сформованості соціально-громадянської компетентності в комунікативній діяльності дітей старшого дошкільного віку;
- 4) проаналізувати й узагальнити отримані у процесі експериментальної роботи дані.

Підґрунтям для проведення експерименту стали концептуальні підходи та психолого-педагогічні дослідження з проблем вивчення соціального розвитку особистості дітей старшого дошкільного віку (М. Айзенбарт, О. Бобак, І. Бех, А. Богуш, Н. Гавриш, О. Кононко, Т. Піроженко, О. Сас та ін.), формування соціальної й громадянської компетентностей дітей та комунікативної діяльності (Н. Гавриш, О. Безсонова, О. Козлюк, О. Литвишко, Н. Міськова, Н. Охріменко, І. Рогальська–Яблонська, О. Стаєнна, С. Тесленко, О. Сас, Л. Шкрєбтієнко), особливостей формування соціально-громадянської компетентності дітей дошкільного віку (О. Байєр, О. Безсонова, О. Косенчук, Т. Пономаренко, О. Рейпольська Т. Шинкар та інші), а також результати аналізу сучасного стану формування соціально-громадянської компетентності дітей старшого дошкільного віку в комунікативній діяльності в практиці дошкільної освіти.

Відповідно до першого завдання експериментальної роботи, вважаємо за доцільне звернутися до розгляду сутності трактування понять «критерій» та «показник» у лексикологічних та наукових джерелах.

В «Енциклопедії освіти» критеріями й показниками освітньої діяльності називають «сукупність ознак, на основі яких складається оцінка умов, процесу й результату навчальної діяльності, що відповідають поставленим цілям» [133, с. 434]. Натомість у «Словнику-довіднику дошкільної освіти» «критерій» трактують як «засіб для судження, міркування; ознака, на основі якої здійснюється оцінка чого-небудь, мірило» [79, с. 128]. А показник – це «доказ, ознака, свідчення чого-небудь; дані про результати роботи» [80, с. 197]. Термін «показник» у довідниковій літературі визначається як «ознака чого-небудь; явище або подія, на підставі яких можна робити висновки про перебіг якого-небудь процесу; кількісна характеристика властивостей процесу» [39].

Нам прийнятна думка Ю. Семеняки, що «критерії та показники співвідносяться між собою як загальне та специфічне: критерій характеризує загальну ознаку, а емпіричний показник – особливості її прояву. Кожен критерій має свої показники; цей процес має системоутворювальний зміст, який виражається в тому, що всі показники критерію представляються в їхній сукупності» [240, с. 102].

На основі теоретичного аналізу, враховуючи тему та мету нашого дослідження під критерієм будемо розуміти ознаку (мірило), за допомогою якої здійснюється оцінка сформованості соціально-громадянської компетентності в комунікативній діяльності дітей старшого дошкільного віку, а показником – компонент критерію, що характеризує особливості прояву досліджуваної компетентності, які у своїй сукупності визначають реальний стан, рівень її сформованості. Водночас сам критерій не є оцінкою.

В аспекті досліджуваної проблеми погоджуємося із загальними науковими вимогами, які вчені висувають у цілому щодо виділення та обґрунтування критеріїв: 1) «критерії слід добирати таким чином, щоб вони відображали основні закономірності функціонування об'єкта; 2) критерії мають містити суттєві ознаки предмета, які мають бути стійкими й постійними; 3) за допомогою критеріїв

важливо встановлювати зв'язки між усіма компонентами аналізованого явища; 4) критерії повинні розкриватися через низку показників, за проявом яких можна доходити висновків про ступінь вираження кожного критерію; 5) критерії мають показувати динаміку вимірюваної якості в часі та просторі; 6) якісні показники повинні виступати в єдності з кількісними показниками та доповнювати один одного» [184].

Цінними для нашого дослідження є рекомендації вченої О. Байєр щодо визначення показників (емоційне ставлення, знання, навички) та оцінки рівня сформованості соціально-громадянської компетентності старших дошкільників, таких як надійність (точність вимірювання), валідність (якісна характеристика вимірювання), параметр (основна властивість процесу, системи) [67].

Зазначимо, що мірою величини, розвитку, ступеню досягнення в чому-небудь є рівень [294]. У нашому дослідженні рівень – це ступінь сформованості соціально-громадянської компетентності дітей старшого дошкільного віку в комунікативній діяльності.

Визначаючи критерії, показники та рівні сформованості соціально-громадянської компетентності в комунікативній діяльності дітей старшого дошкільного віку, ми використовували метод аналізу нормативних документів (Державний стандарт дошкільної освіти, комплексні та парціальні освітні програми); психолого-педагогічні рекомендації вчених (О. Байєр [5], Н. Гавриш [91], О. Косенчук [129], С. Матвієнко [159], Т. Піроженко [91], Т. Пономаренко [209] та інші) щодо особливостей формування соціально-громадянської компетентності дітей старшого дошкільного віку, вікових психофізичних особливостей та особливостей особистісного спілкування дітей старшого дошкільного віку, складників формування соціально-громадянської компетентності дітей старшого дошкільного віку в змісті роботи з дітьми у ЗДО; методичних посібників («Моніторинг досягнень дітей дошкільного віку згідно з Базовим компонентом дошкільної освіти» освітнього напрямку «Дитина у соціумі» [166, с. 87-94]); «Здійснюємо моніторинг освітніх досягнень дитини старшого дошкільного віку»; [91]), у яких подано показники досягнень дітей, діагностичний інструментарій, рівні засвоєння

матеріалу, рекомендації щодо визначення рівнів сформованості компетентностей дітей старшого дошкільного віку тощо).

Водночас зазначимо, що рівень сформованості будь-якої компетентності визначають за її структурними компонентами. Відповідно у критеріях сформованості соціально-громадянської компетентності дітей старшого дошкільного віку слід відобразити її змістові, структурні характеристики, певну складність, інтегративність, соціальну зумовленість, відповідність завданням Державного стандарту дошкільної освіти.

У розробці критеріїв ми послуговувалися тим, що соціально-громадянська компетентність як освітній результат є системою взаємопов'язаних компонентів, що визначаються через: «емоційно-ціннісне ставлення, сформованість знань, здатність та навички до активного, творчого впровадження набутого досвіду, тобто до регуляції досягнень, поведінки, діяльності» [66, с. 11].

Відповідно до визначених нами компонентів (*емоційно-ціннісний, когнітивний та діяльнісний*), обґрунтування яких подано в параграфі 1.2 першого розділу нашого дослідження, керуючись теоретично обґрунтованим положенням про те, що соціально-громадянська компетентність у старшому дошкільному віці формується в різних видах діяльності, зокрема й комунікативній [129], ми визначили критерії сформованості соціально-громадянської компетентності в комунікативній діяльності дітей старшого дошкільного віку: *емоційно-світоглядний, пізнавально-знаннєвий, поведінково-діяльнісний*.

Емоційно-світоглядний критерій указує на ступінь сформованості інтересу до загальнолюдських та громадянських цінностей; до вивчення сімейних та національних традицій; позитивного ставлення до правомірної поведінки в соціокультурному середовищі, власних обов'язків у родині та дошкільному навчальному закладі, позитивного ставлення до оточення; прояву почуття власної гідності як представника українського народу. Спираючись на дослідження вчених О. Кононко, Т. Піроженко, ураховуємо в експериментальній роботі те, що емоції відображають взаємини, події, предмети та явища соціального довкілля відповідно до актуальних потреб [196; 198]. Це надає певної значущості цим предметам і

явищам, спонукає до надання суб'єктивної оцінки, викликає інтерес, мотивує до взаємодії з ними.

Пізнавально-знаннєвий критерій характеризує ступінь оволодіння дитиною знаннями про найближче соціокультурне середовище; уявленнями про себе, як члена суспільства; про свою сім'ю, родину, рідну домівку, дошкільний заклад, Батьківщину; про етику людських взаємин; відкритість до спілкування та взаємодії з представниками різних національностей; розуміння способів миролюбного та конструктивного налагодження взаємодії між людьми.

Поведінково-діяльнісний критерій характеризує рівень умінь, здатностей, особливостей поведінки дитини старшого дошкільного віку, спрямованих на прояв особистісних якостей, соціальних почуттів, активної взаємодії, готовності до посильної участі в соціальних подіях, дотримання культури та етики людських взаємин, шанобливого ставлення до Батьківщини інших людей та однолітків; вміння розв'язувати конфлікти шляхом діалогу.

Відповідно до показників сформованості соціально-громадянської компетентності дітей старшого дошкільного віку в межах освітнього напрямку «Дитина в соціумі» ДСДО (2021) ми визначили критеріальні показники сформованості означеної компетентності в аспекті досліджуваної проблеми:

– емоційно-світоглядний критерій із показниками: емоційні прояви у процесі засвоєння досвіду відповідно до освітнього напрямку «Дитина в соціумі» ДСДО (2021) та зацікавленість означеним досвідом (дитина виявляє інтерес та позитивне ставлення до загальнолюдських цінностей (сім'я, взаємна турбота, доброзичливі стосунки з братами, сестрами, однолітками), соціально-громадянських почуттів та емоцій; розуміння важливості родинних цінностей; усвідомлює етику людських взаємин, важливість дружнього спілкування з однолітками; проявляє ціннісне ставлення до себе, своїх прав та обов'язків і прав інших людей; емоційно реагує на власну участь та участь інших у різних видах діяльності, зокрема комунікативній);

– пізнавально-знаннєвий критерій із показниками: знання та розуміння, що зумовлюють ефективність формування досліджуваної компетентності в комунікативній діяльності, відповідно до освітнього напрямку «Дитина в соціумі»

ДСДО (2021), а саме: дитина має уявлення про себе як члена громади, суспільства; знає назви своєї держави, її столиці, міста (селища) у якому мешкає; державних та національних символів України; знає правила етичної міжособистісної взаємодії; усвідомлює необхідність дотримуватися соціальних норм моралі й вияву поваги до прав і свобод людини; проявляє готовність до співпереживання, співучасті, бажання робити добрі вчинки; розуміє переваги розв'язання конфліктів, суперечок мирним шляхом;

– поведінково-діяльнісний критерій із показниками: уміння та навички, що зумовлюють ефективність процесу й результату комунікативної діяльності в межах освітнього напрямку «Дитина в соціумі» ДСДО (2021) (дитина дотримується соціальних правил та способів міжособистісної взаємодії з членами родини; здатна до активної взаємодії з різними за віком дітьми, вміє налагоджувати з ними спілкування; демонструє навички взаємоповаги у спілкуванні та спільній діяльності; уміння висловлювати та обґрунтовувати власну думку; уміє керувати емоціями та ухвалювати рішення; виявляє бажання допомагати іншим; бере посильну участь у соціальних подіях.

Зазначені критерії та показники соціально-громадянської компетентності не лише розкривають і характеризують процес її формування в дітей старшого дошкільного віку в комунікативній діяльності, а й сприяють розвитку вміння спілкування та взаємодії, що є необхідним компонентом самореалізації та успішності в різних видах діяльності.

Критерії та показники соціально-громадянської компетентності в комунікативній діяльності дітей старшого дошкільного віку у своїй сукупності стали підґрунтям для визначення рівнів її сформованості.

Під час вивчення рівнів сформованості соціально-громадянської компетентності дітей старшого дошкільного віку в комунікативній діяльності ми послуговувалися здобутками науковців О. Байєр, Н. Гавриш, Т. Піроженко [91], Т. Киричук, О. Кулик, Н. Шаповал та ін. [166], які пропонують такі рівні освітніх досягнень дитини старшого дошкільного віку за всіма освітніми напрямами ДСДО: високий, достатній, середній, початковий [91; 166].

У процесі дослідження ми розглянули та схарактеризували чотири рівні сформованості соціально-громадянської компетентності в комунікативній діяльності дітей старшого дошкільного віку: *високий, достатній, середній та початковий*. Під рівнем сформованості досліджуваної компетентності будемо розуміти постійність та яскравість прояву показників у ставленні, знаннях і діях дитини.

Високий рівень сформованості соціально-громадянської компетентності в комунікативній діяльності дітей старшого дошкільного віку характеризується:

- стійким, яскраво вираженим інтересом до загальнолюдських та громадянських цінностей; позитивним ставленням до членів родини, повагою і турботою про них, розумінням важливості родинних цінностей; ціннісним ставленням до малої Батьківщини, почуттям власної гідності як представника рідної громади та української нації; усвідомленням етики людських взаємин, важливості дружнього спілкування з однолітками, зацікавленістю у спілкуванні та взаємодії з дорослими людьми; виявом активності, ініціативності та самостійності під час спілкування;

- систематизованими знаннями про свою родину, рідну домівку, назву держави, її столицю; обізнаністю з державними символами України та інших країн; усвідомленістю своєї ролі в сім'ї, групі однолітків, місцевій громаді; чіткими знаннями про необхідність дотримання соціальних норм моралі; постійним виявом поваги до прав і свобод іншої людини; відкритістю до спілкування та взаємодії з представниками різних національностей і культур; достатньо повним для успішної комунікації словниковим запасом;

- дотриманням правил і способів міжособистісної взаємодії з членами родини; здатністю до активної взаємодії з різними за віком дітьми, умінням налагоджувати з ними спілкування; стійкими навичками взаємоповаги у спілкуванні та спільній діяльності; умінням висловлювати та обґрунтовувати власну думку, керувати емоціями та ухвалювати рішення, самостійно добирати засоби для виконання завдання, діяти послідовно, аналізувати наслідки своєї діяльності.

Достатній рівень сформованості соціально-громадянської компетентності в комунікативній діяльності дітей старшого дошкільного віку характеризується:

- помірним інтересом до загальнолюдських та громадянських цінностей; позитивним ставленням до членів родини, однак частковим усвідомленням необхідності турбуватися про них та розумінням важливості родинних цінностей; нечітким усвідомленням етики людських взаємин та важливості дружнього спілкування з однолітками; частковою зацікавленістю у спілкуванні та взаємодії з однолітками та іншими людьми; нечітким розумінням необхідності правомірної поведінки; помірною активністю та відносною самостійністю під час вирішення комунікативних завдань (вступає у контакт і спілкування з ініціативи дорослих);

- частково сформованими знаннями про свою родину, рідну домівку, Батьківщину, державні символи України та інших країн, про необхідність дотримуватися соціальних норм моралі та виявляти повагу до прав і свобод людини; частковим усвідомленням своєї ролі у сім'ї, групі однолітків, місцевій громаді; нестійкою відкритістю до спілкування та взаємодії з представниками інших національностей і культур; частковим для успішної комунікації словниковим запасом; розумінням запитань за незначної допомоги дорослого (або іншої дитини) у знаходженні відповідей або рішень;

- частковим дотриманням правил міжособистісної взаємодії з членами родини; не яскраво вираженою активністю у взаємодії з різними за віком дітьми; нестійкими навичками взаємоповаги у спілкуванні та спільній діяльності; частково сформованими вмінням висловлювати та обґрунтовувати власну думку, керувати емоціями та ухвалювати рішення; відносною самостійністю у виборі засобів виконання завдань та оцінюванні результатів.

Середній рівень сформованості соціально-громадянської компетентності в комунікативній діяльності дітей старшого дошкільного віку характеризується:

- нестійким інтересом до загальнолюдських та громадянських цінностей, не яскраво вираженим розумінням етики людських взаємин та важливістю дружнього спілкування з однолітками; ситуативною потребою у спілкуванні та взаємодії з дітьми різного віку та знайомими дорослими людьми; поступовим вступом у контакт і спілкування з ініціативи дорослого, після дружніх пропозицій та адаптації; нечітко вираженим проявом відповідальності за свої вчинки;

- елементарними знаннями про свою сім'ю, родину, рідну домівку, Батьківщину, державні та національні символи, дружбу та дружні відносини; нечітким розумінням своєї ролі в сім'ї, групі однолітків, місцевій громаді; недостатньо чітким усвідомленням необхідності дотримуватися соціальних норм моралі, розв'язувати конфлікти й суперечки мирним шляхом; незначним для успішної комунікації словниковим запасом; розумінням запитань та знаходженням відповідей або рішень з незначною допомогою дорослого (за навідними питаннями);

- неяскравим вираженням відкритості до спілкування та взаємодії з однолітками, іншими дітьми, знайомими дорослими; недостатніми вміннями домовлятися з іншими у конфліктних ситуаціях; допомогою дорослого в окреслюванні послідовності дій, контролі та оцінюванні результатів своєї діяльності; здатністю здійснити корекцію результату діяльності після зауважень дорослого.

Початковий рівень сформованості соціально-громадянської компетентності в комунікативній діяльності дітей старшого дошкільного віку характеризується:

- мінімальним проявом інтересу до загальнолюдських та громадянських цінностей; байдужістю або пасивністю у спілкуванні та взаємодії з дітьми та знайомими дорослими; слабким проявом зацікавленості у виконанні завдань;

- фрагментарністю знань про свою сім'ю, родину, Батьківщину, державні та національні символи, дружбу, дружні відносини; поверховим усвідомленням необхідності дотримуватися соціальних норм моралі; розумінням завдання, але не можливістю самостійно дати відповідь на запитання, відповіддю зі значною допомогою вихователя або ж потребою постійної допомоги дорослого;

- складнощами в налагоджуванні контактів, відчуттям труднощів у спілкуванні та розумінні ситуації; складністю або не вмінням висловити свої думки; ухилянням від взаємодії; пасивним ставленням до подій і заходів, що відбуваються в групі; виконанням завдань лише після багаторазового звернення до дорослого; нестійкими емоційними реакціями, байдужим ставленням до результатів власної діяльності.

Таким чином, визначений критеріальний апарат став основою для здійснення діагностики рівнів сформованості соціально-громадянської компетентності в комунікативній діяльності дітей старшого дошкільного віку.

Критеріальний апарат дослідження подано в таблиці 2.1.

Таблиця 2.1.

Компоненти соціально-громадянської компетентності	Критерії	Рівні сформованості
Емоційно-ціннісний	Емоційно-світоглядний	Високий
Когнітивний	Пізнавально-знаннєвий	Достатній
Діяльнісний	Поведінково-діяльнісний	Середній
		Початковий

Відповідно до другого завдання констатувального етапу експерименту необхідно було здійснити відбір, модифікацію та систематизацію методів діагностування сформованості соціально-громадянської компетентності в комунікативній діяльності дітей старшого дошкільного віку.

У процесі дослідження на констатувальному етапі експериментального дослідження, з метою виявлення рівня сформованості соціально-громадянської компетентності в комунікативній діяльності дітей старшого дошкільного віку, ми застосували такі методи науково-педагогічного дослідження, як бесіда, спостереження, ігрові ситуації, дидактичні ігри, діагностичні методики (ситуативно-ігрові завдання, діагностування за сюжетними картинками, експрес-оцінювання).

Варто зазначити, що констатувальному етапу експерименту передував пошуковий етап дослідження, метою якого було з'ясування таких завдань:

- у процесі спостереження визначити особливості поведінки дитини під час спілкування та взаємодії в колективі однолітків;
- уточнити раціональність діагностичного обсягу завдань дослідницько-експериментальної роботи;
- здійснити відбір та адаптацію діагностичних методик;
- здійснити адаптацію процедури збору та процесу опрацювання інформації.

Під час цього етапу апробувалися діагностичні методики з метою їх доцільності для визначення сформованості показників соціально-громадянської компетентності в комунікативній діяльності дітей старшого дошкільного віку. Розглянемо детально обрані методики.

Згідно з рекомендаціями науковців О. Байєр, Н. Гавриш, Т. Піроженко аналіз динаміки досягнень дитини в процесі освітньої діяльності варто проводити під час спостережень відповідно до засад компетентнісного підходу та крізь призму формування наскрізних умінь та навичок. А саме: особливостей емоційного сприйняття; уміння взаємодіяти та налагоджувати комунікацію з дорослими й однолітками, співпрацювати в колективі, керувати емоціями; проявляти творчість, ініціативність та активність, висловлювати та обґрунтовувати власну думку; ухвалювати рішення, розв'язувати проблемні ситуації [91].

У контексті проблеми дослідження під час педагогічного спостереження наша увага спрямовувалася на з'ясування даних про те, які емоції виникають у дитини під час спілкування, чи проявляє активність та зацікавленість до діяльності, чи відчуває дитина межу допустимої поведінки, чи уникає гострих суперечок, чи вміє порозумітися та вирішувати проблемні ситуації; позиція, яку дитина займає під час комунікативної діяльності в різних життєвих ситуаціях [57; 91; 223, с. 55].

Бесіди як метод педагогічної діагностики зазвичай мали індивідуальний та підгруповий характер, який характеризується розподілом дітей на групи та роботою з ними одночасно або по черзі [79, с. 171].

Плануючи використання ілюстрацій до бесід з метою діагностування, добирали такі сюжетні картинки, які за змістом були доступні для дітей старшого дошкільного віку та давали змогу легко вживати відповідні граматичні категорії [233, с. 32].

Зауважимо, що проводячи бесіди за картинками з дітьми старшого дошкільного віку, дотримувалися рекомендацій науковців щодо різноманітності та кількості запитань, зважали на стійкість дитячої уваги та складність перебування тривалий час у статичному положенні, проблемності та складності запитань. Щодо змісту бесід та запитань, виходили з того, що вони мають спонукати вихованців на

висловлення своїх власних суджень, виявлення особистих ставлень до соціального оточення, взаємовідносин з дорослими та однолітками. Це дало змогу отримати додаткову інформацію щодо розуміння дитиною взаємозалежності понять та сутності окремих понять «сім'я», «сімейні традиції», «дружба», «державні символи», «Батьківщина» та інші [31; 257].

Використання дидактичних ігор під час діагностування надало змогу краще зрозуміти загальний рівень обсягу знань дітей про правила та норми соціально прийнятної поведінки [130].

Долучаючись до вирішення ігрових ситуацій, діти інтерпретували й відтворювали дії, ґрунтуючись на особистісному досвіді. Це дало змогу з'ясувати налаштування дитини на той чи той тип поведінки, визначити мотивацію дій [287, с. 98].

Розглянуті методики адаптовано відповідно до проблеми дослідження та сформовано в комплекс методів для визначення рівнів сформованості критеріїв соціально-громадянської компетентності дітей старшого дошкільного віку в комунікативній діяльності, як-то:

– бесіди за сюжетними картинками; ігрові ситуації – для визначення рівня сформованості показників емоційно-світоглядного критерію (*емоційно-ціннісний компонент*);

– бесіда «Моя країна – мій рідний край»; методика експрес-оцінювання «Прапори», методика створення проблемної ситуації «Новенька» — для визначення рівня сформованості показників пізнавально-знаннєвого критерію (*когнітивний компонент*);

– бесіда за сюжетною картинкою «Наша група»; дидактична гра «Правильно - не правильно»; методика експрес-оцінювання «Правила» – для визначення рівня сформованості показників поведінково-діяльнісного критерію (*діяльнісний компонент*).

Також ми провели експертне оцінювання, до якого були залучені педагогічні працівники ЗДО; інтерв'ювання, опитування; кількісний та якісний аналіз результатів дослідження.

Комплекс методик розміщено у Додатку В з подальшою поточною цифровою нумерацією кожного документа.

Відповідно до компонентів соціально-громадянської компетентності дітей старшого дошкільного віку (*емоційно-ціннісний, когнітивний, діяльнісний*), критеріїв (*емоційно-світоглядний, пізнавально-знаннєвий, поведінково-діяльнісний*), відповідних їм показників та рівнів було проведено діагностику стану сформованості соціально-громадянської компетентності в комунікативній діяльності респондентів двох груп.

Загальний обсяг вибірки становив 297 дітей старшого дошкільного віку, відповідно 148 – експериментальної групи (ЕГ) та 149 – контрольної (КГ).

Експериментальна робота здійснювалася на базі закладів дошкільної освіти Київської, Волинської, Житомирської, Харківської та Чернівецької областей. До участі в експерименті було залучено такі заклади дошкільної освіти: Пилиповицький заклад дошкільної освіти (ясла-садок) комбінованого типу «Пилипко» Бородянської селищної ради Київської області; Дружнянський заклад дошкільної освіти (ясла-садок) комбінованого типу «Струмочок» Бородянської селищної ради Київської області; Заклад дошкільної освіти (ясла-садок) комбінованого типу № 1 «Зіронька» Яготинської міської ради; Білоцерківський заклад дошкільної освіти № 18 «Ясочка» Білоцерківської міської ради, Київської області; Білоцерківський заклад дошкільної освіти № 5 «Сонечко» Білоцерківської міської ради Київської області; Краснопавлівський заклад дошкільної освіти (ясла-садок) комбінованого типу Лозівської міської ради Харківської області; Підгайцівський заклад дошкільної освіти (ясла-садок) «Малятко» Підгайцівської сільської ради Волинської області; Заклад дошкільної освіти (ясла-садок) № 12 Деснянського району міста Києва; Товтрівський заклад дошкільної освіти Вікнянської сільської ради Чернівецького району Чернівецької області; Кирданівського закладу дошкільної освіти Овруцької міської ради Житомирської області.

З метою отримання об'єктивної оцінки ефективності дослідження експериментальні та контрольні групи були складені превентивно та максимально

однорідно. Залучення дітей старшого дошкільного віку та розподіл їх у відповідні групи дозволили з'ясувати особливості формування соціально-громадянської компетентності старших дошкільників в умовах закладу дошкільної освіти. Слід зазначити, що особливості освітньо-виховного процесу, матеріально-технічна забезпеченість у всіх ЗДО не мали суттєвих відмінностей.

Розглянемо отримані результати діагностики рівнів сформованості соціально-громадянської компетентності в комунікативній діяльності дітей старшого дошкільного віку відповідно до визначених критеріїв, показників та рівнів.

Емоційно-світоглядний критерій – (емоційно-ціннісний компонент) перевірявся за допомогою трьох методик, метою яких було визначення рівня обізнаності та інтересу до загальнолюдських якостей у дітей старшого дошкільного віку. На цьому етапі експериментальної роботи було використано такий діагностичний інструментарій: бесіди за сюжетними картинками та ігрову ситуацію, які ілюструють сім'ю, сімейні, родинні свята та традиції, ситуації взаємин між дітьми та дорослими.

Дослідження розпочали з визначення інтересу та обсягу уявлень дітей про загальнолюдські сімейні та родинні цінності. Бесіда складалася із 6 запитань, логіка яких спрямована на з'ясування інтересу та ставлення дитини до сімейних традицій, спілкування та взаємної турботи про рідних; розуміння поняття «родина» та ступеня спорідненості, важливості збереження сімейних та родинних звичаїв (див. додаток В. 1).

Під час проведення діагностування експериментатор пропонував дітям відповісти на запитання з подальшою фіксацією відповідей у бланку «Визначення рівня досягнень соціально-громадянської компетентності в комунікативній діяльності дітей старшого дошкільного віку» [166] (див. додаток Г). Зауважимо, що за потреби педагог міг ставити уточнювальні запитання та просити дітей пояснити свою думку.

Результати, одержані за допомогою методики «Бесіда за сюжетними картинками» подано у додатку Д (таблиця Д. 1).

За результатами діагностування можемо сказати, що 27,1 % дітей ЕГ та 28,3 % дітей КГ виявили високий рівень інтересу до загальнолюдських сімейних цінностей, сімейних традицій. Діти охоче та послідовно будували розповідь про свою сім'ю, описували взаємини між членами родини, із зацікавленістю розповідали про улюблені сімейні свята та традиції, про традиції та бажання дарувати рідним подарунки, прагнення їм допомагати.

У 30,1 % дітей ЕГ та 29,6 % дітей КГ констатовано достатній рівень розвитку досліджуваної якості. Вони проявляли зацікавленість під час виконання завдання, але розповідь про сімейні свята та традиції складала із частковою допомогою педагога; 24,3 % дітей ЕГ та 25,5 % дітей КГ продемонстрували середній рівень соціально-громадянської компетентності за означеним показником. Вихованці не виявляли інтересу до запропонованої діяльності, відповідали самостійно, але коротко і за допомогою роз'яснень педагога; 18,5 % дітей ЕГ та 16,6 % дітей КГ не проявили зацікавленості до виконання завдання, не змогли висловити своїх уявлень про сім'ю, сімейні відносини, сімейні традиції або зовсім відмовилися відповідати.

Під час проведення діагностики ми з'ясували, що переважна кількість дітей вважають, що сім'я – це «мама й тато, брати, сестри, бабусі та дідусі, що живуть разом». Діти виявили достатній рівень усвідомленості про поняття «сім'я», надаючи характеристики цього поняття: любов до рідних людей; радість від того, що рідні поруч; позитивні емоції від дарування та отримання подарунків. Чимало дітей змогли дати вичерпну відповідь про склад сім'ї, але мали складнощі з визначенням відмінності між сім'єю та родиною.

На запитання вихователя про улюблені сімейні свята, діти здебільшого назвали дні народження та Новий рік. На додаткове запитання про свята народного календаря більшість з опитаних дітей відзначали Різдво та Великдень, деякі вихованці змогли назвати у яку пору року вони відбуваються. Відмітимо, що переважно в дітей виникли труднощі з відповідями на питання «Як ти піклуєшся про рідних?», «Яких сімейних традицій дотримується ваша сім'я?». Відповідаючи на запитання «Яка сімейна традиція тобі подобається найбільше?», діти визначали сімейні традиції та свята переважно завдяки ознакам і атрибутам сімейного

святкування (подарунки до дня народження, прикрашена ялинка, великодні писанки, святковий торт та інше).

Виявленню рівнів сформованості соціально-громадянської компетентності дітей старшого дошкільного віку в комунікативній діяльності за таким показником емоційно-світоглядного критерію, інтерес до загальнолюдських цінностей, зокрема інтерес до взаємодії з однолітками, усвідомлення поняття дружби, сприяло проведення бесіди за сюжетними картинками «Мої друзі», які ілюструють ситуації взаємин дітей, обізнаність дитини зі своїм місцем у групі однолітків, соціально-комунікативному просторі (див. додаток В.2).

Кількісні результати показника сформованості в дітей старшого дошкільного віку емоційно-ціннісного ставлення до взаємодії і спілкування в дитячому колективі, дружніх стосунків з однолітками подано в додатку Д (таблиця Д. 2).

Виконання завдання дітьми старших груп показало, що значна кількість дітей оцінюють поняття «дружба», як спільну позитивну, цікаву гру між однолітками. Діти легко комунікують та проявляють зацікавленість до спілкування. 31,2% дітей ЕГ та 29,1% дітей КГ можуть правильно схарактеризувати цінності дружби, дотримуються дружніх взаємин з більшістю дітей у групі та соціальних норм міжособистісної взаємодії. Деякі діти на запитання «Кого ти можеш назвати другом (подругою)? Чому?» відповідали, що друзі – це члени їхньої сім'ї та родини. Наведемо приклади їхніх відповідей: «Мої подруги – це мої старші сестрички, бо вони зі мною граються і люблять мене. Нам разом весело» (Мія С.); «Мій тато – справжній друг. Ми з ним граємо у футбол, лагодимо машину в гаражі, робили разом годівничку. Я його дуже люблю» (Святослав З.); «Справжній друг – це мій тато, бо він нас із мамою захищає» (Максим М.); «У мене є декілька друзів – братик і сестрички. Вони живуть не з нами в одному будинку, але часто приходять у гості» (Настя К.).

Група дітей з достатнім рівнем – 29,7 % (ЕГ) та 29,5 % (КГ), оцінюючи ситуації взаємин дітей за картинками та за власним досвідом, погоджувалися на участь у взаємодії з педагогом, слухали дорослого, але не виявляли великого бажання до спілкування. Діти частково узгоджували приклади ситуацій з

дотримання соціальних та етичних норм поведінки. Тільки після уточнювального питання педагогів змогли визнати, що інколи не дотримуються дружніх взаємин із дітьми групи, але розуміють, що дружні стосунки потрібно цінувати. Середній рівень усвідомлення поняття друзів та позитивних стосунків показали 23,7 % дітей ЕГ і 24,1 % дітей КГ. Діти відповідали на запитання та пояснення тільки з допомогою педагога, частково змогли пояснити своє уявлення про поняття «дружба», про те, яким має бути справжній друг.

Не змогли висловити своїх уявлень про дружбу та дружні відносини 15,4 % дітей ЕГ та 17,3 % дітей КГ, а частина вихованців виявили бажання припинити виконання завдань і зайнятись іншим та відмовилися від повторення і нових спроб, що свідчить про початковий рівень сформованості досліджуваної ознаки.

З метою вивчення інтересу дітей старшого дошкільного віку до громадянських цінностей (вияву здатності до елементарної правомірної поведінки, ставлення до прав інших людей) за емоційно-світоглядним критерієм (емоційно-ціннісний компонент) використовувалася адаптована методика ігрової ситуації «Хто правий?» [247] (див. додаток В.3.).

Результати діагностики відображено у додатку Д (таблиця Д. 3.).

Зазначимо, що дослідження проводилося індивідуально. Після фіксації відповіді на перше запитання озвучували наступне. Дитина мала зрозуміти чому саме виникла конфліктна ситуація між дітьми. За результатами відповідей у бланку (див. додаток Г) фіксувалося, чи самостійно і правильно дитина визначала причини та наслідки ситуації, чи змогла висловити власну думку.

Аналіз відповідей дітей на запитання до ігрової ситуації показав, що значна кількість опитаних вихованців усвідомлює права інших 27,2 % дітей ЕГ та 28,7 % дітей КГ. Вихованці з високим рівнем показника самостійно і правильно характеризувати ситуацію, могли розказати про причини, висловити власну думку. Більшість дітей висловили думку, що в ігри потрібно грати відповідно до визначених правил, що не можна під час спільних ігор хитрувати. Цікавими були відповіді деяких дітей, наприклад: декілька дівчаток висловилися, що хлопчик має

поступитися і миритися першим; дехто з дітей сказав, що це неприємно, коли сваряться та хитрують під час гри.

Майже однакові результати показали діти з достатнім рівнем обізнаності щодо визначення стану соціальних почуттів: 28,7 % (ЕГ) та 27,1 % (КГ). Діти чітко сказали, що правил гри слід дотримуватися, але не змогли пояснити, чому саме виник конфлікт.

Діти із середнім рівнем сформованості показника – 24,8 % (ЕГ) та 23,9 % (КГ) – виконували завдання тільки з допомогою дорослого. Решта дітей – 19,3 % (ЕГ) та 20,3 % (КГ) не включилися до бесіди й виявили байдуже ставлення до теми розмови.

За результатами діагностування було визначено, що майже третина опитаних дітей мають чіткі уявлення про права та правила міжособистісної взаємодії.

Узагальнюючи емпіричні дані, отримані у ході діагностики кожного з показників ціннісно-світоглядного критерію, ми змогли обчислити середнє значення кількісного розподілу респондентів за рівнями сформованості емоційно-ціннісного компонента соціально-громадянської компетентності. Результати виконання дітьми діагностувальних завдань за емоційно-світоглядним критерієм подано в таблиці 2.2.

Таблиця 2.2.

Узагальнення рівнів сформованості соціально-громадянської компетентності в комунікативній діяльності дітей старшого дошкільного віку контрольних та експериментальних груп за емоційно-світоглядним критерієм (констатувальний етап експерименту) (%)

Критерій: емоційно-світоглядний Показники:	Групи	Рівні сформованості (%)			
		високий	достатній	середній	початковий
1) Інтерес до загальнолюдських сімейних цінностей	ЕГ	27,1	30,1	24,3	18,5
	КГ	28,3	29,6	25,5	16,6
2) Інтерес до цінностей спілкування і діяльності	ЕГ	31,2	29,7	23,6	15,4
	КГ	29,1	29,5	24,1	17,3
3) Інтерес до громадянських цінностей	ЕГ	27,2	28,7	24,8	19,3
	КГ	28,7	27,1	23,9	20,3
За середнім арифметичним:	ЕГ	28,5	29,5	24,3	17,7
	КГ	28,7	28,7	24,5	18,1

За результатами педагогічної діагностики щодо рівнів сформованості соціально-громадянської компетентності в комунікативній діяльності дітей старшого дошкільного віку контрольних та експериментальних груп за емоційно-світоглядним критерієм можемо зазначити, що майже третина респондентів, 28,5 % (ЕГ) та 28,7 % (КГ) відповідно, мають високий рівень сформованості показників означеного критерію. Приблизно такий самий відсоток респондентів продемонстрували достатній рівень сформованості досліджуваної компетентності 29,5 % (ЕГ) та 28,7 % (КГ) відповідно, що не показує суттєвих відмінностей між групами. Майже однакові результати отримано за середнім рівнем сформованості показників – 24,3 % дітей ЕГ та 24,5 % дітей КГ. Початковий рівень сформованості показників емоційно-світоглядного критерію виявлено в 17,7 % (ЕГ) та 18,1 % (КГ) респондентів.

Таким чином на констатувальному етапі експерименту встановлено, що більше ніж 40% дітей контрольних та експериментальних груп мають середній та початковий рівні сформованості соціально-громадянської компетентності за емоційно-світоглядним критерієм. Діти на заняттях не виявляли інтересу та ініціативи щодо пропонованих завдань; не змогли висловитися про свою сім'ю, друзів, про правила поведінки та вчинки людей. Вихованці або відсторонювалися від взаємодії, або намагалися зайнятися більш цікавими для себе справами.

З метою визначення рівня сформованості соціально-громадянської компетентності в комунікативній діяльності дітей старшого дошкільного віку за **пізнавально-знаннєвим критерієм** (когнітивний компонент) на констатувальному етапі експериментальної роботи було використано три діагностичні методики: бесіда, експрес оцінювання, метод створення проблемної ситуації.

Дослідження розпочали з визначення обсягу уявлень дітей про людину як представника українського народу та громадянина; знань про назву країни, її столиці; знань про Батьківщину, особистого ставлення до рідного краю. Задля цього було розроблено питання до бесіди за темою «Моя країна - мій рідний край» (див. додаток В.4.).

Результати дослідження стану сформованості показників соціально-громадянської компетентності дітей старшого дошкільного віку в комунікативній діяльності за пізнавально-знаннєвим критерієм і діагностичною методикою «Моя країна – мій рідний край» подано у додатку Д (таблиця Д. 4.).

Відповідно до даних таблиці, високий рівень сформованості показника соціально-громадянської компетентності в комунікативній діяльності дітей старшого дошкільного віку за пізнавально-знаннєвим критерієм, а саме: уявлень про свою сім'ю, рідну домівку, Батьківщину – продемонстрували 25,7 % дітей ЕГ та 28,5 % дітей КГ. Вони виявили належну обізнаність із країною, у якій мешкають, її столицею, рідним містом (– селом). Діти вказали, що вони та їхні рідні люблять своє місто (село). Активно відповідали на запитання «Чи бажаєш ти та твоя родина, щоб твоє місто (село) стало кращим?», «Розкажи, що ти та твоя родина для цього можуть зробити чи вже роблять».

Наведемо деякі приклади відповідей: Милана К. «У нас у садочку є коробочки для збору кришечок. У садочку ми з вихователькою їх зважуємо, а потім відвозимо до “Серця доброти”. Наша група збрала дуже багато кришечок. Ці гроші підуть на потреби ЗСУ»; Кирил К.: «Ми економимо електроенергію, бо в країні війна і вимикають світло»; Вероніка К.: «Я ніколи не кидаю сміття на вулиці. Мама каже, що так не можна робити. Це забруднює наше селище, і, якщо всі будуть кидати обгортки та інше сміття, то ми будемо жити у бруді»; Євген У.: «Ми з татом відвезли макулатуру до пункту збору. Вилучені кошти передали на дрони для ЗСУ, щоб захисники боронили нашу країну»; Аліна В.: «Мій тато будівельник. Він працює і буде красиві будинки, щоб наше місто було гарним»; Максим А.: «Мої батьки працюють і сплачують податки, щоб наша країна була багатою».

У 32,5 % дітей ЕГ та 30,3 % дітей КГ констатовано достатній рівень сформованості досліджуваної якості в межах цього показника. Виконуючи завдання, діти припускалися однієї-двох помилок. Відповідаючи на запитання, діти потребували часу для міркування, інколи – допомоги педагога. Схвальним є те, що переважна кількість дітей усвідомлює той факт, що для процвітання рідного краю та країни потрібно працювати та дбати про довкілля. Діти позитивно відгукувалися про

спільні соціально-екологічні справи у ЗДО, як – то збір кришечок та затискачів для пакетів, але не змогли пояснити навіщо це потрібно робити.

Середній рівень обізнаності з означеної теми виявили у 23,3 % дітей ЕГ та 26,5 % дітей КГ. Виконуючи завдання, діти припускалися помилок з визначенням населеного пункту, у якому проживають, не знали відповіді на запитання «Що потрібно робити, щоб рідне місто (село) стало кращим?» та потребували додаткових роз'яснень педагога.

Початковий рівень сформованості показника виявився у 18,5 % дітей ЕГ та 14,7 % дітей КГ. Вони не могли нічого розповісти без допомоги вихователя, або обмежувалися перерахуванням окремих фактів про країну та місце свого проживання.

За результатами проведеної бесіди ми переконалися, що у третини опитаних дітей контрольних та експериментальних груп переважає достатній рівень сформованості знань про країну, місто (село), де мешкають, важливість спільних справ, але недостатньо знань про способи збереження навколишнього середовища, тож у їхньому вихованні втрачається відповідальне ставлення та бажання дбати про рідний край, а із цим – і любов до малої батьківщини. Суттєва кількість дітей (40%) виявили свої знання на початковому та середньому рівнях. Дані, отримані в процесі вище-означеної бесіди, доповнювалися за допомогою аналізу відповідей дітей під час виконання адаптованої методики експрес-оцінювання «Прапори» (див. додаток В. 5.) [91, с. 105].

Результати дослідження рівнів сформованості знань дітей старшого дошкільного віку про державні символи України та інших країн за пізнавально-знанцевим критерієм (когнітивний компонент) подано в додатку Д (таблиця Д. 5.).

Під час виконання завдань за методикою «Прапори» 23,6 % дітей ЕГ та 24,1 % дітей КГ продемонстрували не лише обізнаність з державними символами України та інших країн, а й уміння висловлювати та обґрунтовувати власну думку. Діти розповідали про своїх рідних та знайомих з інших країн, про власний життєвий досвід відвідування інших країн, про особисті позитивні та негативні враження від

подорожей. Уважаємо, що насамперед, це зумовлено військовими подіями в країні та вимушеною тимчасовою еміграцією сімей з України до інших держав.

Наведемо приклади розповідей дітей. Максим Ф.: «Я знаю прапори Польщі та Німеччини, бо ми з мамою і старшою сестричкою були в цих країнах. Мені там сподобалося. Але вдома, у Білій Церкві краще, бо тут мій тато, бабусі та дідусь. Я сумував за ними сильно»; Микита К.: «Це прапор Франції! Хочу розказати про те, як ми з мамою та братиком, коли почалася війна, їздили до Франції. Ми жили в місті Тулузі в родині Евелін та Патріка. У них є діти Даніель та маленька Пола. Вони мої друзі. Потім ми повернулися додому в Пилиповичі, але ще поїдемо до Франції у гості. Там є дуже гарне море»; Марія П.: «Ми з мамою і братиком зараз часто їздимо до бабусі в Україну, а до тата в Італію, бо наш тато живе і працює закордоном. Я ходжу до садочка в Італії і в Україні. Мені тут подобається вихователька. Дуже сумую за татом, але в Італії я жити не хочу, бо там дуже спекотно»; Аделіна К.: «Це прапор Німеччини. У мене там є друзі, але вони зі мною не спілкуються, бо я не вмю говорити німецькою мовою».

Достатній рівень сформованості знань за методикою «Прапори» продемонстрували 29,2 % дітей ЕГ та 28,4 % дітей КГ. Виконуючи завдання діти припускалися двох-трьох помилок та водночас охоче надавали відповіді на питання.

Середній рівень сформованості з показниками за означеною методикою продемонстрували 26,3 % опитаних ЕГ та 25,1 % – КГ. Діти виявили достатню обізнаність з характеристикою прапора України та мали складнощі з визначенням прапорів інших країн. Слід зазначити, що логічну розповідь змогла скласти лише незначна кількість опитаних дітей, інші або не могли нічого розповісти, або обмежувалися перерахуванням окремих фактів про прапор України та інших країн. Діти, хоча й мають рідних та друзів за кордоном, але майже нічого про них не змогли розповісти.

Труднощі під час надання відповідей виникли у 20,9 % дітей ЕГ та 22,4 % дітей КГ стосовно знань про символіку України та інших країн. Переважна кількість дітей знає кольори прапора рідної країни, але не змогла відповісти про їх значення. Вихованцям складно було визначити символи інших держав та розповісти про це,

значна кількість дітей не виявила бажання виконувати завдання, посилаючись на незнання. Відповідно отримані за цими даними показники ми визначали як початковий рівень.

Для з'ясування знань дітей про представників інших національностей, про способи етичної взаємодії між різними людьми, права інших людей, ми використали адаптовану методику створення проблемної ситуації «Новенька» [247] (див. додаток В.6.).

Щоб підвести дітей до розуміння того, що кожна людина індивідуальна і має свої особливості в зовнішності, дітям було запропоновано розглянути фотокартки дітей різних національностей. Після цього для вирішення завдання дітей ознайомили з проблемною ситуацією, яка нібито виникла в іншому дошкільному закладі, та запропонували надати відповіді на запитання.

Створюючи проблемну ситуацію та добираючи стимульний матеріал до методики, ми намагалися розкрити перед дітьми сутність відмінностей та особливостей зовнішнього вигляду людей, поставити їх перед сильними соціальними запитаннями, які б активізували усвідомлення необхідності дотримання соціальних норм моралі під час спілкування та прояву поваги до інших людей.

У процесі діагностування педагог фіксував відповіді дітей у бланку визначення рівня сформованості соціально-громадянської компетентності в комунікативній діяльності та звертав увагу на аргументованість і повноту відповідей.

Результати проведеного діагностування подано в додатку Д (таблиця Д.6.).

Проаналізувавши відповіді дітей, ми констатували, що на питання «Ми з вами різні чи всі однакові? Чим ми схожі, а чим відрізняємося одне від одного?» значна кількість дітей експериментальної та контрольної груп надала правильні та аргументовані відповіді (28,5 % ЕГ та 27,3 % КГ – високий рівень). На запитання «Як на твою думку, чи всі люди мають однакові права у суспільстві?» діти відповідали: «Так. Навіть, якщо діти мають інших колір шкіри, вони так само можуть ходити до садочка». Наведемо деякі приклади відповідей дітей на запитання

«Як ти вчиниш у такій ситуації? Чому?». Антон К.: «Не вітатися з іншими – це не правильно. Мама казала, що завжди необхідно вітатися з усіма людьми»; Соломія Н.: «Я так не зроблю, бо неважливо, який колір шкіри в інших дітей. Головне, щоб вони були хорошими».

Достатній рівень обізнаності та усвідомленості про ознаки зовнішності людей показали 29,4 % дітей ЕГ та 30,4 % дітей КГ. Під час діагностування у вихованців виникли труднощі з відповідями на запитання: «Чим можуть відрізнятись люди інших національностей одне від одного? Як на твою думку, чи правильно вчинив хлопчик? Поясни, чому ти так вважаєш». Діти замислювалися та потребували додаткових уточнень педагога.

Середній рівень знань про національні особливості людей показали 27,5 % дітей ЕГ та 26,7 % дітей КГ. Діти мали труднощі з визначенням особливостей людей інших національностей. Надавали однослівні відповіді про колір шкіри, форму очей, волосся тощо. Інколи відповідали, що люди інших національностей говорять іноземною мовою та носять інший одяг.

Переважна кількість дітей пояснювала свої міркування тільки за умови ґрунтовного роз'яснення вихователя. Водночас схвальним є те, що на запитання «Як на твою думку, чи правильно вчинив хлопчик?» відповіли, що хлопчик був не правий і що дружити варто з усіма. Найбільш типовими були такі відповіді: «Це неправильно, дружити потрібно з усіма дітьми. Так робити не гарно». На уточнювальне запитання «Чому ти так вважаєш?», тільки деякі діти змогли дати відповідь, решта дошкільнят з відповіддю не визначилася.

Низький рівень знань за результатами методики проблемної ситуації показали 14,6 % дітей ЕГ та 15,6 % дітей КГ. Діти не змогли самостійно відповісти на запитання, не виявляли зацікавленості до взаємодії з педагогом. Зазначимо, що на запитання, «Чи всі люди мають однакові права у суспільстві?» діти відповідали «Так», але ці відповіді були переважно інтуїтивного характеру, бо пояснити, чому саме, вони не могли.

Отже, результати діагностування дозволили констатувати, що діти старшого дошкільного віку недостатньо володіють теоретичними знаннями про представників

різних національностей і культур національностей та мають труднощі з визначенням цих понять.

Узагальнивши отримані дані, можемо стверджувати, що для дітей старшого дошкільного віку експериментальної та контрольної груп характерні епізодичні невідповідні знання за пізнавально-знаннєвим критерієм сформованості соціально-громадянської компетентності в комунікативній діяльності.

Аналіз результатів щодо рівнів сформованості соціально-громадянської компетентності в комунікативній діяльності дітей старшого дошкільного віку за пізнавально-знаннєвим критерієм подано в таблиці 2.3.

Таблиця 2.3.

Узагальнення рівнів сформованості соціально-громадянської компетентності в комунікативній діяльності дітей старшого дошкільного віку контрольних та експериментальних груп за пізнавально-знаннєвим критерієм (констатувальний етап експерименту) (%)

Критерій: пізнавально-знаннєвий Показники :	Групи	Рівні сформованості (%)			
		високий	достатній	середній	початковий
1) Уявлення про свою сім'ю, рідну домівку, Батьківщину	ЕГ	25,7	32,5	23,3	18,5
	КГ	28,5	30,3	26,5	14,7
2) Знання про державні символи України та інших країн	ЕГ	23,6	29,2	26,3	20,9
	КГ	24,1	28,4	25,1	22,4
3) Уявлення про представників різних національностей і культур	ЕГ	28,5	29,4	27,5	14,6
	КГ	27,3	30,4	26,7	15,6
За середнім арифметичним:	ЕГ	25,9	30,4	25,7	18,0
	КГ	26,6	29,7	26,1	17,6

Узагальнивши отримані результати рівнів сформованості соціально-громадянської компетентності дітей старшого дошкільного віку в комунікативній діяльності за пізнавально-знаннєвим критерієм (когнітивний компонент), можемо стверджувати, що лише 25,9 % дітей ЕГ та 26,6 % дітей КГ мають знання про найближче соціальне оточення, про етику людських взаємин між людьми різних

національностей, проявляють шанобливе ставлення до рідного краю. 30,4 % дітей ЕГ та 29,7 % – КГ виявили незначну обмеженість знань за означеним критерієм.

За кількісними показниками середнього (25,7 % ЕГ та 26,1 % КГ) та початкового (18,0 % ЕГ та 17,6 % КГ) рівнів можемо сказати про суттєву недостатність або практичну відсутність знань дітей щодо визначення основних понять, пов'язаних із Батьківщиною, уявленнями про рідний край, про почуття власної гідності як представника українського народу та громадянина, про особливості людей інших національностей та толерантного ставлення до них.

Наступним напрямом констатувального етапу експерименту було визначення показників сформованості соціально-громадянської компетентності в комунікативній діяльності дітей старшого дошкільного віку за *поведінково-діяльнісним критерієм* (діяльнісний компонент). А саме: виявлення рівня сформованості навичок використання набутих уявлень і знань у практичній діяльності.

3-поміж діагностичних методик ми виокремили та адаптували методики, у яких діти відтворюють манеру поведінки людей у повсякденному житті. А саме: бесіда, моральна ситуація та дидактична гра.

Для виявлення здатності дітей до вмотивованого судження про спільні групові цінності та взаємодії в процесі самостійної та групової діяльності ми використали метод бесіди за сюжетними картинками «Наша група» (див. додаток В.7.).

Результати виконання діагностичного завдання подано в додатку Д (таблиця Д. 7.).

За даними виконання діагностичного завдання «Наша група» було отримано такі результати: високий рівень сформованості здатності до дії та взаємодії у групі однолітків старшого дошкільного віку показали 22,6 % дітей ЕГ та 21,9 % – КГ; достатній рівень виявлено у 31,8 % вихованців ЕГ та 30,6 % – КГ; середній рівень у 30,3 % дітей ЕГ та 28,7 % – КГ; низький рівень – 15,3 % дітей ЕГ та 18,8 % – КГ.

Як видно з кількісних результатів методики переважна кількість дітей усвідомлюють значення та функції поняття «група», дотримуються належної

поведінки, підтримують інших членів групи, активно долучається до спільних групових справ та мають позитивні дружні стосунки з дітьми.

Водночас варто зазначити, що в дітей виникли труднощі під час визначення спільних групових цінностей. На запитання «Що є спільного у членів однієї групи?» значна кількість дітей відповіла: «Ми разом граємося або виконуємо завдання вихователя». Вихованці майже не розказували про групові спільні справи у трудовій, пошуково-дослідницькій та творчій діяльності. Діти потребували додаткових роз'яснень та уточнень вихователя.

Стосовно знань дітей про правила дружніх взаємин – діти старшого дошкільного віку мають уявлення про правила етичної поведінки між друзями, адже певна робота з відповідної тематики вихователями експериментальних закладів дошкільної освіти проводилась, а саме: морально-етичні бесіди, заняття, ігри, читання літературних творів тощо. Проте, слід зазначити, що безсистемність такої роботи призводить до того, що дошкільники не можуть конкретизувати та реалізувати свої знання в реальному житті. На запитання «Як треба поводитись із друзями?» переважна кількість дітей відповіла, що «Не можна сваритися та битися», але майже не було відповідей про те, що друзям потрібно допомагати у справах чи в разі виникнення труднощів, що потрібно висловлювати слова подяки за добрі справи тощо.

Наступним етапом діагностування було виявлення рівня сформованості в дітей старшого дошкільного віку вміння дотримуватися елементарної правомірної поведінки.

Для виявлення здатності дітей старшого дошкільного віку до адекватної дії та взаємодії в процесі самостійної та групової діяльності ми використали дидактичну гру «Правильно – не правильно» (див. додаток В. 8.) та приклади моральних ситуацій. Результати діагностування наведено в додатку Д (таблиця Д. 8.).

За результатами діагностичної дидактичної гри «Правильно – неправильно» показники високого рівня в дітей старшого дошкільного віку виявлено у 26,4 % дітей ЕГ та 27,5 % – КГ. Вихованці знають про основні правила культури людських

взаємин, культури спілкування та дотримуються їх у своїй діяльності, діти правильно оцінюють вчинки своїх товаришів або інших людей.

Типовими відповідями були: «Марійка вчинила негарно. Потрібно вітатися з друзями», «Не можна кидати сміття, це не гарно», «Іванко вчинив негарно. Іграшки не можна ламати. Їх потрібно берегти», «Оксанка вчинила неправильно, тому що в нас є обов'язки у групі».

Значна кількість дітей (31,4 % ЕГ та 30,1 % КГ) виявили достатній рівень сформованості показника. Вони мають навички спілкування з іншими дітьми, але інколи не дотримуються правил етичної взаємодії у своїй поведінці.

Водночас варто зазначити, що суттєва група вихованців (28,7 % ЕГ та 27,3 % КГ) потребувала допомоги дорослого на запитання про дотримання правил взаємодії між дітьми відповідала після нагадування та уточнень дорослого.

Діти, які не змогли сформулювати відповіді на запитання 13,5 % ЕГ та 15,1 % КГ здебільшого були пасивними та цікавості до завдань не проявляли.

З метою вивчення рівня сформованості в дітей старшого дошкільного віку вміння дотримуватися правил адекватної та безпечної поведінки в різних життєвих ситуаціях, уміння співпереживати та співчувати, бажання надавати посильну допомогу іншим, використовувалася методика «Правила» [91] (див. додаток В. 9.). Результати виконання діагностичного завдання «Правила» подано в додатку Д (таблиця Д. 9.).

Як видно з кількісних показників методики «Правила» високий рівень показали 22,4 % дітей ЕГ та 22,9 % – КГ. Діти вирізняють знайомих людей з поміж інших, розуміють, що з незнайомими людьми треба поводитися обачно, стримано; у разі потреби дитина може звернутися по допомогу, користується елементарними правилами самозбереження; шанобливо та поважно ставиться до рідних, дотримується правил співжиття в родині, групі закладу; проявляє співчуття до молодших дітей.

Достатній рівень сформованості здатності до дії та взаємодії показали 27,8 % старших дошкільників ЕГ та 26,4 % – КГ. Зазначимо, що на запитання «Як ти вчиниш, якщо бачиш, що матуся починає прибирання, а в тебе цікава гра?»

переважна кількість дітей експериментальної та контрольної груп обрали варіанти відповіді «я запропоную мамі свою допомогу; запитаю, чим я можу допомогти». Переважна кількість дітей на запитання «Як ти вчиниш, якщо побачиш, що молодший братик упав, поранив коліно й плаче? Яке правило турботи і піклування про менших?», відповіла «Покалію. Допоможу сам або позову на допомогу дорослих». Водночас, прикрим стало те, що дітям складно було надати відповідь на запитання «Яке правило участі у сварці?».

У 25,7 % дітей ЕГ та 24,3 % – КГ виникли труднощі під час визначення правильної відповіді на завдання. Діти потребували додаткових роз'яснень та уточнень вихователя на три з чотирьох запитань.

Значна кількість дітей не змогли дати відповіді на запитання: 24,1 % дітей ЕГ та 26,4 % – КГ.

Отримані результати свідчать про обмеженість знань більшості дітей про дотримання культури людських взаємин, навичок взаємоповаги у спілкуванні та спільній діяльності. Тому дітям важко ухвалювати самостійні рішення щодо особистих питань та життя колективу.

Аналіз результатів щодо рівнів сформованості соціально-громадянської компетентності в комунікативній діяльності дітей старшого дошкільного віку за діяльнісним компонентом подано в таблиці 2.4.

Таблиця 2.4.

Узагальнення рівнів сформованості соціально-громадянської компетентності в комунікативній діяльності дітей старшого дошкільного віку контрольних та експериментальних груп за поведінково-діяльнісним критерієм (констатувальний етап експерименту) (%)

Критерій: поведінково-діяльнісний Показники:	Групи	Рівні сформованості (%)			
		високий	достатній	середній	початковий
1) Навички дружніх взаємин у спілкуванні та спільній діяльності	ЕГ	22, 6	31, 8	30, 3	15, 3
	КГ	21, 9	30, 6	28, 7	18, 8
2) Навички дотримання соціальних правил та норм поведінки	ЕГ	26, 4	31, 4	28, 7	13, 5
	КГ	27, 5	30, 1	27, 3	15, 1

3) Вміння приймати рішення щодо особистих питань та життя колективу	ЕГ	22, 4	27, 8	25, 7	24, 1
	КГ	22, 9	26, 4	24, 3	26, 4
За середнім арифметичним:	ЕГ	23, 8	30, 3	28, 2	17, 7
	КГ	24, 1	29, 1	26, 8	20, 0

Узагальнюючи емпіричні дані, отримані під час діагностики кожного з показників поведінково-діяльнісного критерію, ми змогли обчислити середнє значення кількісного розподілу респондентів за рівнями сформованості діяльнісного компонента соціально-громадянської компетентності (таблиця 2.5.).

Використані методи діагностики дали можливість зібрати вихідні дані, проаналізувати їх та на цій основі підсумувати інформацію щодо загального стану сформованості рівнів соціально-громадянської компетентності в комунікативній діяльності дітей старшого дошкільного віку за кожним з критеріїв. Зведені дані подано в таблиці 2.5.

Таблиця 2.5.

Узагальнене співвідношення рівнів сформованості соціально-громадянської компетентності в комунікативній діяльності дітей старшого дошкільного віку в ЕГ та КГ (констатувальний етап експерименту)

Критерії \ Рівні	Високий %		Достатній %		Середній %		Початковий %	
	ЕГ	КГ	ЕГ	КГ	ЕГ	КГ	ЕГ	КГ
Емоційно-світоглядний	28,5	28,7	29,5	28,7	24,3	24,5	17,7	18,1
Пізнавально-знаннєвий	25,9	26,6	30,3	29,7	25,7	26,1	18,0	17,6
Поведінково-діяльнісний	23,8	24,1	30,3	29,1	28,2	26,8	17,7	20,0
Середнє арифметичне:	26,1	26,5	30,0	29,2	26,1	25,8	17,8	18,5

Також узагальнення діагностичних даних по кожному респонденту дозволило визначити загальний рівень сформованості соціально-громадянської компетентності в комунікативній діяльності дітей старшого дошкільного віку ЕГ та КГ. Результати всіх апробованих методик на констатувальному етапі свідчать, що на початку педагогічного експерименту високий рівень сформованості соціально-громадянської

компетентності (за показниками всіх трьох критеріїв) виявлений у 26,1 % дітей ЕГ і у 26,5 % дітей КГ. Достатній рівень сформованості соціально-громадянської компетентності продемонстрували 30,0 % дітей ЕГ і 29,2 % дітей КГ. Середній рівень – виявлено у 26,1 % дітей ЕГ і 25,8 % дітей КГ. Початковий рівень сформованості соціально-громадянської компетентності мають 17,8 % дітей ЕГ і 18,5 % дітей КГ. Узагальнені результати дослідження подано в таблиці 2.6.

Таблиця 2.6.

Узагальнені результати рівнів сформованості соціально-громадянської компетентності в комунікативній діяльності дітей старшого дошкільного віку в ЕГ і КГ (констатувальний етап експерименту)

Вибірки	Рівні			
	Високий	Достатній	Середній	Початковий
ЕГ (n=148) абс.	39	44	39	26
загальний показник (%)	26,1	30,0	26,1	17,8
КГ (n=149) абс.	40	43	38	28
загальний показник (%)	26,5	29,2	25,8	18,5

Для підтвердження вірогідності даних, отриманих у результаті констатувального етапу експерименту, щодо коректності добору експериментальних та контрольних груп за рівнем сформованості соціально-громадянської компетентності та статистичною подібністю складу, було застосовано критерій χ^2 (Хі-квадрат, критерію Пірсона [210]).

Ми сформулювали дві статистичні гіпотези – нульову гіпотезу H_0 та альтернативну H_1 . За нульовою гіпотезою (H_0) розподіл респондентів ЕГ за сформованістю вихідних рівнів соціально-громадянської компетентності в комунікативній діяльності суттєво не відрізняється від розподілу в КГ. За альтернативною гіпотезою (H_1) – розподіл респондентів в ЕГ суттєво відрізняється від розподілу в КГ.

Порівняємо емпіричні й теоретичні значення частот. Що менше розходження між розподілами частот, то менше емпіричне значення χ^2 . Якщо, порівнюючи рівні

сформованості соціально-громадянської компетентності в комунікативній діяльності дітей старшого дошкільного віку в ЕГ та КГ, значення $\chi^2_{\text{емп}} < \text{за}\chi^2_{\text{крит}}$, то гіпотезу H_0 вважатимемо доведеною. Якщо $\chi^2_{\text{емп}} > \text{за}\chi^2_{\text{крит}}$, нульова гіпотеза не приймається. Критичне значення χ^2 знаходимо за таблицею критичних значень χ^2 .

Розподіл респондентів контрольних та експериментальних груп за рівнем сформованості соціально-громадянської компетентності в комунікативній діяльності на констатувальному етапі експерименту подано в таблиці 2.7.

Таблиця 2.7.

**Емпіричні значення частот для досліджуваних груп
на констатувальному етапі експерименту**

Рівні сформованості соціально-громадянської компетентності	Емпіричні частоти		Разом
	Контрольна група 149	Експериментальна група 148	
Високий	40 (А)	39 (Б)	79
Достатній	43 (В)	44 (Г)	87
Середній	38 (І)	39 (Д)	77
Початковий	28 (Е)	26 (Є)	54
Разом	149	148	297

Розрахунок теоретичних частот та χ^2 критерію, що визначається за формулою:

$$\chi^2_{\text{емп}} = N * M * \sum_{i=1}^L \frac{\left(\frac{n_i}{N} - \frac{m_i}{M}\right)^2}{\frac{n_i}{N} + \frac{m_i}{M}}$$

де:

χ^2 – статистичний критерій Пірсона;

$\frac{m_i}{M}$ – частота експериментальної групи;

$\frac{n_i}{N}$ – частота контрольної групи;

Результати порівняння даних ЕГ та КГ за статистичним критерієм Пірсона χ^2 наведено в таблиці 2.8.

Таблиця 2.8.

**Розрахунок χ^2 критерію для досліджуваних груп
на констатувальному етапі експерименту**

(m/M)	(n/N)	m/M	n/N	$(n/N-m/M)^2$	$(n/N-m/M)^2/n+m$
1	2	3	4	5	6
39	40	0,263513514	0,275862069	0,012348555	1,93021E-06
44	43	0,297297297	0,296551724	-0,000745573	6,38942E-09
39	34	0,263513514	0,234482759	-0,029030755	1,1545E-05
26	28	0,175675676	0,193103448	0,017427773	5,62458E-06
148	149				1,91062E-05

Отримане значення складає

$$\chi^2 = 0,410018569.$$

Кількість ступенів свободи порівняння емпіричних розподілів визначається за формулою [149]: $U = (K - 1)(C - 2)$, де K – кількість рівнів; C – кількість розподілів, що порівнюються.

$$U = (4 - 1)(2 - 1) = 3$$

Для $U = 3$ та рівня значимості, що дорівнює 0,41, відповідно до таблиць критичних значень критерію χ^2 , знаходимо $\chi^2_{\text{крит}} = 7,815$.

Отже, $\chi^2_{\text{емп}} < \chi^2_{\text{крит}}$ ($0,410018 < 7,815$), тобто з імовірністю 0,41 ми приймаємо нульову гіпотезу (H_0), що розподіл дітей старшого дошкільного віку контрольних та експериментальних груп за рівнем сформованості соціально-громадянської компетентності в комунікативній діяльності на констатувальному етапі експерименту не відрізняється суттєво між собою, відповідно стартові умови для дітей ЕГ та КГ були ідентичні.

Водночас аналіз отриманих результатів засвідчив, що для більше ніж 40% дітей старшого дошкільного віку, які брали участь у педагогічному експерименті, характерні не стійкі інтереси до загальнолюдських та громадянських цінностей, а

також цінностей спілкування і діяльності; епізодичні невпорядковані знання за пізнавально-знаннєвим критерієм сформованості соціально-громадянської компетентності в комунікативній діяльності; діти мають обмежені знання та вміння щодо дотримання культури людських взаємин, навичок взаємоповаги у спілкуванні та спільній діяльності; дітям важко ухвалювати самостійні рішення щодо особистих питань та життя колективу. Таким чином, отримані результати діагностики стали основою для обґрунтування та розробки організаційно-педагогічних умов формування соціально-громадянської компетентності в комунікативній діяльності дітей старшого дошкільного віку.

Висновки до розділу 2

У другому розділі дисертаційного дослідження *подано* аналіз стану формування соціально-громадянської компетентності в комунікативній діяльності дітей старшого дошкільного віку в сучасній практиці дошкільної освіти, *представлено* результати констатувального етапу експерименту з визначення рівнів сформованості соціально-громадянської компетентності дітей старшого дошкільного віку на основі розробленого критеріально-діагностичного інструментарію.

1. Підсумовуючи, зазначимо, що формування соціально-громадянської компетентності в комунікативній діяльності дітей старшого дошкільного віку значною мірою залежить від змісту нормативних, програмно-методичних документів дошкільної освіти. Програмно-методичне забезпечення формування соціально-громадянської компетентності в комунікативній діяльності дітей старшого дошкільного віку включає комплексні освітні програми розвитку, навчання та виховання дітей дошкільного віку, парціальні програми, методичні рекомендації, методичні посібники, хрестоматії тощо. Сучасне різноманіття програмного забезпечення формування соціально-громадянської компетентності дітей старшого дошкільного віку на практиці реалізує ідею розвитку закладів дошкільної освіти на засадах демократизму та стимулює подальший розвиток методичного забезпечення до них.

Аналіз календарно-тематичних планів засвідчив, що у плануванні педагогів недостатньо уваги приділено комунікативним іграм, спрямованим на розвиток соціокультурних навичок взаємодії дітей, не зафіксовано ігор-модельовань проблемних ситуацій морального вибору, відсутні інноваційні форми спілкування дітей, епізодично плануються соціальні акції як засіб формування партнерської взаємодії, зрідка плануються заходи спрямовані на формування фінансової грамотності дітей. Виявлені недоліки суттєво ускладнюють формування соціально-громадянської компетентності в комунікативній діяльності дітей старшого дошкільного віку.

Результати анкетування педагогів, спостереження їхньої діяльності з формування соціально-громадянської компетентності в комунікативній діяльності дітей старшого дошкільного віку, вивчення змісту перспективних та календарних планів освітньої діяльності, методичного забезпечення щодо формування досліджуваної компетентності, а також аналіз стану освітнього середовища в ЗДО та опитування батьків вихованців дозволяють констатувати про необхідність збагачення змісту освітнього процесу, розробки методичного інструментарію, удосконалення освітнього середовища закладу, вивіщення професійної компетентності педагогів і забезпечення партнерської взаємодії з батьками вихованців щодо формування соціально-громадянської компетентності в комунікативній діяльності дітей старшого дошкільного віку.

2. З урахуванням змісту освітнього напрямку «Дитина в соціумі» Державного стандарту дошкільної освіти (2021), освітніх програм розвитку дітей дошкільного віку, зокрема програми «Дитина» (2020), низки психолого-педагогічних досліджень (О. Байєр, Н. Гавриш, О. Косенчук, Т. Піроженко, Т. Пономаренко, О. Стаєнна та інші) визначено критерії (емоційно-світоглядний, пізнавально-знаннєвий, поведінково-діяльнісний) та описано показники. На основі критеріїв і показників з'ясовано та схарактеризовано рівні сформованості досліджуваної компетентності (високий, достатній, середній та початковий).

Додбір діагностичних методик до кожного з визначених критеріїв (педагогічне спостереження, бесіди за сюжетними картинками, ігрові ситуації, експрес-

оцінювання, дидактична гра, моделювання проблемних ситуацій) відбувався на основі рекомендацій моніторингу досягнень дітей дошкільного віку згідно з ДСДО [212] та рекомендаціями О. Байєр, Н. Гавриш, Т. Піроженко [91].

На основі використання комплексу діагностичних методик встановлено, що за всіма критеріями значна кількість дітей перебувають на початковому та середньому рівнях сформованості соціально-громадянської компетентності. За середніми показниками з 297 респондентів 131 особа (43,9%) мають початковий та середній рівні, що становить майже половину від загальної кількості.

Враховуючи суспільно-політичні події, що відбулися за останні роки в нашій державі, військову агресію росії проти України та наслідки, пов'язані з нею, означені показники, підтвердили актуальність досліджуваної проблеми.

РОЗДІЛ 3. ТЕОРЕТИЧНЕ ОБҐРУНТУВАННЯ ТА ЕКСПЕРИМЕНТАЛЬНА ПЕРЕВІРКА ЕФЕКТИВНОСТІ ОРГАНІЗАЦІЙНО-ПЕДАГОГІЧНИХ УМОВ ФОРМУВАННЯ СОЦІАЛЬНО-ГРОМАДЯНСЬКОЇ КОМПЕТЕНТНОСТІ В КОМУНІКАТИВНІЙ ДІЯЛЬНОСТІ ДІТЕЙ СТАРШОГО ДОШКІЛЬНОГО ВІКУ

3.1. Обґрунтування організаційно-педагогічних умов формування соціально-громадянської компетентності в комунікативній діяльності дітей старшого дошкільного віку.

Відповідно до результатів констатувального етапу експерименту, який виявив низку проблем, пов'язаних із недостатнім рівнем сформованості досліджуваної компетентності, постала потреба в обґрунтуванні організаційно-педагогічних умов формування соціально-громадянської компетентності в комунікативній діяльності дітей старшого дошкільного віку.

У контексті дослідження спершу звернемося до тлумачення базового поняття «умови». Термін «умови» має значну кількість інтерпретацій. У словниковій літературі означену дефініцію тлумачать як «сукупність положень, що лежать в основі чого-небудь, як необхідну обставину, що робить можливим здійснення, створення, утворення чого-небудь, або сприяє чомусь» [174, с. 617].

Філософське трактування цієї дефініції розглядається на рівні «відношення предмета до оточуючих його явищ, без яких він існувати не може: те, чим обумовлюється та від чого залежить. По суті, умова – це необхідна обставина, яка уможливорює здійснення, створення, утворення чого-небудь або сприяє чомусь» [84].

Дослідники О. Кузіна та Т. Пономаренко розглядають означене явище як «феномен, від якого певним чином що-небудь залежить або досить стійкі обставини, що визначають функціонування, розвиток певної системи. Своєю чергою «педагогічні умови» розглядають як результат цілеспрямованого відбору, конструювання й застосування елементів змісту, методів (прийомів), а також організаційних форм освітнього процесу задля досягнення певних цілей. Від педагогічних умов як чинників (обставин) залежить ефективність функціонування освітніх систем» [138, с. 152].

Психолого-педагогічне тлумачення терміна «педагогічні умови» трактується як сукупність вимог, що подано до змісту, методів і форм організації освітнього простору в ЗДО, до професійної компетентності педагогів, які здійснюють цей процес. Створені умови регулюють спадкоємність в освіті та забезпечують єдину лінію розвитку дітей старшого дошкільного віку під час переходу з дошкільного закладу до навчання у школі [80, с. 271].

У наукових джерелах поняття «організаційно-педагогічні умови» використовують досить активно та поділяють на організаційні й педагогічні. Існують різні інтерпретації поняття «організаційні умови». Дослідниці Т. Козак та М. Шевчук до організаційних умов насамперед причисляють вирішення адміністрацією освітніх закладів проблем нормативного забезпечення інноваційних технологій навчання [108; 284].

Натомість А. Литвин трактує «педагогічні умови» як «сукупність взаємопов'язаних передумов, передусім матеріальне, кадрове, організаційне та інформаційне забезпечення; обставини освітнього процесу, виховання та розвитку, які забезпечують досягнення поставлених освітніх цілей; ефективні внутрішні чинники освітнього середовища (освітньої системи); організаційні (організаційно-управлінські) ресурси і заходи» [146].

У контексті проблеми дослідження дотримуємося позиції О. Ковшар, яка вбачає організаційно-педагогічні умови ЗДО в оновленні змісту дошкільної освіти у площині наступності й перспективності, забезпеченні розвивального потенціалу освітнього середовища закладу освіти, спрямованості освітньо-виховного процесу на набуття дитиною дошкільної зрілості; наявності партнерської взаємодії учасників освітнього процесу [103].

Вчена О. Кононко наголошує на таких змістових аспектах організації освітнього процесу в ЗДО: «наближення змісту освітніх завдань до реалій сучасного життя; створення в закладі дошкільної освіти інтегрального освітнього простору, сприятливого для розуміння дитиною доступних віковій взаємозв'язків і взаємозалежностей; насичення наочно-образного способу світобачення дією, грою, різними соціальними ролями, мистецько-творчою діяльністю»; урахування

педагогами під час освітньої взаємодії індивідуального життєвого досвіду вихованців; надання дітям можливості передавати свої життєві враження в різні способи – вербалізувати їх, передавати за допомогою різних образів [119, с. 5-10].

Актуальною для нашого дослідження є думка Т. Шинкар щодо означеної проблеми, яка вважає, що організаційно-методична робота в закладі дошкільної освіти є поняттям багатоаспектним і передбачає виконання низки завдань, зокрема: створення педагогічних умов у ЗДО; вивіщення професійної компетентності педагогів; створення розвивального середовища у ЗДО; організація співпраці з батьками; моделювання змісту, форм та методів освітнього процесу; створення сприятливого психологічного клімату в педагогічному колективі та ін. [285].

На основі аналізу наукових досліджень «організаційно-педагогічні умови» розглядаємо як систему вихідних положень і принципів, що зумовлює моделювання змісту, створення освітнього соціокультурного середовища, розробки методів та форм організації освітнього процесу, вивіщення професійного рівня педагогів, що забезпечує формування соціально-громадянської компетентності дітей старшого дошкільного віку через стимулювання інтересу до загальнолюдських та громадянських цінностей, набуття потрібних знань і навичок у процесі організованої комунікативної діяльності вихованців. Тому в контексті нашого дослідження *організаційно-педагогічні умови* визначаємо як комплексну систему, що включає сукупність взаємопов'язаних організаційно-педагогічних дій, спрямованих на підвищення рівня сформованості соціально-громадянської компетентності в комунікативній діяльності дітей старшого дошкільного віку. Такий підхід не суперечить іншим інтерпретаціям цієї дефініції в педагогічній науці, оскільки ми розглядаємо організаційно-педагогічні умови як частину цілісної педагогічної системи, що діє у векторі забезпечення досягнення мети дослідження.

Варто зазначити, що в першому розділі нашого дослідження було визначено, що зміст та організація освітнього процесу, спрямованого на формування соціально-громадянської компетентності в комунікативній діяльності дітей старшого дошкільного віку, здійснюється на основі збагачення досвіду дитини у спілкуванні з дорослими та однолітками в різних видах діяльності, які реалізуються в

дошкільному віці у процесі взаємодії в універсальному розвивальному середовищі на засадах аксіологічного, системного, особистісно зорієнтованого, діяльнісного, компетентнісного та середовищного підходів. А також з урахуванням загальнопедагогічних принципів (демократизації, гуманізації, природовідповідності, науковості, систематичності, доступності, наочності, свідомості, активності, відповідальності) та специфічних (діалогічності, партнерства, патріотизму, вибору), які «вимагають від педагога такої організації освітньо-виховного процесу, за якої максимально активізується діяльність дитини в пізнанні навколишнього світу, реалізації її творчих задумів та мрій» [212].

Отже, сформувати соціально-громадянську компетентність в комунікативній діяльності дитини старшого дошкільного віку можливо лише в тому разі, якщо організаційно-педагогічні умови будуть ґрунтуватися на вищезазначених наукових підходах та принципах, спрямованих на збагачення змісту освіти, удосконалення форм і методів освітньої взаємодії, організації освітнього соціокультурного середовища, наявності особистісних цінностей вихователів та консолідації зусиль педагогів і батьків.

На основі аналізу психолого-педагогічної літератури, результатів констатувального етапу експерименту та власних суджень розглядаємо організаційно-педагогічні умови, які сприятимуть формуванню соціально-громадянської компетентності в комунікативній діяльності дітей старшого дошкільного віку та забезпечать комплексну реалізацію завдань освітнього напрямку ДСДО «Дитина в соціумі» [212] у такому контексті:

1) збагачення змісту освітнього процесу з формування соціально-громадянської компетентності в комунікативній діяльності дітей старшого дошкільного віку;

2) вивищення професійної компетентності педагогів та забезпечення партнерської взаємодії з батьками вихованців щодо формування соціально-громадянської компетентності в комунікативній діяльності дітей старшого дошкільного віку.

- 3) створення освітнього соціокультурного середовища закладу дошкільної освіти з метою формування соціального досвіду дітей;
- 4) використання сучасних форм, методів і засобів формування соціально-громадянської компетентності в комунікативній діяльності дітей старшого дошкільного віку.

Обґрунтуємо кожен з визначених нами умов.

Важливим показником результативності роботи педагога з формування соціально-громадянської компетентності в комунікативній діяльності дітей старшого дошкільного віку, є забезпечення якісного відбору змісту освіти, зорієнтованого на систематичне засвоєння дітьми потрібного обсягу інформації, набуття важливих умінь та наскрізних навичок, ціннісних ставлень до соціального світу та самого себе, рівня розвиненості та вихованості, особистісних досягнень.

Аналіз освітніх нормативних документів, досвіду роботи педагогів закладів дошкільної освіти, поданий у розділі 2.1, дозволив нам зробити висновок про недостатню розробленість програмно-методичного забезпечення освітнього процесу з проблеми формування соціально-громадянської компетентності в комунікативній діяльності дітей старшого дошкільного віку. Це зумовило визначення першої організаційно-педагогічної умови, а саме: *збагачення змісту освітнього процесу з формування соціально-громадянської компетентності в комунікативній діяльності дітей старшого дошкільного віку.*

У педагогічній науці співіснують різні підходи до трактування поняття «зміст освіти». Під змістом освіти розуміємо «систему наукових знань про природу, суспільство, людське мислення, практичних умінь і навичок та способів діяльності, досвіду творчої діяльності, світоглядних, моральних, естетичних ідей та відповідної поведінки, які має опанувати людина у процесі навчання» [252, с. 105].

Враховуючи викладене, зміст дошкільної освіти розглядаємо як педагогічно адаптовану систему знань, умінь і навичок, досвіду творчої діяльності й емоційно-ціннісного ставлення до світу, засвоєння якої забезпечує розвиток особистості дитини та формування життєво необхідних компетентностей.

Зміст формування соціально-громадянської компетентності визначається нормативною та інваріативним складником БКДО, освітніми та парціальними програмами навчання і виховання дітей дошкільного віку.

Завданням процесу формування соціально-громадянської компетентності є «сформованість емоційно-ціннісного ставлення дітей до суспільних подій та явищ, засвоєння ними системи знань про соціальне життя та навичок, які демонструють здатності до соціальної активності та взаємодії дитини з людьми, що її оточують» [293].

Проведений аналіз програмно-методичного забезпечення, анкетування педагогів дозволив констатувати, що в цей час у процесі формування соціально-громадянської компетентності дітей в комунікативній діяльності старшого дошкільного віку акцент здебільшого зміщується на національне та патріотичне виховання дітей дошкільного віку. Пояснити це можна тим, що у суспільстві поняття громадянського виховання інколи ототожнюється із цими визначеннями. Безумовно, у світлі сучасних подій надзвичайно важливо приділяти увагу вихованню в дітей дошкільного віку любові до Батьківщини, формуванню національної ідентичності, поваги до національно-культурних надбань майбутніх громадян країни, однак на нашу думку, не менш важливо сприяти усвідомленню дітьми етики людських взаємин, вихованню людяності, поваги, справедливості, вмінню взаємодіяти та співпрацювати в соціокультурному просторі.

Тож можемо зазначити, що в сучасних реаліях, важливо розвивати в дітей дошкільного віку бажання бути ініціативними, вміння ухвалювати рішення, адекватно діяти відповідно до ситуацій, брати на себе відповідальність, висловлювати свої емоції та думки, вміння поважати себе та інших людей. Це потребує перегляду методів, форм, що існують, а також передбачає необхідність оновлення та розробки змістового наповнення формування соціально-громадянської компетентності в комунікативній діяльності дітей старшого дошкільного віку для закладів дошкільної освіти.

Відповідно, в контексті нашого дослідження будемо виходити з того, що сучасний зміст формування соціально-громадянської компетентності в

комунікативній діяльності дітей старшого дошкільного віку має містити такі складові елементи:

- досвід ціннісного ставлення та зацікавленості до загальнолюдських цінностей та особистісних якостей, інтересу до національно-культурних надбань свого народу та інших культур, спілкування з людьми, емоційного прояву до участі в різних видах діяльності та діяльності інших людей (емоційно-світоглядний критерій);

- систему наукових знань про «ціннісне ставлення дитини до себе, своїх прав та прав інших людей, наявності уявлень про правила і способи міжособистісної взаємодії із членами сім'ї, родини, іншими людьми та вміння дотримуватися цих правил в соціально-громадянському просторі, а також ціннісне ставлення та повага до культурних надбань українського народу, представників різних національних культур» (пізнавально-знаннєвий критерій) [212];

- систему умінь та навичок щодо власної соціальної ролі, демонстрації елементарних навичок емоційної саморегуляції, уміння порозумітися та домовитися в різних життєвих ситуаціях, готовності брати участь у демократичних процесах суспільства (на рівні вікових можливостей), ухвалення рішень щодо особистих питань (поведінково-діяльнісний критерій).

Оскільки діти, які відвідують сучасний заклад дошкільної освіти, одночасно перебувають під впливом вихователів і батьків, то саме від конструктивної взаємодії та єдності виховних впливів дорослих залежить становлення всебічно розвиненої компетентної особистості. Це зумовило обґрунтування наступної організаційно-педагогічної умови. Відповідно другою умовою визначено *вивищення професійної компетентності педагогів та забезпечення партнерської взаємодії з батьками вихованців щодо формування соціально-громадянської компетентності в комунікативній діяльності дітей старшого дошкільного віку.*

Теоретичним підґрунтям означеної організаційно-педагогічної умови є наукові праці вчених присвячені проблематиці співробітництва закладу дошкільної освіти з родинами вихованців та їх ролі у вихованні всебічно розвиненої особистості Г.

Беленької, О. Безсонової, А. Богуш, Н. Гавриш, Н. Голоти, О. Доманюк, А. Карнаухової, І. Кондратець, О. Косенчук, Т. Піроженко, О. Половіної та інших.

Освітній процес у сучасних закладах дошкільної освіти ґрунтується на засадах соціально-педагогічного партнерства, співробітництва, співтворчості, особистісного спілкування, що передбачає конструктивну взаємодію всіх учасників освітнього процесу [58; 77].

Ґрунтовною деталізацією «процесу формування ефективної взаємодії ЗДО з батьками вирізняються методичні рекомендації Міністерства освіти і науки України щодо організації взаємодії закладів дошкільної освіти з батьками вихованців» [163].

Реалізація поставленої мети відбувається за умови єдності вимог педагогів та батьків у процесі формування життєвих компетентностей дітей у дошкільному дитинстві, що дає дитині відчуття комфорту, рівноваги, орієнтує її на певний стандарт ставлення до неї особисто з боку близьких і дорослих. В умовах сім'ї та закладу дошкільної освіти потрібно, щоб зростання дитини здійснювалося як наскрізні вміння практичного входження в предметне, природне й соціокультурне середовище власної життєдіяльності.

Від професійної компетентності педагогів, їхнього усвідомлення цінностей громадянського суспільства, розуміння важливості партнерської взаємодії, необхідності та здатності вносити у власну діяльність прогресивні ідеї, запроваджувати нововведення, змінювати застаріле новим, залежить успішність реалізації завдань Державного стандарту дошкільної освіти [213].

Зупинимось на цьому питанні детальніше, спираючись на орієнтири, визначені в Державному стандарті дошкільної освіти (Базовому компоненті дошкільної освіти, 2021).

Сучасний педагог закладу дошкільної освіти має спрямовувати свою діяльність на організацію розвивального простору для ознайомлення дітей із правами та обов'язками, що застосовуються в демократичному суспільстві [45].

Позиція вихователя, який забезпечує досягнення результату з формування соціально-громадянської компетентності в комунікативній діяльності дітей

старшого дошкільного віку, можлива за умови урахування особистісно-орієнтованої взаємодії між всіма учасниками освітнього процесу. Зокрема, це:

- «знати, поважати і захищати права дітей; проявляти повагу до людської гідності, різноманітності, показувати приклад спілкування на основі взаємної поваги;

- організовувати розвивальний простір для ознайомлення дітей із правами та обов'язками людини в демократичному суспільстві;

- створювати умови для набуття дітьми соціального досвіду;

- підтримувати ініціативу дітей щодо участі в різних видах діяльності;

- надавати можливість ухвалювати рішення щодо власної участі в розв'язанні питань життя групи;

- стимулювати батьків до спільного ухвалення рішень, що стосуються функціонування ЗДО, групи, наприклад, спільної організації заходів, у яких беруть участь діти;

- взаємодіяти з батьками з питань набуття їхніми дітьми соціально-громадянської компетентності

- забезпечувати усвідомлення дітьми своєї індивідуальності, унікальності та цінності для колективу;

- підтримувати дітей, коли вони ініціюють взаємодію, висловлюють свої думки, демонструють дружні стосунки;

- говорити про норми взаємодії між людьми та пропонувати дітям розробляти такі норми і правила разом;

- допомагати дітям встановлювати власні межі, поважати межі інших, знаходити шляхи розв'язання конфліктних ситуацій;

- запобігати проявам булінгу в освітньому середовищі, зупиняти їх;

- сприяти формуванню в дітей лідерських якостей» тощо [129].

У цьому контексті педагогічна компетентність вихователів полягає в усвідомленні та розумінні концептуальних засад формування соціально-громадянської компетентності в комунікативній діяльності дітей старшого дошкільного віку, орієнтуванні у змісті структурно-утворювального поняття

означеної компетентності; оволодінні діагностичними методиками визначення рівнів сформованості соціальних та громадянських якостей у дітей старшого дошкільного віку; володінні вміннями використання методів та форм його реалізації.

Об'єктивними умовами реалізації означеної умови у практику дошкільної освіти є: вміння «вихователя вибудувувати взаємини між усіма учасниками освітнього процесу» [20], наявність комплексу нормативних документів та обізнаність педагогів з ними; відповідне методичне та дидактичне забезпечення освітньої програми закладу; наявність належної матеріально-освітньої бази для реалізації завдань освітньої програми закладу; належна організація просвітницько-освітньої взаємодії з різними категоріями дошкільних працівників; підготовка педагогів до роботи за оновленою за змістом і структурою програмою.

Тож можемо зазначити, що педагоги закладів дошкільної освіти мають відповідати сучасним вимогам соціально-педагогічної науки та забезпечувати формування соціально-громадянської компетентності, що базується на ціннісних орієнтирах, створенні умов для саморозвитку особистості, формуванні позитивно-ціннісного ставлення до себе та навколишнього світу.

Доведено, що сім'я є структурною соціальною одиницею суспільства, яка відображає у своєму мікрокліматі загальний стан усього середовища, усі його протиріччя, впливи та відповідні суттєві перетворення. Сім'я акумулює в собі всю сукупність відносин: соціальних, національних, політичних, економічних, соціокультурних та ін. [272].

Співпраця педагогічного колективу з батьками вихованців покликана «створити сприятливі умови для виховання здорової, соціально адаптованої, всебічно розвиненої дитини» [163].

Саме тому, слід звернути увагу ще на один важливий фактор – це підтримку батьками процесу формування соціально-громадянської компетентності дітей в комунікативній діяльності старшого дошкільного віку, яка може відбуватися шляхом:

- «реалізації в родині принципів демократії, що ґрунтуються на повазі до особистості дитини та її прав;
- створення умов для вибудовування міжособистісної продуктивної і толерантної дитячо-батьківської взаємодії;
- розмов про права дитини, моделювання відповідної поведінки та висловлювання особистих поглядів і думок задля набуття соціального досвіду;
- залучення дитини відповідно до її вікових можливостей до участі в житті сім'ї / родини, закладу дошкільної освіти, громади в різних формах дозвілля, спільних подорожей, прогулянок тощо;
- залучення дитини до спостереження за об'єктами соціального довкілля в повсякденному житті та в процесі ігор, прогулянок, екскурсій, дозвілля, соціальних і благодійних акцій, проєктів тощо;
- розповідання дитині про важливі події в житті сім'ї / родини, міста, громади;
- обговорення різних прикладів і моделей поведінки, зокрема з власного досвіду, бесіди про взаємини з іншими людьми, про повсякденну діяльність та значущі події, у яких доведеться брати участь дитині;
- заохочення дитини до спілкування й участі в спільних справах, наприклад, пошук інформації, відповідей на запитання, врахування дитячих інтересів та побажань у плануванні родинного дозвілля; надання дитині права вибору способів діяльності, дій, висловлювання власної думки тощо;
- моделювання життєвих ситуацій для формування готовності дитини до посильної участі в демократичних процесах, що відбуваються в дитячих осередках, громаді, суспільстві» [129].

Доведено, що формуванню соціальної компетентності дітей старшого дошкільного віку в комунікативній діяльності сприяє правильна організація дорослими взаємодії дитини із соціальним середовищем, суть якої полягає у «здатності дитини й можливостях, які їй надаються дорослими в процесі діяльності, певною мірою здійснювати власний вибір, самостійно приймати рішення і відповідати за кожен дію та вчинок. Заразом варто зважати на те, що розвиток дитини не обмежується лише засвоєнням певних соціальних норм, а становить

особливий стан поетапного накопичення соціального змісту формування людини, що підростає, як суб'єкта соціальної дії» [238, с. 81].

З огляду на вищезазначене, наступною організаційно-педагогічною умовою формування соціально-громадянської компетентності в комунікативній діяльності дітей старшого дошкільного віку, є *удосконалення освітнього соціокультурного середовища закладу дошкільної освіти.*

Важливою умовою для становлення успішної, компетентної особистості, є створення та організація дорослими освітнього середовища, у якому діти мають можливість проявити свою індивідуальність, задовольнити потребу у висловленні власних думок та бути почутими, брати активну участь у різних видах комунікативної діяльності, що дозволяє розвинути в дитини впевненість в собі, самостійність та є основою розвитку конструктивної моделі соціальної поведінки у подальшому житті [297].

Проаналізувавши погляди сучасних науковців (О. Рейпольська, І. Гудим, Л. Зайцева, І. Карабаєва, К. Крутій, І. Луценко, В. Луценко, Г. Цветкова та інші) на розкриття сутності поняття «освітнє середовище», доходимо висновку, що означена дефініція не має чіткого та одностайного визначення. Дослідники тлумачать його в широкому розумінні оточення суб'єкта виховання й навчання в процесі його діяльності. Освітнє середовище також розуміють як підсистему соціокультурного середовища, як сукупність історично сформованих факторів, обставин, ситуацій і як цілісність спеціально організованих педагогічних умов розвитку особистості дитини [181].

Зауважимо, що в сучасних наукових дослідженнях освітнє розвивальне середовище розглядається як категорія, що характеризує розвиток дитини. Воно визначає її цільове й функціональне призначення в контексті предметності культури суспільства. «Освітнє розвивальне середовище — це комплекс психолого-педагогічних, матеріально-технічних, санітарно-гігієнічних, ергономічних, естетичних умов, що забезпечують організацію життя дітей у ЗДО» [181]. Таке освітнє середовище має надати умови кожному вихованцю навчатися згідно з його

природовідповідними можливостями в атмосфері захищеності, комфорту, успіху, поваги, визнання та любові [132].

Вчена К. Крутій вважає, що змістовні «характеристики освітнього середовища закладу освіти визначаються тими внутрішніми завданнями, які він ставить перед собою. Набором та ієрархією цих завдань визначають зовнішні (доступні спостереженню і фіксації) характеристики освітнього середовища. До них належать й інші критерії, які умовно дослідниця поділяє на такі: змістові (рівень і якість культурного змісту), процесуальні (стиль спілкування, рівень активності), результативні (розвивальний ефект)» [136].

Дослідниця І. Карабаєва звертає увагу, освітнє середовище освітнє середовище це той простір в закладі дошкільної освіти, що оточує дитину та з яким вона постійно взаємодіє. Разом з цим вчена зазначає, що освітнє середовище обов'язково має бути розвивальним. [98].

У контексті нашого дослідження актуальними є наукові погляди І. Дичківської. На її переконання, педагоги ЗДО мають «дотримуватися основних принципів організації предметно-розвивального освітнього середовища: безпечності, комфортності й затишності; відповідності віковим закономірностям розвитку дітей, їхнім інтересам, створенню оптимальних можливостей для прояву активності, самостійності та для взаємодії з дорослим та іншими дітьми; варіативності, інформативності, постійної оновлюваності відповідно до зміни інтересів та освітніх потреб дітей» [71, с. 9].

На організації безпечного освітнього середовища ЗДО також наголошено у Концепції безпеки закладів освіти, яку схвалив Кабінет Міністрів України у квітні 2023 року [220].

Оскільки велику частину свого часу діти дошкільного віку проводять саме у ЗДО, важливими є рекомендації листа Міністерства освіти і науки України «Про організацію безпечного освітнього простору в закладах дошкільної освіти та обладнання укриттів», у якому виокремлено основні позиції безпечного освітнього середовища ЗДО, зокрема: «наявність ігрових та розвивальних осередків, інформативність, змістовність, відповідність віковим особливостям, здатність

стимулювати емоційно-ціннісний, когнітивний, та діяльнісно-поведінковий розвиток дітей. Дидактичне обладнання: технічні засоби навчання, дидактичні, настільно-друковані ігри, різні види театрів тощо. Обов'язкова умова перебування дітей в укриттях – спланований змістовий контент діяльності та різноманітні активності, які допоможуть зняти рівень напруги, заспокоїтися, пережити цей час з користю і не призупинити освітній процес» [216].

У контексті дослідження зважаємо на позиції вчених К. Крутій та О. Фунтікової, які визначають освітнє середовище як «сукупність матеріальних, духовних та емоційно-психологічних умов, у яких відбувається освітній процес підростаючого покоління на підставі чинників, що сприяють досягненню його ефективності». Визначення «соціокультурне середовище» трактується дослідницями як «середовище, що охоплює предмети, речі, знаки, відносини, у яких формується, відображається та відтворюється культура й особистісний досвід дитини» [80, с. 146-147].

Для становлення людини як культурної особистості педагогам ЗДО необхідно сприяти формуванню активної громадянської позиції дітей старшого дошкільного віку та створенню умов демократичного устрою життя в групі закладу дошкільної освіти. За визначенням дослідниці О. Косенчук, основними компонентами демократичного устрою життя у ЗДО є: «організація освітнього процесу на демократичних засадах; участь усіх учасників освітнього процесу у створенні норм, правил, рутин спільного життя; відкритість ухвалених рішень; наявність різноманітних колективних творчих справ і проєктів, які створюють умови для самовираження, самореалізації, прояву індивідуальності кожної дитини» [129].

Такі позиції дослідників спрямовують на об'єднання понять «соціокультурне» та «освітнє» середовище та розгляд організації соціокультурного освітнього середовища закладу освіти, в якому забезпечується не лише ставлення дитини до нього, а й стимулювання до активності в середовищі, що особливо важливо для процесу формування соціально-громадянської компетентності в комунікативній діяльності дітей старшого дошкільного віку.

Отже, аналіз вищевказаних наукових джерел дозволив трактувати *освітнє соціокультурне середовище* – як спеціально створене безпечне середовище взаємопов'язаних предметів, явищ, людей, які оточують дитину в освітньому просторі та обумовлюють її особистісний розвиток.

Реалізація освітньо-виховної функції освітнього соціокультурного середовища в контексті проблеми дослідження посилюється за гармонійного поєднання пізнавальної інформації про соціальне довкілля, світ людей та світ предметів, пов'язаної з формуванням ціннісних орієнтацій дитини в людському соціумі.

Структура і зміст освітнього соціокультурного середовища закладу дошкільної освіти можуть змінюватися відповідно до:

- реального контингенту дітей дошкільного віку, рівня сформованості їхнього соціально-емоційного та інтелектуально-пізнавального розвитку;
- рівня компетентності вихователів закладів дошкільної освіти, їхньої готовності до формування соціально-громадянської компетентності в комунікативній діяльності дітей старшого дошкільного віку;
- стану матеріально-технічного та організаційно-методичного забезпечення освітнього процесу;
- характеру особливостей соціального замовлення та ініціативності змін (хто ініціює зміни щодо покращення стану соціокультурного середовища (соціум, батьки)) [132].

Третьою організаційно-педагогічною умовою є *використання ефективних форм, методів і засобів формування соціально-громадянської компетентності в комунікативній діяльності старшого дітей дошкільного віку.*

Інтегрування в освітньому процесі різних форм взаємодії з дітьми, методів, засобів педагогічного впливу, видів діяльності сприяє формуванню у старших дошкільників цілісної системи уявлень та елементарних понять про загальнолюдські, морально-духовні цінності, національної самосвідомості та патріотичних почуттів. З метою формування системи цінностей і практичного досвіду соціально-громадянської компетентності дітей, важливо поєднувати різні форми організації життєдіяльності дітей [154].

Як визначено в методичних рекомендаціях до Державного стандарту дошкільної освіти (Базовий компонент дошкільної освіти, 2021), пріоритетними формами освітньої діяльності у формуванні соціально-громадянської компетентності дітей старшого дошкільного віку є гра, заняття, колективні справи, спільна пошукова діяльність. Формування досліджуваної компетентності в комунікативній діяльності дітей може здійснюватися шляхом проведення спеціальних мовленнєвих та інтегрованих занять, індивідуальних та групових бесід, розмов з різних тем, розв'язання ситуацій спілкування, проблемних ситуацій (природних та штучно змодельованих), індивідуальної роботи у повсякденні, цілеспрямованого залучення дітей до спілкування під час всіх форм організації життєдіяльності [293].

Автор-розробник освітнього напрямку «Дитина в соціумі» в Стандарті дошкільної освіти (БКДО – 2021) О. Косенчук надає таку характеристику формам освітньої взаємодії з формування соціально-громадянської компетентності дітей старшого дошкільного віку в комунікативній діяльності:

- «гра (завдяки імітації та ролі перевтілення, можуть проєктуватися ситуації, у яких розкриваються норми і моделі поведінки, а також особливості відносин дітей і дорослих тощо);
- заняття (початкові уявлення закладаються на заняттях (комплексні, інтегровані, предметні), які проводяться в ігровій формі);
- колективні справи, спільна пошукова діяльність, під час яких діти набувають: індивідуального досвіду в спільній життєдіяльності; уміння співпрацювати; відстоювати власну позицію; домовлятися; узгоджувати особисті потреби з потребами інших; брати участь у розробленні правил / повсякденних практик співжиття; набувати досвіду культури демократії, що є необхідними для встановлення подальших соціальних контактів для взаємодії у колективі, громаді, суспільстві» та ін. [129].

Цінними для нашого дослідження є й рекомендації вченої щодо методів формування соціально-громадянської компетентності дітей старшого дошкільного віку в комунікативній діяльності. А саме:

- наочні методи (спостереження; ілюстрація, демонстрація, відеометод). Наочні методи широко використовують у разі повідомлення дошкільникам нової інформації. Застосування комплексу наочних методів сприятиме візуалізації соціальних явищ і процесів, у яких діти старшого дошкільного віку можуть брати посильну участь (демонстрування соціальних правил та норм поведінки, домовленостей у щоденній життєдіяльності, засвоєння зразків демонстрації відкритості до спілкування та взаємодії з представниками різних національностей і культур тощо);

- словесні методи, спрямовані на формування в дітей умінь виражати почуття за допомогою слів, міміки, жестів; пояснювати причини своїх емоцій; звертатися по допомогу до однолітків та знайомих; використовувати в перебігу спілкування ввічливі слова; вчитися висловлювати власну думку та приймати думку іншого, розв'язувати конфлікти шляхом діалогу;

- практичні методи (вправи, дидактичні ігри, моделювання): у ході практичних дій діти набувають досвіду дотримання соціальних норм моралі, виявляють повагу до прав і свобод людини, вчать поводитися відповідно до соціальної ролі; долучаються до різних видів діяльності, зокрема й комунікативної, беруть участь в ухваленні рішень щодо життя колективу та особистісних питань;

- проблемний метод (постановка і вирішення завдань) дозволяє зробити пізнавальну задачу актуальною для кожної дитини в групі, вирішувати пізнавальні завдання, пов'язані з необхідністю дати оцінку подіям і персонажам, соціальним явищам і фактам, сприяє формуванню емоційно-ціннісного ставлення до них;

- дослідницький метод (організація пошукової, творчої діяльності дітей), який задовольняє потребу набувати досвіду соціальної поведінки під час діяльності та творчо його використовувати в щоденній життєдіяльності [66].

Забезпечення формування соціально-громадянської компетентності дітей старшого дошкільного віку в комунікативній діяльності відбувається завдяки засобам, зокрема:

- наочності (картинки, таблиці, схеми, альбоми, атласи, макети, моделі) [207];

- нестандартного оцінювання, інтелектуальних карт, полілогів / діалогів, проєктів, колективної роботи [243].

Розглянемо форми та методи, які, на нашу думку, є найбільш ефективними у формуванні соціально-громадянської компетентності в комунікативній діяльності дітей старшого дошкільного віку.

Відомо, що формування соціально-громадянської компетентності дітей в комунікативній діяльності неможливе без набуття ними досвіду позитивного розв'язання життєвих ситуацій у процесі соціально-рольової взаємодії. Це пояснюється тим, що дитина постійно потрапляє в певні життєві ситуації, але не завжди орієнтується, як вийти з них. Оскільки вона є некомпетентною у розв'язанні тієї чи тієї проблеми, її досвід вирішення ситуацій взаємодії ще замалий та уявлення про складові певних соціальних ролей ще не досить чіткі. Але це не виключає дитину старшого дошкільного віку з середовища соціально-рольової взаємодії, тому дорослі мають допомогти дитині оволодіти способами позитивного розв'язання життєвих ситуацій. Надважливо створити такі умови та відповідні освітні ситуації, у яких кожна дитина могла б проявити свої особистісні якості (турбота, чуйність, чесність, відвертість, активність, відповідальність, уміння бути другом та ін.).

У такому разі для реалізації цих завдань доцільним буде організація *занять, проєктів, комунікативних ігор, бесід, створення та вирішення проблемних ситуацій, читання та обговорення літературних творів*, залучення дітей до спільного виконання окремих завдань (наприклад, соціальних подій). Адже набуття досвіду соціальних стосунків у спільній діяльності дає змогу кожному приміряти різні соціальні ролі, опанувати різноманітні групові форми взаємодії дітей в діяльності, навчитися узгоджувати власні та колективні інтереси, потреби, реалізовувати цілі [238].

Сучасні підходи до організації освітнього процесу не передбачають використання *заняття* як провідної форми пізнавальної діяльності дітей. Проте у разі, якщо заняття проводять як особливу форму спілкування та групової взаємодії, в атмосфері сприятливого емоційного клімату, з використанням різноманітних мотиваційних стимулів — емоційних, вербальних, інтригуювальних, творчих, за яких

перехід від одного виду діяльності до іншого є невимушеним та цікавим – це надає дитині свободу вибору, спонукає до розвитку її пізнавальної активності та бажання діяти. Активна позиція вихованців у процесі пізнавальної взаємодії та мінімізація монологів педагога сприятиме формуванню соціально-громадянської компетентності в комунікативній діяльності дітей дошкільного віку [36; 311].

Однією з ефективних форм реалізації проблемного навчання та організації досліджень є проєктна діяльність. В основі *проєктної діяльності* лежить взаємодія суб'єктів освіти, яка виявляється у спільній праці, спілкуванні, наданні максимальної ініціативи та свободи вибору у вирішенні пізнавальних завдань. Адже в процесі дослідницької діяльності, вирішення спільних завдань, під керівництвом педагога дитина вчиться виявляти актуальну проблему, за допомогою власних дій знаходити шляхи її вирішення [278; 73].

У дошкільному закладі спільна взаємодія учасників освітнього процесу може бути реалізована в соціальних подіях різного спрямування: благодійні, соціально-педагогічні, екологічні та інші соціальні акції, освітні події та тематичні дні.

Соціальні акції є одним з напрямків позитивної соціалізації дошкільнят. Основна мета проведення спільних соціальних акцій – формування емоційно-ціннісного ставлення в дітей дошкільного віку до світу, до навколишнього середовища, безпосередньо до себе на основі набутих власних моральних вчинків [7, с. 22].

Акції соціального характеру сприяють вихованню моральних та особистісних якостей дошкільників, зокрема чуйності та співчуття. Під час проведення таких заходів діти відкривають для себе нові знання, роблять висновки, набувають соціально-громадянського досвіду взаємодії з навколишнім світом. Варто зазначити, що під час проведення соціальних акцій обов'язково потрібно дотримуватися принципів системності, послідовності, узгодженості, відсутності духу змагання та безпеки.

На думку науковців Г. Беленької, Н. Гавриш, О. Пометун ефективною формою соціалізації та розвитку дітей – є залучення їх до спільних побутових та соціальних подій під час проведення *тематичних днів*.

Поштовхом для проведення тематичного дня може стати значуща освітня подія. Наприклад, зустріч зі значущою людиною, яка може залишити помітний слід у житті дитини чи подія в суспільному житті [8, с. 6].

Зауважимо, що організація тематичного дня забезпечує впровадження інтегративного підходу в дошкільній освіті, адже для повноцінного розкриття теми протягом дня відбувається поєднання різних видів дитячої діяльності, зокрема й комунікативної [55].

Особливу увагу дослідники радять приділити змістовому наповненню та формам взаємодії під час проведення тематичних днів. А саме:

- започатковані вихователем або дітьми ритуали, які на наступних етапах регулярно будуть повторені й допоможуть дошкільникам опанувати певні дії;
- художній твір, що спонукає до пошуку відповідей на запитання та до подальших досліджень;
- постановка проблемних запитань у різний спосіб – колективне обговорення для з'ясування проблеми; створення проблемної ситуації, наприклад, шляхом обговорення наочних матеріалів; рольова чи комунікативна гра, читання художніх творів за тематикою дня; завдання для колективної та самостійної творчої діяльності, складання розповідей, діалогів, обговорення запропонованих ідей тощо;
- звернення до досвіду дітей у межах теми дня [56].

Важливим чинником у забезпеченні ефективного організаційно-методичного процесу при формуванні соціально-громадянської компетентності дітей під час комунікативної діяльності є використання *ігор*, під час яких діти мають розв'язати завдання за допомогою спільних зусиль.

У процесі організації ігрових проблемних ситуацій створюються умови, що спонукають дитину застосовувати свої знання для розв'язання життєвих ситуацій та знаходити нові способи, розглядати проблему з кількох точок зору, пропонуючи різні шляхи розв'язання та аналізуючи кожен з них. Залучення до такої діяльності дітей передбачає розкриття в дитини таких якостей як вміння долати труднощі, вирішувати завдання, що трапляються в житті, формують її організаторські здібності, підвищує бажання до пізнання навколишнього середовища [162].

Одним з головних завдань, яке ставить дорослий під час організації *комунікативних ігор* – створення сприятливої ситуації, що викликає бажання брати активну участь у спілкуванні, пробуджує ініціативу та комунікативно-мовленнєву активність дитини [88].

Комунікативна гра – як метод формування комунікативних умінь та навичок дітей старшого дошкільного віку дозволяє розвивати нові процеси у свідомості дитини і тим самим змінювати її майбутнє, загартовувати її до дорослого життя, навчати правильно подавати свою інформацію відповідно до сучасних норм спілкування. Комунікативна гра не лише допомагає дитині розвивати і проявляти свої комунікативні навички, вона також корегує проблеми, непорозуміння, труднощі та конфлікти під час спілкування та дає безцінний досвід, що в майбутньому допоможе уникнути комунікативних бар'єрів [61].

У контексті нашого дослідження важливим є використання *дидактичних ігор* як ігрових ситуацій, що застосовуються в освітньому процесі з метою розвитку інтелекту, пізнавальної активності, творчого мислення дошкільників, спонукають їх до самостійного пошуку потрібної інформації [79], розвивають дитину через ігровий задум, дії та правила [101].

Важливим методом, що стимулює бажання дітей пізнавати навколишній світ, є полілог – проблемна, не репродуктивна бесіда, під час якої відбувається спільний пошук відповідей на проблемні запитання у процесі обговорення кількома співрозмовниками [29, с. 144]. Оскільки полілог завжди має проблемне спрямування, у процесі обговорення проблеми в дітей можуть виникати протилежні думки стосовно її обговорення. Проте наприкінці полілогу учасники мають дійти висновку, який може допомогти сформулювати вихователь. Даний метод спонукає дітей до роздумів та висловлення особистих міркувань [9].

Однією з форм роботи щодо формування в дітей старшого дошкільного віку комунікативних навичок є *спілкування у колі*. «Коло надихає, дарує відчуття єдності, дає змогу налагодити соціальну взаємодію між дітьми й дорослими, зберегти та посилити енергію спільної творчої діяльності, сформувати повагу до іншої точки зору. У колі педагог з дітьми може обговорювати майбутню діяльність,

презентувати нові книжки чи іграшки, говорити про проблеми, які хвилюють, спільно розробляти правила взаємин» [69; 266].

Змістове наповнення таких зустрічей насамперед, має бути спрямоване на те, щоб налаштувати малюків на позитивну взаємодію, на виховання толерантного ставлення одне до одного, збагачення соціально-емоційного досвіду, розвиток уяви та вміння вільно висловлювати власну думку. Саме завдяки означеним завданням забезпечується підготовка дітей на продуктивну роботу в різних видах діяльності протягом дня [117].

Підґрунтям для змін, які дають змогу відчувати успіх і спонукають до прагнення опанувати практики ефективної взаємодії, можуть стати ранкові зустрічі дітей та запроваджені ритуали, які на наступних етапах регулярно будуть повторюватися і допоможуть їм опанувати певні дії [51]. Під час таких зустрічей у дітей формуються цінності, які стають основою для створення відповідальної та дбайливої спільноти дітей. Навички, які розвиваються в дітей під час ранкової зустрічі сприяють розвитку вміння самостійно та критично мислити, брати відповідальність за спільні дії, знаходити спільну мову з іншими дітьми та товаришувати з ними [75, с. 5].

Педагогам варто пам'ятати, що під час ранкових зустрічей у колі потрібно заохочувати дітей до емоційно-почуттєвих проявів та вільного висловлювання своїх думок, створювати атмосферу безпеки, довіри та відкритості в колективі дошкільників [291].

У контексті дослідження заслуговують на увагу рекомендації науковців (А. Богуш, Н. Гавриш, Н. Тесленко) щодо використання творів художньої літератури морально-етичного та патріотичного спрямування. Поведінка героїв має стати взірцем для наслідування старших дошкільників, виховувати почуття дружби до однолітків, – поваги до дорослих та людей різних національностей, сприяти вихованню любові до рідної природи, краю. «Важливе значення має наочний матеріал у вивченні твору, який сприяє накопиченню знань про довкілля, суспільні явища, події та допомагає виховувати перші почуття, що перетворюються у мотив, осмисленого ставлення до суспільного довкілля» [29; 257].

Тож можемо констатувати, що на сьогодні зберігається потреба в пошуку нових ефективних форм, методів та засобів формування соціально-громадянської компетентності в комунікативній діяльності дітей старшого дошкільного віку. Актуальним напрямом у цьому контексті є збагачення й моделювання освітніх технологій, спрямованих на розвиток навичок ефективної міжособистісної взаємодії всіх учасників освітнього процесу.

Наш практичний досвід показує, що організаційно-педагогічні умови становлення компетентної особистості, мають реалізовуватися як єдиний цілісний процес нерозривно пов'язаних у своєму функціонуванні складових, які мають відповідні взаємозалежності. Зміст взаємодії з дітьми старшого дошкільного віку з формування соціально-громадянської компетентності в комунікативній діяльності детально розглядається в ході формувального експерименту.

Враховуючи мету нашого дослідження, проведений аналіз наукових джерел та методичних посібників, дозволив нам визначити організаційно-педагогічні умови, які сприятимуть формуванню соціально-громадянської компетентності в комунікативній діяльності дітей старшого дошкільного віку.

Встановлено, що для реалізації визначених нами умов важливим є вирішення таких завдань: оновлення та розробка методичного забезпечення, спрямованого на формування соціально-громадянської компетентності в комунікативній діяльності дітей старшого дошкільного віку; забезпечення єдності виховних впливів педагогів та батьків у процесі формування соціально-громадянської компетентності дітей старшого дошкільного віку в комунікативній діяльності; організація комунікативної взаємодії у спеціально організованому освітньому соціокультурному середовищі, що ініціює постанову дитиною проблем та їх самостійне розв'язання; цілеспрямоване використання комплексу сучасних форм, методів і засобів формування соціально-громадянської компетентності в комунікативній діяльності дітей старшого дошкільного віку, що сприятиме набуттю дітьми позитивного досвіду розв'язання життєвих та проблемних ситуацій у процесі соціально-комунікативної взаємодії.

3.2. Реалізація організаційно-педагогічних умов формування соціально-громадянської компетентності в комунікативній діяльності дітей старшого дошкільного віку

Сучасний стан формування соціально-громадянської компетентності дітей старшого дошкільного віку в закладах дошкільної освіти вимагає не тільки глибокого теоретичного обґрунтування цього процесу стосовно розвитку особистості, але й розробки практичної частини формування означеної компетентності в різних видах діяльності, зокрема й комунікативній. З огляду на обґрунтовані організаційно-педагогічні умови формувальний етап дослідження передбачав три напрями дослідно-експериментальної діяльності: з педагогами старших груп закладів дошкільної освіти, з батьками вихованців, з дітьми старшого дошкільного віку.

Метою формувального етапу експерименту було визначено перевірку ефективності обґрунтованих, розроблених і запроваджених у практику закладів дошкільної освіти організаційно-педагогічних умов формування соціально-громадянської компетентності в комунікативній діяльності дітей старшого дошкільного віку.

Для реалізації поставленої мети важливим було вирішення таких завдань:

- розробка авторської програми, що включає календарно-тематичне планування, зміст освітнього процесу та методичні матеріали, спрямовані на формування соціально-громадянської компетентності в комунікативній діяльності дітей старшого дошкільного віку;

- вивіщення професійної компетентності педагогів та забезпечення партнерської взаємодії з батьками вихованців у процесі формування соціально-громадянської компетентності дітей старшого дошкільного віку в комунікативній діяльності;

- організація комунікативної взаємодії у спеціально створеному освітньому соціокультурному середовищі, що ініціює постанову дитиною проблем та їх

самостійне розв'язання, подальшим набуттям нею соціально-громадянської компетентності;

- цілеспрямоване використання комплексу традиційних та інноваційних форм, методів і засобів, спрямованих на формування соціально-громадянської компетентності дітей старшого дошкільного віку, що сприятиме набуттю дітьми позитивного досвіду розв'язання життєвих та проблемних ситуацій у процесі соціально-комунікативної взаємодії.

Експериментальна перевірка ефективності обґрунтованих і розроблених нами організаційно-педагогічних умов формування соціально-громадянської компетентності в комунікативній діяльності дітей старшого дошкільного віку була проведена у закладах дошкільної освіти Київської, Волинської, Харківської, Чернівецької, Житомирської областей та міста Києва.

Відповідно до проблеми нашого дослідження, у параграфі 3.1 ми детально висвітлили організаційно-педагогічні умови, які вважаємо сприятливими для формування соціально-громадянської компетентності в комунікативній діяльності дітей старшого дошкільного віку. Окрім того, результати констатувального етапу експерименту засвідчили, що визначені організаційно-педагогічні умови в сучасному освітньому процесі ЗДО реалізуються не повною мірою. Тому добір методів, ефективних методик, засобів відбувався з опорою на результати констатувального експерименту, вивчення наукових досліджень у царині дошкільної педагогіки та узагальнення досвіду роботи закладів дошкільної освіти, що слугували базою дослідження.

Освітній процес у закладах дошкільної освіти, включених до експерименту, за період упровадження дослідницької роботи, було організовано в очному форматі.

Для своєчасного проведення заходів експериментальної роботи спільно з вихователями-методистами ЗДО експериментальних груп, було ухвалено рішення щодо запровадження інформаційно-комунікаційних засобів та онлайн-сервісів (Zoom, Google Meet, Google Диск). Враховуючи складні сучасні соціальні та освітні реалії, що зумовлені воєнним станом у країні, означені засоби дозволили забезпечити достатньо повномірну та ефективну взаємодію між педагогами ЗДО та

фахівцями, які були залучені до експерименту, вихователями старших груп та батьками. У соціальній мережі Viber було налагоджено систематичний контакт між педагогами дошкільного закладу та батьками вихованців. Надавалися рекомендації щодо організації освітньо-виховної діяльності за різними темами (науково-методичні та письмові матеріали, завдання індивідуальної роботи, індивідуальні консультації тощо).

Дослідження на формувальному етапі експерименту було розпочато з реалізації першої організаційно-педагогічної умови, а саме: *збагачення змісту освітнього процесу з формування соціально-громадянської компетентності в комунікативній діяльності дітей старшого дошкільного віку.*

Зміст освітнього процесу розглядаємо як педагогічно адаптовану систему знань, умінь і навичок конструктивної взаємодії, спілкування й емоційно-ціннісного ставлення до світу, засвоєння якої забезпечує формування соціально-громадянської компетентності в комунікативній діяльності дітей старшого дошкільного віку.

Враховуючи освітні завдання Державного стандарту дошкільної освіти (Базового компонента до 2021 р.), завдання чинних комплексних та парціальних освітніх програм щодо формування соціально-громадянської компетентності в комунікативній діяльності дітей старшого дошкільного віку, розроблено програму «Дитина та світ навколо» [263], в основу якої покладено авторський доробок матеріалів «Орієнтовного розгорнутого календарно-тематичного планування до НМК «Буду вправним першачком» (2025 рік) [273] за напрямом «Дитина в соціумі» (див. додаток П), окремі авторські, адаптовані та модифіковані методики.

Авторську програму розроблено з урахуванням інструктивно-методичних рекомендацій листа Міністерства освіти й науки України «Планування роботи закладів дошкільної освіти на рік» від 07.07.2021 № 1/9-344 [204], методичних рекомендацій до Державного стандарту дошкільної освіти (Базовий компонент дошкільної освіти, 2021), методичних рекомендацій до Освітньої програми для дітей від 2 до 7 років «Дитина» (2020).

Оскільки ефективність збагачення змісту освітнього процесу з проблематики нашого дослідження забезпечується комплексно, у процесі розробки авторської

програми «Дитина та світ навколо» було взято до уваги всі визначені нами організаційно-педагогічні умови формування соціально-громадянської компетентності в комунікативній діяльності дітей старшого дошкільного віку.

Програма містить перспективне планування на навчальний рік за освітнім напрямом «Дитина в соціумі», перспективне планування співпраці з батьками, матеріали освітньої діяльності, рекомендації щодо партнерської взаємодії учасників освітнього процесу.

Концептуальною основою авторської програми визначено формування соціально-громадянської компетентності особистості та бачення комунікативної діяльності як чинника, який забезпечує реалізацію змісту, форм, методів, засобів для формування знань та цілісних уявлень дітей старшого дошкільного віку про соціокультурне довкілля, місце кожної людини в ньому, соціально прийнятних навичок поведінки молодших громадян країни в демократичному суспільстві.

Мета авторської програми «Дитина та світ навколо» полягає у формуванні соціально-громадянської компетентності в комунікативній діяльності дітей старшого дошкільного віку через збагачення змісту та використання ефективних форм, методів і засобів освітньої взаємодії з дітьми та конкретизується в таких завданнях:

- розвивати інтерес та мотивацію дитини до активного пізнання соціального та предметного довкілля у процесі взаємодії з ним;
- збагачувати знання дітей про сім'ю, суспільство, державу Україну, її державні символи, звичаї та традиції українського народу;
- збагачувати досвід спілкування дітей з людьми різного віку, статі;
- розвивати вміння адекватно та безпечно взаємодіяти у навколишньому світі;
- формувати морально-етичні уявлення про взаємини з іншими людьми (дорослими й однолітками);
- вправляти в умінні дотримуватися правил і способів адекватної міжособистісної взаємодії; культури поведінки у громадських місцях;

- формувати готовність до посильної участі в демократичних процесах під час долучення до проведення заходів, що відбуваються в дитячих осередках, громаді, суспільстві;
- виховувати толерантне ставлення, повагу до рідних і довколишніх людей;
- виховувати помірковане, дбайливе ставлення до соціального й предметного довкілля.

Реалізація завдань програми передбачає їх розкриття через такі *теми*:

- Я та люди навколо мене.
- Усе починається з родини.
- Наш дитячий садок.
- Мій рідний край – частина України.
- Ми усі різні, ми усі рівні.
- Знаємо, вміємо й правильно діємо!

Програму укладено за тематичним принципом планування, яке базується на «інтегрованому підході до організації життєдіяльності дітей, забезпечує змістову цілісність, системність, послідовність, ускладнення та повторення програмового матеріалу» [234].

Кожна заявлена у програмі тема, розкривається поетапно, відповідно до визначених змістових аспектів соціально-громадянської компетентності в комунікативній діяльності дітей старшого дошкільного віку та емоційно-світоглядного, пізнавально-знанневого та поведінково-діяльнісного критеріїв.

Зміст тем становить система знань, яка сприяла проявам інтересу дітей старшого дошкільного віку до загальнолюдських, громадянських, матеріальних та нематеріальних цінностей, зацікавленості до спілкування з дорослими й ровесниками та участі в різних видах діяльності; збагаченню та формуванню знань про Батьківщину, державні та національні символи України, соціальні норми моралі; формуванню умінь і навичок конструктивної взаємодії; уміння дотримуватися культури людських взаємин у спілкуванні та спільній діяльності, висловлювати та обґрунтовувати власну думку; дотримуватися правил співжиття в родині, групі закладу, громаді.

Реалізація змісту авторської програми відбувалася через забезпечення спеціально організованих дорослими форм освітньої взаємодії, видів комунікативної діяльності (спілкування, взаємодія, професійна діяльність педагога [164]), що актуалізують розуміння дітьми етики людських взаємин, понять, що пов'язані з соціальним життям, правилами відповідальної та безпечної поведінки в соціокультурному просторі, а саме:

- участь дітей у розмовах, обговореннях, бесідах про події, які відбуваються у дитячих осередках, рідному місті (селі), країні;
- комунікативні, мовленнєві, дидактичні ігри та вправи, спілкування в колі, спрямовані на розвиток та збагачення знань дітей про способи міжособистісної взаємодії;
- участь дітей, батьків та педагогів у проєктах, соціальних акціях, тематичних днях;
- спільне розглядання та обговорення картин, ілюстрацій, які відображають загальноприйнятні взаємини між людьми;
- спільна участь дітей, батьків та педагогів у соціально значущих подіях та творчих справах.

Розуміння дітьми старшого дошкільного віку різноманітності навколишнього світу й людських взаємин у ньому, усвідомлення соціально-моральних цінностей, розвиток громадянських якостей та навичок етично-прийнятної взаємодії у соціокультурному середовищі відбувалося у поєднанні трьох напрямів:

- взаємодія батьків та педагогів з дітьми;
- взаємодія педагогів з батьками;
- методичний супровід та підвищення фахової майстерності педагогів.

Для кожного з напрямів ми дібрали відповідні форми та методи організації освітнього процесу з формування соціально-громадянської компетентності в комунікативній діяльності дітей старшого дошкільного віку.

У програмі «Дитина та світ навколо» запропоновано авторський підхід до формування соціально-громадянської компетентності дітей старшого дошкільного віку в процесі комунікативної діяльності, як на спеціально організованих

інтегрованих заняттях, так і через: тематичні проекти та соціальні акції; комунікативні, дидактичні, мовленнєві ігри та вправи; ранкові зустрічі та спілкування в колі; тематичні дні, бесіди, розглядання та обговорення ілюстрацій; читання та обговорення літературних творів тощо.

Відповідно до другої організаційно-педагогічної умови – *вивищення професійної компетентності педагогів та забезпечення партнерської взаємодії з батьками вихованців щодо формування соціально-громадянської компетентності в комунікативній діяльності дітей старшого дошкільного віку*, було проведено ознайомчу зустріч з педагогами та батьками вихованців, на якій відбулося знайомство з учасниками експерименту, ознайомлення зі змістом організаційно-педагогічної діяльності, зокрема зі змістом програми «Дитина та світ навколо».

На зустрічі вихователям та батькам вихованців запропоновано завдання такого типу: навести приклади сформованості соціально-громадянської компетентності в комунікативній діяльності дітей старшого дошкільного віку; пояснити власне розуміння поняття «соціально-громадянська компетентність в комунікативній діяльності дітей старшого дошкільного віку» або перерахувати всі його складові елементи; дібрати приклади, які свідчать про несформованість в дітей старшого дошкільного віку соціально-громадянської компетентності в комунікативній діяльності; опитування вихователів щодо доцільності проведення соціальних акцій, проектних завдань, ранкових зустрічей та тематичних днів у процесі формування соціально-громадянської компетентності в комунікативній діяльності дітей старших дошкільників в освітньому процесі ЗДО (див. додаток Е).

За результатами проведеного опитування, переважна кількість педагогів відповіли, що використання означених форм роботи в освітній діяльності з дітьми, позитивно впливає на формування соціально-громадянської компетентності в комунікативній діяльності дітей старшого дошкільного віку.

З метою вивищення теоретико-методичної підготовки педагогів експериментальних груп, було організовано серію онлайн та офлайн-консультацій, а саме: ознайомлення вихователів із теоретичними основами формування соціально-громадянської компетентності дітей старшого дошкільного віку; підготовка до

роботи за експериментальною програмою «Дитина та світ навколо», яка базується на єдності виховних впливів педагогів та батьків у процесі формування соціально-громадянської компетентності в комунікативній діяльності дітей старшого дошкільного віку. Напрацюванню теоретичних знань та практичних умінь педагогів з проблеми дослідження сприяло проведення комплексного вебінару «Комунікативна діяльність як засіб формування соціально-громадянської компетентності дітей старшого дошкільного віку».

Оскільки, план проведення вебінару передбачав розкриття низки основних напрямів з проблеми дослідження, для вихователів ЗДО, залучених до експерименту, було організовано та проведено кілька онлайн зустрічей.

На першій зустрічі відбулося ознайомлення педагогів з нормативними та теоретичними основами (законодавчими актами, визначеними державною політикою на сучасному етапі та вітчизняними програмами дошкільної освіти) формування соціально-громадянської компетентності в комунікативній діяльності дітей старшого дошкільного віку; зі змістом поняття «соціально-громадянська компетентність»; було схарактеризовано особливості проявів соціально-громадянської компетентності у дітей старшого дошкільного віку; з'ясовано місце і роль комунікативної діяльності в процесі формування означеної компетентності в дітей старшого дошкільного віку та розвитку навичок конструктивної взаємодії.

Друга зустріч з педагогами передбачала ознайомлення з результатами констатувального етапу експерименту (рівнем та особливостями розвитку показників соціально-громадянської компетентності в комунікативній діяльності дітей старшого дошкільного віку); продовження напрацювання теоретичних знань та практичних умінь вихователів. Також на цій зустрічі ми зосередилися на з'ясуванні важливості ролі вихователя у процесі формування соціально-громадянської компетентності дітей старшого дошкільного віку, сформованості його особистих ціннісних орієнтацій та життєвого досвіду. Також під час цієї зустрічі ми акцентували на важливості конструктивної партнерської взаємодії вихователя з батьками вихованців та їх активному залученні до спільної діяльності в заходах, що відбуваються в освітньому процесі ЗДО, громаді, суспільстві.

Остання, третя зустріч, була присвячена ознайомленню вихователів з особливостями освітньої діяльності з проблематики дослідження; зі змістом, етапами впровадження експериментальної програми, спрямованої на формування соціально-громадянської компетентності в комунікативній діяльності дітей старшого дошкільного віку.

З метою налагодження тісної співпраці між колективом дошкільного закладу та батьками вихованців, створення гарних, комфортних умов для повноцінного розвитку дітей, з педагогами експериментальних груп проведено вебінар «Конструктивна взаємодія з батьками: від першої зустрічі – до перших шкільних сходинок». Педагогів ознайомили з роллю керівника в організації партнерської взаємодії учасників освітнього процесу, формами проведення батьківських зборів (лекція, дискусія, ділова гра, майстер-клас, спільне заняття батьків, батьківські посиденьки з дітьми тощо); особливостями та важливістю просвітницької роботи з батьками. Особливо схвально педагоги відгукнулися на вирішення проблемних ситуацій за допомогою вправи «Склалася ситуація! Поговоримо?».

Зауважимо, що під час взаємодії з педагогами ми звертали їхню увагу на те, що слід також знаходити шляхи співпраці з іншими соціальними інститутами, які наявні в тому самому регіоні, де розташовані експериментальні заклади дошкільної освіти. Наприклад: бібліотеки, музеї, благодійні організації, виставкові центри тощо. Така взаємодія надалі сприяла збагаченню емоційно-ціннісного досвіду дітей через активізацію інтересу та зацікавленості вихованців до громадських та культурних місць, пам'яток рідного краю. Організовані екскурсії з дітьми старшого дошкільного віку до бібліотек, творчих колективів, банків, народознавчих музеїв, волонтерських осередків дали можливість дізнатися цікаві факти про ці організації; збагатити знання дітей про людей, які працюють чи займаються певною діяльністю; сприяли вихованню поваги до праці, почуття гордості за український народ.

У ході проведення вебінарів та тренінгових занять з педагогами, які працювали з дітьми експериментальних груп, ми прагнули активізувати інтерес до партнерської взаємодії всіх учасників освітнього процесу, формуванню ціннісного,

толерантного ставлення до спілкування як важливої умови формування соціально-громадянської компетентності майбутнього покоління країни.

У напрямі реалізації другої педагогічної засади під час формувального експерименту робота з вихователями та батьками розгорталася паралельно.

Метою освітньої діяльності з батьками вихованців ЕГ було ознайомлення із сучасними науково-педагогічними підходами до формування соціально-громадянської компетентності дітей старшого дошкільного віку, визначеними законодавчими документами; забезпечення батьків необхідними психолого-педагогічними знаннями щодо розвитку соціальних якостей та виховання громадянськості в родині; сприяння активності та залученню батьків до заходів, що стосуються вироблення єдиної стратегії конструктивної співпраці між ЗДО та батьками; створення доброзичливого контакту та встановлення довірливих взаємин між педагогами, дітьми, батьками, що, за нашими припущеннями, є неодмінною умовою формування соціально-громадянської компетентності в комунікативній діяльності дітей старшого дошкільного віку.

Враховуючи результати опитування, проведеного на констатувальному етапі дослідження, ми організували консультативно-просвітницький клуб батьків ЗДО «Кава з батьками», в основу якого було покладено матеріали посібника [173].

Спілкування передбачало встановлення дружніх позитивних стосунків серед батьків, між батьками та колективом ЗДО; створення інформаційно-просвітницького простору для батьків ЕГ та інших членів родини, що займаються вихованням дітей, з проблеми формування соціально громадянської компетентності в комунікативній діяльності дітей старшого дошкільного віку; заохочення батьків та інших членів родини до активної участі в освітніх заходах ЗДО (соціальні акції, проекти, тематичні дні та інші освітні події); узгодження понять, цінностей педагогічної позиції, досягнення єдності педагогічних впливів на дитину в родині та закладі дошкільної освіти; формування в педагогічних працівників та батьків позитивного ставлення до взаємодії, спонукання їх до дій і моделей поведінки, орієнтованих на взаєморозуміння та взаємоповагу.

Зазначимо, що завдяки додатковим можливостям комунікації засобами зв'язку (Viber-група) батьків своєчасно інформували про досягнення їхніх дітей, обговорювалися нагальні організаційні питання, надсилалися практичні матеріали (тематичні літературні твори, фото, поради щодо виховання та розвитку дітей, рекомендації з безпеки життєдіяльності дітей та інші повідомлення).

Оскільки комунікація в соціальній мережі відбувалася не лише в площині «педагог – батьки», а й «батьки – батьки» – це сприяло організації батьківської спільноти в коло однодумців, які активно долучаються до участі в освітніх подіях та громадських заходах.

Підвищенню зацікавленості та участі батьків, чиї діти увійшли до ЕГ, сприяли такі практичні заходи: організація фото виставок для батьків та дітей «Стежинками рідного краю», «Дерево родоводу»; залучення до проведення тематичних днів таких як: «День Українського козацтва», «День краси та елегантності», «День подарунків рідним», «Міжнародний день “дякую”», «День прояву доброти» та інших; соціальних акцій «Подаруй оберіг захиснику Вітчизни», «Смілива гривня» [241; 242], «Щедрий вівторок» [3], «Один день без покупок» та інших; спільних проєктів «Дерево родоводу», «Свинка-скарбничка та гроші».

Зауважимо, що на активність та заохочення до участі у благодійних соціальних акціях дітей та батьків суттєво вплинуло відзначення грамотами, дипломами та сертифікатами Національним банком України (див. додаток С.). Оскільки наша країна переживає складні часи, дошкільні заклади дуже надихнулися ідеєю організаторів. Згадані дитячі збори були присвячені особливому приводу. «Ми пишаємося тим, що можемо разом з дітьми та Національним банком України долучитися до допомоги нашим захисникам та захисницям», – сказала мама Артема П. Юлія. Приємним стало те, що не всі сучасні діти мріють про велосипед чи новий гаджет, а готові долучитися до доброї справи.

Отже, участь колективів у благодійних зборах – це не тільки про гроші, а й про виховання бажання допомагати та докладатися до спільної справи ще з дошкільного віку. За рекомендаціями організаторів, крім зборів педагоги обговорювали з дітьми та батьками теми, як жити з людьми з травмами війни:

інформували та формували здорову реакцію дітей на «людей із залізними кінцівками та шрамами на обличчі» [242]. Тому дані благодійні акції мають подвійну силу, адже – це не тільки про збір коштів, а й про розвиток культури благодійності, яка є складовою частиною соціально-громадянської компетентності та фінансової культури.

Цікавою формою роботи було проведення інтерактивних ігор та вправ під час зустрічей педагогів з батьками: «А я роблю так...» «Ціннісні терези», «Шифрувальники» та ін. Під час таких ігор батьки та педагоги вправлялися в умінні дотримуватися наданої ролі, конструктивно вести діалог та враховувати думку іншого; проявили креативність та творчість у процесі виконання завдань.

Педагогічне просвітництво батьків під час реалізації організаційно-педагогічної умови передбачало ознайомлення батьків з визначальними положеннями Конвенції ООН про правове виховання дитини [114] та із системою нормативного забезпечення прав дітей на державному рівні.

Окрім вище зазначених заходів, батьки дітей ЕГ залучалися до проведення окремих елементів співпраці та взаємодії. На прохання вихователя вони виготовляли атрибути для святкових заходів, долучалися до організації спільних творчих виставок, виконували творчі картини для естетичного оформлення та облаштування закладу дошкільної освіти, долучалися до екологічних зборів пластикових кришок та затискачів для пакетів, виготовлення годівничок для птахів, пошуку цікавої інформації для дітей щодо традицій та звичаїв рідного краю, України та інших країн.

Залучали батьків і до виконання творчих завдань у таких вправах, як «Спогади дитинства», «Скринька побажань та зауважень», «День нашої сім'ї». Так, у вправі «Барвистий День нашої сім'ї» ми запропонували батькам розказати про один визначний день, який запам'ятався особливими моментами всім членам родини. Це сприяло не лише відтворенню спогадів про події, а й формуванню довірливого позитивного спілкування між батьками, дітьми та вихователями.

Особливу увагу було приділено індивідуальним консультаціям та бесідам з тими батьками, які не виявляли зацікавленості до участі в заходах, пояснюючи це

браком часу чи іншими причинами. Шляхом встановлення довірливих дружніх взаємин під час індивідуальних зустрічей, ми намагалися донести до батьків думку про важливість створення умов у родині для вибудовування міжособистісної, продуктивної й толерантної дитячо-батьківської взаємодії, спільної участі в житті сім'ї, ЗДО, суспільства.

Зауважимо, що впровадження проєкту «Психосоціальна підтримка дітей дошкільного віку в умовах надзвичайної ситуації» отримало схвальні відгуки від педагогів та батьків вихованців ЕГ Дружнянського ЗДО «Струмочок» та Пилиповицького ЗДО «Пилипко» Бородянської селищної ради Київської області.

Заняття з батьками включали теми щодо дій батьків під час повітряної тривоги та надзвичайних ситуацій, а саме: «Поради, які допоможуть зменшити тривожність та знервованість дітей під час повітряної тривоги», «Поради батьківству: якої підтримки потребує Ваша дитина?», «Як спілкуватися, щоб формувати соціально-громадянську компетентність дитини в сім'ї», «Як говорити з дітьми про війну»; ознайомлення батьків та педагогів з іграми та вправами, які сприяють зняттю емоційної напруги та розвивають комунікативні навички дітей (див. додаток У.).

Показниками ефективної організації освітньої діяльності з педагогічними працівниками та батьками дітей експериментальних груп стали: ступінь готовності та зацікавленість педагогів і батьків до спільної діяльності з формування соціально-громадянської компетентності в комунікативній діяльності дітей старшого дошкільного віку; прагнення батьків до психолого-педагогічної просвіти з питань виховання культури поведінки, основ демократичних цінностей, їх участь у різних формах ЗДО та громади.

Отже, вивищення професійної компетентності педагогів та забезпечення партнерської взаємодії з батьками вихованців щодо формування соціально-громадянської компетентності в комунікативній діяльності дітей старшого дошкільного віку було методично забезпечено й послідовно реалізовано.

Упродовж усіх етапів нашого експериментального дослідження зверталася увага на реалізацію третьої організаційно-педагогічної умови формування соціально-громадянської компетентності в комунікативній діяльності дітей

старшого дошкільного віку – удосконалення освітнього соціокультурного середовища закладу дошкільної освіти в закладах дошкільної освіти, які брали участь в експерименті.

Змістове наповнення освітнього соціокультурного середовища здійснювалося завдяки збагаченню та доповненню вже наявного середовища закладів дошкільної освіти, які були залучені до експерименту. Із цією метою проведено освітній вебінар для педагогів «Освітнє середовище ЗДО. Створення безпечного середовища в умовах воєнного стану», на якому педагогів ознайомили зі структурою та змістом освітнього соціокультурного середовища; умовами, необхідними для створення безпечного оточення дитини; чинниками та сприятливими факторами, які за гармонійного поєднання пізнавальної інформації про демократичне суспільство, активізують міжособистісні взаємини дитини дошкільного віку в людському соціумі. На вебінарі ми звертали увагу на важливість створення між учасниками освітнього процесу атмосфери довіри, доброзичливості та толерантного ставлення, у якій кожна людина може висловити свою думку та бути почутою.

Доведено, що характерною особливістю старших дошкільників є інтерес до проблем, які виходять за рамки особистого досвіду. Через наочні матеріали, книжки та ігрові предмети відбувається ознайомлення та збагачення знань дітей старшого дошкільного віку про моральні норми й правила гідного поведіння, закріплюються навички відповідної до моральних вимог поведінки в соціумі [181].

Тому, усвідомлюючи важливу роль наочного матеріалу як засобу збагачення знань та формування світогляду дітей старшого дошкільного віку, на формувальному етапі нашого дослідження, ми приділили увагу використанню сюжетних ілюстрацій, плакатів [271] під час занять, спостережень, бесід та обговорень літературних творів. У всіх експериментальних закладах були наявні та використовувалися в роботі комплекти сюжетних картин «Запрошуємо до розмови» [31], «Прогулянки містом з розвагами та корисними порадами» [32], «Сонечко мандрує Україною» [54], «Формування навичок та вмінь з безпеки життєдіяльності в дітей старшого дошкільного віку. Альбом розвивальних вправ і завдань» [190]. Також у всіх експериментальних групах ЗДО було відведено місце, у якому

вихователі вивішували картинки з різними ситуаціями, що демонструють вчинки людей та варіанти реагування на це (знаки: правильно, можливо, так робити не варто).

Оскільки проблемою дослідження є вплив комунікативної діяльності на формування соціально-громадянської компетентності старших дошкільників, то особливу увагу було приділено груповим тематичним осередкам в експериментальних групах ЗДО, їх оснащенню різноманітними матеріалами для організації комунікативних, мовленнєвих, дидактичних та сюжетно-рольових ігор. Із цією метою ми запропонували вихователям та батькам удосконалити власне середовище в закладі дошкільної освіти та розділити його на різні осередки, які сприяють формуванню соціально-комунікативних умінь дітей. А саме такі тематичні осередки: «Осередок добра та усмішки», «Спілкуємося пошепки», «Ранкова долонька», «Українознавчий осередок», «Супермаркет», «Кабінет лікаря», «Ательє мод», «Салон краси» та інші). Оформлення більшості групових осередків не передбачало спеціального обладнання – достатньо було лише відповідним чином розмістити наявні в кожному дошкільному закладі, меблі, предмети, іграшки та символи.

Зазначимо, що педагоги експериментальних груп розподілили освітній простір групових приміщень таким чином, щоб діти могли брати участь не тільки в комунікативній взаємодії, а й у всьому різноманітті діяльностей (трудовій, ігровій, мистецько-творчій та ін.) [132].

Важливим під час створення освітнього соціокультурного середовища закладу дошкільної освіти є оформлення приміщень загального користування. Так, педагогічні колективи закладів дошкільної освіти Пилиповицького ЗДО «Пилипко», Дружнянського ЗДО «Струмочок» Київської області створили в коридорах закладів фото виставку «Стежинками Бородянщини», яка містить світлини визначних місць та краєвидів малої батьківщини. Батьки спільно з дітьми досліджували історичні місця, природні краєвиди, красиві місцини, фотографували своїх дітей та оформлювали світлини змістовними та оригінальними підписами. Наведемо приклади деяких з них: «Мальовничі краєвиди рідного села», «Цікава

велопрогулянка рідною вулицею Шевченка», «Гордість села «Кінний клуб “Sufny Valley” с. Дмитрівка», «Справжня рибачка. Річка Бучка, с. Дружня», «Тихий курган біля села Качали», «Весняне поле Пилиповичів». Цей осередок став інформаційною та художньо-естетичною візитівкою закладів, а також сприяв вихованню ціннісного ставлення, любові дорослих та дітей до рідного краю.

У сучасному сьогодні актуальним напрямом роботи з формування в дітей патріотичних та громадянських якостей стала волонтерська діяльність. З метою об'єднання всіх учасників освітнього процесу спільною справою, в освітньому соціокультурному середовищі, з початком формувального експерименту в усіх ЕГ закладів дошкільної освіти було запроваджено облаштування осередків для проведення благодійних акцій «Смілива гривня» [241], «Смілива гривня 2023: відправ монети на фронт – допоможи нищити ворога!» [242], «Наділи монетки супер силою» [249], «Монетки дітям» [165], «Щедрий вівторок» [3], «Кришечки збери – Україні допоможи» [134; 262]. У приміщеннях загального призначення було розміщено інформаційні буклети (див. додаток Р.), встановлено місткості для збору пластикових кришечок та монет. Протягом декількох місяців кожен охочий міг долучитися до благодійної ініціативи. Ці осередки стали частиною комплексного підходу до формування культури благодійності, бажання допомагати та піклуватися про людей, які цього потребують, формування екологічно-свідомої поведінки.

Особливе значення в нашому дослідженні надавалося створенню безпечного середовища. «Безпека — основа розвитку дошкільнят в Україні» [6]. І мова йде не лише про захищений простір та дотримання санітарно-гігієнічних норм у закладах дошкільної освіти, а й про забезпечення доброзичливого оточення, емоційно-душевної безпеки дітей.

Так, Європейський Союз спільно з міжнародною організацією ЮНІСЕФ провів капітальні ремонтні роботи в укриттях трьох садочків експериментальних груп: Пилиповицький ЗДО «Пилипко», Дружнянський ЗДО «Струмочок» Київської області, комунальний заклад «Краснопавлівський ЗДО» Харківської області. Завдяки проведеним роботам, облаштовано дружній до дітей освітній простір за концепцією «Нумо розвиватися» [175]. Ключовими елементами цієї концепції є:

створення комфортного простору, який сприяє розвитку, взаємодії та комунікативному спілкуванню дітей; використання м'яких природних кольорів, декоративного світлового оформлення в поєднанні з функціонально-пізнавальними зонами; наявність творчих, пізнавальних та інформаційно-навчальних осередків.

Заразом можемо зазначити, що удосконаленню освітнього соціокультурного середовища закладу дошкільної освіти значно сприяла участь цих закладів у проекті «Іскорки суперсил», який був створений командою експертів ЮНІСЕФ Україна за підтримки Міністерства освіти й науки України для платформи для розвитку дошкільнят «НУМО» [176]. Методичні кабінети та групові осередки ЗДО поповнилися наборами інструментів та методик для навчання й розвитку 16 важливих глобальних навичок дошкільнят, який включає ілюстровані плакати «Люди навколо мене», «Мої сили супер спокою», «Що я зараз відчуваю?», «Що ти зараз відчуваєш?» та ін. [175].

Матеріали «НУМО» сприяли розвитку вмінь та знань дітей про правила безпечної поведінки в докільці та етичні норми взаємодії з людьми [175; 176].

Варто зазначити, що емоційний добробут та емоційна компетентність, є обов'язковою умовою розвитку всебічно розвиненої особистості, запорукою успіху освітньої діяльності [78]. Саме тому, можемо стверджувати, що максимально підготовлене для безпечної взаємодії дітей середовище сприяє створенню ненапруженої, комфортної та дружньої атмосфери під час спілкування та освітнього процесу загалом.

Отже, можемо зробити висновок, що спеціально організоване змістове наповнення експериментальних закладів дошкільної освіти сприяло реалізації третьої організаційно-педагогічної умови – створення освітнього соціокультурного середовища закладу дошкільної освіти.

Подальший етап нашої дослідно-експериментальної роботи був спрямований на реалізацію четвертої організаційно-педагогічної умови – *використання ефективних форм, методів і засобів формування соціально-громадянської компетентності в комунікативній діяльності дітей старшого дошкільного віку.*

Із цією метою здійснено впровадження експериментальної парціальної програми «Дитина та світ навколо», відповідно до якої, в освітньому процесі ЗДО використовувалися різні інтегровані форми взаємодії з дітьми, методи, засоби педагогічного впливу, види діяльності, що сприяють формуванню у старших дошкільників цілісної системи уявлень та елементарних понять про загальнолюдські та морально-духовні цінності, формуванню національної самосвідомості та патріотичних почуттів.

Зауважимо, що освітній процес у контрольній групі дітей старшого дошкільного віку не зазнавав змін та відбувався відповідно до затвердженого навчального плану за програмою закладу.

В організації взаємодії з дітьми експериментальних груп було враховано логіку забезпечення рівнів сформованості соціально-громадянської компетентності в комунікативній діяльності дітей старшого дошкільного віку, визначених на констатувальному етапі експерименту.

Зупинимось детальніше на аналізі окремих форм і методів практичного впровадження парціальної програми «Дитина та світ навколо»: інтегровані заняття; тематичні проєкти; соціальні акції; тематичні дні; спілкування в колі; проблемні ситуації; комунікативні та дидактичні ігри; читання та обговорення літературних творів.

Насамперед завдання передбачали виконання проблемних пізнавальних завдань з дітьми старшого дошкільного віку, пов'язаних з необхідністю надавати оцінку соціальним подіям і фактам; удосконаленням уміння вирішення проблемних завдань, ситуацій вибору та оцінки; розширенням можливостей для прояву ініціативності та відпрацювання вправності розуміння правомірних взаємин між людьми; вихованням дбайливого відповідального ставлення до довкілля; формуванням матеріальних та нематеріальних цінностей майбутніх громадян країни під час різних форм і методів освітньої взаємодії.

З огляду на важливість набуття емоційно-ціннісного досвіду, збагачення знань та уявлень дітей старшого дошкільного віку про сімейні, родинні, матеріальні та нематеріальні цінності, звичаї та традиції національної культури, дружбу та способи

становлення приятельських стосунків між однолітками, особливу увагу в нашому дослідженні приділено проведенню інтегрованих занять. Зауважимо, що враховуючи спрямованість наукового дослідження, зміст занять містить завдання, які сприяють розвитку навичок конструктивного спілкування та взаємодії дітей (комунікативні ігри, полілоги, спілкування в колі та ін.). До кожного тематичного блоку ми розробили заняття відповідного спрямування, а саме «Усе починається з родини», «Моя сім'я – найцінніший скарб», «Україна, це моя Батьківщина!», «Державні символи України», «Хустка – український оберіг», «Як бабусині ляльки в гості до діток прийшли», «Давні ремесла нашого роду», «Ми усі різні, але ми усі рівні», «Знаємо, вміємо, і так діємо» та інші.

Проілюструємо використання інтегрованих занять прикладами.

Інтегроване заняття «Усе починається з родини».

Мета: формувати в дітей цінності сім'ї, родини та роду.

Програмовий зміст: продовжувати формувати уявлення про сім'ю, рідних, найдорожчих людей, які дбають одне про одного, прагнуть бути разом; формувати в дітей шанобливе ставлення до членів сім'ї, родини; поглибити знання дітей про рід, родинне дерево; вправляти в умінні лагідно звертатися одне до одного; розвивати мовлення та комунікативні здібності; виховувати любов, співчуття й повагу до членів сім'ї та родини, бажання допомагати дорослим.

Обладнання та матеріали: картина «Приємний вечір» [31], сімейні світлини, плакат із зображенням родинного дерева, малюнок-схема дерева дуб, сюжетні картинки до дидактичних вправ.

Хід заняття:

Полілог: «Кого називають сім'єю? Чи може бути сім'я з однієї людини? З двох? Що в сім'ї найголовніше?».

Після цього вихователь звертається до досвіду дітей: «Які традиції є у вашій родині? Як зазвичай у вашій родині проводять вільний час разом? Чим займаються, які обов'язки у кожного члена сім'ї? Що дітям подобається робити разом із сім'єю?».

Під час виконання завдання коментованого розглядання фотографій членів сім'ї, які діти принесли з дому, прикрими були випадки коли діти не вміли назвати імені тата, імен братів та сестер. Наприклад, Лада П. називає свого тата «бать», і на уточнювальні питання вихователя «Як звати тата? Яке його ім'я?», дівчинка відповіла «У мене бать»; Злата С. не змогла назвати імені батька та жодного імені своїх трьох сестер.

Дидактична гра «Назви лагідно». Під час проведення цієї гри діти вправлялися в умінні утворювати слова зі зменшувально-пестливими суфіксами.

Вправа «Назви ласкаво членів своєї сім'ї». Вихователь просить дітей назвати лагідно на ім'я матусю, батька, назвати ласкаво ім'я брата чи сестри, і сказати, як вони звертаються до своїх рідних, найближчих для себе людей. Після відповідей діти розігрували короткі сценки, у яких навчалися лагідно звертатися до уявних членів родини. Деякі діти мали труднощі з виконанням завдання, та не могли лагідно звернутися під час розігрування ситуацій.

Після цього вихователь загадує дітям загадку про дерево дуб, розповідає про рослину та читає оповідання В. Сухомлинського «Дуб під вікном» [255, с. 513]. Діти обговорюють оповідання і висловлюють свої міркування, чому дідусь відмовився зрубати дерево. Схвальним виявилось те, що значній кількості дітей було прикро, що онука звернулася до дідуса з таким проханням, бо завдавати шкоди рослинам – погано, оскільки дерево живе. Злата Т., наприклад, сказала: «Якщо дівчинці було дуже темно, то можна увімкнути світло, а дерево рубати не потрібно».

Міркування дошкільнят дозволяють зробити висновок, що діти старшого дошкільного віку відчують ставлення дорослих до цінних нематеріальних та матеріальних речей й також емоційно реагують на це.

Наприкінці заняття педагог пропонує дітям виконати вправи та створити своє родинне дерево. Вихователь презентує дітям малюнок-схему дуба й поступово на дереві «з'являються» члени родини.

Інтегроване заняття «Україна – це моя Батьківщина!».

Його завданнями було: поглибити знання та закріпити уявлення дітей про рідний край, про Україну; розвивати патріотичні та естетичні почуття; розвивати

вміння дітей логічно та граматично правильно висловлювати особисту думку; формувати інтерес та бажання якомога більше дізнаватися про рідну країну; виховувати у дітей почуття гордості та любові до Батьківщини, рідного краю, звертаючись до вищих цінностей.

Обладнання та матеріали: аудіо–запис пісні «Рідний край» (сл. Г. Лисенко, муз. В. Лисенко); обладнання для перегляду відео та складання віртуального пазла; ілюстрації, фото із зображенням установ, споруд, архітектурних пам'яток міста (села), що розташовані в місцевості малої батьківщини (*театр, школа, музей, бібліотека тощо*).

Хід заняття:

1. Вступне слово вихователя.
2. Полілог «Яка стежка найкраща?».

Наведемо приклади деяких відповідей та міркувань, які висловили діти після запитання полілогу «Яка стежка найкраща?». Окрім поширених відповідей дітей: «До садочка», «Додому із садочка, бо там я живу»; «Додому, бо вдома мама, тато», – були й такі відповіді: Єлизавета Ф. сказала: «Найкраща стежка, це коли їдеш в Україну до бабусі»; Михайло П. сказав: «Дорога до тата на побачення, бо він захищає країну»; Софія Ф. висловилася таким чином: «Стежка додому, бо там мені дуже добре». Такі відповіді дозволяють зробити припущення про свідомі прояви почуття любові та ціннісного ставлення дітей старшого дошкільного віку до своїх рідних людей та рідної домівки.

3. Слухання аудіо запису пісні Г. Лисенко та В. Лисенко «Рідний край» і обговорення його змісту з дітьми.
4. Перегляд відео «Дітям про Україну. Віртуальна подорож країною» [68].
5. Комунікативна вправа «Яка Україна?». Виконуючи цю вправу, діти висловлювали власні думки про рідну країну. (*Квітуча, співоча, красива, добра, поранена, понівечена вибухами тощо.*)
6. Колективна робота «Пазл про Україну» [186].
7. Хороводна гра «Чий вінок кращій».
8. Підсумок заняття.

Інтегроване заняття «В різні ігри добре грати – якщо друзів є багато»

Програмовий зміст: уточнювати й розширювати уявлення дітей про дружбу, приятельські та дружні взаємини між дітьми; формувати комунікативні навички – вміння легко і невимушено спілкуватись, домовлятись з дорослими та однолітками, знаходити вихід з різних ситуацій; розвивати зв'язне мовлення дітей, вміння будувати складнопідрядні речення, вживаючи сполучники (бо, тому, що); викликати позитивні емоції, використовуючи елементи ігрових вправ; виховувати доброту, чуйність, бажання бути справжнім другом.

Обладнання та матеріали: магнітофон, аудіо-записи «Пісні про дружбу» [202] та фізкультхвилинки «Дружби гарний знак» [273], штучні квіти, ваза, мікрофон, лава-місточок, тканина для річки; сюжетні картинки для дидактичних ігор «Розкажи про вчинок», «Хто з ким товаришує», кольоровий та гофрований папір, ножиці, пензлики, клей, серветки.

Хід заняття:

Вихователь розпочинає заняття з ігрового віршованого привітання та прослуховування аудіо-запису «Пісні про дружбу». Такі завдання сприяли налаштуванню позитивної дружньої атмосфери серед дітей.

Після цього педагог пропонує вихованцям поговорити про дружбу між дітьми та запитує, що на їх думку означає слово «дружба»? Після того як діти висловили свої міркування, уточнює, що дружба – це коли люди хочуть бути разом, коли разом їм цікаво і весело; коли люди не сваряться, не ображають один одного; коли завжди допомагають, особливо в біді, уміють пробачати. Запитує: «А у вас, діти, є друзі?».

Проведення під час заняття дидактичної гри «Квітка для друга» показало, що діти знають про те, що друзям потрібно дарувати гарні речі, що отримуючи подарунки, друзі відчують радість та вдячність.

Дидактична гра «Розкажи про товариша» дала змогу з'ясувати, що переважна кількість дітей позитивно відгукуються про своїх друзів.

Дидактична гра «Розкажи про вчинок».

Діти розглядають сюжетні картинки, на яких зображено, де діти сваряться, граються, вітають одне одного з днем народження, допомагають батькам тощо.

Після розгляду ілюстрацій, коментують вчинки дітей. Потім говорять, як треба поводитись правильно.

Полілог «А чи знаєте ви таке: щоб стати справжнім другом, потрібно дотримуватись певних правил?» дозволив уточнити знання дітей про правила дружби та приятельських стосунків між дітьми.

Під час проведення мовленнєвої вправи «Закінчи речення» ми з'ясували, що діти вітаються з друзями з усмішкою та привітно, що сумують за друзями, коли ті хворіють, що діти діляться з друзями іграшками та смаколиками.

Далі діти обирали друзів для мультиплікаційних героїв.

Дидактична гра «Хто з ким товаришує?»

Завдання. Пригадайте мультфільми, які ви дивилися напередодні. Виберіть картинку із зображенням героя, який вам сподобався, та згадайте, з ким він товаришував. Знайдіть на фланелеграфі товариша для свого улюбленого мультиплікаційного героя. («Чіп і Дейл», «Том і Джері», «Герої в масках», My Little Pony», «Ельза», «Тачки», «Таємниця Коко».)

Вихователь розказує дітям, що трапляється так, що друзі інколи сваряться і перестають товаришувати, та звертається до їх досвіду: що потрібно робити друзям, якщо вони посварилися?

Відповіді дітей дозволили з'ясувати, що не всі малята знають про способи мирного залагодження конфліктів.

Використання художнього твору Олени Гапонюк «Про дружбу» викликало позитивний відгук у малят та дозволило зробити припущення про ефективність малих віршованих творів для встановлення дружніх стосунків між дітьми.

Під час проведення комунікативної гри «Допоможи другу» ми спрямовували нашу діяльність на розвиток умінь дітей спільно взаємодіяти та обговорювати алгоритм спільних дій, бажання допомагати одне одному.

Проілюструємо фрагмент завдання: «Діти, візьміть свого друга / подругу за руку. Уявіть, що навколо глибока річка... Вам потрібно перевести свого товариша / товаришку на інший берег цієї річки, але є лише вузький місточок. Добре подумайте, як ви виконаєте це завдання, адже ви маєте йти разом зі своїм

товаришем / товаришкою, а ваші руки не повинні роз'єднатися». Діти з уважністю та сконцентрованою, переходили парами по «місточку» через уявну річку, тримаючись за руки. Це завдання показало, що діти готові об'єднуватися для досягнення спільного результату.

Наприкінці заняття вихованці виконали творче завдання «Листівка для друга».

Результати констатувального етапу дослідження показали, що знання старших дошкільників про національності людей інших країн недостатньо сформовані.

З метою ознайомлення дітей з представниками інших народів, формування доброзичливого ставлення до людей інших національностей і рас, проведено *інтегроване заняття «Усі ми різні, але ми усі рівні»*.

Під час заняття діти розширили знання та уявлення про рівні права людей та толерантне ставлення до них у демократичному суспільстві. Щоб підвести дітей до розуміння того, що кожна людина має свої індивідуальні особливості зовнішності, ми розпочали заняття з полілогу та запропонували дітям дати відповідь на запитання: «Ми з вами різні чи однакові? Чим ми схожі, а чим відрізняємося одне від одного?». Далі за допомогою вправи «Нас розрізняє – нас об'єднує» уточнили знання дітей про індивідуальні розходження людей і рівність їх прав. Після цього залучили дітей до вправи «Здогадайся та скажи». У процесі проведення даного завдання ми помітили, що значна кількість дітей має труднощі з розумінням того, що люди різної національності говорять різними мовами. Для того, щоб сприяти розумінню дітей, що всі люди різні, але всі мають право на повагу, толерантне ставлення та дружнє спілкування, ми використали авторську казку «Хто найкращий?» [270]. Це сприяло збагаченню знань дітей про національне розмаїття світу та розвитку комунікативних здібностей дітей.

Наприкінці заняття підвели дітей до висновку, що кожна дитина в цьому світі заслуговує на любов та добре ставлення до себе, але водночас і сама має гарно ставитися до інших.

Оскільки під час проведення інтегрованих занять ми використовували різні методи освітньої взаємодії, включаючи дошкільників у різні види комунікативної діяльності (бесіди, полілоги, розв'язання проблемних ситуацій, комунікативні,

дидактичні, рольові ігри, лексичні вправи, колективне читання та аналіз художніх творів, слухання та аналіз музичних творів тощо), можемо сказати, що запропоновані заняття експериментальної програми сприяли реалізації емоційно-світоглядного, пізнавально-знаннєвого та діяльнісно-поведінкового критеріїв формування соціально-громадянської компетентності в комунікативній діяльності дітей старшого дошкільного віку.

Досвід багатьох дослідників із соціального та громадянського виховання переконав нас, що застосування проєктних технологій сприяє забезпеченню інтегрованого підходу в освіті, формуванню емоційно-ціннісних проявів любові до близького оточення, власної домівки, рідного краю; налаштовує дітей на реалізацію спільних завдань, пошук ефективних шляхів для досягнення спільної мети. Оскільки під час пізнання та спільної комунікативної діяльності, вдосконалюються знання та орієнтування в соціокультурному просторі, проєкт на будь-яку тему має великі можливості щодо формування соціально-громадянських якостей у дітей дошкільного віку [104].

Розроблений нами проєкт «Наш рідний край – наша спільна домівка» спрямовувався на підвищення мотивації та інтересу дітей до вивчення традицій та історії рідного міста (села); поглиблення та уточнення знань дітей про культурну та історичну спадщину рідного краю; усвідомлення важливості рідної домівки як осередку тепла й любові; збагачення активного словника дітей; розвиток спостережливості, уміння висловлювати особисту думку; виховання почуття гордості за рідний край, поваги до батьків, людей, які проживають у місті (селі).

За основу цього проєкту було взято розробку з національно-патріотичного виховання дітей старшого дошкільного віку А. Частнікової [86, с. 11]. Під час упровадження проєкту ми урахували своєрідність особливостей кожного міста (села) ЗДО, де проходила наша експериментально-дослідницька робота. Педагогам було надано консультації щодо адаптації проєкту до умов місцевого регіону.

Завдання проєкту: формувати в дітей старшого дошкільного віку ціннісне ставлення до рідної домівки, сім'ї, дитячого садка; почуття поваги та гордості до рідного міста (села), до людей праці, які його прославляли, культурної спадщини

свого народу; усвідомлення дітьми своєї належності до місцевої громади, народу; виховувати любов, толерантне ставлення до батьків, однолітків, представників різних національностей; любов до природи рідного краю, бажання берегти та захищати її.

Учасники проєкту: вихованці старшої групи дошкільного закладу, їхні батьки, педагоги.

Тривалість проєкту: 4 тижні.

Етапи реалізації проєкту.

На підготовчому (*мотиваційному*) етапі реалізації проєкту відбулося обговорення з дітьми теми та мети проєкту; забезпечення розвивального середовища (підготовка інформаційних та наочних матеріалів з теми проєкту); виявлення обсягу знань дітей про рідне місто (село), домівку. Під час створення карти знань «Що ми хочемо дізнатися про рідне місто?», діти та батьки підтримали ідею вихователя щодо створення фото виставки «Стежинками рідного краю».

На *пізнавальному* етапі проєкту вихованці вивчали родинні традиції, спільно з батьками складала розповіді про професії дорослих членів родини; дізналися про видатних людей, які прославляли рідне місто (село), імена людей, на честь яких названі вулиці, школи, підприємства і чому саме. Під час проведення пізнавальних бесід та ігор «Стежинками нашого міста», «Я – екскурсовод», «Довідкове бюро», «Перші заклади освіти міста» діти ознайомилися з походженням назви міста (села); з назвами найбільших вулиць, площ, вулиці, на якій розміщено дитячий садок, знаковими будівлями, державними установами, підприємствами, музеями, бібліотеками.

На *дослідницькому* етапі проєкту відбулися екскурсії до визначних місць, підприємств рідного міста (села); зустрічі з видатними людьми міста (села), області, найліпшими фахівцями в тій чи тій галузі, чиї справи гідні наслідування дітей та дорослих; знайомства з кращими учнями, талановитою молоддю; бесіди з дітьми про улюблені місця відпочинку та прогулянок містян; правила провадження на вулиці, у громадському транспорті, загальноміських місцях. Цікавим стало проведення актуального інтерв'ю з батьками та дітьми «За що я люблю рідне

місто?». Інтерв'ювання дозволило уточнити ступінь зацікавленості й любові батьків до рідного міста та сприяло бажанню ділитися особистими думками. Проведення хвилинок милування рідним довкіллям стало ефективним для пошуку ілюстративного матеріалу (фото, картин, ілюстрацій) про рідне місто (село). Розгляд світлин та альбомів став початком створення фото виставки «Стежинками рідного краю».

Під час реалізації *творчого* етапу проєкту вихованці долучилися до «скарбнички» відкритих думок «Чемним треба бути всюди», гри-фантазії «Якби я був чарівником...» (що зробив би гарного для рідного міста (села). Підсумком проведення проєкту стало оформлення й відкриття фото виставки «Стежинками рідного краю» та обговорення результатів проєктної діяльності.

Зазначимо, що на кожному етапі проєкту відбувалося активне міжособистісне спілкування. Оскільки взаємини між учасниками проєктної діяльності регулюються саме засобами спілкування, у процесі якого формуються моральні якості особистості, розвиваються комунікативні вміння дітей [106].

З огляду на те, що прояви соціально-громадянської компетентності та соціально-фінансової грамотності дітей старшого дошкільного віку [293], мають спільні характерні якості ціннісного (бережливого) ставлення до себе, до інших людей, природного оточення, матеріальних та нематеріальних цінностей, ми розглянули рішення про інтегрування складників освітніх напрямів БКДО «Дитина в соціумі» та «Дитина в соціумі. Соціально-фінансова грамотність». Із цією метою на формувальному етапі експериментального дослідження впроваджено проєктну технологію «Свинка-скарбничка та гроші» (див. додаток К.).

Проєкт тривав упродовж чотирьох тижнів. Основна педагогічна діяльність під час реалізації проєкту була спрямована на збільшення обсягу знань дітей про національну валюту гривню, історію її виникнення та особливості платіжної спроможності; національні валюти різних країн; першочергові й другорядні потреби своєї сім'ї та суспільства; культуру раціонального споживацтва товарів; ощадне використання природних ресурсів; взаємозв'язок усіх видів ресурсів і кінцевого результату праці; розвитку їх допитливості, цілеспрямованості та комунікативних

здібностей. Крім того, під час реалізації завдань проєкту ми орієнтувалися на виховання дітей старшого дошкільного віку важливих ціннісних якостей соціально-громадянської компетентності, а саме: дружби, поваги до однолітків та інших людей, небайдужого відповідального ставлення до добробуту сім'ї, громади та країни, бажання допомагати іншим.

Тож на мотиваційному етапі впровадження проєкту було поставлено завдання усвідомлення кожною дитиною мети своєї діяльності у процесі спільної взаємодії серед групи однолітків, а саме – створення проєктного продукту – творчих розробок для участі в конкурсі Національного банку України «Global Money Week 2023», «Global Money Week 2025» [303] організованому в рамках проведення Всесвітнього тижня грошей. Важливим і цінним для дітей було усвідомлення того, що вони є авторами творчих розробок, якими буде представлено дошкільний заклад. За допомогою аналізу робіт, поданих на тогорічні конкурси та власних творчих ідей, вихованці визначили зміст кінцевого проєктного продукту – способу реалізації спільного задуму. Саме на цьому етапі діти вчилися висловлювати свої бажання, враховувати думки однолітків та знаходити спільні рішення. За ініціативи дітей було запропоновано зробити колективні плакати-картини «Наша країна – багата, квітуча Україна», «Усе в наших руках», декоративну композицію-топіарій «Грошове дерево» та аплікацію «Карта монет». Водночас для з'ясування особливостей економічного виховання дітей старшого дошкільного віку в родині на цьому етапі проведено анкетування батьків «Формуємо основи фінансової грамотності дошкільників» [269]. За результатами анкетування обговорили з батьками різні спірні питання, а саме: «Чи потрібні дитині кишенькові гроші?»; «Чи розповідаєте Ви дітям, навіщо потрібні гроші та звідки Ви їх берете?» тощо. Наведемо приклади деяких відповідей батьків. На запитання «Як ваша дитина ставиться до дорогих речей, наприклад іграшок, одягу, гаджетів?» переважно були відповіді «охайно» та «дбайливо»; на питання «Ваші побажання та пропозиції для спільної роботи з дитячим садком щодо формування фінансової грамотності дошкільників» були відповіді: «Пояснювати в садочку, наскільки цінні речі та що необхідно дбайливо

ставитись до матеріальних речей»; «Було б чудово проводити заняття з фінансової грамотності як частину занять розділу «Дитина в соціумі».

На пізнавальному етапі проєкту старші дошкільники отримували нові знання за тематикою економічної грамотності, зокрема розширили знання про національну валюту та грошові одиниці інших країн; способи заощаджень та економії витрат, ощадливого споживання енергоресурсів. Проведення соціальної акції «Один день без покупок» сприяло розвитку здатності дітей дошкільного віку критично оцінювати власні потреби та потреби сім'ї. Під час заходу вихователі спонукали дітей та батьків звернути увагу на непотрібні покупки та надмірне споживання товарів, доносили до розуміння дітей та батьків, що, крім різних матеріальних товарів існує багато більш цінних і цікавих нематеріальних речей. Також на цьому етапі ми збагатили словниковий запас та уявлення дітей про зміст витрат. Цікавою для дошкільників була історія походження свинки-скарбнички – авторська казка «Свинка-скарбничка та отвір на спинці», читання та спільне обговорення інших художніх творів за цією тематикою, що сприяло формуванню у вихованців інтересу до навчання у школі та інших закладах, вибору майбутньої професії та способів заощадливості.

На дослідницькому етапі діти застосовували на практиці здобуті на попередньому етапі знання, розв'язуючи нові проблеми, що виникли у процесі реалізації їхнього задуму. Ми проводили з дітьми інтегровані заняття з пріоритетом дослідницько-пошукових завдань (евристичні бесіди, полілоги, проблемні ситуації), переглядали відео-заняття для дошкільнят (Дитячий садок онлайн «НУМО» – Випуск 78 [71]), вирішували проблемні питання в малих групах, розглядали та обговорювали ілюстрації, фотографії, комікси, колажі тощо. Цікавими для дітей виявилися завдання «Хвилинка міркування», які спонукали малят та батьків до самостійного пошуку відповідей на різні економічні та фінансові запитання.

На цьому етапі батьки вихованців та їх родини активно долучилися до пошуку монет, які вийшли з грошового обігу країни. Дорослі приносили копійки, з яких на наступному етапі проєкту діти створили конкурсні творчі роботи.

Творчий етап передбачав можливість утілення задумів та ідей. На цьому етапі проводилася колективна робота над плакатом, картиною та аплікацією: прикрашання та доповнення образотворчих робіт. Після завершення цього етапу проекту організовано презентацію-рекламу творчих робіт «Гроші й добробут у моїй родині та нашій країні», відтак, відповідно до умов, роботи були надіслані для участі в конкурсі. Для всіх учасників приємним стало відзначення закладів організаторами заходу. За результатами заходу всі заклади дошкільної освіти, які надіслали творчі роботи, отримали дипломи та сертифікати учасника конкурсу «10 найактивніших закладів освіти-учасників Global Money Week» від Національного банку України. Приємною стала відзнака під час міжнародної кампанії з підвищення фінансової обізнаності дітей та молоді «Всесвітній тиждень грошей» (Global Money Week 2025). Один із закладів дошкільної освіти отримав Кубок переможця найактивнішого закладу освіти України (див. додаток С.). Зауважимо, що за умовами участі в конкурсі потрібно було розповісти про проведені заходи у соціальних мережах. Батьки та родини вихованців із завзяттям долучилися до висвітлення створених дітьми робіт на офіційній сторінці закладу в соціальній мережі, що сприяло згуртованості батьківської спільноти.

На *заключному етапі* кожна дитина мала можливість висловити власну думку, пригадати цікаві моменти діяльності під час проведення проекту, подякувати тим, хто допомагав під час виконання завдань.

Варто зазначити, що батьки долучалися до активної взаємодії протягом реалізації проекту на всіх його етапах. Зокрема, ми спонукали дорослих до проведення бесід із дітьми про заплановані та спонтанні сімейні витрати, способи заощадження та раціонального споживання енергоресурсів, усвідомлення важливості та цінності коштів. Також, батьки долучилися до презентації творчих робіт дітей у закладі.

Важливим результатом формування соціально-громадянської компетентності та соціально-фінансової грамотності дітей в межах проекту стало те, що під час його реалізації діти активно взаємодіяли між собою, вчилися більш усвідомлено та відповідально ставитися до виконання колективних завдань, ухвалювати виважені

рішення, встановлювати причинно-наслідкові зв'язки між фінансовим добробутом людей та країни в цілому. Під час створення творчих робіт опановували різні способи і засоби комунікації та навички регуляції своєї поведінки. За відгуками батьків у дітей зріс рівень усвідомлення цінності грошей у сімейному житті, діти почали більш усвідомлено та раціонально ставитися до продуктів харчування, до економії електрики та води в побуті.

Отже, педагогічна цінність проєктної технології у напрямі формування соціально-громадянської компетентності в комунікативній діяльності виявляється у максимальному сприянні формування не лише низки відповідних знань та вмінь, а й у становленні емоційно-ціннісних загальнолюдських якостей.

Одним із важливих чинників, які сприяли формуванню соціально-громадянської компетентності дітей, батьків та педагогів, забезпеченню ефективної партнерської взаємодії між усіма сторонами виховного процесу, на формувальному етапі дослідження стало проведення *соціальних акцій* у ЗДО «Смілива гривня» [241], «Смілива гривня 2023: відправ монети на фронт – допоможи нищити ворога!» [242] «Наділи монетки супер силою», «Монетки дітям» [165], «Кришечки збери – Україні допоможи» [134; 262] (див. додаток Ж.), «Щедрий вівторок» [3].

Метою «проведення соціальних акцій є формування емоційно-ціннісного ставлення до світу, до навколишніх, до самого себе на основі власних моральних вчинків. Акції благодійного характеру сприяють вихованню моральних та особистісних якостей дошкільників, зокрема чуйності та співчуття. Під час проведення цих волонтерських заходів діти відкрили для себе нові знання, вчилися робити особисті висновки, набували соціально-громадянського досвіду взаємодії з навколишнім світом» [109].

Ініціатива зі збору монет від Національного банку України органічно впліталася в повсякдену освітню діяльність закладів дошкільної освіти, а також сприяла консолідації та об'єднанню зусиль українців задля допомоги військовим української армії, формуванню культури благодійності серед дітей та дорослих, яка є частиною формування соціально-громадянської компетентності та соціально-фінансової освіченості [265].

У закладах освіти, які брали участь в експериментальному дослідженні, означені акції тривали упродовж декількох місяців у 2021-2024 роках. Суми зібраних коштів переказували на спеціальні рахунки Національного банку України.

Під час проведення благодійних акцій педагоги проводили освітні розмови з дітьми та батьками на теми: «Важливість допомоги ЗСУ», «Поважай та розумій», «З добром у серці, з Україною в душі» – це бесіди педагогів з дітьми про українських військових, їх героїзм і мужність; про правила комунікації та етику спілкування з людьми з особливими потребами, військовими та людьми з інвалідністю. Це заняття про важливі етичні принципи та правила, що стали у пригоді дітям та дорослим в уникненні помилок у комунікації та сприяли створенню комфортної та шанобливої атмосфери під час спілкування.

Однією з важливих форм освітньої роботи з формування соціально-громадянської компетентності в комунікативній діяльності дітей старшого дошкільного віку є залучення їх до побутових, соціальних та міжнародних подій під час проведення тематичних днів.

Під час проведення цих заходів діти дотримувалися певних тематичних ритуалів, отримували інформацію про навколишній світ, про значущі події в суспільстві та важливі відносини між людьми. Наприклад, у День зустрічі друзів діти самостійно обирали, у який невербальний спосіб привітатися з одногрупниками (обіймами, щирою усмішкою, долоньками тощо); у День Українського козацтва, вітанням дня для всіх учасників освітнього процесу стало гасло «Слава Україні!», а відповіддю на нього «Героям слава!». Це національне гасло стало привітанням багатьох дітей протягом тривалого часу; під час проведення Міжнародного дня вітань, діти та батьки віталися мовою інших національностей. Запропоновані ритуали викликали в дітей жваву цікавість та емоційний відгук на значущі події.

До тематичних днів побутового спрямування ми причислили дні народження дітей та дорослих, значущі події в житті родин вихованців; соціального – державні та традиційні свята; міжнародного спрямування – визначні дні, які мають загальносвітове значення.

В експериментальній парціальній програмі ми запропонували перспективне планування орієнтовної тематики проведення тематичних днів з проблеми дослідження. У вміщеному нижче прикладі планування подано напрями тематичних днів, назви та гасло дня, у якому означено основний зміст ідеї (див. таблиця 3.1.).

Таблиця 3.1.

Час проведення дня	Напрямок тематичного дня	Тема	Девіз тематичного дня
Вересень	Побутовий	День зустрічі друзів	Після літа дитсадок зустрічає діточок!
	Соціальний	День рятувальника України	Спокій наш оберігають, у скрутні миті рятують та допомагають.
	Міжнародний	Міжнародний день миру	Хай всі люди на Землі, живуть у мирі й добрі!
Жовтень	Соціальний	День Українського козацтва	Козацькому роду нема переводу.
	Побутовий	День краси та елегантності	Світ краси й насолоди – елегантна стильна мода.
	Міжнародний	Міжнародний день без паперу	Зберігаючи папір, зберігаємо природу!
Листопад	Побутовий	День посуду	Щоби гостей погостувати, треба різний посуд мати.
	Соціальний	День художника України	Україна славиться різними митцями – справжніми талантами художньої справи
	Міжнародний	Міжнародний день вітань	Хто привітний, чемний, милий – в того кожен день щасливий.

Під час участі у проведенні тематичних днів, діти збагачували практичний досвід спілкування з однолітками та дорослими, вчилися взаємодії та співробітництва, засвоювали правила етичної взаємодії з однолітками, вправлялися у позитивних формах спілкування з друзями та вчилися турботливого ставлення до інших людей [267].

Гра як провідна діяльність дошкільників є ефективним методом та засобом реалізації освітніх завдань з усіх напрямів розвитку особистості дитини [200]. Тому

в парціальній програмі одним із засобів реалізації завдань формувального етапу експерименту було обрано комунікативні та дидактичні ігри.

Зміст ігрових завдань включав кілька напрямів діяльності, що надало змогу проводити дослідження за формуванням соціально-громадянської компетентності в комунікативній діяльності дітей старшого дошкільного віку за всіма визначеними критеріями (*емоційно-світоглядний, пізнавально-знаннєвий – та поведінково-діяльнісний*).

Наведемо конкретний зміст деяких комунікативних ігор, які пропонувалися дітям (див. додаток Л.).

Комунікативна гра «Каблучка краси».

Мета: вчити дітей визначати та називати позитивні якості інших одногрупників; розвивати увагу, мовлення, комунікативні здібності.

Інструкція педагога:

«Зараз ми пограємо в гру “Каблучка краси”. В мене є чарівна каблучка з магічним каменем, який випромінює чарівні промінчики. Якщо світло чарівних промінців спрямувати на когось, то в цієї людини видно все найкрасивіше. Той, хто отримує каблучку, стає посередині кола, спрямовує її, на кого захоче, і каже, що бачить у нього красивого. Не забувайте говорити й про внутрішню красу, а не тільки зовнішню. Адже модно одягатися – не головне. Найголовніше те, що людина повинна бути доброю, ввічливою, усміхненою, охайною, здоровою, щасливою тощо».

Приємним стало те, що під час проведення цієї гри дошкільнята називали не тільки зовнішні ознаки одногрупників (красиве волосся, гарні очі, приємна усмішка), а говорили про позитивні якості характеру своїх друзів (доброта, турбота, почуття гумору та інші.).

Під час проведення комунікативної гри «Я почну, а ви продовжуйте» діти вправлялися в умінні уважно слухати та продовжувати думки своїх одногрупників, виявляти особисте ставлення до певних моральних ситуацій.

На прохання педагога діти продовжували незакінчені речення. Наприклад:

– Коли я бачу, що когось кривдять, ображають, то ...

- Коли я ненавмисно зламав/-ла нову іграшку, то ...
- Якщо я знаю, що з рідних хтось захворів, то ...
- Коли хочеться погратися, а бабуся просить допомогти, то ...».

Під час гри вихователь спонукав дітей обґрунтовувати свою відповідь та пояснювати, чому саме вони так вважають.

Комунікативна гра «*Назви друга лагідно*»

Мета: розвивати комунікативні вміння, мовлення, творче мислення; виховувати доброзичливе, дружнє ставлення один до одного.

Хід гри:

Діти стають у коло таким чином, щоб побачити очі один одного, і, передаючи повітряне сердечко, говорять компліменти, лагідні слова один одному (*якщо малюк відчуває труднощі, можна запропонувати назвати іншу дитину якимись солодощами: «Ти цукерочка», «Ти смачненьке тістечко», «Ти солодкий пончик» та інші*).

Комунікативна гра «*Інтерв'ю*».

Мета: розвивати комунікативні здібності, увагу, виховувати повагу до людей різних професій, теплі почуття до членів сім'ї.

Обладнання: мікрофон.

Хід гри:

Варіант 1. Вихователь виконує роль журналіста, а діти за бажанням, роль своєї мами чи батька. На прохання журналіста діти («мама» чи «батько») розповідають про свою роботу, про сина чи доньку, про те, що їм найбільше подобається у своїй дитині, про захоплення дитини й про своє ставлення до них.

Варіант 2. Діти виконують роль журналіста, беруть одне в одного інтерв'ю на довільні теми (*де люблять проводити дозвілля з родиною; які міста країни відвідали влітку; у які ігри люблять грати з однолітками тощо*).

Під час комунікативної гри «*Не сумуй у дитсадку*» діти вправлялися за виразом обличчя визначати настрій одногрупників та людей зі свого оточення, вчилися виражати співчуття до того, хто цього потребує.

У процесі гри вихователь зацікавлює дітей звісткою про те, що до них мають прийти гості, які надіслали свої фото. Показує реалістичні зображення «гостей». Діти спільно з педагогом уважно розглядають зображених на картинках дітей різних національностей і рас, з різним виразом обличчя та описують їхні емоції та пропонує дітям поміркувати, що може образити, засмутити, розсердити та порадувати «гостей».

Приємним виявилось те, що значна кількість дітей сказали, що засмутити та образити можуть погані, не добрі вчинки та злість. На пропозицію педагога придумати, як утішити ображеного чи засмученого, більшість малят сказали: «Розвеселити».

Комунікативна гра «*”Так”*» і «*”ні” не говори*».

Мета: учити ставити запитання і давати відповіді на них, адекватно реагувати на програти; розвивати уважність, вміння поступатися.

Хід гри:

Діти об'єднуються у дві команди. З кожної команди обирають по одній дитині, яка відповідає на запитання іншої команди. Умова – не говорити «так» і «ні». Якщо дитина називає одне із цих слів, це означає, що команда-суперниця її перехитрувала, і вона повертається на своє місце. І навпаки, якщо протягом однієї хвилини (*краще використовувати пісочний годинник, щоб діти могли самотійно стежити за часом*) дитина протрималася і не назвала цих слів, то команда-суперниця визнає себе переможеною, а дитина отримує фішку. Яка команда набрала більше фішок, та й перемагає.

Орієнтовні питання:

- Чи любиш ти ходити в дитячий садок? (*Люблю, мені подобається...*)
- Чи є в тебе в садочку друзі? (*Є один друг, подруга. Маю багато друзів.*)
- Ти ділишся з друзями іграшками? (*Інколи ділюся. Ділюся завжди. Люблю гратися разом.*)
- Ти вранці вітаєшся з друзями? (*Я говорю їм «привіт», «доброго ранку».*)
- Чи смієшся ти, коли хтось із друзів упав? (*Мені сумно від того, що другу боляче.*)

Комунікативна гра «Іноземець».

Мета: розвивати у старших дошкільників комунікативні здібності, повагу до людей інших національностей; удосконалювати вміння висловлювати свої бажання мовою жестів, міміки.

Хід гри:

Вихователь просить дітей уявити, що до них у гості приїхав іноземець, який не знає української мови, а ви не знаєте мови, якою говорить він. Запропонуйте гостеві поспілкуватися з вами, покажіть свої іграшки, запросіть пообідати – і все це без слів.

Важливу роль у роботі з дітьми на цьому етапі займали *дидактичні ігри*, під час проведення яких відбувалося збагачення та уточнення знань дітей про навколишній світ та правил доцільної поведінки в ньому, а саме: «Придумай добрий вчинок», «Що ти скажеш, коли...», «Чарівна пір'їнка добра», «Професії моїх рідних», «Добре чи погано», «Я цю назву чув, там з батьками був» та інші (див додаток М.).

З огляду на важливість у процесі формування в дітей старшого дошкільного віку соціально-громадянської компетентності в комунікативній діяльності позитивного ранкового налаштування на взаємодію, цілісного сприйняття дитячого колективу вихователі під час освітнього процесу використовували спілкування в колі. За допомогою щоденних ігрових ритуалів, ранкових зустрічей педагоги зацікавлювали дітей до участі у спільних справах та поліпшували комунікативні навички спілкування. Наприклад, під час проведення ранкових ігрових форм «Коло радісної зустрічі», «Створюємо настрій» «Коло компліментів» діти навчалися проявляти та висловлювати власні емоції та розуміти емоції інших; «Привітання жестами» сприяло вдосконаленню вміння уважно слухати й обирати правильні спільні рухи; в колі «Плануємо наш день» діти вчилися спільно планувати діяльність протягом дня та розподіляти зусилля, щоб встигнути зробити все потрібне.

З метою формування партнерської взаємодії вихователі запропонували батькам дослідити у якій спосіб вітаються люди у світі. Під час виконання завдання батьки ознайомили дітей з вітальними традиціями різних країн, а під час проведення

ранкового кола у дошкільному закладі, малята презентували привітання одногрупникам.

Дієвим було також проведення ігрового кола наприкінці дня та тижня «Кола вдячності».

Така взаємодія сприяла згуртованості дитячого колективу, створенню у групі атмосфери єдності, турботи, піклування та доброзичливості.

Важливою формою освітньої діяльності з дітьми в експериментальній групі став цикл інтерактивних бесід, у яких порушувалися питання, пов'язані з любов'ю до рідних людей, відносин з друзями, правил безпечної поведінки та ін.

Тож можемо констатувати, що інтегрування в освітньому процесі різних форм комунікативної взаємодії з дітьми, методів, засобів педагогічного впливу, видів комунікативної діяльності значно сприяє формуванню у старших дошкільників цілісної системи уявлень та елементарних понять про загальнолюдські, морально-духовні цінності, національної самосвідомості та патріотичних почуттів.

Отже, можемо зробити висновок, що шляхом упровадження обґрунтованих та розроблених організаційно-педагогічних умов, а саме: збагачення змісту освітнього процесу з формування соціально-громадянської компетентності в комунікативній діяльності дітей старшого дошкільного віку; вивищення професійної компетентності педагогів та забезпечення партнерської взаємодії з батьками вихованців щодо формування соціально-громадянської компетентності в комунікативній діяльності дітей старшого дошкільного віку; удосконалення освітнього соціокультурного середовища закладу дошкільної освіти; використання ефективних форм, методів і засобів формування соціально-громадянської компетентності в комунікативній діяльності дітей старшого дошкільного віку створено цілісну систему формування соціально-громадянської компетентності в комунікативній діяльності дітей старшого дошкільного віку.

3.3. Аналіз результатів педагогічного експерименту

Перевірка ефективності організаційно-педагогічних умов, розроблених для формування соціально-громадянської компетентності в комунікативній діяльності дітей старшого дошкільного віку, здійснювалася шляхом проведення контрольного етапу педагогічного експерименту, що передбачало проведення контрольної діагностики та порівняння її результатів з показниками констатувального етапу дослідження. Задля цього було проведено підсумковий зріз з метою виявлення динаміки змін рівнів сформованості критеріїв соціально-громадянської компетентності (емоційно-світоглядного, пізнавально-знаннєвого, поведінково-діяльнісного), визначених нами під час констатувального етапу експерименту.

Для реалізації мети підсумкової діагностики визначено такі завдання:

- дослідити динаміку змін рівнів сформованості соціально-громадянської компетентності в комунікативній діяльності дітей старшого дошкільного віку за допомогою методик, розроблених на констатувальному етапі експерименту;
- здійснити порівняльний аналіз рівнів сформованості компонентів соціально-громадянської компетентності в комунікативній діяльності дітей старшого дошкільного віку в контрольних та експериментальних групах;
- здійснити статистичну обробку отриманих даних.

Ефективність отриманих результатів визначалась ступенем впливу розроблених організаційно-педагогічних умов на формування соціально-громадянської компетентності дітей старшого дошкільного віку.

Основним методом визначення ефективності розроблених організаційно-педагогічних умов став контрольний-порівняльний аналіз результатів контрольної діагностики рівнів сформованості компонентів соціально-громадянської компетентності дітей старшого дошкільного віку в контрольних та експериментальних групах до та після педагогічного експерименту.

Для проведення підсумкової діагностики з метою визначення ефективності запропонованих організаційно-педагогічних умов та виявлення якісних і кількісних змін у показниках соціально-громадянської компетентності дітей старшого дошкільного віку було використано комплекс методик, які застосовувалися на констатувальному етапі експерименту. Під час проведення підсумкової діагностики

здійснювався моніторинг динаміки змін в ЕГ та КГ за всіма критеріями та відповідними показниками, викладеними в підрозділі 2.2.

Порівняння результатів проведеної діагностики дозволило побачити динаміку рівнів сформованості показників за всіма критеріями соціально-громадянської компетентності респондентів ЕГ та переконатися в наявності суттєвих змін у показниках між ЕГ та КГ.

Сформованість *емоційно-світоглядного критерію* соціально-громадянської компетентності в комунікативній діяльності визначаємо за допомогою трьох діагностичних методик – бесіди за сюжетними картинками та ігрові ситуації, які ілюструють сім'ю, сімейні, родинні свята та традиції, ситуації взаємин між дітьми та дорослими.

Результати педагогічного експерименту щодо визначення рівнів сформованості показників емоційно-світоглядного критерію соціально-громадянської компетентності в комунікативній діяльності дітей старшого дошкільного віку контрольних та експериментальних груп подано у додатку Д (див. таблиця Д.1.).

Зведені дані, що характеризують зміну рівнів сформованості показників емоційно-світоглядного критерію соціально-громадянської компетентності в комунікативній діяльності дітей старшого дошкільного віку контрольних та експериментальних груп подано в таблиці 3.2.

Таблиця 3.2.

Динаміка рівнів сформованості соціально-громадянської компетентності в комунікативній діяльності дітей старшого дошкільного віку експериментальних і контрольних груп за емоційно-світоглядним критерієм до та після педагогічного експерименту (у %)

Групи	Етап експерименту	Рівні			
		Високий	Достатній	Середній	Початковий
ЕГ (148 дітей)	Початок експерименту	28,5	29,5	24,3	17,7
	Кінець експерименту	35,2	41,8	17,1	5,9
Динаміка %		+ 6,7	+ 12,3	- 7,2	- 11,8
КГ	Початок	28,7	28,7	24,5	18,1

(149 дітей)	експерименту				
	Кінець експерименту	30,2	33,4	22,6	13,8
Динаміка, %		+ 1,5	+ 4,7	- 1,9	- 4,3

Як видно з даних таблиці 3.2, що характеризують зміну рівнів показників емоційно-світоглядного критерію соціально-громадянської компетентності в комунікативній діяльності дітей старшого дошкільного віку контрольних та експериментальних груп, загальна кількість дітей *експериментальних груп* з високим рівнем показників емоційно-світоглядного критерію зросла з 28,5% (початок експерименту) до 35,2 % (кінець експерименту); значно збільшилася кількість дітей з достатнім рівнем з 29,5 % (початок експерименту) до 41,8 % (кінець експерименту); з середнім рівнем – знизилася з 24,3 % (початок експерименту) до 17,1 % (кінець експерименту); зменшилась і кількість дітей з початковим рівнем – із 17,7 % (початок експерименту) до 5,9 % (кінець експерименту).

У *контрольних групах* високий рівень показників емоційно-світоглядного критерію соціально-громадянської компетентності зріс із 28,7 % (початок експерименту) до 30,2 % (кінець експерименту); достатній рівень – підвищився з 28,7 % (початок експерименту) до 33,4 % (кінець експерименту); середній дещо знизився з 24,5 % (початок експерименту) до 22,6 % (кінець експерименту); зменшилось дітей з початковим рівнем – з 18,1 % (початок експерименту) до 13,8 % (кінець експерименту).

Таким чином, кількість дітей з високим та достатнім рівнями показників емоційно-світоглядного критерію соціально-громадянської компетентності в комунікативній діяльності в експериментальних групах зросла на 6,7 % та відповідно на 12,3 %; у контрольних – на 1,5 % та відповідно на 4,7 %.

Результати порівняльного аналізу свідчать про відчутні відмінності в рівнях сформованості показників емоційно-світоглядного критерію експериментальних і контрольних груп, спричинені відмінністю рівнів прояву зацікавленості та стійкого інтересу до сімейних та загальнолюдських цінностей; розуміння важливості сімейних та родинних звичаїв; усвідомлення морально-етичних норм людських

взаємин та дружнього спілкування з однолітками, ціннісного ставлення до себе, своїх прав та обов'язків і прав інших людей.

Сформованість показників *пізнавально-знаннєвого критерію* соціально-громадянської компетентності в комунікативній діяльності визначаємо за допомогою трьох діагностичних методик – бесіди, експрес оцінювання, методу створення проблемної ситуації.

Результати педагогічного експерименту щодо визначення рівнів сформованості показників *пізнавально-знаннєвого критерію* соціально-громадянської компетентності в комунікативній діяльності дітей старшого дошкільного віку контрольних та експериментальних груп подано в додатку Д (див. таблиця Д.2.).

Зведені дані, що характеризують зміну рівнів сформованості соціально-громадянської компетентності в комунікативній діяльності дітей старшого дошкільного віку контрольних і експериментальних груп за *пізнавально-знаннєвим критерієм* подано в таблиці 3.3

Таблиця 3.3.

Динаміка рівнів сформованості соціально-громадянської компетентності в комунікативній діяльності дітей старшого дошкільного віку експериментальних і контрольних груп за *пізнавально-знаннєвим критерієм* до та після педагогічного експерименту (у %)

	Етап експерименту	Високий рівень	Достатній рівень	Середній рівень	Початковий рівень
ЕГ (148 дітей)	Початок експерименту	25,9	30,4	25,7	18,0
	Кінець експерименту	34,1	42,1	18,9	4,9
Динаміка %		+ 8,2	+ 11,1	- 6,8	- 13,1
КГ (149 дітей)	Початок експерименту	26,6	29,7	26,1	17,6
	Кінець експерименту	29,2	31,6	24,8	14,4
Динаміка, %		+ 2,6	+ 1,9	- 1,3	- 3,2

Як видно з даних таблиці 3.3., що характеризують зміну рівнів показників *пізнавально-знаннєвого критерію* соціально-громадянської компетентності в

комунікативній діяльності дітей старшого дошкільного віку контрольних та експериментальних груп, а саме: сформованість знань і уявлень дітей про рідну країну, малу батьківщину, способи бережливого ставлення до навколишнього середовища; національне розмаїття та взаємини людей, – робимо висновок, що загальна кількість дітей *експериментальних груп* з високим рівнем показників пізнавально-знаннєвого критерію зросла з 25,9 % (початок експерименту) до 34,1 % (кінець експерименту); з достатнім рівнем – з 30,4 % (початок експерименту) до 42,1 % (кінець експерименту); помітно зменшився показник середнього рівня – з 25,7 % (початок експерименту) до 18,9 % (кінець експерименту); суттєво зменшилася кількість дітей, які виявили початковий рівень з 18,0 % (початок експерименту) до 4,9 % (кінець експерименту).

У *контрольних групах* високий рівень показників пізнавально-знаннєвого критерію соціально-громадянської компетентності зріс з 26,6 % (початок експерименту) до 29,2 % (кінець експерименту); достатній рівень підвищився з 29,7 % (початок експерименту) до 31,6 % (кінець експерименту); середній – знизився з 26,1 % (початок експерименту) до 24,8 % (кінець експерименту); зменшилось дітей з початковим рівнем – з 17,6 % (початок експерименту) до 14,4 % (кінець експерименту).

Таким чином, кількість дітей з високим та достатнім рівнями показників пізнавально-знаннєвого критерію соціально-громадянської компетентності в експериментальних групах зросла на 8,2% та відповідно на 11,1 %; у контрольних – на 2,6 % та відповідно на 1,9 %.

Результати порівняльного аналізу свідчать про відчутні відмінності в рівнях сформованості показників пізнавально-знаннєвого критерію експериментальних і контрольних груп, спричинені відмінністю рівнів прояву знань та уявлень про малу та велику Батьківщину, державні символи та символи інших країн, про способи дбайливого бережливого ставлення до рідного міста (села). Зазначимо, що значна кількість дітей експериментальних груп уміли самостійно та логічно дати відповіді на запитання вихователя про свою родину, друзів, знайомих, які мешкають за кордоном; пояснити важливість спільних цінностей, дружніх взаємин та

доброзичливості між однолітками; правильно та з повагою розповідали про особливості людей різних національностей, опираючись на отримані знання під час виконання освітніх завдань та особистий життєвий досвід.

Третій напрям контрольної діагностики вирішував завдання виявлення рівня сформованості соціально-громадянської компетентності в комунікативній діяльності в дітей старшого дошкільного віку контрольної та експериментальної груп за *поведінково-діяльнісним критерієм*.

Сформованість показників *поведінково-діялісного критерію* соціально-громадянської компетентності визначаємо за допомогою трьох адаптованих діагностичних методик, у яких діти відтворюють манеру поведінки людей у повсякденному житті. А саме: бесіда, моральна ситуація та дидактична гра.

Результати педагогічного експерименту щодо визначення рівнів сформованості показників *поведінково-діялісного критерію* соціально-громадянської компетентності в комунікативній діяльності дітей старшого дошкільного віку контрольних та експериментальних груп подано в додатку Д (див. табл. Д.3).

Зведені дані, що характеризують зміну рівнів сформованості показників *поведінково-діялісного критерію* соціально-громадянської компетентності в комунікативній діяльності дітей старшого дошкільного віку контрольних і експериментальних груп подано в таблиці 3.3.

Таблиця 3.3.

Динаміка рівнів сформованості соціально-громадянської компетентності в комунікативній діяльності дітей старшого дошкільного віку експериментальних і контрольних груп за поведінково-діялісним критерієм до та після педагогічного експерименту (у %)

	Етап експерименту	Високий рівень	Достатній рівень	Середній рівень	Початковий рівень
ЕГ (148 дітей)	Початок експерименту	23,8	30,3	28,2	17,7
	Кінець експерименту	32,4	43,7	19,4	4,5
Динаміка %		+ 8,6	+ 13,4	- 8,8	- 13,2
КГ (149)	Початок експерименту	24, 1	29, 1	26, 8	20, 0

дітей)	Кінець експерименту	27,7	35,3	23,9	13,1
	Динаміка, %	+ 3,6	+ 6,2	- 2,9	- 6,9

Як видно з даних таблиці 3.3., загальна кількість дітей експериментальних груп з високим рівнем показників *поведінково-діяльнісного критерію* зросла з 23,8 % (початок експерименту) – до 32,4 % (кінець експерименту); з достатнім рівнем – з 30,3 % (початок експерименту) до 43,7 % (кінець експерименту); зменшилась кількість дітей з середнім рівнем – з 28,2 % (початок експерименту) до 19,4 % (кінець експерименту) та більш ніж утричі зменшилась із початковим – із 17,7 % (початок експерименту) до 4,5 % (кінець експерименту).

У контрольних групах високий рівень показників *поведінково-діяльнісного критерію* зріс із 24,1 % (початок експерименту) до 27,7 % (кінець експерименту); достатній – з 29,1 % (початок експерименту) до 35,3 % (кінець експерименту); середній знизився – з 26,8 % (початок експерименту) до 23,9 % (кінець експерименту); зменшився із початковим рівнем – з 20,0 % (початок експерименту) до 13,1 % (кінець експерименту).

Таким чином, кількість дітей з високим та достатнім рівнями показників *поведінково-діяльнісного критерію* соціально-громадянської компетентності в експериментальних групах зросла на 8,6 % та відповідно на 13,4 %; у контрольних – на 3,6 % та відповідно на 6,2 %.

Результати порівняльного аналізу свідчать про значні відмінності в рівнях сформованості показників *поведінково-діяльнісного критерію* експериментальних і контрольних груп, спричинені відмінністю рівнів прояву вмій входити в контакт з однолітками, налагоджувати з ними активну взаємодію, дотримуватися культури людських взаємин у спілкуванні та у процесі виконання спільних справ.

Приємним стало те, що під час виконання завдань діагностичної методики «Правила» діти експериментальних та контрольних груп відповідали, що з «чужими» слід поводитися обачно, стримано; знали, що у разі виникнення небезпечної ситуації, потрібно звертатися по допомогу до дорослих людей. Позитивним також є те, що переважна кількість дітей експериментальних груп

дотримуються правил співжиття в родині, у групі закладу; проявляють бажання допомагати іншим людям.

Результати спостережень за дітьми старшого дошкільного віку експериментальних груп надали нам змогу зробити висновок, що діти стали з більшою повагою та позитивом ставитися одне до одного, охоче допомагали товаришам у групі та меншим дітям, проявляли терплячість по до людей з їхнього оточування. Позитивним також виявилось те, що під час вирішення проблемних та конфліктних ситуацій дошкільники спирались не лише на власні бажання, а й намагалися враховувати побажання та потреби своїх друзів.

Проаналізувавши зведені дані, що характеризують зміну рівнів показників усіх трьох критеріїв соціально-громадянської компетентності та зробивши порівняльний аналіз результатів контрольного обстеження, отриманих у КГ та ЕГ після проведення формувального етапу експерименту, маємо можливість перейти до аналізу динаміки загального рівня сформованості соціально-громадянської компетентності в комунікативній діяльності дітей старшого дошкільного віку. Підрахунок отриманих даних здійснювався математичним методом середнього арифметичного за формулою:

$$\mu = x_1 + x_2 + x_3 = n_3$$

де μ – середнє арифметичне;

x_1 – загальна оцінка якостей за емоційно-світоглядним критерієм на певному рівні;

x_2 – загальна оцінка якостей за пізнавально-знаннєвим критерієм на певному рівні;

x_3 – загальна оцінка якостей за поведінково-діяльнісним критерієм на певному рівні;

$n = 3$ (за кількістю визначених компонентів).

Динаміка змін позначалася двома знаками: «+» показував підвищення кількості дітей, які показали зазначений рівень, «-» – зменшення кількості (%).

Результати проведеної діагностики дозволили, шляхом узагальнення отриманих даних, визначити динаміку змін у рівнях сформованості соціально-громадянської компетентності в комунікативній діяльності в дітей старшого дошкільного віку експериментальних і контрольних груп, які подано в таблиці 3.4.

Таблиця 3.4.

Узагальнене порівняння динаміки рівнів сформованості соціально-громадянської компетентності в комунікативній діяльності дітей старшого дошкільного віку експериментальних і контрольних груп до та після педагогічного експерименту (у %)

Рівні	Експериментальна група дітей, 148 осіб				Динаміка	Контрольна група дітей, 149 осіб				Динаміка
	Початок експерименту		Кінець експерименту			Початок експерименту		Кінець експерименту		
	осіб	%	осіб	%		осіб	%	осіб	%	
Високий	39	26,1	50	33,9	+7,8	40	26,5	43	29,1	+ 2,6
Достатній	44	30,0	63	42,5	+12,5	43	29,2	50	33,5	+ 4,3
Середній	39	26,1	27	18,5	- 7,6	34	25,8	35	23,7	- 2,1
Початковий	26	17,8	8	5,1	- 12,7	28	18,5	21	13,7	- 4,8

Динаміка рівнів сформованості соціально-громадянської компетентності в комунікативній діяльності дітей старшого дошкільного віку в експериментальних групах показує, що за результатами проведеного експерименту спостерігаються позитивні зміни. Зокрема, у кінці експерименту помітно збільшився відсоток дітей з високим рівнем сформованості соціально-громадянської компетентності (+7,8 %), а також значно покращилися показники достатнього рівня (+12,5%). Водночас зменшився відсоток дітей із середнім рівнем (-7,6 %) та початковим рівнем (-12,7 %).

Щодо контрольної групи, то тут також спостерігаються зміни, хоча й менш значні. Високий рівень сформованості соціально-громадянської компетентності зріс на (+2,6 %), а достатній рівень збільшився на (+4,3 %). Водночас відсоток дітей із середнім рівнем знизився на (-2,1 %), а з початковим – на (-4,8 %).

Отримані дані дозволяють зробити припущення, що позитивні зміни в рівнях сформованості соціально-громадянської компетентності в комунікативній діяльності дітей старшого дошкільного віку експериментальних груп за емоційно-світоглядним, пізнавально-знанцевим та поведінково-діяльнісним критеріями

обумовлено ефективністю застосування розроблених нами організаційно-педагогічних умов.

Вірогідність результатів педагогічного експерименту щодо ефективності розроблених організаційно-педагогічних умов визначалася за допомогою певних математичних розрахунків. Для цього було використано статистичний критерій χ^2 (хі-квадрат) Пірсона, який дозволяє зіставити два емпіричні розподіли та зробити висновок про те, чи узгоджуються вони між собою. За статистичною гіпотезою (H_0) – показники рівнів сформованості соціально-громадянської компетентності в комунікативній діяльності дітей старшого дошкільного віку в експериментальній та контрольній групах не відрізняються. За альтернативною гіпотезою (H_1) – розподіл респондентів в експериментальній групі відрізняється від відповідних показників дітей контрольної групи.

У нашому випадку – це дані, отримані в КГ та ЕГ після впровадження організаційно-педагогічних умов формування соціально-громадянської компетентності в комунікативній діяльності дітей старшого дошкільного віку.

Розрахунок статистичного критерію Пірсона χ^2 здійснювався за формулою:

$$\chi_{\text{емп}}^2 = N * M * \sum_{i=1}^L \frac{\left(\frac{n_i}{N} - \frac{m_i}{M}\right)^2}{\frac{n_i}{N} + \frac{m_i}{M}}$$

де χ^2 – статистичний критерій Пірсона;

$\frac{m_i}{M}$ – частота експериментальної групи;

$\frac{n_i}{N}$ – частота контрольної групи;

Результати порівняння даних КГ та ЕГ за статистичним критерієм Пірсона χ^2 після впровадження експериментальної роботи наведено в таблиці 3.5.

Таблиця 3.5.

**Розрахунок χ^2 критерію для досліджуваних груп
на формувальному етапі експерименту**

(m/M)	(n/N)	m/M	n/N	$(n/N-m/M)^2$	$(n/N-m/M)^2/n+m$
1	2	3	4	5	6

50	43	0,337837838	0,288590604	-0,049247234	2,60784E-05
63	50	0,425675676	0,33557047	-0,090105206	7,18491E-05
27	35	0,182432432	0,234899329	0,052466896	4,43996E-05
8	21	0,054054054	0,140939597	0,086885543	0,000260314
148	149				0,000402641

Наше значення на формульованому етапі склало: 8,879034869.

Знайдені значення $\chi^2_{\text{емп}}$ є вищими за $\chi^2_{\text{крит}}$ (8,87903 > 7,815), що дозволяє відхилити нульову гіпотезу та прийняти альтернативну гіпотезу (H_1) – показники рівнів сформованості соціально-громадянської компетентності в комунікативній діяльності дітей старшого дошкільного віку в експериментальній групі відрізняються від відповідних показників у дітей контрольної групи. Аналіз отриманих результатів також надає можливість зробити висновок, що рівні сформованості соціально-громадянської компетентності в комунікативній діяльності дітей старшого дошкільного віку експериментальних груп вищі, ніж контрольних груп.

Означене дає підстави дійти висновку про те, що впроваджені організаційно-педагогічні умови формування соціально-громадянської компетентності в комунікативній діяльності дітей старшого дошкільного віку в освітньому процесі ЗДО суттєво вплинули на зміну значень досліджуваної компетентності дітей експериментальних груп, а отже, є ефективними.

Висновки до розділу 3

1. На основі аналізу наукових праць визначено та обґрунтовано організаційно-педагогічні умови формування соціально-громадянської компетентності в комунікативній діяльності дітей старшого дошкільного віку (збагачення змісту освітнього процесу з формування соціально-громадянської компетентності в комунікативній діяльності дітей старшого дошкільного віку; вивищення професійної компетентності педагогів та забезпечення партнерської взаємодії з батьками вихованців щодо формування соціально-громадянської компетентності дітей

старшого дошкільного віку в комунікативній діяльності; створення соціокультурного освітнього середовища закладу дошкільної освіти з метою формування соціального досвіду дітей; використання сучасних форм, методів і засобів формування соціально-громадянської компетентності в комунікативній діяльності дітей старшого дошкільного віку), які і визначили стратегію формувального етапу експерименту.

2. На формувальному етапі педагогічного експерименту висвітлено реалізацію обґрунтованих організаційно-педагогічних умов формування соціально-громадянської компетентності в комунікативній діяльності дітей старшого дошкільного віку в освітньому процесі закладів дошкільної освіти та проаналізовано їх ефективність. Так, відповідно до *першої організаційно-педагогічної умови*, розроблено авторську програму «Дитина та світ навколо» за освітнім напрямом «Дитина в соціумі» з метою збагачення змісту освітнього процесу з формування соціально-громадянської компетентності в комунікативній діяльності дітей старшого дошкільного віку. До змісту програми введено такі теми: «Я та люди навколо мене», «Усе починається з родини», «Наш дитячий садок», «Мій рідний край – частина України», «Ми усі різні, ми усі рівні», «Знаємо, вміємо й правильно діємо». Кожна тема, розкривається відповідно до визначених компонентів (емоційно-ціннісний, когнітивний та діяльнісний) та відповідних їм критеріїв (емоційно-світоглядний, пізнавально-знаннєвий та поведінково-діяльнісний) соціально-громадянської компетентності в комунікативній діяльності дітей старшого дошкільного віку.

Відповідно до *другої організаційно-педагогічної умови*, здійснено вивіщення професійної компетентності педагогів та забезпечення партнерської взаємодії з батьками вихованців щодо формування соціально-громадянської компетентності в комунікативній діяльності дітей старшого дошкільного віку. З педагогами ЗДО проведено серію вебінарів, тренінгових занять, онлайн та офлайн консультацій; для батьків вихованців організовано консультативно-просвітницький клуб «Кава з батьками», запропоновано низку індивідуальних консультацій і бесід, залучено до участі в освітніх заходах ЗДО (тематичні дні, соціальні акції, проекти та інші освітні події), створено Viber-групу для інформування батьків про досягнення їхніх дітей,

обговорення організаційних питань, надсилання практичних матеріалів тощо, проведено цикл практичних заходів (фото виставки для батьків, інтерактивні ігри та ін.).

Відповідно до *третьої організаційно-педагогічної умови*, створено соціокультурне освітнє середовище в закладах дошкільної освіти, які брали участь в експерименті. Із цією метою проведено освітній вебінар для педагогів «Освітнє середовище ЗДО. Створення безпечного середовища в умовах воєнного стану»; оснащено групові кімнати наочними матеріалами (ілюстрації, фотографії, плакати, сюжетні картини), книжками, ігровими предметами; оформлено коридори закладів тематичною фото-виставкою робіт дітей і батьків «Стежками малої батьківщини»; облаштовано осередки для проведення благодійних акцій «Кришечки збери – Україні допоможи», «Смілива гривня», «Монети вдячності»; у приміщеннях загального призначення розміщено інформаційні буклети та встановлено місткості для збору пластикових кришечок та монет; створено безпечний, комфортний простір для розвитку та взаємодії дітей за підтримки ЮНІСЕФ та згідно з концепцією «Нумо розвиватися».

Відповідно до *четвертої організаційно-педагогічної умови*, впроваджено в освітній процес ЗДО сучасні (традиційні та інноваційні) форми, методи і засоби формування соціально-громадянської компетентності в комунікативній діяльності дітей старшого дошкільного віку, зокрема: інтегровані заняття; тематичні проекти; соціальні акції; тематичні дні; спілкування в колі; проблемні ситуації; комунікативні та дидактичні ігри; бесіди за змістом художніх творів. Зроблено висновок, що інтегрування в освітньому процесі різних форм взаємодії з дітьми, методів, засобів педагогічного впливу, видів комунікативної діяльності значно сприяло формуванню у старших дошкільників цілісної системи уявлень та елементарних понять про загальнолюдські, морально-духовні цінності, національної самосвідомості та патріотичних почуттів.

3. Аналіз результатів педагогічного експерименту здійснювався за допомогою контрольно-порівняльного методу, реалізованого через перевірку і порівняння результатів експериментальних та контрольних груп на початку експерименту

(констатувальний етап) та після його завершення (контрольний етап). Застосування критерію χ^2 (хі-квадрат) Пірсона дало змогу оцінити вірогідність відмінностей між двома групами респондентів, що підтвердило ефективність впливу розроблених організаційно-педагогічних умов на рівень сформованості соціально-громадянської компетентності в комунікативній діяльності дітей старшого дошкільного віку. За результатами порівняльного дослідження виявлено суттєві позитивні зміни в динаміці сформованості рівнів соціально-громадянської компетентності серед дітей експериментальних груп, в освітній процес яких було впроваджено *організаційно-педагогічної умови*, на відміну від дітей контрольних груп, чий рівень сформованості соціально-громадянської компетентності не зазнав істотних статистичних змін. Таким чином, проведений педагогічний експеримент підтвердив ефективність розроблених організаційно-педагогічних умов формування соціально-громадянської компетентності в комунікативній діяльності дітей старшого дошкільного віку.

ЗАГАЛЬНІ ВИСНОВКИ

I. Науковий аналіз проблеми дослідження показав, що правою підставою для формування соціально-громадянської компетентності в комунікативній діяльності дітей старшого дошкільного віку є Закони України «Про освіту», «Про дошкільну освіту», «Про основні засади державної політики у сфері утвердження української національної та громадянської ідентичності», Концепція національно-патріотичного виховання в системі освіти України, Державний стандарт дошкільної освіти (Базовий компонент дошкільної освіти) та інші нормативно-правові акти.

Встановлено, що сучасні наукові дослідження спрямовані на вивчення особливостей особистісного зростання дитини на етапі дошкільного дитинства (М. Айзенбарт, О. Бабак, В. Кортило, Олени Кононко, О. Рейпольська та ін.), соціального розвитку дитини в сучасному освітньому процесі (А. Богущ, О. Бобак, О. Максимова, Т. Піроженко, Т. Поніманська, Л. Соловійова та ін.), особливостей формування соціального та громадянського досвіду дитини дошкільного віку (О. Байєр, А. Богущ, Г. Беленька, Н. Гавриш, О. Каплуновська, О. Косенчук, В. Лаппо, С. Тесленко та ін.), важливість формування соціальної та громадянської компетентностей дітей старшого дошкільного віку (О. Безсонова, Л. Варяниця, А. Вознюк, Л. Калуська, Л. Куземко, Л. Петровська, Т. Пономаренко, О. Рейпольська, О. Сас, О. Стаєнна, Л. Шкрєбтїєнко та ін.); використання методик розвитку комунікативної діяльності в освітньому процесі закладів дошкільної освіти (М. Айзенбарт, Л. Артемова, А. Богущ, О. Безсонова, Н. Гавриш, О. Козлюк, Катерина Крутій, І. Луценко, І. Мартиненко, В. Панченко).

Аналіз наукових розвідок й узагальнення провідних концепцій, теорій, сучасних стратегій розвитку освіти, зокрема дошкільної дозволили визначити низку *наукових підходів* у формуванні соціально-громадянської компетентності в комунікативній діяльності дітей старшого дошкільного віку, комплексне застосування яких сприяло глибшому розумінню різних аспектів досліджуваної проблеми. Так, *аксіологічний підхід* уможливив формування в дітей системи цінностей (родина, дружба, любов до Батьківщини, народу, мови; почуття обов'язку та відповідальності тощо) та ціннісних орієнтацій, що виявляються в суспільно

вагомих справах та вчинках; *системний* – дозволив розглядати формування соціально-громадянської компетентності в комунікативній діяльності дітей старшого дошкільного віку як цілісну систему, виділити мету, зміст і результат; розробити організаційно-методичні засади формування досліджуваної компетентності, розкрити діалектику їх взаємозв'язку; *особистісно зорієнтований* – дозволив максимально забезпечити для дитини можливості в її особистісному зростанні, стимулюванні дитини до саморозвитку, через вивчення її досвіду, інтересів, мотивів; *діяльнісний* – допоміг мотивувати старших дошкільників до засвоєння практичного досвіду в межах освітнього напрямку «Дитина в соціумі», формувати в них уміння, навички самостійно формулювати пізнавальну мету, складати план дій, обирати необхідні засоби діяльності; *компетентнісний* – сприяв створенню умов для формування соціально-громадянської компетентності, допоміг визначити структуру соціально-громадянської компетентності, виявити зв'язки між її компонентами та їх взаємодію; розробити критерії оцінки рівня сформованості зазначеної компетентності; *середовищний підхід* – уможливив створення сприятливого освітнього соціокультурного середовища закладу дошкільної освіти для реалізації виховних підходів, особистісного зростання дитини, набуття соціального досвіду.

Визначено основні *принципи*, які слугують підґрунтям реалізації підходів до формування соціально-громадянської компетентності дітей дошкільного віку у закладах дошкільної освіти. Встановлено, що успіх формування досліджуваної компетентності в комунікативній діяльності дітей старшого дошкільного віку може бути досягнутим лише за умови послідовного застосування загальнопедагогічних принципів (демократизації, гуманізації, природовідповідності, науковості, систематичності, доступності, наочності, свідомості, активності, відповідальності) та специфічних (діалогічності, партнерства, патріотизму та вибору).

На основі аналізу нормативно-правових документів та наукових праць уточнено сутність і взаємозв'язок *базових понять* дослідження, таких, як: «соціалізація», «компетентність», «соціальна компетентність», «громадянськість», «громадянська компетентність», «соціально-громадянська компетентність», «соціально-громадянська компетентність дітей старшого дошкільного віку»,

«діяльність», «спілкування», «комунікація», «комунікативна діяльність». Встановлено, що у наукових доробках соціальна і громадянська компетентності посідають чинні позиції та мають споріднені якості, що утворюють разом соціально-громадянську компетентність. З'ясовано зміст основного поняття основного поняття *«соціально-громадянська компетентність дітей старшого дошкільного віку»*, яке визначаємо як здатність дитини означеного віку, що проявляється в інтересі до загальнолюдських та громадянських цінностей, у соціально-громадянських почуттях та емоціях; сформованості знань про правила етичної міжособистісної взаємодії, соціальні норми моралі, Батьківщину, державні та національні символи України; уміннях і навичках дотримуватися культури людських взаємин у спілкуванні та спільній діяльності; бажанні допомагати іншим, готовності до посильної участі в соціальних подіях. Окреслено й обґрунтовано її структуру як сукупність емоційно-ціннісного, когнітивного та діяльнісного компонентів.

Емоційно-ціннісний компонент відображає інтерес дітей до загальнолюдських, матеріальних та нематеріальних цінностей, прояв особистісних якостей у взаємодії з іншими людьми, виявлення зацікавленості до спілкування з однолітками та дорослими, до участі у різних видах діяльності, прояв почуття гідності за національну належність до українського народу; *когнітивний компонент* характеризує наявність у дитини знань про правила і способи міжособистісної взаємодії з членами сім'ї, родини та іншими людьми; знання про Батьківщину, державні символи, традиції та свята; усвідомлення необхідності дотримання соціальних норм і правил, важливості дбайливого ставлення до довкілля; *діяльнісний компонент* обумовлений важливістю вміння дотримуватися правил етичної поведінки в соціокультурному просторі, встановлювати доброзичливі взаємини в різних сферах життєдіяльності; висловлювати власну та приймати думку інших людей; бажання пізнавати людей та робити добрі вчинки; ціннісного ставлення та поваги до демократичних засад та національних культурних надбань суспільства.

Систематизовано й узагальнено наукові погляди щодо місця, ролі та впливу комунікативної діяльності на формування соціально-громадянської компетентності дітей старшого дошкільного віку. Окреслено сутність комунікативної діяльності.

Встановлено, що у процесі комунікативної діяльності у дітей формується вміння налагоджувати контакти з однолітками та дорослими, формуються навички етичного спілкування, риси громадянської відповідальності, старші дошкільники вчаться знаходити своє місце у суспільстві, розуміти та поважати інших.

Визначено основні напрями комунікативної діяльності як засобу формування соціально-громадянської компетентності дітей старшого дошкільного віку: соціокультурний напрям – як засіб соціалізації, засвоєння цінностей, правил та етичних норм певного середовища; комунікативний напрям – як засіб набуття досвіду спілкування, конструктивної взаємодії та пошук оптимальних шляхів розв'язання завдань; українознавчий напрям – як засіб формування ціннісного ставлення до духовних надбань своєї країни, мови, культури, звичаїв та традицій.

II. Аналіз стану формування соціально-громадянської компетентності в комунікативній діяльності дітей старшого дошкільного віку в сучасній практиці дошкільної освіти засвідчив різноманітність програмно-методичного забезпечення, що включає комплексні освітні програми розвитку, навчання та виховання дітей дошкільного віку, парціальні програми, методичні рекомендації, методичні посібники, хрестоматії тощо. Встановлено, що зміст формування соціально-громадянської компетентності дитини дошкільного віку достатньо широко висвітлено у чинних освітніх програмах, однак стимулює подальший розвиток програмно-методичного забезпечення щодо формування соціально-громадянської компетентності в комунікативній діяльності дітей старшого дошкільного віку.

Результати вивчення змісту перспективних та календарних планів освітньої діяльності, аналіз стану освітнього середовища в закладах дошкільної освіти, анкетування педагогів, спостереження їхньої діяльності з формування соціально-громадянської компетентності дітей старшого дошкільного віку та опитування батьків вихованців дозволили констатувати про необхідність збагачення змісту освітнього процесу з формування досліджуваної компетентності, розробки методичного інструментарію, удосконалення освітнього середовища закладу, вивищення професійної компетентності педагогів і забезпечення партнерської

взаємодії з батьками вихованців щодо формування соціально-громадянської компетентності в комунікативній діяльності дітей старшого дошкільного віку.

III. З урахуванням змісту освітнього напрямку «Дитина в соціумі» Державного стандарту дошкільної освіти (2021), освітніх програм розвитку дітей дошкільного віку, зокрема програми «Дитина» (2020), низки психолого-педагогічних досліджень (О. Байєр, Н. Гавриш, О. Косенчук, Т. Піроженко, Т. Пономаренко, О. Стаєнна та інші) визначено критерії (емоційно-світоглядний, пізнавально-знаннєвий, поведінково-діяльнісний) та описано показники сформованості соціально-громадянської компетентності дітей старшого дошкільного віку. На основі критеріїв і показників з'ясовано та схарактеризовано рівні сформованості досліджуваної компетентності (високий, достатній, середній та початковий).

Добір діагностичних методик до кожного з визначених критеріїв (педагогічне спостереження, бесіди за сюжетними картинками, ігрові ситуації, експрес-оцінювання, дидактична гра, моделювання проблемних ситуацій) відбувався на основі рекомендацій моніторингу досягнень дітей дошкільного віку згідно з ДСДО [212] та рекомендаціями О. Байєр, Н. Гавриш, Т. Піроженко [91].

Результати дослідження сформованості соціально-громадянської компетентності дітей старшого дошкільного віку на констатувальному етапі експерименту свідчать, що високий рівень сформованості соціально-громадянської компетентності (за показниками всіх трьох критеріїв) виявлений у 26,1 % дітей ЕГ і у 26,5 % дітей КГ. Достатній рівень сформованості соціально-громадянської компетентності продемонстрували 30,0 % дітей ЕГ і 29,2 % дітей КГ. Середній рівень – виявлено у 26,1 % дітей ЕГ і 25,8 % дітей КГ. Початковий рівень сформованості соціально-громадянської компетентності мають 17,8 % дітей ЕГ і 18,5 % дітей КГ.

На основі використання комплексу діагностичних методик встановлено, що за всіма критеріями більше ніж 40% дітей перебувають на початковому та середньому рівнях сформованості соціально-громадянської компетентності.

IV. Визначено та обґрунтовано організаційно-педагогічні умови формування соціально-громадянської компетентності в комунікативній діяльності дітей старшого

дошкільного віку (збагачення змісту освітнього процесу з формування соціально-громадянської компетентності в комунікативній діяльності дітей старшого дошкільного віку; вивищення професійної компетентності педагогів та забезпечення партнерської взаємодії з батьками вихованців щодо формування соціально-громадянської компетентності в комунікативній діяльності дітей старшого дошкільного віку; удосконалення освітнього соціокультурного середовища закладу дошкільної освіти; використання ефективних форм, методів і засобів формування соціально-громадянської компетентності в комунікативній діяльності дітей старшого дошкільного віку).

Відповідно до обґрунтованих організаційно-педагогічних умов, розроблено авторську програму «Дитина та світ навколо» за освітнім напрямом «Дитина в соціумі» з метою збагачення змісту освітнього процесу з формування соціально-громадянської компетентності в комунікативній діяльності дітей старшого дошкільного віку, до змісту якої введено такі теми: «Усе починається з родини», «Я та люди навколо мене», «Наш дитячий садок», «Мій рідний край – частина України», «Ми усі різні, ми усі рівні», «Знаємо, вміємо й правильно діємо»; здійснено вивищення професійної компетентності педагогів через проведення серії вебінарів, тренінгових занять, онлайн та офлайн консультацій та забезпечено партнерську взаємодію з батьками вихованців щодо формування соціально-громадянської компетентності в комунікативній діяльності дітей старшого дошкільного віку шляхом організації консультативно-просвітницького клубу для батьків, залучення їх до участі в освітніх заходах ЗДО тощо; удосконалено освітнє соціокультурне середовище в закладах дошкільної освіти та впроваджено в освітній процес ЗДО сучасні форми, методи і засоби формування соціально-громадянської компетентності в комунікативній діяльності дітей старшого дошкільного віку: інтегровані заняття; тематичні проекти; соціальні акції; тематичні дні; спілкування в колі; проблемні ситуації; комунікативні та дидактичні ігри. Встановлено, що інтегрування в освітньому процесі різних форм взаємодії з дітьми, методів, засобів педагогічного впливу, видів комунікативної діяльності значно сприяло формуванню

у старших дошкільників цілісної системи уявлень про загальнолюдські, морально-духовні цінності, національної самосвідомості та патріотичних почуттів.

Аналіз результатів педагогічного експерименту засвідчив, що всі показники сформованості соціально-громадянської компетентності у дітей старшого дошкільного віку в експериментальних групах вищі, ніж у контрольних. Вірогідність результатів педагогічного експерименту щодо ефективності організаційно-педагогічних умов формування соціально-громадянської компетентності в комунікативній діяльності дітей старшого дошкільного віку визначалась за допомогою критерію Пірсона χ^2 , емпіричне значення якого зазначило існування істотної різниці між рівнями сформованості соціально-громадянської компетентності в експериментальних і контрольних групах, а також засвідчило позитивну динаміку зростання рівня сформованості соціально-громадянської компетентності в комунікативній діяльності в дітей експериментальних груп у межах усіх її критеріїв.

Таким чином, проведений педагогічний експеримент підтвердив ефективність обраних організаційно-педагогічних умов формування соціально-громадянської компетентності в комунікативній діяльності дітей старшого дошкільного віку та реалізацію мети і завдань дослідження.

Однак проведене дослідження не вичерпує всіх аспектів проблеми формування соціально-громадянської компетентності в комунікативній діяльності дітей старшого дошкільного віку. Подальшого наукового пошуку потребують такі перспективні напрями: питання теорії та практики формування соціально-громадянської компетентності в комунікативній діяльності дітей дошкільного віку; науково обґрунтовані уявлення про методологічні підходи, принципи, зміст, форми освітньої взаємодії вихователів з дітьми, педагогічні методи та засоби формування досліджуваної компетентності.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Айзенбарт М. Формування соціально-комунікативної компетенції дітей старшого дошкільного віку в процесі ігрової діяльності : дис. ... канд. пед. наук : 13.00.08 / ДЗ «Південноукр. нац. пед. ун-т ім. К. Д. Ушинського». Одеса, 2016. 274 арк.
2. Акція «Смілива гривня». URL: <https://promo.bank.gov.ua/brave-hryvnia/> (дата звернення: 16.10.2024).
3. Акція «Щедрий вівторок». Національний банк України. URL: <https://promo.bank.gov.ua/giving-tuesday/> (дата звернення: 03.12.2024).
4. Байєр О. Путівник по забезпеченню безперервності освітнього процесу у змішаному форматі зі старшими дошкільниками : навчальний посібник. Київ : ЮНІСЕФ ВГО АПДО, 2023. 40 с.
5. Байєр О. Оцінюємо соціально-громадянську компетентність дошкільників. Вихователь-методист дошкільного закладу. 2022. № 11. URL: <https://emetodyst.expertus.com.ua/10002102> (дата звернення: 12.12.2024).
6. Безпека – основа розвитку дошкільнят в Україні. ЮНІСЕФ. URL: <https://www.unicef.org/ukraine/stories/new-shelters-ensure-safety-for-kindergarten> (дата звернення: 16.10.2024).
7. Безсонова О. Волонтерська діяльність у закладах дошкільної освіти: старший дошкільний вік. Тернопіль : Мандрівець, 2019. 200 с.
8. Безсонова О. Освітня подія як засіб інтеграції освітнього простору. Палітра педагога. 2017. № 4. С. 6.
9. Безсонова О. Полілог: просто про складне. Вихователь-методист дошкільного закладу. 2018. № 2. С. 32–37.
10. Безсонова О., Дудницька Л. Як організувати командну взаємодію дошкільників. Вихователь-методист дошкільного закладу. 2022. № 3. С. 35–39.
11. Бех І. Виховання особистості: сходження до духовності. Київ : Либідь, 2006. 272 с.
12. Бех І. Виховання особистості : підруч. для студ. ВНЗ. Київ : Либідь, 2008. 840 с.

13. Бех І. Діяльнісний і компетентнісний підходи: сутність та сфери застосування. Директор школи, ліцею, гімназії. 2014. № 1-4. С. 28–34. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/dslg_2014_1-4_5 (дата звернення: 06.02.2025).
14. Бех І. Виховання та розвиток особистості у дзеркалі двох парадигм» Теоретико-методичні проблеми виховання дітей та учнівської молоді : зб. наук. праць. 2012. Вип. 16. Кн. 1. Кіровоград : РВВ КДПУ ім. В. Винниченка, 2012. 384 с.
15. Бех І. Д. Виховання особистості : у 2 т. Київ : Либідь, 2003. Кн. 1 : Особистісно-орієнтований підхід : теоретико-технологічні засади. 278 с. ; Кн. 2 : Особистісно-орієнтований підхід : науково-практичні засади. 344 с.
16. Бех І. Компетентнісний підхід як освітня стратегія. Компетентнісний вимір особистісного зростання учнівської молоді: теорія, практика, досвід : матеріали Всеукраїнської науково-практичної конференції, 10–11 квітня 2012 р. / ред.: Н. Побірченко, В. Пашков та ін. Запоріжжя. URL: <https://lib.iitta.gov.ua/8772/1/534%20%D0%91%D0%B5%D1%85.pdf> (дата звернення: 12.02.2025).
17. Бех І. Особистісно-зорієнтоване виховання : навч.-метод. посібник. Київ : ІЗМН, 1998. 203 с.
18. Бех І. Особистість на шляху до духовних цінностей : монографія. Київ–Чернівці : Букрек, 2018. 320 с.
19. Бех І. Патріотичне і громадянське виховання: пункт зіткнення та лінія розмежування. Теоретико-методичні проблеми виховання дітей та учнівської молоді : зб. наук. праць. 2016. Вип. 20. Кн. 1. С. 6–11. URL: <https://lib.iitta.gov.ua/id/eprint/707660/7/%D0%B7%D0%B1%D1%96%D1%80%D0%BD%D0%B8%D0%BA%20%D0%BA%D0%BD%D0%B8%D0%B3%D0%B01.pdf> (дата звернення: 16.02.2025).
20. Бех І. Професія вихователя: концептуальні основи. Вихователь-методист дошкільного закладу. 2023. № 5. URL: <https://emetodyst.expertus.com.ua/10006501> (дата звернення: 21.11.24).
21. Бех І. Д. Спадкові передумови розвитку особистості. Рідна школа. 1996. № 7. С. 2–5.

- 22.Бех І., Чорна К. Національна ідея в становленні громадянина-патріота України (Програмно-вихований контекст). Київ, 2014. 48 с. URL: <https://surli.cc/qqxkrm> (дата звернення: 12.02.2025).
- 23.Беленька Г. Найліпший мотив до діяльності, або Давай зробимо це разом. Вихователь-методист дошкільного закладу. 2014. № 1. С. 26–29.
- 24.Білан О. Програма розвитку дитини дошкільного віку «Українське дошкілля». Вид. 2-ге, зі змінами і доп. Тернопіль : Мандрівець, 2022. 216 с.
- 25.Бобак О. Б. Педагогічні засади соціалізації дітей дошкільного віку в сім'ї у II-й половині ХХ століття : дис. ... канд. пед. наук : 13.00.01 / ДДПУ «Дрогобицький державний педагогічний університет імені Івана Франка». Дрогобич, 2017. 199 арк.
- 26.Богданець-Білоskalенко Н. Національно-педагогічні погляди Софії Русової та Бориса Грінченка на розвиток освіти в Україні. Вісник Чернігівського держ. педагогічного ун-ту імені Т. Г. Шевченка. 2009. Вип. 71. Серія : Педагогічні науки. С. 63–66.
- 27.Богуш А. Дошкільна лінгводидактика: теорія і методика навчання дітей рідної мови : підручник / за ред.: А. М. Богуш, Н. В. Гавриш. Київ : Слово. 2007. 542 с.
- 28.Богуш А. Методика навчання дітей української мови в дошкільних навчальних закладах : підручник. Вид. 2-ге доп. і перероб. Київ : Слово. 2008. 440 с.
- 29.Богуш А., Гавриш Н. Методика ознайомлення дітей з довкіллям у дошкільному навчальному закладі : підручник для ВНЗ. Київ : Слово, 2008. 408 с.
- 30.Богуш А. Патріотичне виховання починається з доброти. Педагогіка Добра у спадщині Василя Сухомлинського. Дошкільне виховання. 2014. № 11. С. 4–7.
- 31.Богуш А., Гавриш Н. Запрошуємо до розмови. Розповідання за сюжетними картинками : навч.-метод. комплект для дітей старш. дошк. віку : метод. посіб. та 16 картин. Київ : Генеза. 48 с.
- 32.Богуш А., Гавриш Н. Прогулянки містом з розвагами та корисними порадами : комплект плакатів (8 шт) + 2 методичні посібники. Київ : Генеза, 2020.
- 33.Богуш А., Маліновська Н. Методика розвитку мовлення та навчання рідної мови дітей раннього і дошкільного віку. Київ : Слово, 2021. 336 с.

34. Богуш А., Гавриш Н., Котик Т. Методика організації художньо- мовленнєвої діяльності дітей у дошкільних закладах. Підручник для студентів вищих навчальних закладів факультетів дошкільної освіти. – Київ: Видавничий Дім «Слово», 2006. 304 с. С. 64,47.
35. Богуш А., Варяниця Л., Гавриш Н., Курінна С., Печенко І. Діти і соціум: Особливості соціалізації дітей дошкільного та молодшого шкільного віку : монографія. Луганськ : Альма-матер, 2006. 404 с.
36. Беленька Г., Половіна О. Як спонукати дітей бігти на заняття наввипередки. Вихователь-методист дошкільного закладу. 2018. № 4. С. 23–28.
37. Беленька Г., Половіна О., Кондратець І. Програма «Дитина: нові підходи й змістові акценти в дошкільній освіті. Дошкільне виховання. 2021. № 1. С. 14–17.
38. Білан О. Програма розвитку дитини дошкільного віку «Українське дошкілля». Тернопіль : Мандрівець, 2017. 256 с.
39. Бусел В. Великий тлумачний словник сучасної української мови. Київ- Ірпінь : Перун, 2009. 1728 с.
40. Варецька О. Розвиток соціальної компетентності вчителя початкової школи у системі післядипломної педагогічної освіти : монографія. Запоріжжя : Кругозір, 2015. 532 с.
41. Вахняк Н. Формування культури батьківства у взаємодії дошкільного закладу з молодими сім'ями : дис. ... канд. пед. наук : 13.00.08 / НАПНУ «Інститут проблем виховання». Київ, 2021. 290 арк.
42. Вдовенко В. Комп'ютерні технології в роботі вихователів закладів дошкільної освіти. European Science. 2022. Вип. 2(sge15-02). С. 8–35. <https://doi.org/10.30890/2709-2313.2022-15-02-00>
43. Великий тлумачний словник сучасної української мови / за ред. В. Бусел. Київ ; Ірпінь : Перун, 2007. 1736 с.
44. Вербицька П. Понятійний апарат громадянського виховання особистості. Вісн. Житомир. держ. ун-ту ім. І. Франка. 2009. Вип. 43. С. 39–44. URL: http://eprints.zu.edu.ua/2940/1/8_43.pdf (дата звернення: 17.11.2024).

- 45.Вертугіна В., Кирієнко А. Формування професійних комунікативних умінь майбутніх вихователів закладів дошкільної освіти в процесі педагогічної практики. Перспективи та інновації науки. Серія «Педагогіка», Серія «Психологія», Серія «Медицина». 2023. Вип. 14(32). С. 80–90.
- 46.Виховання дітей раннього віку в закладах дошкільної освіти різних типів: монографія / за наук. ред. Н. В. Гавриш. Кропивницький : ІМЕКС-ЛТД, 2021. 226 с.
- 47.Вознюк А. Соціально-громадянська компетентність у парадигмі сучасної дошкільної освіти: актуальність та зміст проблеми. Академічні студії. Серія «Педагогіка». 2022. Вип. 3. С. 72–78. URL: <http://academstudies.volyn.ua/index.php/pedagogy/article/view/379/358> (дата звернення: 06.02.2025).
- 48.Волинець Ю., Стаднік Н., Панченко Т. Організація партнерської взаємодії учасників освітнього процесу у групах раннього віку закладу дошкільної освіти. Перспективи та інновації науки. Серія «Психологія», Серія «Педагогіка», Серія «Медицина». 2023. № 15(33) 2023. С. 120–132. [https://doi.org/10.52058/2786-4952-2023-15\(33\)-120-132](https://doi.org/10.52058/2786-4952-2023-15(33)-120-132)
- 49.Волошина Н. Соціально-філософський вимір патріотизму сучасного українського суспільства : дис. ... канд. філос. наук : 09.00.03 / Військовий інститут національного технічного університету України «Київський політехнічний інститут». Київ, 2010. 187 арк.
- 50.Гавриш Н. Національно-патріотичне виховання дітей дошкільного віку. Педрада. URL: <https://oplatforma.com.ua/article/2212-natsonalno-patrotichne-vihovannya-u-zaklad-doshklno-osvti> (дата звернення: 11.03.2025).
- 51.Гавриш Н. Формування навичок, орієнтованих на сталий розвиток, як показника соціально-громадянської компетентності дітей дошкільного віку. Перспективи та інновації науки. Серія «Педагогіка», Серія «Психологія», Серія «Медицина». 2024. № 12(46). С. 189–200. URL: <http://perspectives.pp.ua/index.php/pis/article/view/17826/17884> (дата звернення: 06.02.2025).

52. Гавриш Н., Крутій К. Національно-патріотичне виховання у ситуації соціального неспокою: змінюємо підходи. Дошкільне виховання. 2015. № 8. С. 2–7.
53. Гавриш Н., Ліннік О. Організувати, але не обмежувати. Управління розвитком дітей в освітньому середовищі дитсадка. Дошкільне виховання. 2013. № 1. С. 8–13.
54. Гавриш Н., Бадер С., Стаєнна О. Сонечко мандрує Україною : зошит з українознавчими творчими завданнями (для старшого дошкільного віку, 5-6 років). Київ : Генеза. 40 с.
55. Гавриш Н., Пометун О. Бути чи не бути — ось у чому питання. Вихователю-методист дошкільного закладу. 2015. № 3. С. 4.
56. Гавриш Н., Саприкіна О., Пометун О. Дошкільнятам освіта для сталого розвитку : навчально-методичний посібник для дошкільних навчальних закладів. Дніпропетровськ : ЛІРА, 2014. 120 с.
57. Галузяк В., Холковська І. Педагогічна діагностика : курс лекцій. Вінниця : Нілан ЛТД, 2015. 155 с.
58. Голота Н., Карнаухова А. Організація педагогічного партнерства в ЗДО як умова забезпечення якості освіти дітей раннього та дошкільного віку. *Preschool and primary education in European integration and national dimensions : scientific monograph.* Baltija Publishing, Latvia, Riga, 2023. С. 66–77.
<https://doi.org/10.30525/978-9934-26-335-4-3>
59. Гончаренко С. Український педагогічний словник. Київ : Либідь, 1997. 374 с.
60. Горбань О. Поняття громадянського суспільства у контексті сучасного цивілізаційного розвитку. Науковий часопис Національного педагогічного університету імені М. П. Драгоманова. Серія 7 : Релігієзнавство. Культурологія. Філософія. 2019. Вип. 41 (54). С. 64–74. URL: <http://enpuir.npu.edu.ua/bitstream/handle/123456789/27721/Horban.pdf?sequence=1&isAllowed=y> (дата звернення: 06.02.2025).
61. Гордій Н., Корякіна І., Дмитренко А. Гра як засіб розвитку комунікативної компетентності дітей дошкільного віку. Педагогічні науки. 2018. Вип. 82. Т. 3. С.

- 91–98. URL: http://www.ps.stateuniversity.ks.ua/eng/file/issue_82/part_3/20.pdf (дата звернення: 13.06.2024)
62. Гурковська Т. Педагогічні стереотипи у взаємодії з дітьми. Вихователь-методист дошкільного закладу. 2012. № 3. С. 4–7.
63. Давидова М. Художньо-творча діяльність як засіб соціокультурного розвитку дітей дошкільного віку. Дошкільна освіта у сучасному освітньому просторі : актуальні проблеми, досвід, інновації : матеріали V наук.-практ. конф., Харків, 23–24 берез. 2019 р. / Харків. нац. пед. ун-т імені Г. С. Сковороди. Харків : ХНПУ, 2019. С. 48–53. URL: <https://dspace.hnpu.edu.ua/bitstreams/adbf13f8-50c6-4206-92be-3aef284ffc90/download> (дата звернення: 15.11.2024).
64. Декларація прав дитини : док. № 995_384, поточна редакція від 20.11.1959. База даних «Законодавство України». URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_384#Text (дата звернення: 13.03.2025).
65. Денисенко О. Розвиток навичок комунікабельності у дітей дошкільного віку. Черкаси : ЧОПООП ЧОР, 2012. 32 с.
66. Державний стандарт дошкільної освіти: особливості впровадження / упоряд.: О. Г. Косенчук, І. М. Новик, О. А. Венгловська, Л. В. Куземко. Харків : Ранок, 2021. 240 с.
67. Діагностування досягнень дошкільників : вебінар від 02.05.2024 [відео]. YouTube. URL: <https://www.youtube.com/watch?v=9ww8atvJF6A> (дата звернення: 02.05.2024).
68. Дітям про Україну. Віртуальна подорож країною [відео]. YouTube. URL: <https://youtu.be/hrdMrkxv1y8> (дата звернення: 16.10.2024).
69. Дитина : освітня програма для дітей від 2 до 7 років / Г. В. Беленька та ін. ; науковий керівник проекту: В. О. Огнев'юк та ін. ; Міністерство освіти і науки, молоді та спорту України, Київський університет імені Бориса Грінченка. Київ, 2020. 441 с.
70. Дитина у сучасному соціопросторі : навчальний посібник / за ред. Т. О. Піроженко. Київ-Кіровоград : Імекс-ЛТД, 2014. 272 с.

71. Дитячий садок онлайн НУМО – Випуск 78 [відео]. YouTube. URL: <https://www.youtube.com/watch?v=Ffib-rnLrgU> (дата звернення: 23.03.2025).
72. Дичківська І. Інклюзивна практика в дитсадку: організаційна модель. Вихователь-методист дошкільного закладу. 2014. № 2. С. 5–9.
73. Дичківська І. Принципи управління інноваційними процесами у дошкільних навчальних закладах. Вісник Луганського національного університету імені Тараса Шевченка. Педагогічні науки. 2012. № 22(1). С. 110–117.
74. Для здоров'я та безпеки. Анімаційні мультфільми. НУМО. URL: <https://numo.mon.gov.ua/health-and-safety> (дата звернення: 16.10.2024).
75. Доброго ранку! Ми раді, що ви тут! : посібник для педагогів про проведення ранкових зустрічей. Всеукраїнський фонд «Крок за кроком», 2016. 54 с.
76. Докторович М. Формування соціальної компетентності старшого підлітка з неповної сім'ї : дис. ... канд. пед. наук : 13.00.05. Київ, 2007. 208 арк.
77. Доманюк О. Організаційно-методичні засади співпраці педагогів і батьків у становленні соціального досвіду дошкільників. Оновлення змісту, форм та методів навчання і виховання в закладах освіти. 2012. Вип. 4(47). С. 48–52. URL: <http://repository.rshu.edu.ua/id/eprint/4537/1/%D0%94%D0%B8%D1%87%D0%BA%D1%96%D0%B2%D1%81%D1%8C%D0%BA%D0%B0%20%D0%86.%D0%9C..pdf> (дата звернення: 26.11.2024).
78. Доманюк О. Підготовка майбутніх вихователів до формування доброзичливості у дітей старшого дошкільного віку : дис. ... канд. пед. наук : 13.00.04 / ДВНЗ «Прикарпатський національний університет імені Василя Стефаника». Кременець, 2019. 288 арк. URL: https://svr.pnu.edu.ua/wp-content/uploads/sites/5/2019/04/dis_Domanyuk.pdf (дата звернення: 16.10.2024).
79. Дошкільна лінгводидактика : словник-довідник : понад 600 термінів, понять та назв / упоряд.: А. М. Богуш, К. Л. Крутій. Запоріжжя : ЛПКС, 2014. 200 с.
80. Дошкільна освіта : словник-довідник : понад 1000 термінів, понять та назв / упор.: К. Крутій, О. Фунтікова. Запоріжжя : ЛПКС, 2010. 324 с.
81. Драгоманов М. Літературно-публіцистичні праці : у 2 т. Київ, 1970. Т. 2. С. 550–551.

82. Духовно-моральне виховання дітей дошкільного віку на християнських цінностях: навч. прогр. та календарно-темат. план / А. Богуш, І. Сіданіч, В. Сучок та ін. Київ : Східноєвропейська гуманітарна місія, 2019. 164 с.
83. Євтух В. Марушкевич А., Дем'яненко Н., Чепак В. Етнопедагогіка : навч. посіб. Київ : Видавничо-поліграфічний центр "Київський університет", 2003. Ч. 1. 149 с.
84. Єжова О. Сутність організаційно-педагогічних умов педагогічного процесу. Психолого-педагогічні науки. 2014. № 3. С. 39–43. URL: https://lib.iitta.gov.ua/id/eprint/9303/1/Nzspp_2014_3_8.pdf (дата звернення: 01.03.2025).
85. Жадан І. Громадянська компетентність: соціальні очікування і реалії : монографія. Кропивницький, 2022. 110 с.
86. Живи, Україно, живи для краси ! Національно-патріотичне виховання в ДНЗ. Старший вік / уклад. А. Частнікова. Харків : Основа, 2016. 102 с.
87. Життєва компетентність особистості : науково-методичний посібник / за ред. Л. В. Сохань, І. Г. Єрмакова, Г. М. Несен. Київ : Богдан, 2003. 520 с.
88. Завязун Т. Труднощі у спілкуванні? Допоможе гра. Дошкільне виховання. 2013. № 2. С. 8–11.
89. Замедянська Т., Литвин І. Спілкуємося з дитиною правильно. Вихователь-методист дошкільного закладу. 2018. № 5. URL: <https://emetodyst.expertus.com.ua/645172>
90. Заремба Л. Компетентнісний підхід у професійній підготовці майбутнього фахівця дошкільної освіти. Освітній процес в закладах дошкільної освіти в умовах воєнного стану: теорія, практика, інновації : Всеукр. інтернет-конференція, 16 черв. Київ. 2022. С. 114–117.
91. Здійснюємо моніторинг освітніх досягнень дитини старшого дошкільного віку : для педагогів і батьків / за заг. ред. Т. Піроженко. 2024. 116 с. URL: https://drive.google.com/file/d/1OHpZzGbo1K6WCufmQDu0U2Ra8NKaNr4v/view?fbclid=IwZXh0bgNhZW0CMТAAAR3tOYq5cVPCML0gTjdO0MmyslVKovvqlBzc84Gzh19oX2iiRFxbIBmmI1o_aem_AY_BHcQvrTXhnoROIjT0I2vKBWOpmjxiNMgj

_bPw3yivoZrJxoNfmQWRbyahN5KK8dPumSLQBx4FfkKrQ2NQHa6b (дата звернення: 22.02.2025).

- 92.Зімакова Л. Актуальність принципів партнерської педагогіки у забезпеченні освітнього розвитку дитини в умовах воєнного стану. *Освітній процес в закладах дошкільної освіти в умовах воєнного стану: теорія, практика, інновації* : зб. матеріалів конференції, 16 червня 2022 р. Київ. 2022. 320 с.
- 93.Зязюн І. Філософія поступу і прогнозу освітньої системи. Педагогічна майстерність: проблеми, пошуки, перспективи : монографія. Глухів : РВВ ГДПУ, 2005. С. 10–18.
- 94.Іскорки суперсил. НУМО. URL: <https://numo.mon.gov.ua/iskorky-supersyl> (дата звернення: 16.10.2024).
- 95.Калмикова Л. Теорія формування у дітей дошкільного віку мовленнєвої діяльності. Психолінгвістика. 2012. Вип. 11. С. 37–46. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/psling_2012_11_6 (дата звернення: 02.03.2025).
- 96.Калуська Л. Комплексна програма розвитку, навчання та виховання дітей дошкільного віку «Соняшник». Вид. 3-тє, допов. Тернопіль : Мандрівець, 2023. 210 с.
- 97.Каплуновська О. Патріотичне та інтернаціональне виховання: особливості організації з дітьми дошкільного віку. Електрон. зб. наук. пр. Запоріз. обл. ін-ту післядиплом. пед. освіти. 2011. Вип. 4 : Дошкільна, початкова та корекційна освіта. URL: https://virtkafedra.ucoz.ua/el_gurnal/pages/vyp5/kaplunovska.pdf (дата звернення: 18.11. 2024).
- 98.Карабаєва І. Розвивальне освітнє середовище ЗДО: основні компоненти, етапи формування та критерії його оцінювання. Актуальні проблеми психології. Психологія розвитку дошкільника. 2020. Т. 16. Вип. 4. С. 89–101. URL: <https://lib.iitta.gov.ua/720291/1/9.pdf> (дата звернення: 11.06.2024).
- 99.Карнаух Л. Особливості соціалізації дітей дошкільного віку в умовах сучасного соціального середовища. Психолого-педагогічні проблеми сільської школи. 2012. № 40. С. 110–114. URL:

- https://library.udpu.edu.ua/library_files/psuh_pedagog_probl_silsk_shkolu/40/visnuk_11.pdf (дата звернення: 15.11.2024).
100. Клименко В. Психофізіологічні механізми праксису людини : монографія. Київ : Слово, 2013. 640 с.
101. Коваленко О., Березна Ю. Дидактичні ігри та вправи як методи формування просторових уявлень у дітей дошкільного віку. Актуальні питання гуманітарних наук. 2021. Вип. 40(2). С. 172–177. URL: <https://doi.org/10.24919/2308-4863/40-2-28> (дата звернення: 22.11.2024).
102. Ковшар О. Системно-цілісний підхід: детермінанта передшкільної освіти. Психолого-педагогічні проблеми сільської школи. 2015. Вип. 52. С. 348–355. 2015 URL: https://library.udpu.edu.ua/library_files/psuh_pedagog_probl_silsk_shkolu/53/51.pdf (дата звернення: 12.02.2025).
103. Ковшар О. Теоретико-методичні засади організації передшкільної освіти : монографія. Кривий Ріг : Р. А. Козлов, 2015. 270 с.
104. Козак Л., Федорова С. Використання методу проєктів у формуванні соціально-фінансової грамотності дітей старшого дошкільного віку. Актуальні питання гуманітарних наук. 2024. № 80(1). С. 298–305. <https://doi.org/10.24919/2308-4863/80-1-45>
105. Козак Л. Підготовка майбутніх викладачів дошкільної педагогіки і психології до інноваційної професійної діяльності : монографія / за ред. С. О. Сисоєвої. Київ : Едельвейс, 2014. 600 с.
106. Козак Л. Проектна діяльність у закладах дошкільної освіти: навчально-методичний посібник. Київ : ЕДЕЛЬВЕЙС, 2022. 176 с.
107. Козак Л. Сучасна дошкільна освіта: європейський досвід. Освітологічний дискурс. 2017. № 3-4. С. 235–251. <https://doi.org/10.28925/2312-5829.2017.3-4.2351>
108. Козак Т. Організаційно-педагогічні засади впровадження кредитно-модульної системи підготовки фахівців у вищих педагогічних навчальних закладах III-IV

рівнів акредитації : дис. ... канд. пед. наук : 13.00.01 / Дрогобицький держ. педагогічний ун-т ім. Івана Франка. Дрогобич, 2007. 278 арк.

109. Козак Л., Федорова С. Волонтерська діяльність як засіб формування соціально-громадянської компетентності дітей у закладах дошкільної освіти. *European Science*. 2022. № 3(sge14-03). С. 83–91. <https://doi.org/10.30890/2709-2313.2022-14-03-011> URL: https://scholar.google.com.ua/citations?view_op=view_citation&hl=uk&user=n0sjfEwAAAAJ&citation_for_view=n0sjfEwAAAAJ:UeHWp8X0CEIC (дата звернення: 03.12.2024).
110. Козак Л. В., Федорова С. О. (2025). Патріотизм як основа формування соціально-громадянської компетентності дітей старшого дошкільного віку. Випуск № 1, 2025 р. Науковий журнал «Acta Paedagogica Volynienses». ISSN: 2786-4693 (Print), 2786-4707 (Online). DOI: <http://journals.vnu.volyn.ua/index.php/pedagogy/homepage> Вебпосилання на видання: <http://journals.vnu.volyn.ua/index.php/pedagogy/homepage>
111. Козак Л., Федорова С. Формування основ соціально-громадянської компетентності дітей дошкільного віку в різних видах діяльності. Перспективи та інновації науки. Серія «Психологія», Серія «Педагогіка», Серія «Медицина». 2022. Вип. 2(7). С. 356–367. [https://doi.org/10.52058/2786-4952-2022-2\(7\)-356-368](https://doi.org/10.52058/2786-4952-2022-2(7)-356-368)
112. Козак Л., Федорова С. Формування соціально-громадянської компетентності дітей старшого дошкільного віку в сучасному соціокультурному середовищі. Перспективи та інновації науки. Серія «Педагогіка», Серія «Психологія», Серія «Медицина». 2022. № 2(7). С. 356–368. [https://doi.org/10.52058/2786-4952-2022-2\(7\)-356-368](https://doi.org/10.52058/2786-4952-2022-2(7)-356-368)
113. Козлюк О. Педагогічні умови формування гуманістичної спрямованості спілкування старших дошкільників : дис. ... канд. пед. наук : 13.00.08 / МОН України «Рівненський державний гуманітарний університет». Рівне, 2008. 282 арк.

114. Конвенція про права дитини : док. № 995_021, чинний, поточна редакція від 16.11.2023. База даних «Законодавство України». URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_021#Text (дата звернення: 13.03.2025).
115. Кондратець І. Рефлексуємо, щоб поліпшити взаємодію з батьками. Вихователь-методист закладу дошкільної освіти. 2020. № 3. С. 23–34. URL: <https://emetodyst.expertus.com.ua/798101> (дата звернення: 23.02.2025).
116. Кондратець І., Довбня С., Топалова М. Формування глядацької та виконавської культури у дітей старшого дошкільного віку: змістовий контекст театрального зображення. Педагогіка і психологія постмодернізму: цінності, компетентності, діджиталізація : колективна монографія. 2021. С. 255–277. URL: <https://elibrary.kubg.edu.ua/id/eprint/40113/> (дата звернення: 22.11.2024).
117. Кондратюк О. Ранкові зустрічі: екологічний аспект. Вихователь-методист дошкільного закладу. 2009. № 7. С. 47–58.
118. Кононко О. Соціально-емоційний розвиток особистості : навчальний посібник. Київ : Освіта, 1988. 255 с .
119. Кононко О. Щоб у житті не заблукали. Дошкільне виховання. 2012. № 2. С. 5–10.
120. Конституція України : Закон України, док. № 254к/96-ВР, чинний, поточна ред. від 01.01.2020. База даних «Законодавство України». URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/254%D0%BA/96-%D0%B2%D1%80#Text> (дата звернення: 06.02.2025).
121. Концепція освіти дітей раннього та дошкільного віку / Національна академія педагогічних наук України. Київ : Ференець В. Б., 2020. 44 с. URL: <https://drive.google.com/file/d/12ta1d3vfwTtFhITpMTcJ-NO3SISU47Gd/view> (дата звернення: 21.11.2024).
122. Концепція розвитку громадянської освіти в Україні : схвалено розпорядженням Кабінету Міністрів України від 3 жовтня 2018 р. № 710-р. URL: <https://nus.org.ua/wp-content/uploads/2018/01/KONTSEPTSIYA-ROZVYTKU-GROMADYANSKOYI-OSVITY-V-UKRAYINI.pdf> (дата звернення: 18.11.2024).

123. Компас ціннісних орієнтацій дошкільника : навчальний посібник / Т. О. Піроженко, С. О. Ладивір, Л. І. Соловійова та ін. Київ : Слово, 2016. 56 с.
124. Компетентнісний підхід у сучасній освіті: світовий досвід та українські перспективи: Бібліотека з освітньої політики / за ред. О. В. Овчарук. Київ : К.І. С., 2004. 112 с.
125. Комунікативні ігри як засіб формування мовленнєвих умінь і навичок : бакалаврська робота М. Момота. Суми, 2018. 34 с. URL: https://essuir.sumdu.edu.ua/bitstream/123456789/68561/1/Momot_bak_rob.pdf (дата звернення: 13.06.2024).
126. Косенчук О. Актуальні проблеми підготовки майбутніх педагогів до реалізації наступності між дошкільним та початковим рівнями освіти. Вісник Житомирського державного університету імені Івана Франка. Педагогічні науки. 2022. Вип. 1(108). [https://doi.org/10.35433/pedagogy.1\(108\).2022.105-121](https://doi.org/10.35433/pedagogy.1(108).2022.105-121)
127. Косенчук О. Дитина в соціумі: Впроваджуємо БКДО. Дошкільне виховання. 2021. № 4. С. 3–8. URL: https://mon.gov.ua/storage/app/media/doshkilna/2021/Pidvyshchennya%20kvalifikatsiyi/15.04/Dv_2021-04-Kosenchuk.pdf (дата звернення: 12.11.2024).
128. Косенчук О. Соціально-громадянська компетентність дошкільника: сучасний освітній вектор. Дошкільне виховання. 2023. № 5. С. 8–10.
129. Косенчук О. Формування соціально-громадянської компетентності у дітей старшого дошкільного віку. Педагогічна освіта: теорія і практика. 2022. Вип. 32. С. 138–156. URL: https://scholar.google.com.ua/citations?view_op=view_citation&hl=uk&user=7NshO8QAAAAJ&citation_for_view=7NshO8QAAAAJ:qUcmZB5y_30C (дата звернення: 13.07.2024).
130. Косенчук О., Куземко Л. Виховуємо соціально компетентного громадянина у грі. Вихователь-методист дошкільного закладу. 2021. № 6. С. 9–13. URL: https://uied.org.ua/wp-content/uploads/2021/06/vihovatel-metodist_stor_9-13.pdf (дата звернення: 12.002.2025).

131. Кочерга О. Психофізіологія дітей 6 року життя. Бібліотека «Шкільний світ», 2007. С– 128.
132. Кочубей Т., Мельникова О. Формування соціокультурного освітнього середовища закладу дошкільної освіти в процесі здійснення превентивної педагогічної роботи. Педагогічні науки: теорія та практика. 2022. № 1 (41). С. 212–219. <https://doi.org/10.26661/2786-5622-2022-1-32>
133. Кремень В. Енциклопедія освіти / АПН України. Київ : Юрінком Інтер. 2008. 1040 с.
134. Кришечки збери – Україні допоможи. Facebook : соціальна мережа. URL: <https://www.facebook.com/groups/720526988639427/> (дата звернення: 12.02.2025).
135. Крутій К. Компетентність і компетенції дітей дошкільного віку. Вихователь-методист дошкільного закладу. 2015 № 5. С. 18–24.
136. Крутій К. Освітній простір дошкільного навчального закладу: монографія у 2-х ч. Київ : Освіта, 2009. Ч 1. 302 с.
137. Кудревич І. Шляхи удосконалення професійної компетентності викладача : методична розробка. Одеса, 2018. URL: <https://naurok.com.ua/shlyahi-udoskonalennya-profesiyno-kompetentnosti-vikladacha-144190.html> (дата звернення: 12.02.2025).
138. Кузіна О. Формування пізнавальної активності у дітей шостого року життя засобами медіа в умовах закладу дошкільної освіти : дис. ... д-ра філософії : 012 / Київ. столич. ун-т імені Бориса Грінченка. Київ, 2024. 296 арк.
139. Кузьменко В. Соціальна компетентність дошкільнят: особливості, показники та шляхи розвитку. Дошкільне виховання. 2001. № 9. С. 15–21.
140. Кульбіда С. Особливості комунікативної діяльності нечуючих учнів : монографія / Інститут спеціальної педагогіки і психології імені Миколи Ярмаченка НАПН України, відділ навчання жестової мови. Київ : Інтерсервіс, 2021. 200 с.
141. Кучинська І. Громадянське виховання та його значення у сучасному виховному процесі. Українська література в загальноосвітній школі. 2005. № 5. С. 40-41.

142. Ладивір С. Поле ціннісних орієнтацій старших дошкільників. Вихователь-методист дошкільного закладу. 2015. № 8. С. 11–15.
143. Ладивір С. Сьогодні докільля. Вихователь-методист дошкільного закладу. 2012. № 4. С. 4–12.
144. Лаппо В. Формування у старших дошкільників ціннісного ставлення до рідного краю засобами етнокультури (на прикладі гуцульського етноregionу) : дис. ... канд. пед. наук : 13.00.08. Івано-Франківськ. 2008. 287 арк.
145. Лисенко Н., Кирста Н. Педагогіка українського дошкільля : у 3-х ч. Київ : Слово, 2010. Ч. 2. 360 с.
146. Литвин А. Методологічні засади поняття «педагогічні умови» : практ. посібник. 3-тє вид. доп. Львів : ЛДУБЖД, 2022. 90 с.
147. Литвишко О. Формування основ соціальної компетентності дітей 5-6 років засобами казки в дошкільних навчальних закладах : дис. ... канд. пед. наук : 13.00.07 / Переяслав-Хмельницький державний педагогічний університет імені Григорія Сковороди. Переяслав-Хмельницький, 2019. 286 арк.
148. Локк Д. Два трактати про правління / пер. з англ. П. Содомори. Київ : Наш формат, 2020. 312 с.
149. Лузан П., Сопівник І., Виговська С. Основи науково-педагогічних досліджень : навчальний посібник. 3-тє вид. допов. Київ : НАКККіМ, 2011. 314 с.
150. Луценко І. Готуємось до мовленнєвого спілкування з дошкільниками : навчальний посібник. Київ : НПУ, 2001. 96 с.
151. Луценко І. Теоретико-методичні засади підготовки майбутніх вихователів до організації комунікативно-мовленнєвої діяльності дітей старшого дошкільного віку : дис. ... д-ра пед. наук : 13.00.08 / Нац. пед. ун-т імені М. П. Драгоманова. Київ, 2013. 503 арк.
152. Ляпунова В. Базові положення концепції підготовки майбутніх педагогів до формування толерантності у дітей старшого дошкільного віку. Педагогіка вищої та середньої школи. 2015. Вип. 45. С. 159–165. URL: <https://journal.kdpu.edu.ua/ped/article/view/2608/2386> (дата звернення: 11.03.2025).

153. Лях Г., Данильченко Є. Принципи загальнолюдського природного виховання Ж.-Ж. Руссо у контексті розбудови нової української школи. Молодий вчений. 2018. № 7(59). С. 115–118. URL: <https://molodyivchenyi.ua/index.php/journal/article/view/4212/4143> (дата звернення: 12.02.2024).
154. Максимова О. Ознайомлення дітей з суспільним довкіллям : навчальний посібник. Житомир : Вид-во ЖДУ ім. І. Франка, 2022. 175 с.
155. Максименко С. Загальна психологія : навч. посібник. Вид. 3-тє, перероб. та доп. Київ : ЦУЛ, 2010. 288 с.
156. Маленький українець. Педагогічні ідеї Софії Русової / упоряд.: Л. Синекоч, Н. Ковальчук. Київ : Шкільний світ, 2010. 126 с.
157. Мартиненко І. Психологічні засади формування комунікативної діяльності дітей старшого дошкільного віку з системними порушеннями мовлення : дис. ... д-ра. психол. наук : 19.00.08. Київ : НПУ імені М. П. Драгоманова, 2017. 502 арк.
158. Мартиненко С. Діагностування особистісно-професійних якостей вчителя початкової школи : навч. метод. посіб. Київ : АКМЕ ГРУП, 2015. 208 с.
159. Матвієнко С. Методика формування у дошкільників соціальної компетентності : навч.-метод. посібник. Ніжин : НДУ ім. М. Гоголя, 2012. 103 с.
160. Матвієнко С. Методичні основи патріотичного виховання дітей старшого дошкільного віку. Соціально-моральне виховання: дослідно-технологічні аспекти : навч.-метод. посіб. для студ. пед. спец. / За заг. ред. О. Кононко. Ніжин : НДУ ім. М. Гоголя. 2020. С. 249–310.
161. Методичний посібник до парціальної програми з розвитку соціальних навичок ефективної взаємодії дітей віком від 4 до 6–7 років «Вчимося жити разом» / Т. Піроженко, О. Хартман, К. Палієнко, М. Павленко. Київ : Алатон, 2016. 112 с. URL: <https://mon.gov.ua/static-objects/mon/sites/1/doshkilna/programi/2.pdf> (дата звернення: 10.07.2024).
162. Методичні рекомендації до Освітньої програми для дітей від 2 до 7 років «Дитина» / наук. ред.: Г. В. Беленька, О. А. Половіна, І. В. Кондратець. Київ : АКМЕ ГРУП, 2021. 568 с.

163. Методичні рекомендації щодо організації взаємодії закладів дошкільної освіти з батьками вихованців : лист МОН України від 11.10.2017 № 1/9-546. URL: https://dnz8sumy.at.ua/zakonu/roboata_z_batkami_1_9-546-3.pdf (дата звернення: 02.02.2024).
164. Миськова Н. Формування комунікативної компетенції дітей дошкільного віку в умовах закладу дошкільної освіти. Інноваційна педагогіка. 2020. Вип. 24. Т. 1. С. 244–247. URL: <http://46.63.9.20:88/jspui/handle/123456789/152> (дата звернення: 02.03.2025).
165. Монетки дітям. URL: <https://bank.gov.ua/ua/news/all/natsionalniy-bank-ta-blagodiyniy-fond-tabletochki--rozpochinayut-blagodiynu-aktsiyu-monetki-dityam> (дата звернення: 23.03.2025).
166. Моніторинг досягнень дітей дошкільного віку згідно з Базовим компонентом дошкільної освіти : методичний посібник / за заг. ред.: Н. Шаповал, О. Кулик, Т. Киричук. 3-тє вид. зі змін. Тернопіль : Мандрівець, 2021. 184 с.
167. Мусатов С. Психологія педагогічної комунікації: теоретико-методологічний аналіз. Київ-Рівне : Ліста – М, 2003. 176 с.
168. Навички дошкільняти. НУМО. URL: <https://numo.mon.gov.ua/skills> (дата звернення: 16.10.2024).
169. Національний банк та Благодійний фонд "Таблеточки" розпочинають благодійну акцію "Монетки дітям". Національний банк України. URL: <https://bank.gov.ua/ua/news/all/natsionalniy-bank-ta-blagodiyniy-fond-tabletochki--rozpochinayut-blagodiynu-aktsiyu-monetki-dityam> (дата звернення: 12.02.2025).
170. Нечволод Л. Сучасний словник іншомовних слів. Харків : ТОРСІНГ ПЛЮС, 2007. 767 с.
171. Нова парадигма освіти у глобальному світі. Освіта на основі життєвих навичок : онлайн-модуль. URL: <http://dlse.multycourse.com.ua/ua/page/15/53> (дата звернення: 12.02.2025).
172. Нова українська школа / Міністерство освіти і науки України. 2016. 40 с. URL: <https://mon.gov.ua/static-objects/mon/sites/1/zagalna%20serednya/nova-ukrainska-shkola-compressed.pdf> (дата звернення: 11.12.2024).

173. Нові форми роботи з батьками дошкільників / авт.-упоряд.: Л. Витовтова, В. Маренич. Харків : Основа, 2022. 159 с.
174. Новий тлумачний словник української мови : 42 000 слів : у 4 т. / Уклад.: В. Яременко, О. Сліпушко. Київ : Аконіт, 1998 . Т. 2 : Ж-ОБД. 1998. 910 с.
175. НУМО розвиватися : Загальний підхід до формування простору в укриттях, дружніх до дитини. URL: <https://fortetsia.gov.ua/documents/01010923.pdf> (дата звернення: 16.10.2024).
176. НУМО : платформа розвитку дошкільнят. URL: <https://numo.mon.gov.ua/iskorky-supersyl> (дата звернення: 16.10.2024).
177. Огнев'юк В. Особлива місія дошкільної освіти. Дошкільне виховання. 2006. № 4. С. 2–6.
178. Опалко Г. Комунікативна діяльність дошкільників залежно від мовної компетентності вихователів. Психолого-педагогічні проблеми сільської школи. 2013. № 47. С. 28–43. URL: <http://nbuv.gov.ua/UJRN/Ppps> (дата звернення: 02.03.2025).
179. Освітня програма «Впевнений старт» для дітей старшого дошкільного віку / за заг. наук. ред. Т. О. Піроженко. 3-тє вид., допов. Київ : Українська академія дитинства, 2022. 80 с.
180. Освітня програма «Дитина в дошкільні роки» : лист МОН про надання грифа «Рекомендовано Міністерством освіти і науки України» від 08.12.2010 № 1/11-11178.
181. Освітнє середовище закладу дошкільної освіти: технології проектування : навч.-метод. посібник / за ред. О. Д. Рейпольської. Кропивницький : Імекс-ЛТД, 2021. 222 с.
182. Основи теорії мовної комунікації : навч. посіб. / Ю. В. Косенко. Суми : Сумський державний університет, 2011. 187 с.
183. Оржехівський В. Громадянська освіта формує громадянина. Відродження. 1998. № 2. С. 2–4.

184. Охріменко Н. Патріотичне виховання дітей 6-7 років засобами художнього краєзнавства у закладах дошкільної освіти : дис. ... д-ра філософії : 011 / Ніжинський державний університет імені Миколи Гоголя. Ніжин, 2024. 302 арк.
185. Павлова О. Термінологічне визначення поняття «партнерство» у науковому предметному полі педагогіки. Понятійно-термінологічний апарат історико-педагогічних досліджень: історія і сучасні підходи : матеріали VI Всеукраїнського науково-методологічного семінару з історії освіти, м. Київ, 19 травня 2021. Київ-Вінниця : Нілан-ЛТД, 2021. С. 58–59. URL: <https://ekhsuir.kspu.edu/bitstream/handle/123456789/15135/%d1%82%d0%b5%d0%b7%d0%b0%204.pdf?sequence=1> (дата звернення: 21.11.2024).
186. Пазл про Україну. URL: <https://www.jigsawplanet.com/?rc=play&pid=0fb29df027eb> (дата звернення: 16.02.2025).
187. Паламар С. Компетентнісний підхід як методологічний орієнтир модернізації сучасної освіти. Освітологічний дискурс. 2018. № 1-2. С. 267–278. <https://doi.org/10.28925/2312-5829.2018.1-2.77621>
188. Панченко В. Комунікативна культура майбутнього фахівця: теоретичний аналіз. Науковий вісник Східноєвропейського національного університету імені Лесі Українки. 2014. Вип. 8. С. 49–52. URL: <https://evnuir.vnu.edu.ua/bitstream/123456789/6760/1/11.pdf> (дата звернення: 12.12.2024).
189. Парціальна програма розвитку від 2 до 6 років через ГРУ «Творці майбутнього» та методичні рекомендації / О.Рома, Г.Малевиц, І.Піскова, Г.Шварова, О.Шуляк. LEGO Foundation, 2022. 111 с.
190. Пасічник К. Формування навичок та вмінь з безпеки життєдіяльності в дітей старшого дошкільного віку : альбом розвивальних вправ і завдань. Київ : Генеза, 2017. 48 арк. + 4 с.
191. Печенко І. Соціалізація дітей в умовах сільських навчально-виховних комплексів «Загальноосвітній навчальний заклад – дошкільний навчальний

- заклад» : автореф. дис. ... канд. пед. наук : 13.00.08 / Ін-т пробл. виховання АПН України. Київ, 2003. 21 с.
192. Печенко І. Соціалізація особистостей в дошкільному дитинстві: сьогодення та перспективи. Зб. наук. пр. Уман. держ. пед. ун-ту імені Павла Тичин. Київ : Міленіум, 2004. С. 157–164.
193. Педагогічні засади соціалізації дітей дошкільного віку в сім'ї у II-й половині ХХ століття : дис. ... канд. пед. наук : 13.00.01 / Дрогоб. держ. пед. ун-т ім. Івана Франка. Дрогобич, 2015. 121 акр.
194. Педагогічні ідеї Г. С. Сковороди : зб. ст. / редкол.: О. Г. Дзевєрін (відп. ред.) та ін. Київ : Вища школа, 1972. 246 с.
195. Піроженко Т. Комунікативно-мовленнєвий розвиток дитини як фактор вибору стратегії міжособистісного спілкування. *Актуальні проблеми психології* : зб. наук. пр. 2019. Т. 4 : Психологія розвитку дошкільника. Вип. 15. С. 4–20. URL: <http://www.apppsychology.org.ua/data/jrn/v4/i15/3.pdf> (дата звернення: 21.11.2024).
196. Піроженко Т. Прийняття дитиною цінностей. Київ : Слово, 2018. 240 с.
197. Піроженко Т. Психологія комунікативно-мовленнєвого розвитку дитини : автореф. дис. ... д-ра психол. наук : 19.00.07. Київ, 2004. 40 с.
198. Піроженко Т. Становлення ціннісних орієнтацій дітей дошкільного віку в сучасному соціокультурному середовищі. Збірник наукових праць Інституту психології імені Г. С. Костюка НАПН України. 2012. Вип. 4(8). С. 212–223. URL: https://lib.iitta.gov.ua/id/eprint/4622/1/Документ_Microsoft_Office_Word_%281%29.Pdf (дата звернення: 20.11.2024).
199. Піроженко Т., Карасьова К. Ігрова діяльність дошкільника. Старший дошкільний вік. Київ : Генеза, 2014. 96 с.
200. Піроженко Т., Хартман О. Парціальна програма з розвитку соціальних навичок ефективної взаємодії дітей від 4 до 6–7 років «Вчимося жити разом». Київ : Алатон, 2016. 32 с. URL: <https://mon.gov.ua/storage/app/media/doshkilna/programi/1.pdf> (дата звернення: 10.07.2024).

201. Піроженко Т., Хартман О. Цінність дитинства в період зміни соціальної ситуації розвитку дітей дошкільного віку – початок навчання в школі. *Професійний розвиток педагога в світлі євроінтеграційних процесів* : колективна монографія / за наук. ред. проф. Г. Цветкової. Hameln : InterGING, 2019. 565 с.
202. Пісня про дружбу / сл. М. Ясакової, муз. О. Янушкевич. Блог Ольги Янушкевич. URL: <http://olgahit9.blogspot.com/p/3.html> (дата звернення: 16.02.2025).
203. Піча В. Соціологія : підручник. Львів : Новий Світ, 2005. 280 с.
204. Планування роботи закладу дошкільної освіти на рік : лист МОН України від 07 липня 2021 р. № 1/9-344. URL: <https://mon.gov.ua/npa/planuvannya-roboti-zakladu-doshkilnoyi-osviti-na-rik> (дата звернення: 08.06.2024).
205. Планування роботи в дошкільних навчальних закладах : лист МОН України від 03.07.2009 № 1/9-455. База даних «Законодавство України». URL: <https://zakon.rada.gov.ua/rada/show/v-455290-09#Text> (дата звернення: 25.10.2024).
206. Платон. Держава / пер. з давньогр. Д. Коваль. Київ : Основи, 2000. 355 с.
207. Поніманська Т. Дошкільна педагогіка : навчальний посібник для студентів вищих навчальних закладів. Київ : Академвидав, 2004. 456 с.
208. Поніманська Т., Дичківська І., Козлюк О., Кузьмук Л. Соціальний розвиток дитини: Старший дошкільний вік. Київ : Генеза, 2013. 88 с.
209. Пономаренко Т. Менше критики, більше позитиву: оцінюйте діяльність дітей правильно. Вихователь-методист дошкільного закладу. 2021. № 4. URL: <https://emetodyst.expertus.com.ua/884301> (дата звернення: 22.11.2024.).
210. Практикум з математичних методів в психології : Практична робота 11 : презентація. 16 слайдів. URL: <https://psychology.karazin.ua/dist2020/materialy/OlefirXiSquare.pdf> (дата звернення: 26.11.2024).
211. Про дошкільну освіту : Закон України, док. № 3788-IX, чинний, поточна редакція від 01.01.2025. База даних «Законодавство України». URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/3788-20#Text> (дата звернення: 06.02.2025).

212. Про затвердження Базового компонента дошкільної освіти (Державного стандарту дошкільної освіти) нова редакція : наказ Міністерства освіти і науки України від 12.01.2021 № 33. URL: https://mon.gov.ua/storage/app/media/rizne/2021/12.01/Pro_novu_redaktsiyu%20Bazovoho%20komponenta%20doshkilnoyi%20osvity.pdf (дата звернення: 06.02.2025).
213. Про затвердження професійного стандарту «Вихователь закладу дошкільної освіти» : наказ Мінекономіки від 29.10.2021 № 755-21. URL: <https://mon.gov.ua/npa/pro-zatverdzhennya-profesijnogo-standartu-vihovatel-zakladu-doshkilnoyi-osviti> (дата звернення: 21.11.2024).
214. Про інноваційну діяльність : Закон України, док. № 40-IV, чинний, поточна редакція від 31.03.2023. База даних «Законодавство України». URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/40-15#Text> (дата звернення: 13.03.2025).
215. Про охорону дитинства : Закон України, док. № 2402-III, чинний, поточна редакція від 01.01.2025. База даних «Законодавство України». URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2402-14#Text> (дата звернення: 13.03.2025).
216. Про організацію безпечного освітнього простору в закладах дошкільної освіти та обладнання укриттів : лист МОН України від 20 червня 2023 р. № 1/8820-23. База даних «Законодавство України». URL: <https://mon.gov.ua/npa/pro-organizaciyu-bezpechnogo-osvitnogo-prostoru-v-zakladah-doshkilnoyi-osviti-ta-obladnannya-ukrittiv> (дата звернення: 13.07.2024).
217. Про організацію та зміст навчально-виховного процесу в дошкільних навчальних закладах : лист МОН України від 06.06.2005 N 1/9-306. База даних «Законодавство України». URL: <https://zakon.rada.gov.ua/rada/show/v0306290-05#Text> (дата звернення: 25.10.2024).
218. Про освіту : Закон України, док. № 2145-VIII, чинний, поточна редакція від 27.03.2025. База даних «Законодавство України». URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2145-19#Text> (дата звернення: 06.02.2025).
219. Проскурняк О. Діяльнісний та особистісно-орієнтований підходи до вивчення комунікативної діяльності особистості. Проблеми сучасної педагогічної освіти. 2011. Вип. 34. С. 57–63.

220. Про схвалення Концепції безпеки закладів освіти : розпорядження Кабінету Міністрів України від 7 квітня 2023 р. № 301-р. База даних «Законодавство України». URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/301-2023-%D1%80#Text> (дата звернення: 12.07.2024).
221. Про схвалення Концепції розвитку громадянської освіти в Україні : розпорядження Кабінету Міністрів України від 3 жовтня 2018 р. № 710-р. База даних «Законодавство України». URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/710-2018-%D1%80#Text> (дата звернення: 21.11.2024).
222. Про основні засади державної політики у сфері утвердження української національної та громадянської ідентичності : док. № 2834-IX, чинний, поточна ред. від 13.12.2022. База даних «Законодавство України». URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2834-20#Text> (дата звернення: 15.11.2024).
223. Психологічний супровід навчально-виховного процесу дошкільних навчальних закладів / авт.-уклад.: А. Аносова, Н. Максимова, Л. Пестушкова ; за ред. Н. Клокар. Вісник психологічної служби Київщини. Вип. 5. Біла Церква : КОПОПК, 2012. 208 с.
224. Рамки компетентностей для культури демократії. URL: <https://rm.coe.int/16805d5dae> (дата звернення: 20.06.2023).
225. Рамка фінансових компетентностей для дітей та молоді України (від 5 до 18 років). 69 с. URL: <https://oplatforma.com.ua/images/articles/17740/ramka-finansovikh-kompetetnostei-ditei-ta-molodi-ukrayini.pdf> (дата звернення: 25.10.2024).
226. Рейпольська О. Педагогічні умови мовленнєвого розвитку дітей у різновіковій групі дитячого садка (на матеріалі англійської мови) : дис. ... канд. пед. наук : 13.00.08 / Маріупольський гуманітарний ін-т Донецького національного ун-ту. Маріуполь, 2004. 236 арк.
227. Рекомендація 2006/962/ЄС Європейського Парламенту та Ради (ЄС) «Про основні компетенції для навчання протягом усього життя» від 18 грудня 2006 року. База даних «Законодавство України». URL: https://zakon.rada.gov.ua/go/994_975 (дата звернення: 18.11.2024).

228. Рекомендації щодо організації освітнього процесу в закладах дошкільної освіти у 2024/2025 навчальному році / МОН України. URL: <https://mon.gov.ua/static-objects/mon/sites/1/news/2024/08/28/rekomendatsiyi-shchodo-orhanizatsiyi-osvitnoho-protsesu-doshkilna-osvita-2024.pdf> (дата звернення: 05.08.2024).
229. Рогальська І. Соціалізація особистості у дошкільному дитинстві : сутність, специфіка, супровід : монографія. Київ : Міленіум, 2008. 400 с.
230. Рогальська І. Теоретико-методичні засади соціалізації особистості у дошкільному дитинстві : автореф. дис... д-ра пед. наук : 13.00.05 / Луган. нац. ун-т ім. Т.Шевченка. Луганськ, 2009. 43 с.
231. Рогальська І. Теоретико-методичні засади соціалізації особистості у дошкільному дитинстві : дис. ... д-ра пед. наук : 13.00.05 / Луган. нац. ун-т ім. Т. Шевченка. Луганськ, 2009. 499 арк.
232. Розвиток соціально-комунікативної компетентності обдарованих учнів початкової школи : посібник / за заг. ред.: Н. В. Лук'янчук, Н. А. Климової. Київ : Інститут обдарованої дитини, 2014. 132 с.
233. Розповідання за ілюстраціями. Старший дошкільний вік / О. Білан. Київ : Шкільний світ, 2011. 120 с.
234. Розумне виховання сучасних дошкільнят : методичний посібник / за заг. ред. О. Брежневої. Київ : Слово, 2015. 176 с.
235. Ролік В., Гавриш Н., Косенчук О., Піроженко Т. Мої перші гроші: парціальна програма з розвитку фінансової грамотності та формування фінансових компетентностей у дітей старшого дошкільного віку. Київ, 2024. 45 с.
236. Савінова Н. Виховуємо приязні взаємини в дитячому колективі: сім дієвих прийомів. Вихователь-методист дошкільного закладу. 2021. № 4. URL: <https://emetodyst.expertus.com.ua/884151> (дата звернення: 18.02.2025).
237. Сакун В. Діалогізм як принцип сучасної освіти: комунікативний аспект. Нова парадигма. 2012. Вип. 109. С. 18–26. URL: <https://er.knutd.edu.ua/handle/123456789/15534> 13.02.2025 (дата звернення: 12.02.2025).

238. Сас О. Соціально-педагогічні умови формування життєвої компетентності дітей 6-7-річного віку. Народна освіта. 2013. Вип. 1(19). URL: https://www.narodnaosvita.kiev.ua/?page_id=1050 (дата звернення: 10.06.2024).
239. Саяпіна С. Системний підхід до визначення предмета та основних категорій дошкільної педагогіки. Педагогічні науки. 2016. Вип. 69. Т. 1. С. 64–68. URL: <https://ps.journal.kspu.edu/index.php/ps/article/download/3233/2900/> (дата звернення: 12.02.2025).
240. Семеняко Ю. Виховання у дітей старшого дошкільного віку основ культури використання медіапродукції у закладах дошкільної освіти : дис. ... канд. пед. наук : 13.00.08 / НАПН України, Інститут проблем виховання. Бердянськ, 2019. 312 арк.
241. Смілива гривня 2023: відправ монети на фронт – допоможи нищити ворога! Національний банк України. URL: <https://bank.gov.ua/ua/news/all/smiliva-grivnya-2023-vidprav-moneti-na-front--dopomoji-nischiti-voroga> (дата звернення: 06.10.2024).
242. Смілива Гривня. Мобілізуймо монети на потреби ЗСУ. URL: <https://promo.bank.gov.ua/brave-hryvnia/> (дата звернення: 12.02.2025).
243. Соціалізація дітей старшого дошкільного віку в ДНЗ : монографія / за заг. ред. О. Рейпольської. Кропивницький : Імекс-ЛТД, 2018. 280 с.
244. Соціально-моральний розвиток і виховання дітей дошкільного віку : колективна монографія / за заг. ред. О. Л. Кононко. Ніжин : НДУ ім. Миколи Гоголя, 2020. 287 с.
245. Соціальний розвиток дитини : Старший дошкільний вік / Т. І. Поніманська, І. М. Дичківська, О. А. Козлюк, Л. І. Кузьмук. Київ : Генеза, 2013. 88 с.
246. Спілкування. Словник української мови. Академічний тлумачний словник (1970-1980). URL: <https://sum.in.ua/s/spilkuvannja> (дата звернення: 12.02.2025).
247. Стаєнна О. Виховання громадянських якостей у дітей старшого дошкільного віку на традиціях рідного краю : дис. ... канд. пед. наук : 13.00.08. Луганськ. 2013. 207 арк.

248. Стаєнна О. Громадянське виховання дітей старшого дошкільного віку як педагогічна проблема. Вісник Луганського національного університету імені Тараса Шевченка. Педагогічні науки. 2012. № 22(4). С. 73–83.
249. Стартували заходи до міжнародного благодійного руху #Щедрий вівторок. Талан. URL: <https://talan.bank.gov.ua/novyny/startuvali-zakhodi-do-mizhnarodnogo-blagodiinogo-rukhu-shchedrii-vivtorok> (дата звернення: 16.11.2024).
250. Стежинки у Всесвіт : комплексна освітня програма для дітей раннього та передшкільного віку / наук. кер. К. Л. Крутій. Запоріжжя : ЛПКС-ЛТД, 2020. 244 с.
251. Стельмахович М. Українська народна педагогіка. Київ : ІЗМН, 1997. 232 с.
252. Степанова Т. «Сутність поняття «зміст освіти» в теорії дошкільної педагогіки. Педагогічні науки. Т. 1(51). С. 104–110. URL: <https://ps.journal.kspu.edu/index.php/ps/article/view/2132> (дата звернення: 09.07.2024).
253. Сулима О. Компетентнісний підхід до підготовки педагогічного персоналу для дошкільних закладів ФРН : метод. рек. Київ, 2013. 48 с.
254. Сухомлинська О. Ідеї громадянськості й школа в Україні. Шлях освіти. 1999. № 4. С. 20–25.
255. Сухомлинський В. Я розповім вам казку... Філософія для дітей / уклад. О. Сухомлинська. Харків : ШКОЛА, 2018. 576 с.
256. Сущенко А. Гуманізація педагогічної діяльності вчителя : наук.-метод. посіб. Запоріжжя : Прем'єр, 2003. 222 с.
257. Тесленко С. Національно-патріотичне виховання дітей старшого дошкільного віку засобами художньо-мовленнєвої діяльності : дис. ... канд. пед. наук : 13.00.08 / ДЗ «Південноукраїнський національний педагогічний університет імені К. Д. Ушинського». Одеса, 2021. 254 арк.
258. Тесленко С. Педагогіка партнерства у національно-патріотичному вихованні дитини старшого дошкільного віку. Науковий вісник Ізмаїльського державного гуманітарного університету. Серія «Педагогічні науки» : зб. наук. пр. Ізмаїл : РВВ ІДГУ, 2020. Вип. 49. С. 135–141.

259. Ткачова Н. Аксіологічний підхід до організації педагогічного процесу в загальноосвітньому навчальному закладі : монографія. Луганськ : Луган. нац.-пед. ун-т імені Тараса Шевченка. Харків : Каравела, 2006. 300 с.
260. Ушинський К. Твори в шести томах. Київ : Радянська школа, 1954. С. 47.
261. Ушинський К. Про народність у громадському вихованні. Вибрані педагогічні твори : у 2-х т. Київ : Рад. школа, 1983. Т. 1. С. 43–103.
262. Федорова С. Великі справи маленьких громадян. Проведення соціально-екологічних акцій у закладі дошкільної освіти. Дошкілля. UA. 2025. № 1 2025. С. 21–22. URL: https://drive.google.com/file/d/1SSIVmjyEBhQFusr1QHJo7VRceTIGrupQ/view?fbclid=IwZXh0bgNhZW0CMTEAAR3wYpaooSBs9UQ6836fR0ARZbzDaZ1pzqTf781ZsPMJOBLxkljW1fAMTss_aem_l3aM9u4GtlFP_v5Oxu2LMg (дата звернення: 12.02.2025).
263. Федорова С. Дитина та світ навколо : авторська програма. URL: <https://docs.google.com/document/d/1UR-cFgofq99-06MfiiOVqu1EDjvK2ERXYW82m15OoLc/edit?tab=t.0> .
264. Федорова С. Формування основ соціально-громадянської компетентності дітей дошкільного віку в різних видах діяльності. Збірник наукових праць за матеріалами міжнародної науково-практичної конференції з нагоди відзначення 190 річниці Українського державного університету імені Михайла Драгоманова «Інноваційні технології в системі неперервної освіти: від дошкільної освіти до освіти дорослих (вітчизняний і світовий досвід упровадження)». С. 86–91.
265. Федорова С. Соціальні акції у закладі дошкільної освіти як засіб формування громадянської компетентності дошкільників. Національна наука і освіта в умовах війни РФ проти України та сучасних цивілізаційних викликів : збірник матеріалів V Всеукраїнської міжгалузевої науково-практичної онлайн-конференції, 27 березня – 2 квітня 2024 року в межах XV Міжнародної виставки «Сучасні заклади освіти – 2024».
266. Федорова С. Спілкування в колі як форма розвитку комунікативних здібностей дітей дошкільного віку. Нотатки сучасної науки. 2025. № 23. С. 23–26.

- URL: https://www.newroute.org.ua/wp-content/uploads/nsn_23.pdf (дата звернення: 20.04.2025).
267. Федорова С. Тематичні дні як засіб формування соціально-громадянської компетентності дітей старшого дошкільного віку. *Advanced top technology*. 2024. № 4. С. 62-65. URL: https://www.newroute.org.ua/wp-content/uploads/2024/12/att-4_07.12.24.pdf (дата звернення: 12.03.2025).
268. Формування життєвої компетентності у дошкільника : навчально-методичний збірник / упоряд. Т. Л. Коршунова Полтава : ПОІППО, 2013. 104 с.
269. Формуємо основи фінансової грамотності в дошкільників. Вихователь-методист дошкільного закладу. 2023. № 10. URL: <https://emetodyst.expertus.com.ua/10010188> (дата звернення: 12.01.2025).
270. Федорова С. (2025) Хто найкращий? Авторська казка для дітей старшого дошкільного віку. Дошкілля.UA. 2025. № 1. С. 32. URL: https://drive.google.com/file/d/1SSIVmjyEBhQFusr1QHJo7VRceTIGrupQ/view?fbclid=IwZXh0bgNhZW0CMTEAAR3wYpaooSBs9UQ6836fR0ARZbzDaZ1pzqTf781ZsPMJOBLxkljW1fAMTss_aem_l3aM9u4GtlFP_v5Oxu2LMg (дата звернення: 16.02.2025).
271. Федорова С. Художня ілюстрація як засіб формування соціально-громадянської компетентності дітей дошкільного віку. *Нотатки сучасної науки*. 2025. № 22. С. 16–18. URL: https://www.newroute.org.ua/wp-content/uploads/nsn_22.pdf#pag (дата звернення: 13.03.2025).
272. Федорова С. Проблеми партнерської взаємодії у формуванні соціально-громадянської компетентності дітей дошкільного віку. *Вісник науки та освіти*. 2024. Вип. 5(23). [https://doi.org/10.52058/2786-6165-2024-5\(23\)-1563-1576](https://doi.org/10.52058/2786-6165-2024-5(23)-1563-1576)
273. Федорова С., Хорошилова Л., Носова І. Орієнтовне розгорнуте календарно-тематичне планування до НМК «Буду вправним першачком». Київ : Генеза, 2025. URL: https://drive.google.com/drive/folders/1jErt0D-wJcnIov1_JfoHrfiUFRnQnOU3
274. Фізкультхвилинка «Дружби гарний знак» [відео]. YouTube. URL: <https://www.youtube.com/watch?v=sNvaWFmkuHE> (дата звернення: 16.02.2025).

275. Філософія : навчальний посібник / за ред. І. Ф. Надольного. Київ : Вікар, 1997. 584 с.
276. Філософський енциклопедичний словник. Київ : Абрис, 2002. 742 с.
277. Формуємо у старших дошкільників цілісне світобачення : навч.-метод. посібник. Київ : Імекс-ЛТД. 260 с.
278. Харченко А. Психолого-педагогічні інноваційні технології в реалізації базового компонента дошкільної освіти. *Нова педагогічна думка*. 2013. № 3. С. 135–137.
279. Ціннісні орієнтації дитини у дорослому світі : нав.-метод. посібник / Т. О.Піроженко, Л. І. Соловйова та ін. Київ : Слово, 2016. 248 с.
280. Чернілевський Д. *Методологія наукової діяльності* : навч. посіб. Вінниця : АМСКП, 2010. 484 с.
281. Черниш О. Соціалізація особистості в умовах сучасних викликів. *Вісник ЛНУ імені Тараса Шевченка*. 2021. № 1(339). Ч. 2. URL: <http://dspace.luguniv.edu.ua/jspui/bitstream/123456789/7783/1/1.%20Chernysh.pdf> (дата звернення: 17.04.2024).
282. Чернілевський Д. *Методологія наукової діяльності* : навч. посіб. Вінниця : АМСКП, 2010. 484 с.
283. Шаповал Н. Педагоги + батьки = партнерська взаємодія. *Вихователь-методист дошкільного закладу*. 2020. № 8. URL: <https://emetodyst.expertus.com.ua/831350> (дата звернення: 21.11.2024).
284. Шевчук М. Обґрунтування поняття «організаційно педагогічні засади діяльності вищого навчального закладу». *Педагогічні науки*. 2016. № 66-67. С. 115–122.
285. Шинкар Т. *Методична робота в закладах дошкільної освіти: нормативно-правові аспекти. Актуальні питання гуманітарних наук*. 2020. Вип 28, том 4. С. 252–257. URL: https://elibrary.kubg.edu.ua/id/eprint/32650/1/Shynkar_MRvZDONPA_2020.pdf (дата звернення: 09.07.2024).

286. Шинкарук В., Сопівник Р., Сопівник І. Теорія та історія соціального виховання в зарубіжних країнах (для студентів напряму підготовки «Соціальна педагогіка»). Київ : Компринт», 2015. 236 с.
287. Шкребтієнко Л. Виховання патріотичних почуттів у дітей старшого дошкільного віку засобами художньої літератури : дис. ... канд. пед. наук : 13.00.08 / ДЗ «Південноукраїнський національний педагогічний університет імені К. Д. Ушинського». Одеса, 2019. 298 арк.
288. Шкребтієнко Л. П. Критерії вихованості патріотичних почуттів дітей старшого дошкільного віку. Вісник Київського інституту бізнесу і технологій. Вип. 1 (11). Київ. 2010. 252 с. С.131-133.
289. Шульга Л., Канцедал Н. Україна єдина: цінуємо і творимо : парціальна програма з формування соціально-громадянської компетентності дітей старшого дошкільного віку / Л. М. Шульга, Н. В. Канцедал. Київ, 2024. 45 с.
290. Шульга Л. Формування соціально-громадянської компетентності дітей дошкільного віку в умовах воєнного стану. Педагогічні науки: теорія та практика. 2023. Вип. 4. С. 138–143. <https://doi.org/10.26661/2786-5622-2023-4-20>
291. Шуть М. Щоб ранкове коло було успішним: поради ігромайстра. Вихователь-методист дошкільного закладу. 2020. № 3. URL: <https://emetodyst.expertus.com.ua/798121> (дата звернення: 09.03.2025).
292. Щербик В. Мовчун у дитячому садку, або Навчіть дитину комунікувати. Вихователь-методист дошкільного закладу. 2020. № 4. С. 32–34. URL: <https://emetodyst.expertus.com.ua/805635> (дата звернення: 23.02.2025).
293. Щодо методичних рекомендацій до оновленого Базового компонента дошкільної освіти : лист МОН України від 16 березня 2021 р. № 1/9-148. Міністерство освіти і науки України. URL: <https://mon.gov.ua/npa/shodo-metodichnih-rekomendacij-do-onovlenogo-bazovogo-komponenta-doshkilnoyi-osviti> (дата звернення: 23.02.2025).
294. Ягупов В. Педагогіка : навчальний посібник. Київ : Либідь, 2002. 560 с.

295. Як реалізовувати Базовий компонент дошкільної освіти: настанови від авторів. *Вихователь-методист дошкільного закладу*. 2021. № 2. URL: <https://emetodyst.expertus.com.ua/870809> (дата звернення: 21.11.2024).
296. Яременко В., Сліпущко О. Новий тлумачний словник української мови : у 3-х т. Київ : Аконіт. Т. 1 : А-К. 2007.
297. Atli S., Korkmaz M., Tastede T., Koksak Aksoy A. Views on Montessori approach by teachers serving at schools applying the Montessori Approach. *Eurasian Journal of Educational Research*. 2016. Vol. 66. P. 123–138. <http://dx.doi.org/10.14689/ejer.2016.66>
298. Apel K.-O. Das Apriori der Kommunikationsgemeinschaft und die Grundlagen der Ethik. *Transformation der Philosophie*. Bd. 2. Frankfurt a.M.S., 1973. S. 358–435.
299. Emerson L. A. Parental influences on children's social competence: Direct and indirect pathways. Seattle Pacific University, 2007.
300. Doran W. T. Teachers' roles in social competencies of elementary-school students. Northern Illinois University, 2002.
301. European Commission: Directorate-General for Education, Youth, Sport and Culture. Key competences for lifelong learning. Publications Office, 2019. URL: <https://data.europa.eu/doi/10.2766/569540> (last accessed: 12.02.2025).
302. Gedviliene G. Social Competence of Teachers and Students: The Case Study of Belgium and Lithuania. Kaunas : Vytautas Magnus University. Kaunas, 2012. 106 p.
303. Global Money Week 2025. URL: <https://events.bank.gov.ua/gmw2025/> (дата звернення: 12.01.2025).
304. Grigorieva N. A., Fedorova S. O., Honchar N. P. Innovation of preschool education: foreign practices and domestic experience of their implementation. Prospects and innovations of science. Vol. № 5 (5), 2021. С. 37–47. URL: [https://doi.org/10.52058/2786-4952-2021-5\(5\)-36-47](https://doi.org/10.52058/2786-4952-2021-5(5)-36-47) .
305. Gordon G. The language of communication. New York : Hustings House Publishers, 1969. 334 p.

306. Kanning U. P. Soziale Kompetenzen – Definition, Strukturen und Prozesse. *Zeitschrift fuer Psychologie. Journal of Psychology*. 2022. Vol. 210 (4). P. 154–163. DOI: 10.1026//0044-3409.210.4.154
307. Kohlberg L. Education for a Just Society: A Modern Statement of the Socratic View. *The Philosophy of Modern Development*. San Francisco, 1981. 356 p.
308. Huitt W., Dawson C. Social development: Why it is important and how to impact it. Educational Psychology Interactive. Valdosta, GA: Valdosta State University, 2011. URL: <http://www.edpsycinteractive.org/papers/socdev.pdf> (last accessed 01.04.2025).
309. Sustainable Development in Romania in Pre-school and Primary Education URL: https://www.researchgate.net/publication/275543508_Sustainable_Development_in_Romania_in_Pre-school_and_Primary_Education
310. Suduc A.-M., Bîzoi M., Gorghiu G. Sustainable Development in Romania in Pre-school and Primary Education. *Procedia - Social and Behavioral Sciences*. 2014. DOI: 116. 10.1016/j.sbspro.2014.01.367.
311. Fedorova S., Zheinova S., Ryhina S., Butenko V., Karnaukhova A. Developing social and citizenship skills through interactive engagement in senior preschoolers Ad Alta. *Journal Of Interdisciplinary Research*. 2024. Vol. XLII (14(1)). P. 43–47.

ДОДАТКИ

Додаток А

Анкета для вихователів

Шановні педагоги закладу дошкільної освіти! Просимо Вас щиро відповісти на запитання анкети. Ваші відверті відповіді допоможуть у практичному вивченні проблеми формування соціально-громадянської компетентності в комунікативній діяльності дітей дошкільного віку в закладі дошкільної освіти. Ваші відповіді сприятимуть розробці нової дидактичної системи в дошкільній освіті. Дякуємо за співпрацю!

1. Ваш педагогічний стаж на посаді вихователя _____ років
2. Зазначте, будь-ласка вікову групу ЗДО, з якою Ви працюєте _____
3. У чому, на Ваш погляд, полягає сутність поняття «соціально-громадянська компетентність дітей старшого дошкільного віку»? _____
4. Що на вашу думку впливає на формування соціально-громадянської компетентності дітей старшого дошкільного віку»? дитини старшого дошкільного
А. Виховання у сім'ї;
В. Вплив оточуючого середовища;
С. Вплив педагогічно створеного середовища в ЗДО.
D. Інші фактори (назвіть їх) _____
5. Чи притаманна Вам така професійна якість як «здатність до формування соціально-громадянської компетентності в комунікативній діяльності дітей старшого дошкільного віку»?
А. Так
В. Ні
С. Частково

6. Який рівень здатності до формування соціально-громадянської компетентності в комунікативній діяльності дітей старшого дошкільного віку Вам притаманний: достатній, не зовсім достатній, недостатній? *(необхідне позначити)*

А. Достатній

В. Не зовсім достатній

С. Недостатній

7. Чи вважаєте Ви організаційно-методичні засади формування соціально-громадянської компетентності в комунікативній діяльності дітей старшого дошкільного віку в умовах закладів дошкільної освіти: ефективними, недостатньо ефективними, неефективними? *(необхідне позначити)*

А. Ефективні

В. Недостатньо ефективні

С. Неефективні

8. Наскільки ефективною є взаємодія із родинами вихованців, яку Ви проводите з питань формування соціально-громадянської компетентності в комунікативній діяльності дітей старшого дошкільного віку?

А. Ефективна

В. Недостатньо ефективна

С. Неефективна

9. Ваші пропозиції щодо оптимізації (оновлення) організаційно-педагогічних умов формування соціально-громадянської в комунікативній діяльності дітей старшого дошкільного віку в умовах закладів дошкільної освіти. _____

Опитувальник для батьків

Адаптована методика О. Баєр

З метою вдосконалення спільної роботи закладу і сім'ї в напрямі формування у Вашої дитини соціально-громадянської компетентності у процесі комунікативної діяльності, просимо Вас заповнити даний опитувальник. Будемо вдячні за Ваші відверті відповіді. Для цього у відповідних чарунках поставте позначки:

Варіант 1 — так;

Варіант 2 — ні;

Варіант 3 — інколи.

1. Чи залучаєте Ви дитину відповідно до її вікових можливостей до участі в житті сім'ї / родини, громади до різних форм дозвілля, спільних подорожей, прогулянок тощо.

Варіант 1 — так;

Варіант 2 — ні;

Варіант 3 — інколи.

2. Чи залучаєте Ви дитину до спостереження за об'єктами довкілля у повсякденному житті та у процесі ігор, прогулянок, екскурсій тощо.

Варіант 1 — так;

Варіант 2 — ні;

Варіант 3 — інколи.

3. Чи розповідаєте Ви дитині про важливі події в житті сім'ї / родини, міста (села), громади?

Варіант 1 — так;

Варіант 2 — ні;

Варіант 3 — інколи.

4. Чи виправляєте Ви свою дитину, якщо вона припускається помилок у мовленні та нагадуєте, якщо вона забуває говорити слова ввічливості?

Варіант 1 — так;

Варіант 2 — ні;

Варіант 3 — інколи.

5. Чи обговорюєте з дитиною різні приклади та моделі поведінки, зокрема з власного досвіду, про взаємини з іншими людьми, про повсякденну діяльність та значущі події.

Варіант 1 — так;

Варіант 2 — ні;

Варіант 3 — інколи.

6. Чи враховуєте Ви при плануванні родинного дозвілля дитячі інтереси та побажання?

Варіант 1 — так;

Варіант 2 — ні;

Варіант 3 — інколи.

7. Чи залучаєте дитину до посильної праці в демократичних процесах, що відбуваються в дошкільному закладі, громаді, суспільстві; залучення до участі у соціальних та благодійних акціях.

Варіант 1 — так;

Варіант 2 — ні;

Варіант 3 — інколи.

Дякуємо за співпрацю

Додаток В

**ДІАГНОСТИЧНИЙ ІНСТРУМЕНТАРІЙ ДЛЯ ДОСЛІДЖЕННЯ РІВНЯ
СФОРМОВАНOSTІ СОЦІАЛЬНО-ГРОМАДЯНСЬКОЇ
КОМПЕТЕНТНОСТІ В КОМУНІКАТИВНІЙ ДІЯЛЬНОСТІ ДІТЕЙ
СТАРШОГО ДОШКІЛЬНОГО ВІКУ**

Додаток В.1

Методика № 1. Бесіда за сюжетними картинками «Свята та традиції моєї сім'ї».

Критерій: емоційно-світоглядний.

Показник: демонструє інтерес до загальнолюдських цінностей (сім'я, взаємна турбота, доброзичливі стосунки з братами, сестрами, сімейні свята та традиції, бажання робити приємні речі для рідних); розуміє, що родина об'єднує всіх родичів матері та батька, усвідомлює ступінь спорідненості, важливість збереження сімейних матеріальних та не матеріальних цінностей.

Завдання: запропонувати дитині розглянути сюжетні картинки «Сім'я», «Сімейні свята та традиції» і розповісти про неї.

Стимульний матеріал: сюжетні картинки «Сім'я», «Сімейні свята та традиції».

Запитання до дитини:

- Чи велика в тебе сім'я? Назви всіх членів своєї сім'ї (родини).
- Як ти піклуєшся про них?
- Яких сімейних традицій дотримується ваша сім'я?
- Яке сімейне свято чи традиція тобі подобається найбільше?
- Чи є у вашій сім'ї традиції дарувати подарунки одне одному?
- Як ти поводишся з отриманими подарунками?

Процедура виконання: експериментатор пропонує дітям відповісти на запитання та фіксує відповіді у бланку визначення рівня сформованості соціально-громадянської компетентності в комунікативній діяльності дітей старшого дошкільного віку. Під час відповіді експериментатор може ставити уточнюючі запитання та попросити дитину пояснити свою думку.

Рівні сформованості:

В – дитина логічно і послідовно будує розповідь про свою сім'ю, описує взаємини між членами сім'ї, сімейні традиції;

Д – розповідь про сім'ю складає з частковою допомогою педагога;

С – відповідає самостійно, але пояснення дає за допомогою педагога;

П – не може самостійно відповісти на запитання, відповідає тільки з допомогою дорослого.

Додаток В.2

Методика 2. Бесіда за сюжетними картинками «Мої друзі».

Критерій: емоційно-світоглядний.

Показник: має стійкий інтерес до взаємодії з однолітками; знає, що дружба – це вияв довіри, відданості, поваги між людьми. Знає, що групу гуртують спільні цінності, відвертість взаємин, доброзичливість, певні норми поведінки; усвідомлює, що дружба – це прояв довіри, поваги між людьми, цінність дружніх взаємин.

Завдання: запропонувати дитині розглянути сюжетні картинки та відповісти на запитання.

Стимульний матеріал: сюжетні картинки, які ілюструють ситуації взаємин дітей.

Запитання до дитини:

- Що таке дружба?
- Кого ти можеш назвати другом (подругою)? Чому?
- Тобі більше подобається гратися одному (одній) чи з дітьми?
- Як ти вважаєш, чи добре мати друга (подругу)?
- Як треба поводитися з друзями?
- Якими справами тобі подобається займатися разом з друзями?

Процедура виконання: експериментатор пропонує дітям відповісти на запитання та фіксує відповіді у бланку визначення рівня сформованості соціально-громадянської компетентності в комунікативній діяльності дітей старшого дошкільного віку. Під час відповіді експериментатор може ставити уточнюючі запитання та попросити дитину пояснити свою думку.

Рівні сформованості:

В – правильно розуміє цінності дружби, дотримується дружніх взаємин з більшістю дітей у групі;

Д – інколи не дотримується дружніх взаємин із дітьми групи, але усвідомлює, що дружбою треба дорожити;

С – відповідає на запитання та пояснення з допомогою педагога;

П – потребує постійної допомоги дорослого.

Додаток В.3**Методика № 3. Ігрова ситуація «Хто правий?»****Адаптована методика О. Стаєнної**

Критерій: емоційно-світоглядний.

Показник: усвідомлення етики людських взаємин та елементарної правомірної поведінки.

Стимульний матеріал: ілюстрації за текстом ігрової ситуації.

Процедура виконання: дітям пропонується наступна ігрова ситуація: «На Новорічне свято Галинці та Андрійкові батьки подарували цікаву гру, в яку треба було грати за певними правилами. Спочатку діти були задоволені, бо кожному подобалася гра. Потім діти для того, щоб частіше вигравати почали порушувати правила. Гра не виходила діти почали звинувачувати один одного, посварилися й деякий час не розмовляли одне з одним».

Після ознайомлення із ситуацією експериментатор пропонує дітям відповісти на наступні запитання:

1. Через що виникло таке непорозуміння між дітьми?
2. Що означає домовитися про правила гри?
3. Чиїх прав не дотримувались діти? Які це права?
4. Як можна було запобігти цьому конфлікту?
5. Чи приємно, коли хтось хитрує чи говорить неправду?
6. Що потрібно зробити дітям, щоб знову спілкувалися та грати одне з одним?

Процедура виконання: експериментатор фіксує відповіді дитини у бланку визначення рівня сформованості соціально-громадянської компетентності в комунікативній діяльності; звертає увагу на аргументованість та повноту відповідей.

Рівні сформованості:

В – дитина самостійно і правильно охарактеризувала дії однолітків, з'ясувала їх причини та спрогнозувала подальший розвиток зображеної ситуації;

Д – розповідає про ситуацію з незначною допомогою педагога;

С – відповідає самостійно, але пояснення дає за допомогою педагога;

П – не зумів (-ла) визначити події, зображені на малюнках, пояснити їх причину і передбачити подальший розвиток ситуації.

Додаток В.4

Методика 4. Бесіда за темою «Моя країна - мій рідний край»

Критерій: пізнавально-знаннєвий.

Показники: знає назву держави, її столиці; знає у якому місті (селі) живе; знає про способи бережного ставлення до навколишнього середовища; виявляє ціннісне ставлення до малої батьківщини, почуття власної гідності як представника рідної громади та української нації.

Запитання до дитини:

- У якій країні ти живеш? Назви її столицю.
- Назви свою національність та своїх рідних.
- У якому місті (селі) ти живеш зі своїми рідними?
- Чи любиш ти й твої рідні своє місто (село)?
- Чи бажаєш ти та твоя родина, щоб твоє місто (село) стало кращим?
- Розкажи, що ти та твоя родина для цього можуть зробити чи вже роблять?

Експериментатор фіксує відповіді у бланку визначення рівня сформованості соціально-громадянської компетентності в комунікативній діяльності дітей старшого дошкільного віку та звертає увагу на повноту

відповідей та емоційне забарвлення розповіді; на те, чи виникають у них труднощі.

Рівні сформованості:

В – проявляє активність при відповідях на питання; оперує поняттями «столиця»; знає свою національність, як називається країна, у якій живе, називає місто (село) у якому мешкає; проявляє дбайливе бережне ставлення до рідного міста (села);

Д – виконуючи завдання, припускається однієї-двох помилок;

С – потребує допомоги дорослого;

П – не може самостійно відповісти на запитання, потребує постійної допомоги дорослого.

Додаток В.5

Методика 5. Експрес-оцінювання «Прапори»

Модифікована методика посібника «Здійснюємо моніторинг освітніх досягнень дитини старшого дошкільного віку»

Критерій: пізнавально-знаннєвий

Показник: обізнаність з державними символами України та інших країн, уміння висловлювати та обґрунтовувати власну думку, керувати емоціями.

Стимульний матеріал: аркуш, на якому зображено прапори України, США, Франції, Німеччини, Польщі, Великої Британії.

Завдання і запитання: у кожної країни є свої державні символи — прапор, герб, гімн.

Прапор — один із найважливіших символів кожної країни, що символізує її єдність.

а) Які кольори українського прапора? Що вони означають?

б) Яким країнам належать інші прапори?

в) Які національності людей, що мешкають у цих країнах?

г) Чи маєш ти в якійсь з цих країн рідних чи друзів? Розкажи про них.

д) Уяви, що ти хочеш запросити до України друзів з інших країн. Якими словами ти розповів(-ла) їм про Україну?

Варіанти правильних відповідей:

- а) синій і жовтий; синє небо і жовте поле пшениці;
- б) прапори США, Франції, Німеччини, Польщі, Великої Британії;
- в) Американці, французи, німці, поляки, англійці;
- г) так, маю; ні, не маю;
- д) Київ, Дніпро, Карпати, Хрещатик.

Під час виконання завдання дитина демонструє не лише обізнаність з державним символом України та інших країн, а й уміння висловлювати та обґрунтовувати власну думку, керувати емоціями.

Спостерігаючи за тим, як дитина поводить себе під час виконання запропонованих завдань, експериментатор фіксує відповіді у бланку визначення рівня сформованості соціально-громадянської компетентності в комунікативній діяльності дітей старшого дошкільного віку та аналізує результати за визначеним загальним рівнем розвиненості дитини.

Рівні сформованості:

В – оперує поняттями «держані символи», «інші країни»; називає інших людей за національною належністю; розповідає про свою родину, друзів, знайомих, які мешкають за кордоном;

Д – виконуючи завдання, припускається однієї-двох помилок;

С – потребує допомоги дорослого;

П – не може самостійно відповісти на запитання, потребує постійної допомоги дорослого.

Додаток В.6

Методика № 6 Проблемна ситуація «Новенька»

Адаптована методика О. Стаєнної

Критерій: пізнавально-знаннявий

Показники: обізнаність та усвідомленість; дитина знає, що між зовнішністю людей існують відмінності, виявляє повагу до представників іншої національності; знає, що групу гуртують спільні цінності, відвертість взаємин, доброзичливість, дружні взаємини та певні етичні норми поведінки.

Стимульний матеріал: фотокартки дітей різних національностей.

Процедура виконання: експериментатор пропонує дітям для вирішення таку ситуацію: «Одного разу до дитячого садочка прийшла новенька дівчинка. Це була дівчинка іншої національності на ім'я Камарія, яка приїхала з іншої країни зі своїми батьками. У дівчинки була темна шкіра та густе чорне волосся. Як і більшість дітей Камарію ранком до садочка привели батьки, які також мали інакшу зовнішність. Діти зустріли дівчинку приязно, по-дружньому, познайомилися з нею, розпитували про країну, в якій вона жила раніше. Усім було дуже цікаво. Однак один хлопчик не схотів знайомитися з Камарією. Він сказав, що не буде з нею спілкуватися, бо вона виглядає інакше від усіх».

Після ознайомлення з ситуацією дітям запропонували відповісти на такі запитання:

1. Ми з вами різні чи всі однакові?
2. Чим ми схожі, а чим відрізняємося один від одного?
3. Чим можуть відрізнитися люди інших національностей один від одного?
4. Як на твою думку, чи правильно вчинив хлопчик? Поясни, чому та так вважаєш?
5. Як на твою думку, чи всі люди мають однакові права у суспільстві?
6. Як ти вчиниш у такій ситуації? Чому?

Експериментатор фіксує відповіді дітей у бланку визначення рівня сформованості соціально-громадянської компетентності в комунікативній діяльності; звертає увагу на аргументованість та повноту відповідей; просить дітей пояснити свою відповідь.

Рівні сформованості:

В – знає, що між зовнішністю людей різних національностей існують відмінності та називає їх; виявляє повагу до інших людей; знає, що групу гуртують спільні цінності, дружні взаємини та певні норми поведінки.;

Д – виконуючи завдання, припускається однієї-двох помилок;

С – потребує допомоги дорослого;

П – не може самостійно відповісти на запитання, потребує постійної допомоги дорослого.

Додаток В.7

Методика № 7. Бесіда за сюжетними картинками. Тема: «Наша група»

Критерій: поведінково-діяльнісний

Показники: знає, що групу гуртують спільні цінності, здатна входити в контакт з дітьми групи, налагоджувати з ними активну взаємодію; дотримується культури людських взаємин, навичок взаємоповаги у спілкуванні та спільній діяльності

Стимульний матеріал: сюжетні картинки «Наша група»; картинки, які ілюструють різні взаємини дітей.

Процедура виконання: експериментатор пропонує дитині розглянути сюжетні картинки та ілюстрації, після цього відповісти на запитання; результати відповідей фіксує у таблиці визначення рівня досягнень соціально-громадянської компетентності в комунікативній діяльності дітей старшого дошкільного віку.

Запитання до дитини:

- Що таке група в закладі дошкільної освіти?
- Чи з усіма дітьми у групі ти дружиш? З ким найбільше?
- Як треба поводитись із друзями?
- Які справи тобі подобається робити спільно з друзями найбільше?
- Якщо тобі потрібна допомога друга (подруги), як ти це зробиш?
- Діти у групі бавляться у цікаву гру, але тебе до гри не запросили. Що ти робитимеш, якщо вони не захочуть цього зробити?

Для підтвердження даної методики скористалися методом спостереження за дитиною упродовж певного часу.

Рівні сформованості:

В – усвідомлює значення та функції поняття «група», дотримується належної поведінки, підтримує інших членів групи, активно долучається до спільних групових справ; має позитивні дружні стосунки з усіма дітьми групи;

Д – вибірково налагоджує дружні взаємини з іншими дітьми, але готовий йти на компроміс;

С – орієнтується у принципах спілкування та спільної діяльності з дітьми за допомогою вихователя;

П – потребує постійної допомоги дорослого.

Додаток В.8

Методика № 8. Дидактична гра «Правильно – неправильно»

Критерій: поведінково-діяльнісний

Показники: вміння дотримуватися культури людських взаємин, взаємоповаги у спілкуванні, правил екологічної культури; бережливе ставлення до оточуючого середовища та іграшок; уміння висловлювати та обґрунтовувати власну думку.

Стимульний матеріал: сигнальні картки червоного та зеленого кольору.

Процедура виконання: експериментатор пропонує дітям приклади певних моральних ситуацій.

Наприклад: Марійка вранці прийшла до садочка й не привіталася з друзями та вихователькою; Назар допоміг другові застібнути гудзика; Даринка приготувала подарунок своїй подрузі на свято; Лесик кидає обгортки від цукерок до долу (на землю); Оксанка відмовилася допомогти подрузі сервірувати стіл до обіду; Іванко відібрав та зламав іграшку в іншої дитини тощо. Діти за допомогою сигнальних карток оцінюють вчинок: червона – неправильно (погано), зелена – правильно (добре).

Дані, отримані в процесі дидактичної гри, доповнювалися за допомогою аналізу відповідей на запитання «Чому так не варто робити?». Дитина мала зрозуміти ситуацію і розповісти про своє ставлення до неї.

Експериментатор фіксує кількість правильних відповідей у бланку визначення рівня сформованості соціально-громадянської компетентності в комунікативній діяльності дітей старшого дошкільного віку.

Рівні засвоєння:

В – дитина знає основні правила культури людських взаємин та спілкування; дотримується їх у своїй діяльності; дотримується правил етичної поведінки та екологічної культури; вміє обґрунтовано висловлювати власну думку;

Д – виконуючи завдання, припускається однієї-двох помилок;

С – виконуючи завдання, припускається більше двох помилок; не може дати на уточнююче питання;

П – потребує постійної допомоги дорослого.

Додаток В.9

Методика № 9. «Правила»

Модифікована методика посібника «Здійснюємо моніторинг освітніх досягнень дитини старшого дошкільного віку»

Критерій: поведінково-діяльнісний

Показники: вирізняє знайомих людей з поміж інших (друзів, сусідів, працівників закладу дошкільної освіти тощо); розуміє, що з «чужими» треба поводитися обачно, стримано; у разі потреби може звернутися по допомогу, користується елементарними правилами самозбереження); дотримується правил співжиття в родині, групи закладу; проявляє бажання допомагати іншим та співчуття до молодших дітей.

Стимульний матеріал: чотири окремих сюжетних зображення:

- а) двері квартири, дитина в коридорі;
- б) дитина грає з іграшками, а мама в іншій кімнаті пилюситься;
- в) на вулиці дитина тримається за коліно й плаче, поряд лежить самокат;
- г) сваряться дві дівчинки, кожна тягне до себе ляльку; обличчя у дівчат сердиті, вони голосно кричать.

Процедура виконання: експериментатор пропонує дітям розглянути сюжетні картинки, розповідає про те, що кожного дня трапляються різні події, іноді треба приймати рішення, як вчинити. Після цього просить уявити кілька ситуацій та вирішити, як би дитина могла вчинити та пропонує варіанти відповідей.

а) що ти маєш зробити, коли чуєш дзвінок у двері квартири, а дорослих немає поряд? Яке правило безпечної поведінки?

б) як ти вчиниш, якщо бачиш, що матуся починає прибирання, а в тебе цікава гра? Яке правило дружньої родини?

в) як ти вчиниш, якщо побачиш, що молодший братик упав, поранив коліно й плаче? Яке правило турботи і піклування про менших?

г) ти бачиш сварку двох дівчат через ляльку. Вони голосно кричать і можуть побитися. Що ти робитимеш? Яке правило участі у сварці?

Варіанти відповідей:

а) я підійду до дверей і запитую, хто там;

не буду підходити до дверей;

я підійду до дверей і скажу, що я один(-а);

б) я запропоную мамі свою допомогу;

запитаю, чим я можу допомогти;

продовжу гру, мама і сама впорається;

в) допоможу встати й втішу;

нехай сам справляється;

розкажу про це мамі;

г) стоятиму й дивитимуся;

скажу, щоб перестали сваритися;

розкажу про сварку дорослим.

Процедура виконання: Під час виконання завдання дитина демонструє не лише усвідомлення правил і способів міжособистісної взаємодії з членами родини, а й уміння керувати емоціями та приймати рішення.

Рівні засвоєння:

В – чітко орієнтується у різноманітних ситуаціях, вільно спілкується з незнайомими дорослими, користується елементарними правилами самозбереження;

Д – інколи не орієнтується у ситуації, але швидко виправляє помилки;

С – поводитьься невпевнено у розв'язанні певних ситуацій, потребує підказок дорослих;

П – потребує постійної допомоги дорослого.

*Додаток Д**Таблиця Д.1.*

Результати дослідження рівнів сформованості інтересу дітей старшого дошкільного віку до загальнолюдських сімейних цінностей і традицій за емоційно-світоглядним критерієм (методика «Бесіда за сюжетними картинками: сім'я, традиції») (%)

Групи	Рівні сформованості (%)			
	високий	достатній	середній	початковий
ЕГ	27,1	30,1	24,3	18,5
КГ	28,3	29,6	25,5	16,6

Таблиця Д.2.

Результати дослідження рівнів сформованості інтересу дітей старшого дошкільного віку до цінностей спілкування, взаємодії у колективі за емоційно-світоглядним критерієм (емоційно-ціннісний компонент) (методика «Бесіда за сюжетними картинками: взаємини») (%)

Групи	Рівні сформованості (%)			
	високий	достатній	середній	початковий
ЕГ	31,2	29,7	23,7	15,4
КГ	29,1	29,5	24,1	17,3

Таблиця Д.3.

Результати дослідження рівнів сформованості інтересу дітей старшого дошкільного віку до громадянських цінностей – повага прав інших за емоційно-світоглядним критерієм (емоційно-ціннісний компонент) (методика «Ігрова ситуація «Хто правий») (%)

Групи	Рівні сформованості (%)			
	високий	достатній	середній	початковий
ЕГ	27,2	28,7	24,8	19,3
КГ	28,7	27,1	23,9	20,3

Таблиця Д.4.

Результати дослідження рівнів сформованості уявлень дітей старшого дошкільного віку про свою сім'ю, рідну домівку, Батьківщину за пізнавально-знаннєвим критерієм (когнітивний компонент) (методика «Моя країна - мій рідний край») (%)

Групи	Рівні

	високий	достатній	середній	початковий
ЕГ	25, 7	32, 5	23, 3	18, 5
КГ	28, 5	30, 3	26, 5	14, 7

Таблиця Д.5.

Результати дослідження рівнів сформованості знань дітей старшого дошкільного віку про державні символи України та інших країн за пізнавально-знаннєвим критерієм (когнітивний компонент) (методика експрес-оцінювання «Прапори») (%)

Групи	Рівні			
	високий	достатній	середній	початковий
ЕГ	23, 6	29, 2	26, 3	20, 9
КГ	24, 1	28, 4	25, 1	22, 4

Таблиця Д.6.

Результати дослідження рівнів сформованості уявлень дітей старшого дошкільного віку про представників різних національностей і культур за пізнавально-знаннєвим критерієм (когнітивний компонент) (Метод створення проблемної ситуації «Новенька») (%)

Групи	Рівні			
	високий	достатній	середній	початковий
ЕГ	28,5	29,4	27,5	14,6
КГ	27,3	30,4	26,7	15,6

Таблиця Д.7.

Результати дослідження рівнів сформованості у дітей старшого дошкільного віку вмінь дотримуватися дружніх взаємин у спілкуванні та спільній діяльності за поведінково-діяльнісним критерієм (Метод бесіди «Наша група») (%)

Групи	Рівні			
	високий	достатній	середній	початковий
ЕГ	22, 6	31, 8	30, 3	15, 3
КГ	21, 9	30, 6	28, 7	18, 8

Таблиця Д.8.

Результати дослідження рівнів сформованості у дітей старшого дошкільного віку вміння дотримуватися соціальних правил та норм поведінки за поведінково-діяльнісним критерієм

(Метод дидактичної гри «Правильно-неправильно») (%)

Групи	Рівні			
	високий	достатній	середній	початковий
ЕГ	26, 4	31, 4	28, 7	13, 5
КГ	27, 5	30, 1	27, 3	15, 1

Таблиця Д.9.

Результати дослідження рівнів сформованості у дітей старшого дошкільного віку вмінь приймати рішення щодо особистих питань та життя колективу за поведінково-діяльнісним критерієм (Методика «Правила») (%)

Групи	Рівні			
	високий	достатній	середній	початковий
ЕГ	22, 4	27, 8	25, 7	24, 1
КГ	22, 9	26, 4	24, 3	26, 4

Опитувальник для вихователів

щодо використання соціальних акцій, проектних технологій, спілкування в колі та тематичних днів у процесі формування соціально-громадянської компетентності в комунікативній діяльності дітей старших дошкільників в освітньому процесі ЗДО

1. На Ваш погляд, чи сприяє участь у соціальних акціях формуванню соціально-громадянської компетентності в комунікативній діяльності дітей старшого дошкільного віку?

2. Які форми соціальних акцій (благодійні, екологічні, патріотичні, шефські, педагогічні) Ви використовуєте більшою мірою у роботі з вихованцями та їх батьками?

3. Чи сприяє проведення тематичних днів у закладі дошкільної освіти (побутові, соціальні, міжнародні) формуванню соціально-громадянської компетентності в комунікативній діяльності дітей старшого дошкільного віку?

4. Наскільки дієвим на Ваш погляд визначається використання проектних технологій у процесі формування соціально-громадянської компетентності в комунікативній діяльності дітей старшого дошкільного віку?

5. Чи є ефективним спілкування в колі як форма взаємодії з дітьми у процесі формування соціально-громадянської компетентності в комунікативній діяльності дітей старшого дошкільного віку?

Соціальна акція «Кришечки зberi – Україні допоможи»

Проект «Свинка-скарбничка та гроші»

Вид проекту: пізнавально-дослідницький

Тривалість: 4 тижні.

Учасники проекту: діти старшого дошкільного віку, батьки, педагоги.

Мета проекту: впроваджувати метод проектних технологій, як форму освітньої взаємодії, що сприяє формуванню соціально-фінансової грамотності, соціально-громадянської компетентності, навичок конструктивної взаємодії дітей старшого дошкільного віку.

Завдання:

- ознайомити дітей із національною валютою гривнею, історією виникнення гривні та її купівельною спроможністю; поняттями: «гроші», «бюджет», «доходи», «витрати», «ресурси»;
- учити виділяти першочергові потреби людини (їжа, вода, житло, безпека, одяг тощо);
- довести до розуміння дітей, що за гроші можна купити лише товари та послуги, але не інші цінності (дружба, любов, повага, безпека тощо);
- формувати уявлення дітей про культуру праці дорослих на всіх етапах виробництва; ощадливе, раціональне використання матеріалів і часу;
- формувати економічну компетентність та елементарні економічні уявлення дітей;
- вчити заощаджувати, оцінювати можливості, робити припущення щодо дій, необхідних для розв'язання елементарних фінансових задач;
- на життєвих прикладах навчати дітей робити правильний вибір;

- виховувати дбайливе ставлення до результатів праці дорослих, заощадливість, дружелюбність та партнерські відносини.

Інтеграція освітніх напрямів: соціальний, пізнавальний, ігровий, комунікативно-мовленнєвий та художньо-естетичний розвиток дітей.

Матеріали та обладнання: обладнання для перегляду відео та відео-презентацій, копії банкнот, монет України та інших країн, іграшка свинка-скарбничка, картки із зображенням різних товарів, малюнки для ігрової вправи «Що можна купити за гроші, а що ні?».

Продукт проекту:

Творчі роботи та фото-звіт проведення проекту.

Участь у конкурсі від Національного банку України Global Money Week.

Етапи реалізації проекту:

- мотиваційний;
- пізнавальний;
- дослідницький;
- творчий;
- рефлексивний (заклучний).

Мотиваційний етап. I тиждень.

Підготовка до конкурсу Global Money Week, конкурсу із виготовлення іграшкових монет «Власна монета» та заходів від Національного банку України, що проводилися у рамках проведення Всесвітнього тижня грошей, щорічної міжнародної освітньої кампанії.

Всесвітній тиждень грошей — щорічна міжнародна освітня кампанія, метою якої є розвиток фінансової свідомості й грамотності дітей та молоді, формування необхідних знань, умінь, поведінки та ставлення, необхідних для прийняття розумних та зважених фінансових рішень, що дасть змогу досягти фінансового добробуту та стійкості.

Обговорення та пропозиції щодо створення власних монет та колективних плакатів і картин («Власна монета», «Наша країна – багата,

квітуча Україна», «Усе в наших руках», декоративна композиція топіарій «Грошове дерево», аплікація «Карта монет» та інші).

Анкетування батьків вихованців «Формуємо основи фінансової грамотності дошкільників».

Пізнавальний етап. II тиждень.

Бесіда «Історія виникнення грошей. Перші монети»

Вихователь повідомляє дітям, що раніше для того, щоб купити товар, потрібно було обміняти його на інші цінні речі: посуд, шматки металу, різне каміння, мушлі чи навіть тварин. *(У супроводі ілюстрацій чи мультимедійної презентації).*

Хвилинка міркування. Вихователь пропонує дітям пояснити значення слова «гроші», запитує, чи зручно було людям обмінювати товар на інші цінні речі?.

Словничок

Гроші – це засіб для здійснення обміну. Гроші обмінюють на товари та послуги.

Художнє слово. Вірш Л. Яковенко «Гроші – це товар»

Колись товар міняли на товар:
 На рибу – сир; на ягоди – тканину;
 На східні спеції – сальце й узвар –
 Купці везли додому й на чужину.
 Та що ж робити тому продавцю,
 Що має сир, а риба не потрібна?
 Бо хоче курочку придбати він оцю
 Або ж каблучку чи прикрасу срібну.
 А той, що з куркою, той сиру не бажав,
 Сидів із нею на базарній площі,
 За курку сорочину б він придбав...
 Отак у світі й народились гроші.
 Бо гроші – це такий собі товар,

Що поміняти можна в будь-якій країні
 На рибу, сир, ковбаску і узвар,
 На книжку і на стрічку синю...
 Так повелося в кожній стороні:
 Без грошей ні продати, ні купити,
 Та добре й вам відомо, і мені,
 Що цей товар потрібно заробити!

Перегляд відео «Наша гривня»

Мета: розширити знання дітей про національну валюту гривню, її призначення, з національними валютами різних країн, процесом виготовлення банкнот та монет.

Виставка грошей

Педагог розповідає і показує дітям національні паперові купюри та монети, звертає увагу на цифри на купюрах і монетах.

Вихователь звертає увагу дітей на зображення історичних діячів на українських банкнотах (Володимир Великий, Михайло Грушевський, Іван Мазепа, Ярослав Мудрий, Григорій Сковорода, Богдан Хмельницький, Іван Франко, Тарас Шевченко, Леся Українка).

Педагог уточнює, що в різних країнах існують свої гроші: в Україні – гривня, у Польщі – злотий, у США – долар, у країнах Європи – євро тощо.

Презентація «Найкрасивіші гроші світу».

Дидактична гра «Розкажи про гроші»

Мета: ознайомити дітей з валютою інших країн; розвивати мовлення, вміння висловлювати свою думку.

Діти отримують картки-купюри грошових одиниць інших країн світу, розглядають їх, описують, що бачать (тварин, будівлі, людей, музичні інструменти).

Знайомство зі Свинкою-скарбничкою.

Педагог приносить до групової кімнати свинку-скарбничку. Дітям дається час на розглядання, висловлення припущень, самостійні

обговорення щодо причини появи скарбнички у групі. Направляє висловлювання дітей за допомогою за допомогою навідних запитань.

Художнє слово. Казка «Свинка-скарбничка та отвір на спинці»

Давно-давно, ще у далекі часи, щоб планувати свій бюджет, люди почали заощаджувати гроші. Вони зберігали їх в глиняних горщиках або навіть у бамбукових трубках. Але, на жаль, отвір у горщиках і трубках був таким, що люди весь час діставали звідти монетки і вони не накопичувалися. Та одного дня з'явилася глиняна Свинка-скарбничка з маленьким отвором на спинці... Найбільше у житті їй подобався звук монеток, які залітали у маленьку щілину. Вона була у захваті від мелодійного дзвону копійчин, що ці «монетні» звуки здавалися Свинці-скарбничці найсолодшою музикою. Так «дзвінко-монетно» вона ходила до дитячого садочка... Потім вона пішла до школи і певний час «дзвінко-монетно» навчалася там, а по закінченню вступила до Академії монетних справ. Вона дуже старанно отримувала знання, і за це їй щомісяця виплачували грошову стипендію. Потім вона працювала тривалий час у Банку касиром, отримувала за це заробітну плату монетами та сплачувала податки. Зараз вона вже має багато років, і тому – не працює, а веде домашнє господарство, але отримує грошову пенсію від держави.

Протягом всього життя Свинка-скарбничка неймовірно раділа кожній монетці, яка опускалася в отвір на спинці. Так вона стала символом скарбничок-заощаджень у всьому світі.

Дидактична гра «Весела свинка-скарбничка»

Мета: вправляти дітей у вживанні слів-антонімів.

Діти передають по колу одне одному іграшкову Свинку-скарбничку і промовляють слова-антоніми: дорого – дешево, дохід – витрати, покупець – продавець, ощадливий – марнотратний, працелюбний – ледачий, купюра – монета тощо.

Хвилинка міркування «Де мешкають гроші?»

Педагог запитує у дітей, а де ще, окрім скарбничок люди можуть накопичувати та зберігати гроші? (*У гаманцях, у фінансових банках, на карткових рахунках, у банкоматах.*)

Художнє слово. Вірш Г. Усача «Ненажерливе поросся»

У цього поросятка	Та їх уже чекає
Капризний п'ятачок:	Капризний п'ятачок.
Його не зацікавить	Бабуся ледь не плаче:
Солодкий бурячок.	«Ой лишенько мені!
Стоїть собі пузате	І де ж ото набрати
І дивиться в вікно —	Монеток для свині?»
Із школи виглядає	Та це іще півлиха,
Господарку воно.	А лихо — ось воно:
Вона зайде лиш в хату —	Всі радощі онуки
До нього вже гука:	Спустилися на дно.
«Поїж-но, поросятко,	На дно скарбнички з глини —
Смачного п'ятака».	Рум'яної свині,
Підставить поросятко	Яка своїй хазяйці
Капризний п'ятачок —	Закрила світ в вікні.
І в глиняну скарбничку	Дитині вже не треба
Монетки цок та цок.	Ні цирку, ні книжок —
Монетку та й монетку	Найкраща їй розвага:
Ковта-жере щодня	Цок-цок, цок-цок, цок-цок...
Пузате поросятко,	
Нахабне, як свиня.	
За місяць проковтнуло	
У дівчинки воно	
Концерт і дві вистави,	
Три книжки і кіно.	
Ось цирк приїде скоро,	
Є гроші на квиток,	

Дослідницький етап. III тиждень.

Дидактична вправа «Що складає дохід сім'ї»

(Діти висловлюють міркування з чого може складатися дохід їхньої родини: заробітної плати, стипендії, пенсії, гонорарів тощо.)

Усі гроші, які отримують члени вашої сім'ї, складають спільний дохід – бюджет. Але, як ви знаєте, будь-який бюджет – це не лише доходи, а й витрати. Ми постійно щось купуємо, сплачуємо послуги і витрачаємо на це гроші. Витрати бувають основні *(без яких неможливо обійтися)* та неосновні *(яких можна уникнути)*.

Дидактична вправа «Основні й неосновні витрати»

Діти розглядають картки із зображенням різних товарів (продукти, іграшки, одяг, взуття, гаджети, ласощі, квиток до кінотеатру чи розважального центру тощо) і розкладають їх у два стосики: основні та неосновні витрати.

Проблемна ситуація «Що потрібно нашій сім'ї». До зображень членів сім'ї: дитина, батько, мати, бабуся та інших, – треба намалювати (назвати) необхідні кожному речі та предмети. Запитання до дітей: Що потрібно людині для життя? Що потрібно тобі? батькові? матері? брату? Назви речі, які задовольняють твої особисті потреби (іграшки, цукерки, взуття...). Які речі задовольняють потреби всієї сім'ї? (холодильник, квартира, телевізор, газова плита, вода). Разом з дітьми доходять висновку про необхідність задоволення найважливіших, першочергових потреб сім'ї.

Гра «Дохід чи витрата?»

Вихователь називає різні ситуації, а діти визначають чи дають вони дохід, чи пов'язані з витратами. Наприклад:

- Тато отримав заробітну плату. *(Дохід.)*
- Старша сестра виграла грошовий приз у лотереї. *(Дохід.)*
- Ви загубили гаманець. *(Витрати.)*
- Фермер продав частину урожаю. *(Дохід.)*
- Мама сплатила комунальні послуги. *(Витрати.)*

- Діти підросли і потрібно купити нові речі. (*Витрати.*)

Малята, Свинці-скарбничці дуже цікаво, а чи ви вмієте рахувати гроші?

Хвилинка міркування «Що можна купити за гроші, а що – ні».

Рухлива гра «Що можна купити за гроші»

Усі стають в коло. Вихователь називає різні поняття й кидає м'яч комусь з дітей. Якщо названу річ можна купити за гроші, діти ловлять м'яч, якщо ні – відбивають.

Вправа-розмірковування «Я і сімейний бюджет»

Вихователь пропонує дітям поміркувати: чи залежить від них сімейний бюджет; як вони можуть зменшити витрати; чи всі речі, які вони просять батьків купити, є необхідними, тощо.

Перегляд відео занять для дошкільнят «Дитячий садок онлайн НУМО – Випуск 78». Експеримент з пані Солею та Юстею.

Дослідницька хвилинка «Чи всі гроші мають однаковий вигляд?»

(Діти розглядають купюри гривні. Порівнюють, якого кольору, що зображено на купюрах.)

Пошук монет, які вийшли з грошового обігу країни для створення творчих робіт.

Творчий етап. ІV тиждень.

Майстер-клас «Власна монета»

Виготовлення творчих робіт та власних грошових монет: «Власна монета», «Наша країна – багата, квітуча Україна», «Усе в наших руках», декоративна композиція топіарій «Грошове дерево», аплікація «Карта монет».

Презентація-реклама творчих робіт «Гроші й добробут у моїй родині та нашій країні» у соціальних мережах та офіційних сайтах дошкільних закладів.

Участь у конкурсі Global Money Week від Національного банку України.

Заключний етап.

Підведення підсумків.

Рефлексійна вправа «Пригадаймо цікаві моменти».

Спілкування в колі. Коло вдячності «Подякуємо всім, хто брав участь та допомагав».

Комунікативні ігри, які використовувались в освітній діяльності з дітьми старшого дошкільного віку під час формувального етапу

Комунікативна гра *«Приємні подарунки»*

Мета: формувати знання, уміння й навички соціальної взаємодії; розвивати спостережливість, чуйність, емпатію; виховувати повагу та любов до батьків, членів родини.

Матеріали: картинка із зображенням членів родини, розрізні картинки із зображеннями різних предметів – подарунків.

Хід гри:

Вихователь обговорює з дітьми, які члени родини зображені на картинці. Відтак пропонує обрати кожному «подарунок» – картинку із зображенням предмета – і розмістити його навпроти відповідного члена родини. Вихователь спонукає дитину пояснити свій вибір: «Чому ти вважаєш, що твій подарунок сподобається бабусі?», «Як ти вважаєш, що тобі сказав би дідусь, отримавши подарунок?», «Чи захоче братик гратися твоїм подарунком?», «Який подарунок ти обрав/-ла б собі? Чому?».

Комунікативна гра *«Каблучка краси»*.

Мета: вчити дітей визначати та називати позитивні якості інших одногрупників; розвивати уяву, мовлення, комунікативні здібності.

Інструкція педагога:

«Зараз ми пограємо в гру “Каблучка краси”. В мене є чарівна каблучка з магічним каменем, який випромінює чарівні промінчики. Якщо світло чарівних промінців спрямувати на когось, то в цієї людини видно все найкрасивіше. Той, хто отримує каблучку, стає посередині кола, спрямовує її, на кого захоче, і каже, що бачить у нього красивого. Не забувайте говорити й про внутрішню красу, а не тільки зовнішню. Адже модно одягатися – не головне. Найголовніше те, що людина повинна бути доброю, ввічливою, усміхненою, охайною, здоровою, щасливою тощо».

(Діти по черзі називають позитивні якості інших одногрупників.)

Комунікативна гра «*Я почну, а ви продовжуйте*».

Мета: розвивати активне слухання, вчити продовжувати думку іншого; виявляти особисте ставлення до моральних ситуацій.

Інструкція педагога:

«Діти, пропоную вам продовжити незакінчені речення. Наприклад:

- Коли я бачу, що когось кривдять, ображають, то ...

- Коли я ненавмисно зламав/-ла нову іграшку, то ...

- Якщо я знаю, що з рідних хтось захворів, то ...

- Коли хочеться погратися, а бабуся просить допомогти, то ...».

Рекомендації до гри: спонукайте дітей обґрунтовувати свою відповідь та пояснювати, чому саме вони так вважають.

Комунікативна гра «*Назви друга лагідно*»

Мета: розвивати комунікативні вміння, мовлення, творче мислення; виховувати доброзичливе, дружнє ставлення одне до одного.

Хід гри:

Діти стають в коло таким чином, щоб побачити очі одне одного, і, передаючи повітряне сердечко, говорять компліменти, лагідні слова одне одному (*якщо малюк відчуває труднощі, можна запропонувати назвати іншу дитину якимись солодощами: «Ти цукерочка», «Ти смачненьке тістечко», «Ти солодкий пончик» та інші*).

Комунікативна гра «*Інтерв'ю*».

Мета: розвивати комунікативні здібності, увагу, виховувати повагу до людей різних професій, теплі почуття до членів сім'ї.

Обладнання: мікрофон.

Хід гри:

Варіант 1. Вихователь виконує роль журналіста, а діти за бажанням, роль своєї мами чи батька. На прохання журналіста діти («мама» чи «батько») розповідають про свою роботу, про сина чи доньку, про те, що їм найбільше подобається у своїй дитині, про захоплення дитини й про своє ставлення до них.

Варіант 2. Діти виконують роль журналіста, беруть одне в одного інтерв'ю на довільні теми (*де люблять проводити дозвілля з родиною; які міста країни відвідали влітку; у які ігри люблять грати з однолітками тощо*).

Комунікативна гра «*Не сумуй у дитсадку*».

Мета: навчати дітей за виразом обличчя визначати настрій одногрупників, людей зі свого оточення; формувати вміння виражати співчуття до того, хто цього потребує; виховувати бажання поліпшувати настрій друзям та знайомим людям.

Матеріали: реалістичні зображення облич дітей різних національностей і рас, що виражають різні емоції: спокій, здивування, сум, радість; зображення веселих облич (*за кількістю дітей*).

Хід гри:

Вихователь зацікавлює дітей звісткою про те, що до них мають прийти гості, які надіслали свої фото. Показує реалістичні зображення «гостей». Діти спільно з педагогом уважно розглядають зображених на картинках дітей різних національностей і рас, з різним виразом обличчя та описують їхні емоції.

Вихователь пропонує дітям поміркувати, що може образити, засмутити, розсердити та порадувати «гостей».

Відтак діти об'єднуються у дві команди. У першій команді – діти зі спокійними, врівноваженими емоціями, в другій – здивовані, засмучені, сердиті, ображені. Діти першої команди мають придумати, як утішити ображеного чи засмученого, яку надати відповідь здивованому, як звеселити сердитого з другої команди.

Далі проводиться конкурс різних способів поліпшення настрою. Діти з першої команди, для того щоб покращити настрій друзям з другої, танцюють, співають, розповідають казки, дарують подарунки тощо. За одностайного схвалення способу піднесення настрою переможець нагороджується призом «За хороший настрій». У разі повторення гри діти змінюють емоції.

Рекомендації до гри. Справедливо оцінювати способи поліпшення настрою. Для призу краще обрати те, чим дитина-переможець може поділитися з друзями.

Комунікативна гра «*”Так”» і “ні” не говори*».

Мета: учити ставити запитання і давати відповіді на них, адекватно реагувати на програші; розвивати уважність, вміння поступатися.

Хід гри:

Діти об'єднуються у дві команди. З кожної команди обирають по одній дитині, яка відповідає на запитання іншої команди. Умова – не говорити «так» і «ні». Якщо дитина називає одне із цих слів, це означає, що команда-суперниця її перехитрувала, і вона повертається на своє місце. І навпаки, якщо протягом однієї хвилини (*краще використовувати пісочний годинник, щоб діти могли самостійно стежити за часом*) дитина протрималася і не назвала цих слів, то команда-суперниця визнає себе переможеною, а дитина отримує фішку. Яка команда набрала більше фішок, та й перемагає.

Орієнтовні питання:

- Чи любиш ти ходити в дитячий садок? (*Люблю, мені подобається...*)
- Чи є в тебе в садочку друзі? (*Є один друг, подруга. Маю багато друзів.*)
- Ти ділишся з друзями іграшками? (*Інколи ділюся. Ділюся завжди.*

Люблю гратися разом.)

- Ти вранці вітаєшся з друзями? (*Я говорю їм «привіт», «доброго ранку».*)

- Чи смієшся ти, коли хтось із друзів упав? (*Мені сумно від того, що другу боляче.*)

Комунікативна гра «*Іноземець*».

Мета: розвивати у старших дошкільників комунікативні здібності, повагу до людей інших національностей; удосконалювати вміння висловлювати свої бажання мовою жестів, міміки.

Хід гри:

Вихователь просить дітей уявити, що до них у гості приїхав іноземець, який не знає української мови, а ви не знаєте мови, якою говорить він.

Запропонуйте гостеві поспілкуватися з вами, покажіть свої іграшки, запросіть пообідати – і все це без слів.

Додаток М

Дидактичні ігри, які використовувались в освітній діяльності з дітьми старшого дошкільного віку під час формувального етапу експерименту

Дидактична гра «*Будь ласка*».

Мета: розвивати уважність, комунікаційні навички, виховувати ввічливість.

Хід гри:

Діти стають у коло. Ведучий ставить різні завдання: стрибати, квакати, співати, сміятися і т. д. Але за умови, що при цьому буде сказано слово «будь ласка». Якщо слово «будь ласка» не було промовлено ведучим, то дитина може не виконувати дію. Хто зробить помилку під час гри – стає у коло. Після гри ведучий розіграє фанти.

Дидактична гра «*Придумай добрий вчинок*».

Мета: розширити знання дітей про добро та добрі вчинки; розвивати уяву, зв'язне мовлення.

Матеріали: зламана іграшка, надірвана книжка, брудна сукня для ляльки, зернята, альбомний аркуш паперу та олівці.

Хід гри:

Вихователь пропонує дітям розглянути предмети, що лежать на столі (зламана іграшка, надірвана книжка, брудна сукня для ляльки, зернята, альбомний аркуш паперу та олівці), та запитує, який добрий вчинок можна зробити за їх допомогою. (Зернятками нагодувати птахів, іграшку відремонтувати, книгу підклеїти, брудну сукню випрати, на аркуші паперу намалювати щось приємне і подарувати близькій людині).

Дидактична гра «*Хто який?*».

Мета: сприяти формуванню морально-вольових якостей; формувати вміння правильно оцінювати вчинки людей.

Хід гри:

Діти сідають в коло. Вихователь кидає м'яч. Той, хто спіймає м'яч, називає будь-яку знайому добру людину та пояснює, у чому полягає її доброта

(наприклад, моя бабуся, бо щодня читає мені казки; мій старший брат добрий, бо грається зі мною).

Дидактична гра «Обери найкращий варіант».

Мета: вправляти дітей у вмінні самостійно знаходити позитивне рішення в будь-якій ситуації; розвивати кмітливість, уміння застосовувати набуті знання на практиці, виховувати самостійність.

Хід гри:

Вихователь пропонує дітям уважно послухати ситуації і вибрати з названих правильний варіант поведінки.

- У дитсадочку діти мають між собою... (*дружити, сваритися*).
- Якщо твій товариш потрапив у халепу... (*йому треба поспівчувати; з нього слід поглузувати*).
- Якщо наша подружка захворіла, нам її... (*дуже шкода; зовсім не жаль*).
- Ненароком зіпсовану іграшку треба допомогти друзям... (*відремонтувати, доламати*).
- Граючись, ми маємо бути... (*грубими, чемними*).
- І вдома, і в дитсадку малятам краще бути... (*бешкетниками, слухняними*).

Дидактична гра «Добре – погано».

Мета: учити дітей добирати слова-антоніми.

Хід гри:

Вихователь називає слово, а діти добирають до них антоніми. Погано – добре; образити – захистити; посваритися – помиритися; зламати – полагодити; насварити – пожаліти.

Дидактична гра «Закінчи речення».

Мета: розвивати вміння аналізувати свої кулінарні вподобання та смаки.

Хід гри:

Дітям пропонують закінчити вислови: «Я дуже люблю, коли матуся готує мою улюблену страву...», «Я радію, коли на свята в нас удома багато смачних...», «Найчастіше в мене вдома готують...», «Продукти для

приготування страв можна купити в...», «Мені подобається допомагати мамі (бабусі) у приготуванні страв ...».

Сюжетно-дидактична гра «*Мандрівка пілотів*».

Мета: розвивати мовлення дітей; учити домовлятися та узгоджувати свої дії з діями інших дітей; вправляти у вмінні діяти за сигналом вихователя, дотримуватися правил гри.

Матеріали: картинки із зображенням різних куточків України: Києва, Харкова, Львова; головної ялинки України; фото різних куточків міста (села), де діти проживають, узбережжя Чорного та Азовського морів, Карпатських гір, ланів тощо.

Правила. 1. Діяти за сигналом вихователя. 2. Скласти розповідь про «мандрівку».

Хід гри:

Діти, об'єднані в невеликі групи, стоять у різних кутках групової кімнати (майданчика), позначених прапорцями. Вони грають роль пілота літака та готуються до «польотів».

За сигналом вихователя «До польоту готуйся!» діти роблять імпровізований рух руками і «заводять мотор». Після команди вихователя «Летіть!» діти розводять руки й «летять» у різних напрямках групової кімнати (майданчика).

З «літака» кожна група робить «фотозйомку»: бере 2–3 картинки. За сигналом вихователя «На посадку!» «літаки» знаходять свої місця і «приземляються». Після цього діти розповідають про те, що бачили в польоті, показують «фото». Гра повторюється 2–3 рази.

Дидактична гра «*Сонечко тримай – чарівні слова згадай*».

Мета: продовжувати формувати в дітей уміння комунікувати за допомогою вербальних і невербальних засобів спілкування (*вітатися, вибачатися, висловлювати прохання, дякувати тощо*).

Хід гри:

Діти стають в коло. Ведучий бере паперове (*іграшкове*) сонце і стає в центр кола (*спочатку роль ведучого виконує вихователь, згодом за домовленістю – діти*). Після цього він дає по черзі сонце кожному гравцю і просить виконати завдання: попрощатися у кінці робочого дня; привітатися з вранці; вибачитися, попрохати про допомогу; подякувати за гарний день; запросити в гості тощо. Дитина-гравець, виконавши прохання ведучого, повертає іграшкове сонце. Слова можуть повторювати й інші гравці. Дозволено коментувати, доповнювати або схвалювати оплесками відповіді своїх друзів. Гра триває доти, доки сонечко «не обійде» всіх дітей.

Дидактична гра «Що ти скажеш, коли...».

Мета: вчити дітей висловлювати особисті думки; сприяти проявам дружнього, позитивного ставлення до людей; викликати бажання допомогти.

Хід гри:

Вихователь просить дітей дати відповіді на питання. Що ти скажеш, коли:

- зустрінеш друга у дворі;
- прийдеш у дитячий садок;
- побачиш увечері маму, тата;
- наступиш комусь на ногу;
- з ким-небудь прощатимешся;
- висловлюватимеш подяку за щось.

Дидактична гра «Упізнай іграшку».

Мета: збагатити знання дітей про різні види іграшок, зокрема українські народні іграшки; вправляти у вмінні працювати в команді.

Матеріали: розрізні картинки сучасних та народних іграшок.

Хід гри:

Діти об'єднуються у дві-три команди та отримують картинки з розрізаними малюнками сучасних та народних іграшок. Перемагає та команда, яка першою складе малюнок, назве іграшку та матеріал, з якого вона зроблена.

Після гри порівняти матеріали, які використовували для виготовлення народних та сучасних іграшок.

Дидактична гра «Доповни речення»

Мета: стимулювати дітей до використання складних речень у мовленні.

- Якщо бабусі важко нести сумку, то я...
- Якщо дідусь загубив окуляри, то я...
- Коли бабуся й дідусь відпочивають, я не...
- Якщо до автобуса заходить бабуся або дідусь, то я завжди...

Дидактична гра «Моя сім'я».

Мета: учити дітей називати членів своєї сім'ї та розповісти про їхні обов'язки в родині; виховувати любов та повагу до своєї сім'ї як основу національного світогляду дитини.

Матеріали: ілюстрації з зображенням різних видів обов'язків дорослих і дітей у сім'ї (мама готує страви тато пилюситься, дитина складає іграшки тощо).

Хід гри

Вихователь просить дітей назвати членів своєї родини і розповісти, хто чим займається, у кого які обов'язки в сім'ї.

Рекомендації до гри: гру бажано проводити з підгрупами або індивідуально. Якщо дитина зазнає труднощів, вихователь пропонує ілюстрації як основу для відповідей. Наприкінці гри вихователь підводить дітей до висновку: сім'я – це близькі та рідні люди, які люблять, поважають одне одного та допомагають одне одному.

Дидактична гра «Звернися лагідно».

Мета: розвивати мовлення, виховувати у дітей шанобливе ставлення до членів родини.

Хід гри

Педагог пропонує назвати якомога більше лагідних та ніжних слів, з якими вони можуть звернутися до членів сім'ї, родини.

Мама – мамусю, матусю, матінко, ненечко.

Тато – татусю, таточко.

Баба – бабусю, бабусенько, бабуню.

Діду – дідусю.

Тітко – тітонько.

Сестра – сестричко, сестронько, сестрице.

Брате – братечку, братику.

Дидактична гра «В Україні є ...».

Мета: формувати національний та патріотичний світогляд дітей; розвивати зв'язне мовлення, мислення; виховувати інтерес до рідної країни.

Вихователь починає речення, в діти його закінчують.

- В Україні є високі ... *гори, пагорби.*
- В Україні є зелені густі ... *ліси.*
- В Україні є широкі ... *стети, лани.*
- В Україні є глибокі ... *моря, озера.*
- В Україні течуть повноводні ... *річки.*
- В Україні є природні корисні копалини ... *вугілля, газ.*

Дидактична гра «Професії моїх рідних».

Мета: формувати громадянські якості дітей на основі знайомства з користю, яку приносять результати праці їхніх батьків рідному місту, країні, суспільству; розвивати пам'ять, мовлення, мислення; виховувати повагу та гордість до праці рідних.

Матеріали: картки із зображенням різних професій (бажано, щоб серед карток були професії батьків дітей).

Попередня робота: бесіди, під час яких діти пригадують професії батьків та інших членів родини, про користь та важливість їхніх професій для країни та суспільства.

Хід гри

Вихователь по черзі показує картинки, або кожна дитина обирає картинку за бажанням. Дитина розповідає про зображену професію, про користь, яку приносять люди даної професії країні.

Дидактична гра «Добре чи погано».

Мета: формувати у дітей почуття гордості за національну належність до української нації, уявлення дітей про добрі й погані вчинки; спонукати дітей до висловлення власних суджень про моральність вчинків інших людей.

Матеріали: сюжетні картинки, на яких зображені гарні й погані вчинки.

Хід гри

Вихователь починає гру з бесіди про те, що українці – доброзичливі, чесні та працьовиті люди. Вони захищають слабких і поважають інших людей. Потім педагог радить дітям поділитися на пари за бажанням. Кожна пара дітей отримує по дві сюжетні картинки із зображенням добрих і поганих учинків. Діти обговорюють зображені сюжети, потім по черзі показують картинки всім іншим дітям, розповідають, що на них зображено, і дають власну оцінку вчинкам.

Дидактична гра «Якби я був...».

Мета: формувати чуйність, доброту, милосердя; виховувати любов і повагу до рідних людей, знайомих, навколишнього середовища.

Хід гри

Вихователь пропонує дітям продовжити речення: «Якби я був чарівником, то подарував би...».

Дидактична гра «Сучасне і минуле».

Мета: вправляти в умінні знаходити в предметах схожість і відмінність, активізувати словник дітей (однакові, схожі, різні).

Хід гри

Вихователь розповідає дітям про те, що раніше побутові речі, якими користувалися в Україні, були зовсім іншими, ніж тепер. Діти отримують картинки із зображенням предметів побуту минулого і сучасного, підбирають пари картинок.

Наприклад: піч – плита; скриня – шафа; люлька – колиска.

Дидактична гра «Я цю назву чув, там з батьками був».

Мета: розширити знання дітей про Україну; розвивати мовлення, уміння висловлювати власну думку.

Хід гри

Педагог називає різні місця України, а діти відповідно роблять крок уперед, якщо можуть розповісти про об'єкт, чи були там.

Наприклад: Азовське море, Карпати, річка Дніпро, назви різних міст України, назви визначних чи історичних осередків рідного міста (села).

Поради для батьків «Як формувати соціально-громадянську компетентність дитини в сім'ї»

Формування соціально-громадянської компетентності дитини не потребує від батьків надмірних зусиль, достатньо лише самим поводитись відповідно до тих морально-етичних норм, яких би ви хотіли, щоб дотримувалась ваша дитина. Спробуйте дотримуватись наступних рекомендацій:

- Розкажіть дитині про історію вашого роду, походження прізвища.
- Знайомте дитину з сімейними традиціями та звичаями; традиціями рідного краю, національними традиціями та звичаями.
- Провідайте найстарших членів вашої родини. Поросіть їх розповісти цікаві історії вашої родини, країни, учасниками якої вони були.
- Відвідайте бібліотеку, музей, картинну галерею, обов'язково обговоріть з дитиною враження.
- Ідучи вулицею, повідомте дитині її назву, розкажіть про визначні місця чи історичні пам'ятки, які на ній розташовані, про походження назви вулиці.
- Погуляйте вулицями рідного міста (села), а ввечері попросіть дитину намалювати свої враження. Зберіть ці малюнки в альбом про рідне місто (село). Через деякий час перегляньте його, згадайте про ваші враження.
- Разом з дитиною висадіть квіти. Доглядайте за ними разом із дитиною.
- Долучайтесь спільно з дитиною до посильної участі у громадських заходах, соціальних, патріотичних чи екологічних акцій.
- Якщо дитина висловлює бажання зробити якусь справу сама, обговоріть з нею її задум, створіть можливість вибору з багатьох варіантів. Запитайте дитину : «Чому саме ти хочеш це зробити?», «Як ти вважаєш, ти впораєшся?», «А як можна інакше?», «А як буде краще?».
- Вечорами прочитайте казку чи оповідання морально-етичного змісту. Обговоріть твір з дитиною.

Пам'ятайте! Плекаючи повагу до сімейних цінностей, любов до Батьківщини, дорослі мають самі лишатися гідним прикладом для своїх дітей!

Поради для батьків «Як говорити з дітьми про війну»

За матеріалами посібника «Живи, Україно, живи для краси!»

1. Ураховуйте, що розмова з дітьми про війну повинна бути, в-першу чергу, чесною. Використовуйте правдиві слова, а не прикрашайте дійсність. Щирі, пропущені через саме серце слова, значно більше впливають на встановлення емоційного контакту. Адже дитина вірить батькам і близьким їй дорослим людям.
2. Розкажіть про те, що війна, на жаль, у житті країни – на даний час неминуче явище. Люди у світі воювали, воюють і воювати будуть з абсолютно різних причин. У сучасному світі, зазвичай, - з політичних і економічних. Одні нападають і є загарбниками, інші – захищають своїх близьких, країну. Поясніть, що на війні страждають усі.
3. На природне запитання про те, хто і чому нападає, краще пояснити, що всі люди різні, не буває, як у казках, тільки позитивних чи тільки негативних. Завжди є люди, які хочуть більшої влади, більшого багатства. А, отже, завжди будуть ті, хто нападає, і ті, хто захищається. І обом сторонам потрібна зброя для цього. Можна розповісти про історію появи різного роду зброї.
4. Розкажіть про війну за допомогою оповідань про долі дітей воєнного часу. Дітям завжди цікаве життя їхніх однолітків у всі часи. Почитайте з дітьми вірші, перегляньте відповідні для дитячого сприйняття фільми.
5. Прочитайте з дитиною казку Сашка Чорного «Війна дзвонів», у який письменник не тільки говорить про те, як часом через банальні випадки починається війна, і висловлює свою точку зору, але, що ще важливіше, - показує, як можна вийти зі стану конфлікту.

6. Але головне – ви маєте донести до дитини думку, що мир краще, ніж війна. Все, що нас оточує, людське життя, вся краса природи не повинні руйнуватися вибухами й автоматними чергами.

Діти, особливо хлопчики, часто грають у гру під кодовою назвою «войнушка». Бігають з іграшковими автоматами, стріляють, ходять у розвідку. Пізніше грають у «віртуальну війну». Але війна – не гра, це смерть, кров, страждання. І щоб хоч трохи зменшити ймовірність майбутніх воїн, необхідно донести до дітей, що таке війна насправді.

ТОВ «Видавничий дім «Гене́за»
 Код ЄДРПОУ 44766461
 Юридична адреса:
 04080, місто Київ,
 Подільський район, вулиця Кирилівська, будинок
 82, офіс 256
 Ел. пошта: geneza_vd@ukr.net

IBAN P/P UA723204780000026000924926671
 в АБ «УКРГАЗБАНК»
 МФО 320478

№ 109 « 09,» грудня 2024 р.

ДОВІДКА

про публікацію авторських матеріалів Федорової Світлани Олександрівни
 у орієнтовному розгорнутому календарно-тематичному плануванні до навчально-
 методичного комплексу «Буду вправним першачком»

Видана Федоровій Світлані Олександрівні, здобувачці третього освітньо-наукового рівня Київського столичного університету імені Бориса Грінченка про те, що протягом 2021-2023 рр. вона очолювала авторський колектив зі створення орієнтовного розгорнутого календарно-тематичного планування до навчально-методичного комплексу «Буду вправним першачком» (для середнього/старшого дошкільного віку) видавництва «Гене́за» та є авторкою методичних матеріалів у календарному плануванні за освітніми напрямками Державного стандарту дошкільної освіти (Базовий компонент дошкільної освіти 2021) «Дитина в соціумі», «Дитина в сенсорно-пізнавальному просторі» та ін. Розроблені авторські матеріали увійшли до розділів календарно-тематичного планування «Ранок», «Організована освітня діяльність», «І половина дня», «Вечір».

Календарно-тематичне планування за НМК «Буду вправним першачком» впроваджують у освітній процес педагоги двісті вісімдесяти закладів дошкільної освіти з різних регіонів України.

Світлана Федорова була спікером на серії Всеукраїнських освітніх вебінарів для педагогів ЗДО на сторінці budupershach.com у ФБ за темами: «Формування ключових компетентностей дітей старшого дошкільного віку: досвід фахівців, поради практиків, інструменти, методи, можливості сучасного вихователя», «Освітній напрям «Дитина в соціумі» на сторінках календарно-тематичного планування до НМК «Буду вправним першачком», «Розвиток професійної компетентності педагогів ЗДО в умовах упровадження інноваційних підходів під час очного та дистанційного навчання. Старший дошкільний вік» та ін.

Відгуки педагогів-апробаторів дають підстави для рекомендацій методичних матеріалів, запропонованих Світланою Федоровою, у широкому впровадженні закладів дошкільної освіти.

Директор

Владлен МАЦЕНКО

Національний банк України **superhumans** Center

Наділи монетки суперсилою!

Здавай монети на підтримку українських військових, які постраждали внаслідок бойових дій!

Благодійна акція **#SuperCoins**

Національний банк України

Відправ монети на фронт

Зроби свій внесок у перемогу, навіть якщо це 10 коп.

#СміливаГривня

Додаток С

Дипломи, грамоти та сертифікати про участь закладів дошкільної освіти у соціальних та благодійних акціях від Національного банку України та центру фінансових знань «Талан»

Кубок переможця найактивніших садочків України під час міжнародної кампанії з підвищення фінансової обізнаності дітей та молоді «Всесвітній тиждень грошей» (Global Money Week 2025).

Пилиповицький заклад дошкільної освіти (ясла-садок) комбінованого типу «Пилипко» .

ВСЕУКРАЇНСЬКИЙ ФОНД «КРОК ЗА КРОКОМ»

UKRAINIAN STEP BY STEP FOUNDATION

№ 117 від 14 червня 2024 року

ДОВІДКА

Цим листом Всеукраїнський фонд «Крок за кроком» підтверджує участь Світлани Федорової у реалізації проекту «Підтримка педагогів закладів дошкільної освіти та супровід дітей у надзвичайних ситуаціях», а саме: у період з 02.05.2024 до 12.06.2024 рр. на базі Пилиповицького закладу дошкільної освіти (ясла-садок) комбінованого типу "Пилипко" та Дружнянського закладу дошкільної освіти (ясла-садок) комбінованого типу "Струмочок" було впроваджено проєкт «Підтримка педагогів закладів дошкільної освіти та супровід дітей у надзвичайних ситуаціях», який організовано Всеукраїнським фондом «Крок за кроком» за підтримки дитячого фонду ООН UNICEF в Україні.

З метою забезпечення освітнього процесу в умовах воєнного стану та повоєнного відновлення, пошуку ефективних методів роботи, спрямованих на розвиток конструктивної партнерської взаємодії учасників освітнього процесу, підвищення рівня педагогічності освіченості батьків вихованців Світланою Федоровою проведено наступну роботу, а саме: підготовлено та проведено десять тематичних зустрічей з батьками «Психосоціальна підтримка дітей дошкільного віку в умовах надзвичайної ситуації».

Заняття з батьками включали наступні теми: як впливає війна на дітей і дорослих; техніки зцілення для дітей та дорослих; що робити для того, щоб не вигоріти; що робити, коли дитина поводить себе агресивно; немає хороших і поганих емоцій, алгоритм підтримки дитини; чутливий сон та проблеми із засинанням у дітей; як пояснити дитині, що відбувається і чи варто говорити з дітьми про війну; як підтримувати дитину, яка сумує; дитина почала боятися і стала полохливою, що робити; як слухати дитину, щоб вона говорила, та як розмовляти з дитиною, щоб вона чула; як підтримувати себе та дитину, коли ви змушені були залишити дім, допомогти батькам в адаптації до нового місця.

Консультаційні послуги з організації та проведення заходів для батьків у межах реалізації проєкту надані повністю.

З повагою,
директор ВФ «Крок за кроком»
Юлія Найда
050 95 17596
ussf.of@gmail.com

У К Р А І Н А
К І Ї В С Ь К А О Б Л А С Т Ь
Б І Л О Ц Е Р К І В С Ь К А М І С Ь К А Р А Д А
У П Р А В Л І Н Н Я О С В І Т И І Н А У К И
Б І Л О Ц Е Р К І В С Ь К И Й З А К Л А Д Д О Ш К І Л Ь Н О Ї О С В І Т И № 5 « С О Н Е Ч К О »
Б І Л О Ц Е Р К І В С Ь К О Ї М І С Ь К О Ї Р А Д И К І Ї В С Ь К О Ї О Б Л А С Т І
вулиця Миколи Левицького, 10, м. Біла Церква, Київська область, 09100, тел. (0456)39-96-63
e-mail: dnzhe5@ukr.net, web: <http://www.biloberkvu-dnz5colpshko.kiev.ua/>, код ЄДРПОУ 25667455

від 05.09.2024 № 15

Д О В І Д К А

про впровадження дисертаційного дослідження
Федорової Світлани Олександрівни на тему:
«Формування соціально-громадянської компетентності в комунікативній діяльності дітей
старшого дошкільного віку», поданого на здобуття наукового ступеня доктора філософії
зі спеціальності 012 Дошкільна освіта

За період 2023-2024 навчального року у Білоцерківському закладі дошкільної освіти № 5 «Сонечко» впроваджувалися результати дисертаційного дослідження на тему «Формування соціально-громадянської компетентності в комунікативній діяльності дітей старшого дошкільного віку».

Здобувачкою було вивчено рівень розвитку формування соціально-громадянської компетентності в комунікативній діяльності дітей старшого дошкільного віку. Проаналізувало зміст перспективних, календарних планів вихователів щодо: системності, всебічності, повноти реалізації завдань освітнього напрямку БКДО «Дитина в соціумі»; змісту програми «Дитина» в межах розділу «Дитина в соціумі». Проведено аналіз стану освітнього середовища закладу.

Актуальним було проведення серії освітніх вебінарів для педагогів, на яких Світлана Федорова ознайомила педагогів з нормативно-правовими засадами формування соціально-громадянської компетентності дітей старшого дошкільного віку в закладах дошкільної освіти, особливостями освітньої роботи з формування соціально-громадянської компетентності в комунікативній діяльності дітей старшого дошкільного, надала методичні рекомендації та представила розроблені дидактичні матеріали.

Результати дисертаційного дослідження обговорені на засіданні педагогічної ради № 4 від 30.05.2024 року, під час методичних годин протягом 2023-2024 навчального року і отримали високу оцінку педагогів та рекомендовані до впровадження в практику освітнього процесу закладів дошкільної освіти.

Довідку надано для подання до Київського столичного університету імені Бориса Грінченка.

Директор

Оксана ВЕДГОРСЬКА

**КИРДАНІВСЬКИЙ ЗАКЛАД ДОШКІЛЬНОЇ ОСВІТИ
Овруцької міської ради Житомирської області**

Вул. Ольги Добахової, 7, с. Кирдани, Коростенського р-ну, Житомирської обл. індекс 11102
Nevmerzhutskaya@ukr.net

від 02.09 2024р № 23

ДОВІДКА

про впровадження дисертаційного дослідження
Федорової Світлани Олександрівни на тему: «Формування соціально-громадянської компетентності в комунікативній діяльності дітей старшого дошкільного віку», поданого на здобуття наукового ступеня доктора філософії зі спеціальності 012 Дошкільна освіта

Протягом 2023-2024 навчального року в освітній процес Кирданівського закладу дошкільної освіти впроваджувались результати дисертаційного дослідження Федорової Світлани Олександрівни за темою «Формування соціально-громадянської компетентності в комунікативній діяльності дітей старшого дошкільного віку».

Оприлюднені у публікаціях науково-методичні ідеї щодо формування соціально-громадянської компетентності в комунікативній діяльності дітей старшого дошкільного віку активно включались в процесі освітньо-виховної роботи закладу.

Здобувачкою було вивчено рівень розвитку формування соціально-громадянської компетентності в комунікативній діяльності дітей старшого дошкільного віку; проведено анкетування вихователів та опитування батьків вихованців за проблемою дослідження; проаналізовано зміст перспективних, календарних планів вихователів щодо: системності, всебічності, повноти реалізації завдань освітнього напрямку БКДО «Дитина в соціумі»; змісту програми «Українське дошкілля» в межах розділу «Дитина в соціумі»; проаналізовано наповнення освітнього середовища закладу.

Актуальним було проведення здобувачкою серії освітніх вебінарів для педагогів за темою дисертаційного дослідження, на яких Світлана Федорова ознайомила педагогів з особливостями освітньої роботи з формування соціально-громадянської компетентності в комунікативній діяльності дітей старшого дошкільного, надала методичні рекомендації та представила розроблені дидактичні матеріали (проекти, комунікативні ігри, ранкові кола, тематичні дні та соціальні акції).

Результати дослідження обговорено та схвалено на педагогічній раді, протокол №3 від 02 вересня 2024 року.

Проведений наприкінці експериментальної роботи аналіз дає підстави для рекомендацій запропонованих С.О. Федоровою методичних розробок різних форм освітньої взаємодії з педагогами, дітьми старшого дошкільного віку та батьками вихованців для використання в освітній діяльності закладів дошкільної освіти.

Довідку видано для подання до Київського столичного університету імені Бориса Грінченка.

Директор

Валентина НЕВМЕРЖИЦЬКА

ДЕСНЯНСЬКА РАЙОННА В МІСТІ КИЇВІ ДЕРЖАВНА АДМІНІСТРАЦІЯ
УПРАВЛІННЯ ОСВІТИ

**ЗАКЛАД ДОШКІЛЬНОЇ ОСВІТИ (ЯСЛА-САДОК) № 12
ДЕСНЯНСЬКОГО РАЙОНУ МІСТА КИЇВА**

02166, м. Київ, вул. Кубанської України, 30а (044) 519-54-83 | desnashchok@gmail.com

№ 08 від 12.09.2024

ДОВІДКА

про впровадження дисертаційного дослідження Федорової Світлани Олександрівни на тему: «Формування соціально-громадянської компетентності в комунікативній діяльності дітей старшого дошкільного віку», поданого на здобуття наукового ступеня доктора філософії зі спеціальності 012 / Дошкільна освіта

Видана Федоровій Світлані Олександрівні в тому, що матеріали її дисертаційного дослідження «Формування соціально-громадянської компетентності в комунікативній діяльності дітей старшого дошкільного віку», протягом 2022-2024 рр. впроваджувались в освітньому процесі Закладу дошкільної освіти (ясла — садок) №12 Деснянського району міста Києва

Викладені у публікаціях науково-методичні матеріали щодо формування соціально-громадянської компетентності дітей старшого дошкільного віку активно впроваджувались в освітньо-виховному процесі З/О. Зокрема, вихователі були ознайомлені з теоретичними основами та особливостями формування соціально-громадянської компетентності дітей старшого дошкільного віку; особливостями створення соціокультурного предметно-просторового середовища; сучасними формами, методами і засобами формування соціально-громадянської компетентності в комунікативній діяльності дітей дошкільного віку.

Додільним було проведення Світланною Федоровою серії освітніх вебінарів для педагогів за темою дослідження, а саме: «Конструктивна взаємодія з батьками: від першої зустрічі – до перших шкільних сходжень», «Соціальні акції у закладі дошкільної освіти як засіб формування громадянської компетентності дошкільників» та інші.

Визначимо, що запропоновані дисертаткою методичні матеріали збагачені змістом, спрямованим на формування соціально-громадянської компетентності, розвиток комунікативних навичок дітей старшого дошкільного віку та можуть бути рекомендованими для подальшого удосконалення в освітній процесі закладів дошкільної освіти.

Директор

Ганна ДОВБЕНКО

БОРОДЯНСЬКА СЕЛИЩНА РАДА

**ПИЛИПОВИЦЬКИЙ ЗАКЛАД ДОШКІЛЬНОЇ ОСВІТИ
(ЯСЛА-САДОК) КОМБІНОВАНОГО ТИПУ «ПИЛИПКО»**

Вул.Привокзальна,7,с.Пилиповичі, Бучанського р-ну, Київської обл..індекс 07840
Тел..(04577)74-2-16, pylypko2012@ukr.net

від 16.09. 2024 № 49

ДОВІДКА

про впровадження дисертаційного дослідження Федорової Світлани Олександрівни на тему: «Формування соціально-громадянської компетентності в комунікативній діяльності дітей старшого дошкільного віку», поданого на здобуття наукового ступеня доктора філософії зі спеціальності 012 Дошкільна освіта

Видана Федоровій Світлані Олександрівні в тому, що матеріали її дисертаційного дослідження «Формування соціально-громадянської компетентності в комунікативній діяльності дітей старшого дошкільного віку», протягом 2022-2023 та 2023-2024 рр. успішно використовувались та упроваджувались в освітньому процесі Пилиповицького закладу дошкільної освіти (ясла-садок) комбінованого типу «Пилипко».

Експериментальна робота здійснювалась планомірно і поетапно під час організації та проведення освітньої діяльності у ЗДО. Педагогічний експеримент був здійснений у старших групах дошкільного закладу та передбачав упровадження комплексу методик з формування соціально-громадянської компетентності в комунікативній діяльності з дітьми старшого дошкільного віку. Актуальним також було проведення здобувачкою анкетування педагогів, опитування батьків, аналіз стану освітнього середовища у ЗДО, впровадження соціально-педагогічних акцій та проєктів.

Світлана Федорова презентувала для педагогів серію освітніх вебінарів за темою дослідження: «Комунікативна діяльність як засіб формування соціально-громадянської компетентності дітей старшого дошкільного віку в закладах дошкільної освіти», «Освітній напрям «Дитина в соціумі», «Конструктивна взаємодія з батьками: від першої зустрічі – до перших шкільних сходинок», «Шляхи зростання фахової майстерності педагогів в умовах інноваційного освітнього середовища. Старший дошкільний вік.» та інших.

Зазначимо, що за поточними результатами безпосереднє впровадження дослідження Світлани Федорової обговорено на засіданні педагогічної ради колективу (протокол від 30.08.2024 № 3), що засвідчило його теоретичну та практичну значущість.

Матеріали дисертаційної роботи дозволили збагатити зміст освітньої діяльності щодо формування соціально-громадянської компетентності в комунікативній діяльності дітей старшого дошкільного віку та можуть бути рекомендованими для подальшого упровадження в освітній процес закладів дошкільної освіти.

В.о. директора

Ліна УРЧК

**БОРОДЯНСЬКА СЕЛИЩНА РАДА
ДРУЖНЯНСЬКИЙ ЗАКЛАД ДОШКІЛЬНОЇ ОСВИТИ (ЯСЛА-САДОК)
КОМБІНОВАНОГО ТИПУ «СТРУМОЧОК»**

(ДРУЖНЯНСЬКИЙ ЗДО «СТРУМОЧОК»)

вул. Бондаревського, 3, с. Дружня, Бородянського району, Київської області, 07807
E-mail: dnz.strumochok@i.ua Код ЄДРПОУ 40136043

від 11.09.2024 № 53

ДОВІДКА

про впровадження дисертаційного дослідження
Федорової Світлани Олександрівни на тему: «Формування соціально-громадянської компетентності в комунікативній діяльності дітей старшого дошкільного віку», поданого на здобуття наукового ступеня доктора філософії зі спеціальності 012 Дошкільна освіта

Довідка, видана С.О.Федоровій, засвідчує, що матеріали її дисертаційного дослідження «Формування соціально-громадянської компетентності в комунікативній діяльності дітей старшого дошкільного віку» впроваджено в освітній процес Дружнянського закладу дошкільної освіти «Струмочок» у 2023-2024 навчальному році.

Світлана Федорова здійснювала освітню взаємодію з вихователями, вихователем-методистом закладу дошкільної освіти, надавала їм допомогу під час упровадження авторських доробок, а саме: проводила вебінари, семінари, консультації висвітлюючи зміст, особливості форм, методів, засобів експериментально-педагогічної діяльності з теми дослідження.

Запропоновані авторкою діагностичні методики формування соціально-громадянської компетентності в комунікативній діяльності дозволили виявити рівні сформованості досліджуваної якості у дітей старшого дошкільного віку та на цій основі здійснювати цілеспрямовану експериментально-педагогічну діяльність.

Схвалення викликали запропоновані здобувачкою рекомендації щодо облаштування освітнього середовища закладу дошкільної освіти та налагодження партнерської взаємодії між учасниками освітнього процесу.

Результати експериментального дослідження засвідчили позитивний вплив експериментально-педагогічної діяльності на стан сформованості соціально-громадянської компетентності в комунікативній діяльності дітей старшого дошкільного віку та були схвалені на педагогічній раді, протокол №1 від 29.09. 2024.

Довідку видано для подання до Київського столичного університету імені Бориса Грінченка.

Директор

Вікторія БУРМІСТРОВА

ЛОЗІВСЬКА МІСЬКА РАДА ХАРКІВСЬКОЇ ОБЛАСТІ
УПРАВЛІННЯ ОСВІТИ, МОЛОДІ ТА СПОРТУ

**КОМУНАЛЬНИЙ ЗАКЛАД
«КРАСНОПАВЛІВСЬКИЙ ЗАКЛАД ДОШКІЛЬНОЇ ОСВІТИ
(ЯСЛА-САДОК) КОМБІНОВАНОГО ТИПУ»
ЛОЗІВСЬКОЇ МІСЬКОЇ РАДИ ХАРКІВСЬКОЇ ОБЛАСТІ**

Мікрорайон, будинок 7А, смт. Краснопавлівка, Лозівського району Харківської області 64621
тел. 057-45-67-4-84 e-mail: sadok76@ukr.net Код. ЄДРПОУ 41527777

Від 09.09.2024 № 01-22/125

ДОВІДКА

про впровадження дисертаційного дослідження Федорової Світлани Олександрівни на тему: «Формування соціально-громадянської компетентності в комунікативній діяльності дітей старшого дошкільного віку», поданого на здобуття наукового ступеня доктора філософії зі спеціальності 012 Дошкільна освіта

За період 2022-2023, 2023-2024 навчальних років у КЗ «Краснопавлівський ЗДО» впроваджувалися результати дисертаційного дослідження з проблеми «Формування соціально-громадянської компетентності в комунікативній діяльності дітей старшого дошкільного віку».

В експериментальній роботі приймали участь діти старшого дошкільного віку, їх батьки та педагогічний колектив дошкільного закладу. В освітній процес ЗДО було впроваджено науково-методичні ідеї дисертанта щодо створення необхідних педагогічних засад формування соціально-громадянської компетентності в комунікативній діяльності дітей старшого дошкільного віку.

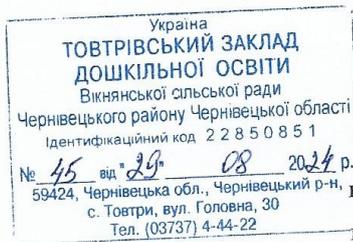
У рамках експерименту було проведено ряд освітніх вебінарів та консультацій для педагогів та батьків з питань формування соціально-громадянської компетентності дітей старшого дошкільного віку.

Запропоновані дисертанткою методичні рекомендації, укомплектовані прикладами різних форм роботи, відповідають психолого-педагогічним та особистісним запитам дітей дошкільного віку і доводять свою практичну доцільність. Висновки дисертаційного дослідження Світлани Федорової віднайшли практичне втілення в системі освітнього процесу дошкільного закладу. Проведений наприкінці експериментальної роботи аналіз дав підстави стверджувати про ефективність розробленої методики формування соціально-громадянської компетентності в комунікативній діяльності дітей старшого дошкільного віку.

Довідку видано для подання до Київського столичного університету імені Бориса Грінченка.

 Рита ДУДЧЕНКО

ДОВІДКА

про впровадження дисертаційного дослідження

Федорової Світлани Олександрівни

на тему: «Формування соціально-громадянської компетентності в комунікативній діяльності дітей старшого дошкільного віку», поданого на здобуття наукового ступеня доктора філософії зі спеціальності 012 Дошкільна освіта

Видана Федоровій Світлані Олександрівні в тому, що матеріали її дисертаційного дослідження «Формування соціально-громадянської компетентності в комунікативній діяльності дітей старшого дошкільного віку», протягом 2022-2024 рр. успішно використовувались та упроваджувались в освітньому процесі Товтрівського закладу дошкільної освіти «Теремок».

Експериментальна робота здійснювалась планомірно і поетапно під час організації та проведення освітньої діяльності у ЗДО. Педагогічний експеримент був здійснений у старшій групі дошкільного закладу та передбачав упровадження комплексу методик з формування соціально-громадянської компетентності в комунікативній діяльності з дітьми старшого дошкільного віку. Актуальним також було проведення здобувачкою анкетування педагогів, опитування батьків та аналіз стану освітнього середовища у ЗДО.

Світлана Федорова презентувала для педагогів серію освітніх вебінарів за темою дослідження: «Комунікативна діяльність як засіб формування соціально-громадянської компетентності дітей старшого дошкільного віку в закладах дошкільної освіти», «Освітній напрям «Дитина в соціумі» на сторінках календарно-тематичного планування «Буду вправним першачком», «Конструктивна взаємодія з батьками: від першої зустрічі – до перших шкільних сходиночок» та інших.

Зазначимо, що за поточними результатами безпосереднє впровадження дослідження Світлани Федорової підтвердило його теоретичну та практичну значущість.

Матеріали дисертаційної роботи дозволили збагатити зміст освітньої діяльності щодо формування соціально-громадянської компетентності в комунікативній діяльності дітей старшого дошкільного віку та можуть бути рекомендованими для подальшого упровадження в освітній процес закладів дошкільної освіти.

Директор ЗДО

Світлана Барабашук

**ЗАКЛАД ДОШКІЛЬНОЇ ОСВИТИ (ЯСЛА-САДОК)
КОМБІНОВАНОГО ТИПУ №1 «ЗІРОНЬКА»
ЯГОТИНСЬКОЇ МІСЬКОЇ РАДИ
(ЗДО № 1 «ЗІРОНЬКА»)**

пров. Шмідта, 1, м. Яготин, Київська область, 07700, тел./факс (045-75) 5-43-61
E-mail: zironkadnz@ukr.net, Web: <http://yahotyn-dnz1.edukit.kiev.ua>,
код ЄДРПОУ 24891937

12 вересня 2024 р. № 49

ДОВІДКА

про впровадження дисертаційного дослідження
Федорової Світлани Олександрівни на тему:

«Формування соціально-громадянської компетентності в комунікативній діяльності дітей старшого дошкільного віку», поданого на здобуття наукового ступеня доктора філософії зі спеціальності 012 Дошкільна освіта

Протягом 2023-2024 навчального року Федорова Світлана Олександрівна дійсно проводила дослідно-експериментальну роботу у Закладі дошкільної освіти (ясла-садок) комбінованого типу №1 «Зіронька» Яготинської міської ради.

Матеріали дисертаційного дослідження використовувалися в процесі освітньої діяльності закладу. Вихователі активно впроваджували науково-методичні ідеї дисертантки, щодо формування соціально-громадянської компетентності в комунікативній діяльності дітей старшого дошкільного віку.

Здобувачкою було вивчено рівень розвитку формування соціально-громадянської компетентності в комунікативній діяльності дітей старшого дошкільного віку. Проведено анкетування вихователів та батьків за проблемою дослідження; проаналізовано зміст перспективних, календарних планів вихователів щодо: системності, всебічності, повноти реалізації завдань освітнього напрямку БКДО «Дитина в соціумі»; змісту програми «Дитина» в межах розділу «Дитина в соціумі».

Актуальним було проведення освітніх вебінарів для педагогів за темою дисертаційного дослідження: «Формування ключових компетентностей дітей старшого дошкільного віку: досвід фахівців, поради практиків, інструменти, методи, можливості сучасного вихователя», «Комунікативна діяльність як засіб формування соціально-громадянської компетентності дітей старшого дошкільного віку в закладах дошкільної освіти», «Розвиток професійної компетентності педагогів ЗДО в умовах упровадження інноваційних підходів під час очного та дистанційного навчання. Старший дошкільний вік», «Інноваційні підходи в роботі педагогів дошкільної ланки під час очної та дистанційної організації освітнього процесу», «Освітній напрям «Дитина в соціумі» на сторінках календарно-тематичного планування «Буду вправним першачком», на яких Світлана Федорова ознайомила педагогів з нормативно-правовими засадами формування соціально-

громадянської компетентності дітей старшого дошкільного віку в закладах дошкільної освіти, особливостями освітньої роботи з формування соціально-громадянської компетентності дітей старшого дошкільного в комунікативній діяльності, надала методичні рекомендації та представила розроблені дидактичні матеріали(заняття, комунікативні ігри, дидактичні ігри, ранкові кола, тематичні дні, соціальні акції).

Результати дослідження обговорено та схвалено на педагогічній раді, протокол № 2 від 30. 11. 2023 року.

Проведений наприкінці експериментальної роботи аналіз дає підстави для рекомендацій запропонованих С.О. Федоровою методичних розробок різних форм освітньої взаємодії з вихователями, дітьми старшого дошкільного віку та батьками вихованців для використання в освітній діяльності закладів дошкільної освіти.

Довідку видано для подання до Київського столичного університету імені Бориса Грінченка.

Директор

Лілія ГАВРУЩЕНКО

УКРАЇНА
ПІДГАЙЦІВСЬКИЙ ЗАКЛАД ДОШКІЛЬНОЇ ОСВІТИ
(ЯСЛА-САДОК) «МАЛЯТКО»
ПІДГАЙЦІВСЬКОЇ СІЛЬСЬКОЇ РАДИ

Вул.Шкільна,13, с. Підгайці, Луцького р-ну, Волинської обл., 45602
тел.+30953815570, malatkodnz@gmail.com

від 28 серпня 2024 р. № 49

ДОВІДКА

про впровадження дисертаційного дослідження Федорової С.О. «Формування соціально-громадянської компетентності в комунікативній діяльності дітей старшого дошкільного віку», поданого на здобуття ступеня доктора філософії зі спеціальності 012-дошкільна освіта

Довідка видана Федоровій Світлані Олександрівні в тому, що вона протягом 2022-2023, 2023-2024 навчальних років у закладі дошкільної освіти (ясла-садок) «Малятко» успішно впроваджувала методiku діагностування та формування соціально-громадянської компетентності дітей старшого дошкільного віку в комунікативній діяльності.

В процесі освітньої діяльності вихователі активно використовували науково-методичні ідеї дисертантки, щодо формування соціально-громадянської компетентності дітей старшого дошкільного віку в комунікативній діяльності.

Здобувачкою було вивчено рівень розвитку формування соціально-громадянської компетентності дітей старшого дошкільного віку в комунікативній діяльності. Проведено анкетування вихователів та батьків за проблемою дослідження; проаналізовано зміст перспективних, календарних планів вихователів щодо: системності, всебічності, повноти реалізації завдань освітнього напрямку БКДО «Дитина в соціумі»; змісту програми «Дитина» в межах розділу «Дитина в соціумі»; розроблено «Комплекс методик для визначення рівня сформованості соціально-громадянської компетентності дітей старшого дошкільного віку в комунікативній діяльності» та проведено моніторинг дітей старших груп закладу освіти. Доцільним було проведення аналізу стану розвивального освітнього середовища закладу дошкільної освіти, його відповідність організації й використання розвивального освітнього середовища ЗДО (соціального, предметного та розвивального) змісту й особливостям формування всіх компонентів соціально-громадянської компетентності дітей старшого дошкільного віку та рекомендацій щодо його збагачення.

Актуальним було проведення освітніх вебінарів для педагогів за темою дисертаційного дослідження: «Формування ключових компетентностей дітей старшого дошкільного віку: досвід фахівців, поради практиків, інструменти, методи, можливості сучасного вихователя», «Комунікативна діяльність як засіб формування соціально-громадянської компетентності дітей старшого дошкільного віку в закладах дошкільної освіти», «Розвиток професійної компетентності

УПРАВЛІННЯ ОСВІТИ І НАУКИ БІЛОЦЕРКІВСЬКОЇ МІСЬКОЇ РАДИ
 БІЛОЦЕРКІВСЬКИЙ ЗАКЛАД ДОШКІЛЬНОЇ ОСВІТИ № 18 «ЯСОЧКА»
 БІЛОЦЕРКІВСЬКОЇ МІСЬКОЇ РАДИ КИЇВСЬКОЇ ОБЛАСТІ
 вул. Ярослава Мудрого, 58, м. Біла Церква, Київська обл., 09107, тел. (04553) 5-33-63, 5-16-74
 e-mail: ord18yasoelka@ucr.net, web: https://sites.google.com/view/yasoelka-zdo18, код ЄДРПОУ 22201058

13.12.2023 № 01-37/65

ДОВІДКА

про впровадження дисертаційного дослідження Федорової С.О. «Формування спеціально-громадянської компетентності дітей старшого дошкільного віку в комунікативній діяльності», поданого на здобуття ступеня доктора філософії зі спеціальності 012-дошкільна освіта

За період від 01.09.2022 до 01.12.2023 рр. в Білоцерківський заклад дошкільної освіти №18 «Ясочка» впроваджувалися результати дисертаційного дослідження на тему «Формування соціально-громадянської компетентності дітей старшого дошкільного віку в комунікативній діяльності». З метою визначення проблеми формування соціально-громадянської компетентності дітей старшого дошкільного віку в комунікативній діяльності в закладі дошкільної освіти проведено анкетування вихователів закладу; розроблено «Комплексу методик для визначення рівня сформованості соціально-громадянської компетентності дітей старшого дошкільного віку в комунікативній діяльності» та проведено моніторинги дітей старших груп закладу освіти. Також протягом означеного періоду, з метою визначення рівня сформованості означеної компетентності, проведено опитування батьків дітей старших груп. Актуальним було проведення освітнього вебінару для педагогів за темою «Комунікативна діяльність як засіб формування соціально-громадянської компетентності дітей старшого дошкільного віку в закладах дошкільної освіти», на якому Світлана Федорова ознайомила педагогів з нормативно-правовими засадами формування соціально-громадянської компетентності дітей старшого дошкільного віку в закладах дошкільної освіти, особливостями освітньої роботи з формування соціально-громадянської компетентності дітей в комунікативній діяльності, надала методичні рекомендації та представила розроблені авторські комунікативні ігри.

Результати дисертаційного дослідження обговорені на засіданні педагогічної ради, отримали високу оцінку.

Зазначимо, що за поточними результатами дисертаційного дослідження доцільно впроваджувати в практику освітнього процесу закладів дошкільної освіти дібрані дидактичні матеріали та рекомендації, що сприяють формуванню соціально-громадянської компетентності дітей старшого дошкільного віку.

В.о. директорки

Галина ВОЛКОВА